

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

33 (2021/1–2)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2022

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztorteneti_vazlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik,
Zombori István;*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Németh László Imre;

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KOVÁCS Kálmán Árpád	A Trianonhoz vezető út a száz évvel ezelőtti magyar református gondolkodásban <i>The Road to Trianon in Hungarian Calvinist Historiography One Hundred Years Ago</i> <i>Ideological Concepts and Historiographical Panorama</i>	5
VIRT László	A demokrácia szolgálatában. Párhuzamok Bibó István és Márton Áron gondolkodásában <i>In the Service of Democracy. Parallels in the Mindset of Istvan Bibo and Aron Marton</i>	34
NÉMETH László Imre	Magyar egyházi hírek Mester István levelezésében 1975–1978 <i>Hungarian Church News in István Mester's correspondence 1975–1978</i>	48
KÖVES-KÁRAI Petra	„A ház megtelt a balzsam illatával”. Ozsvári Csaba művészete <i>“The house was filled with the fragrance of the perfume” (John 12:3). The Art of Csaba Ozsvári</i>	74

KERESZTES SÁNDOR EMLÉKEZETE

KERESZTES András	Ami a könyvből kimaradt: Keresztes Sándor és az Állambiztonság	101
SOMORJAI Ádám OSB	Keresztes Sándor és a Vatikán. Javorniczky István Keresztes Sándorral készített életinterjúja alapján	111
BALOGH Margit	Az állva maradás joga, avagy egy keresztény politikus a pártállam idején: Keresztes Sándor	117

FORRÁSOK – SOURCES

- KERESZTES Csaba „A püspök nagy tisztelettel beszélt a levéltárosokról és a levéltári munkákról”. Az egyházi levéltárak állami reformja 1969-ben 133
State reform of church archives in 1969

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

- SOMORJAI Ádám OSB Mészáros István iskola- és egyháztörténész, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőségének tagja (1927–2021) 159
- MOLNÁR Antal és a Pápai Történettudományi Bizottság 172
- Somorjai Ádám OSB Emlékkülés Zalavárott 174
 Szent Adorján, a rómaiak, a germánok, a szlávok és a magyarok szentje Tiszteletének aktualitása a visegrádi országokban 175

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

- Emlékkötet Pyrker János László és Szmezsányi Lajos érsekek tiszteletére* (Ism.:Löffler Erzsébet) 180
- Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században* (Ism.: Csorba Erzsébet) 184
- PETRÁS Éva: *Egy könyvkritika igazságtartalmáról* 192

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

A TRIANONHOZ VEZETŐ ÚT A SZÁZ ÉVVEL EZELŐTTI MAGYAR
REFORMÁTUS GONDOLKODÁSBAN

Eszmetörténeti vázlat és korszék

BEVEZETÉS

A 2020-as Trianon-émlékén nyomán a magyar református szellemi életben is fokozott érdeklődés bontakozott ki a száz évvel ezelőtti nemzeti tragédia irányában.¹ A magyar történeti gondolkodás Trianon-szindrómája a „Hogyan kerülhetett sor az 1918–1921-ben történetekre?” problémaköre körül forog. E trauma súlyát az adja, hogy a magyar történelem Trianon-korszaka máig meg nem haladott, és – Mohácshoz hasonlóan – immár több mint egy évszázada terheli a magyarok közösségét, így a magyar reformátusokét is. Jelen tanulmány a „Trianon sorsszerűségei a magyar református gondolkodásban” intézeti munkatervbe felvett kutatási projekt tanulmányorozatának utolsó előtti része. Korábbi munkáimban definiáltam a historiográfiai kategóriának tekintett református emlékirodalom fogalmát, szerző- és műkatasztert állítottam össze, illetve meghatároztam a feldolgozás-módszertan sarokpontjait.² Az aktuális időszak elsőrendű külpolitikai érdeklődését követve felfejtettem a magyar reformátusságnak a 19. század óta átstrukturálódó külkapcsolati hálóját, és vázoltam az ebből adódó érdekérvényesítési lehetőségeket a Trianon utáni időszak kezdetein.³ Definiáltam a profetikus történelemszemlélet fogal-

- 1 A kutatások kiinduló alapját mindmáig az alábbi tanulmány képezi: CSOHÁNY János: *Trianon és a református egyház*. Egyháztörténeti Szemle, 2012/2. 75–83. Újabbban, az emlékévkapcsán megjelent munkákra lásd HÖRCSIK Richárd: *Trianon és a Magyar Református Egyház*. Collegium Doctorum. Magyar Református Teológia, 2020/1. 6–28. MÁRKUS Mihály: *A reformátusság maradéka és a reformátori történelemszemlélet változásai (Trianon 1920–2020)*. Confessio, 2020/2. <http://confessio.reformatus.hu/v/629/> (utolsó megtekintés: 2021. 09. 17) (a továbbiakban MÁRKUS, 2020.) SZÁSZ Lajos: *Trianon árnyékában. Egyházzsakadások a Magyar Református Egyházban, az 1920-as években*. Teológiai Szemle, 2020/2. 96–115. ANTAL, János – PÁLFI, József: *A Torn Church Body. Why and How the Királyhágómellék Reformed Church District was Formed*. In: *Revival, Renewal and Awakenings in Central European Protestant Churches*. Ed. Kovács, Ábrahám. Budapest, l'Harmattan, 2021. 33–40. *Reformátusok és Trianon*. Forgatókönyvíró-rendező: Ablonczy Bálint. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet. https://www.youtube.com/watch?v=iYg_lhxagUE (utolsó megtekintés: 2021-09-09)
- 2 Kovács Kálmán Árpád: *A Trianon sorsszerűségét megőrkítő magyar református emlékirodalom*. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. DUBNICZKY Zsolt et al. Budapest, Ráció, 2020. 331–350.
- 3 Kovács Kálmán Árpád: *Külkapcsolati paradigmaváltás? Magyar református korszék Trianon árnyékában*. In: „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békeszerződés előzményei és következményei. Szerk. ANKA László. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2020. 36–77.

mát, és megvizsgáltam ezen jellemzők jelentkezését konkrét református emlékirodalmi művekben.⁴ Megvizsgáltam a „Tisza vagy Károlyi” problémáját a száz évvel ezelőtti magyar református gondolkodásban, körülbelül 1919. november 20-ig elvívve a történet fonalát.⁵ Számba vettem 1919–21 cselekvési alternatíváit a református emlékirodalomban, ahol elsősorban az országos politika csapda- vagy fogolyhelyzetei tükröződnek a külpolitikai elszigeteltség leírásaiban.⁶

Most eszméletörténeti vázlat és korkép formájában igyekszem feltárni a Trianon okai-val kapcsolatos magyar református gondolkodást. Az elemzés alapját az alábbi szövegek adják: 1.) A *Lelkészegegyület* 1920. június 12-i számába szerkesztői vezércikként írt, de mindenképpen Baltazár Dezső gondolatait visszhangzó *deklaráció* a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban;⁷ 2.) Egy védekező emlékirat, amely 1920 augusztusára került ki Baltazár Dezső tolla alól.⁸ 3.) Szabó Aladárnak a Presbiteri Világszövetség lausanne-i világyűlésén elmondott 1920. augusztus 7-i *beszéde*;⁹ 4.) Baltazár Dezső 1920. szeptember 28-i zsinati megnyitó *imádsága*;¹⁰ 5.) Baltazár Dezső 1920 decemberére elkészített „Horthy Miklós” című írása;¹¹ 6.) Németh István 1921. szeptember 14-i *Püspöki jelentése*;¹² 7.) Baltazár Dezsőnek a neológ zsidósághoz intézett 1921. január 12-i *nyílt levele*;¹³ 8.) Balogh Jenő 1939. március 2-i zsinati megnyitóbeszéde;¹⁴ 9.) Főnyad Dezsőnek 1943-ból fennmaradt *önéletrajza*;¹⁵ 10.) Juhász-Nagy Sándor 1943-ra befejezett,

-
- 4 Kovács Kálmán Árpád: *Trianon profetikusság szemlélete a magyar református történeti gondolkodásban*. In: Trianon után. Határon innen és túl. Szerk. ANDRÁS Ferenc – KALMÁR Zoltán. Budapest, Gondolat, 2021. 149–166.
 - 5 Kovács Kálmán Árpád: A „Tisza vagy Károlyi” probléma a száz évvel ezelőtti magyar református gondolkodásban. In: VERITAS Évkönyv 2020. Szerk. SCHWARCZWÖLDER Ádám – OROSZ László – FARKAS Judit – UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS, 2021, 120–136.
 - 6 Kovács Kálmán Árpád: *1919–21 cselekvési alternatívái a református emlékirodalomban*. In: „Tiptortantunk, de el nem veszünk”. Trianon 100. A Hazatérés templomában 2020. október 17-én tartott konferencia tanulmánykötete. Szerk. UJVÁRY Gábor. Lórántffy Zsuzsanna Nőegylet – VERITAS Történetkutató intézet és Levéltár, Budapest, 2021. 69–84.
 - 7 S. n. [Baltazár Dezső?]: „*Consummatium est*”. Lelkészegegyület, 1920. 419. (a továbbiakban BALTAZÁR [?] 1920.)
 - 8 BALTAZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből*. Debrecen, Méliusz, 1920. (a továbbiakban BALTAZÁR, 1920.)
 - 9 S. n. [SZABÓ Aladár?]: *A „Presbiteri Világszövetség” konferenciája. Lausanne, 1920 aug. 5–11.* Dunántúli Protestáns Lap, 1920. 69.; 71. (a továbbiakban SZABÓ 1920.)
 - 10 Dr. BALTAZÁR Dezső: *A zsinati X. ülés megnyitó imája 1920. szeptember 28-án délelőtt 10 órakor*. In: A Magyarországi Református Egyház Budapest székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt országos zsinatának naplója. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdaipari Rt., 1926. 119. (a továbbiakban BALTAZÁR, 1926.)
 - 11 Dr. BALTAZÁR Dezső: *Horthy Miklós*. In: Debreceni Képes Kalendárium 1921. Debrecen, 1920, 18. (a továbbiakban BALTAZÁR, 1920b)
 - 12 NÉMETH István: *Püspöki jelentése a Pápán 1921. szeptember 24–25-én tartott kerületi közgyűlés elé*. In: A Dunántúli református egyházkerület 1920. évi szeptember hó 22–23 napjain és 1921. évi szeptember hó 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes közgyűléseinek jegyzőkönyvei. Kiadja: Czeglédi Sándor Pápa, s. r. [Dunántúli Református Egyházkerület], 1921 (a továbbiakban NÉMETH 1921) 34–59
 - 13 Baltazár [Dezső] püspök levele. *Egyenlőség*, 1921. január 22. 3. (a továbbiakban BALTAZÁR 1921.)
 - 14 BALOGH Jenő: *Zsinati megnyitó beszéd*. Tudósít róla M. J.: Az ötödik budapesti zsinat első ülészaka. Sárospataki Református Lapok, 1939. 65–66. (a továbbiakban BALOGH 1939.) 65.
 - 15 FŐNYAD Dezső: *Lelkipásztori rövid életrajz*. In: Molnár Sándor Károly: Kor- és korkép egy lelkész szemszögéből. Főnyad Dezső önéletrajza 1943-ból. Confessio, 2021/2. <http://confessio.reformatus.hu/v/758/> (utolsó megtekintés 2021-09-15) (a továbbiakban FŐNYAD 1943.)

de 1945-ben némileg átírt *történeti munkája*;¹⁶ 11.) Kádár Imre 1957-ben kommunista propagandisztikus céllal íródott, mégis sajátos módon református szemléletűnek is tekinthető *közelmúlt-története*;¹⁷ 12–17.) Zoványi Jenőnek,¹⁸ Kováts J. Istvánnak,¹⁹ Ván Benjáminnak,²⁰ Lázár Andornak,²¹ Ravasz Lászlónak²² és Bodoky Richárdnak²³ életük végéig írt *visszaemlékezései*.

Fő szerkezeti egységek: 1.) A bűnbánatos történelemszemlélet református olvasatai; 2.) A „boldog békeidők” református szemlélete a „Trianonhoz vezető út” tükrében; 3.) A társadalmi szekularizáció („laicizálódás”) versus neokonfesszionizáció („keresztény reneszánsz”)²⁴ kettősének problémái; 4.) A Trianonhoz vezető út főbb állomásai a református emlékirodalom tükrében; 5.) Befejezés, összegzés.

A BŰNBÁNATOS TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET REFORMÁTUS OLVASATAI

Tudjuk, hogy a bűnbánatos magyar történelemszemlélet Kölcsey Ferenc *Hymnusá-*ban irodalmi kifejezést is kapott. A „megbűnhődte már e nép a múltat s jövendőt”, valamint a „hajh, de bűneink miatt gyúlt harag kebledben” kitételei ennek kifejeződésai. A szatmárcekei remete fejében az 1823-as megírásakor a 130. genfi zsoltár „Tehozzád teljes szívből / Kialtkok szüntelen: / E siralmas mélységből / Hallgass meg, Úr Isten! Nyisd meg te füledet, / Mídőn téged hívlak, / Tekintsd meg én ügyemet, / Mert régen óhajtlak.” sorai hangoztak, mely dallamra a vers akadozások nélkül énekelhető.

Kölcsey tehát direkt módon visszautal a jeremiádok reformátori magyar hagyományára.²⁵ Már Farkas András megjegyezte 1538-as *Az sidó és magyar nemzetről* című művében a Saultól Sedekiásig tartó időszak időtartamának megegyezését a Szent Istvántól Mátyásig tartó időszakéval. Míg Luther és Béza a római uralmat nevezték az egyház babiloni fogságának, a magyar reformátor ezt a képet a török magyarországi uralmán-

16 JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története. 1918. okt. 31–1919. márc. 21.* Budapest, Cserépfalvi, 1945. (a továbbiakban JUHÁSZ NAGY, 1945.)

17 KÁDÁR Imre: *Egyház az idők viharában. A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és az ellenforradalom időszakában.* Budapest, Bibliotheka, 1957. (a továbbiakban KÁDÁR 1957.)

18 ZOVÁNYI Jenő: *Dávid harca Góliáttal. Emlékiratok (gépirat).* Ráday Gyűjtemény A C/101. (a továbbiakban ZOVÁNYI i. m.)

19 KOVÁTS J. István: *Egy élet prédikációja.* Önéletrajz, s. 1. [Budapest], Szenei Gyözőné Kováts Zsuzsanna, s. d. [2005.] (a továbbiakban KOVÁTS 2005.)

20 VÁN Benjámin: *Szilády Aron élete.* Kiskunhalas, Kiskunhalasi Református Egyházközség–Szilády Áron Társaság–Thorma János Múzeum, 2012. (a továbbiakban VÁN 2012.)

21 LÁZÁR Andor: *Visszaemlékezéseim* (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 7.) Budapest, k. n. [Ráday Gyűjtemény], 1995. (a továbbiakban LÁZÁR, 1995.)

22 RAVASZ László: *Emlékezéseim.* Budapest, Református Egyház Zsinati irodájának Sajtóosztálya, 1992. (a továbbiakban RAVASZ, 1992.)

23 BODOKY Richárd: *Gyanútlanok. Családtörténeti töredékek (1870–1918).* (Jövevények és vándorok). Budapest, Luther, 2018. (a továbbiakban BODOKY 2018.)

24 A tanulmány terminológiájának keresztény–keresztényen megkülönböztetése nem esetleges. Előbbi általános vagy katolikus, utóbbi kifejezetten protestáns értelemben használja a fogalmat.

25 *Jeremiás siralmi* 5. rész. Vö. *Keserves szívvel Magyarországon* (Váradí énekeskönyv, 1566) 2–18. versszakok, illetve „Bűjt az üldözött s felé Kard nyúl barlangjában, / Szerzte nézett s nem lelé /Honját a hazában, /Bércre hág és völgybe száll, / Bú s kétség mellette, / Vérözön lábainál, / S lángtenger fölette.”

erősödésére alkalmazta.²⁶ Károli Gáspár 1563-ban Dániel szózata²⁷ alapján arról értekezett, hogy „[...] ez világi országok nem örökké állandók és jó, ha ötszáz esztendőnek felette virágokban maradhatnak.”²⁸

A Nabukodonozor-féle állókép (szoboralak) a földi birodalmakból a mennyi királyságba való átmenet prófétikus szimbolikája. Ennek megfelelően a „Jézus a Krisztus, az élő Isten Fia” egyszerű bizonyágtétele²⁹ a „betölt az idő, elközelített az Isten országa” gondolatára épült.³⁰ Bár a názáreti Jézus a szimbolikus 490 évhez még maga is hozzátoldott egy nemzedéknyi időt,³¹ az idők számolgatását megtiltotta követőinek.³² Ehhez a parancsához tanítványai igyekeztek is tartani magukat.³³ Annál inkább, mivel az idők számolgatása a „hetven éves babiloni fogság”-ról szóló prófécia köré épül, amely a reális (földi) és a szimbolikus (isteni) idő sajátos vegyülékét tartalmazza.

Nevezett prófécia Jeremiás próféta szájából hangzott el Kr. e. 601/600-ban, amelyet megismételt az elhurcoltakhoz intézett Kr. e. 594–593-as levelében is.³⁴ Az évek száma az ószövetségi zsidó királyság idején (a Saultól Sedékiásig tartó időszak) elmaradt szombatévek (minden hetedik év) számát adja ki, amelyen belül hét jubiláris év található.³⁵ Jubileum szavunk a héber „jóbel” szóból származik, ami az „Úr kedves [értsd: kegyelmes] esztendeje” volt. Ebben az évben nemcsak a héber adósrabszolgákat kellett szabadon engedni, de a héber nemzetségek is visszajuthattak eredeti birtokaikba.³⁶

Az $1 \times 7 \times 10 = 70$ a büntetés; $1 \times 7 \times 10 \times 7 = 490$, a királyság korának szimbolikus ideje, együtt $8 \times 7 \times 10 = 560$, az Isten uralmának teljes ideje. Nem tévedés: még a fogság is Isten királyi uralma alatt valósul meg. Jeremiás *Siralma*iban olyan Istenről beszél, aki egy pillanatig sem volt tehetetlen vagy passzív azon tragikus események közepette, amelyek során Jeruzsálem világra szóló csúfsággá lett. Nemhogy semmi nem kerülte el a figyelmét, de tökéletes hatalommal maga rendelte a szorongatókat Jákób ellen köröskörül. Jeremiás későbbi prófétai éneke közben a harci cselekmények aktív igéinek tömkelegével beszél arról, milyen eltökélt kegyetlenséggel, búsult haraggal mutatkozott be előtte Isten a bajok között. Az igehirdetés a próféta nyomorúságával kezdődik, hogy imádságában már népe bajait hordozva lépjen Ura elé. 1.) Elvezetett a világoasságtól és járatott sötétségben. 2.) Ellenem fordult, és ellenem fordítja kezét minden nap. 3.) Megfonnyasztotta testemet

26 Farkas András lutheránus igehirdető 1538-ban Krakkóban kinyomatott éneke <https://nyugatiszel.com/2015/12/04/farkas-anras-az-zsido-es-magyar-nemzetrol/> (utolsó megtekintés dátuma 2020-06-08) Vö. PÁZMÁNY Péter: *Az mostan támat új tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonnása és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról*. In Pázmány Péter: *Összes munkái (a továbbiakban PPÖM)*. I. kötet. Budapest, Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem, 1894. 435.

27 Károli olvasatában: „Úgy teremtett ez világ, hogy egy állapotból más állapotba menjen [...], [de] Isten az, az ki országot fundál és Isten az, aki elveszi az országot egy nemzetségtől és más nemzetségnek adja.” Vö. Dániel próféta könyve 2. rész 20–22. versek.

28 KÁROLI Gáspár: *Két könyv* (Magyar Irodalmi ritkaságok V.) Budapest, Budapesti Ev. Leánykollégium, 1931. 12.

29 *Máté evangéliuma* 16. rész 16. vers

30 *Márk evangéliuma* 1. rész 15. vers

31 *Máté evangéliuma* 23–24. részek; *Márk evangéliuma* 13. rész; *Lukács evangéliuma* 21. rész; *János evangéliuma* 21. rész 20–23. versek. Megjegyzés: Jeruzsálem pusztulása Kr. u. 70-ben prófeciáinak primer beteljesedését hozta. A prófeciák primer és szekunder beteljesedéséről lásd alább.

32 *Máté evangéliuma* 24. rész 50. vers; *Lukács evangéliuma* 12. rész 46. vers.

33 *Péter II. levele* 3. rész 8–16. vers. Vö. *Korinthusbeliekhez írt I. levél* 15. rész.

34 *Jeremiás próféta könyve* 25. rész 11–12. versek; 29. rész 12. vers.

35 *Mózes III. könyve* 26. rész 43. vers; *Krónikák II. könyve* 36. rész 21–23. versek.

36 *Mózes III. könyve* 25. rész 1–34. versek

és bőromet, összeroncsolta csontjaimat, darabokra vagdalt és elpusztított engem. 3.) Fáradsággal épített erősséggel vett körül engem, minden ösvényemben tévútra vezetett engem. 4.) Az örök sötétségben tette nehezzé láncomat. 5.) Ólalkodó medve és lesben álló oroszlán lett ő nékem; 6.) Íját kifeszítette, nyila elé célul állított engem, hogy veséimbe bocsássa tegzének fiait. 7.) Felöltötted a haragot és üldöztél minket (T/1), öldököltél, nem kiméltél.

Amikor azonban Isten megszorította Júdát, ő is szomorú volt. Mert *nem szíve szerint* veri és szomorítja meg az embernek fiát. És az Úr nem is nézi el hogy 1.) valaki lábai alá tiporja a föld minden foglyát; 2.) hogy elfordíttassék az ember ítélete a Magasságnak színe előtt; 3.) hogy elnyomassék az ember az ő peres dolgában. Még az is az Úr kegyelmessége, hogy még nincsen végünk, mivel nem fogyatkozik el az ő irgalmassága. Ez a tény kell, hogy az embert az igaz belátás („Mi voltunk gonoszok és pártütők, azért nem bocsátottál meg.”) és megtérés indulatára vezesse („Talán van még reménység?”), amelynek nyomán okkal és joggal várja Isten valódi szabadítását. A szentírók a babiloni fogságba vitel után ezt a megváltásévet magasabb minőségben kezdték várni. A hetven éves fogság végét kezdték sejteni Kr. e. 560-ban,³⁷ Kr. e 538-ban³⁸ és Kr. e 519–517 táján egyaránt.³⁹

„Jeruzsálem nyomorúsága” az akkori zsidó nép számára az volt, hogy a város megfosztott legfőbb ékességeitől: templomától, kőfalaitól, békességben (jólétben, igazságosságban és társadalmi harmóniában) élő népességétől.⁴⁰ Ugyanakkor azt már az ószövetségi írásmagyarázók is észrevették, hogy a város kőfalának felépítésével és újrapépítésével (Kr. e 443 körül) vétetik csak el végleg Babilon gyalázata Jeruzsálem felett, és teljesedik be primer módon Ézsaiás próféta tanítványaihoz intézett szózata: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, és hirdessétek neki, hogy vége van nyomorúságának, hogy bűne megbocsátott; hiszen kétszeresen sújtotta őt az Úr keze minden bűneiért.”⁴¹ „Jeruzsálem gyalázata”-nak időszaka a hetven éves „babiloni fogság”-hoz képest mintegy megduplázódik: a papi és királyi előkelők, valamint a mesteremberek Kr. e. 605-ös első elhurcolása, valamint Kr. e 443 között 162 év telt el. A 2×70-nek így kell tehát szimbolikus értelemben 3×(7×7+1)-gyé kell fölkerekednie, ahol a +10 forma a hold- és a napciklus különbségét kiegyenlítő papi hónapok, vagy a tíz a közsing és a szent sing közötti egy tenyérynyi különbséggel is magyarázható.⁴² Fontos hangsúlyoznunk, hogy primer beteljesedésről beszélünk, mivel az újszövetségi írásértelmezés megengedi a próféciák többes beteljesedésének lehetőségét.⁴³

Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy amint kimondatott a hetven éves fogság vége, abban a pillanatban Dániel próféta kijelentése szerint elindult egy újabb szimbolikus 560 év is.⁴⁴ „Hetven [év]hét szabatott a te népedre és szent városodra, hogy vége szakadjon a gonoszságnak és bepecsételtesék a bűn, és hogy eltöröltesék a hamisság és elhozassék

37 *Királyok II. könyve* 25. rész 27–30. vers.

38 *Dániel próféta könyve* 9. rész 1–2. vers.

39 *Zakariás próféta könyve* 1. rész 12. vers; 7. rész 5. vers.

40 *Zsoltárok könyve* 51. rész 20. vers; 55. rész 11. vers; 89. rész 41. vers; végül a teljes 122. zsoltár, amely így szólítja meg Jeruzsálemet: „Te szépen épült, jól egybeszerkesztett város!”

41 *Ézsaiás próféta könyve* 40. rész 2. vers.

42 *Ezékiel próféta könyve* 40. rész 5. vers, 43. rész 13. vers.

43 *Ézsaiás próféta könyve* 48. rész 20. vers; 52. rész 11. vers; *Jeremiás próféta könyve* 50. rész 8. vers, 51. rész 6. vers, Vö. *Korinthusbeliekhez írt II. levél* 6. rész 17. vers; *Jelenések könyve* 18. rész 4. vers.

44 *Dániel próféta könyve* 9. rész 24–27. versei.

az örök igazság, és bepecsételtessék a látomás és a próféták, és felkenetessék a Szentek szente” – hangzik a prófécia bevezető versében, ahol az újabb 7*7*10 esztendő a királyi Júda [értsd: a Dávid dinasztia] szimbolikus történeti antitézise: 490 évnyi kijelölt büntetés a bűn nélküli örök királyság felállításáig, vagyis az igazi megnyugvás [értsd: isteni béke] örökké tartó szimbolikus hetven esztendejéig. Itt azonban jegyezzük meg zárójelben: az isteni óramutató nem a mi mércénk szerint jár. Az idő úgy lesz képes érzésünk szerint meghosszabbodni, hogy valójában az isteni világ a választottak iránti kegyelemből megrövidíti azt. Ezt fejezi ki a református sajtó és emlékirodalom 1914–21 közötti bejegyzéseinek oly gyakori fordulata: „Megnehezedett rajtunk/fölöttünk az idő járása.”⁴⁵

A „magyarság babiloni fogsága” szempontjából 1611 látszólagos vízváltástóként funkcionált. Még 1541-hez képest számolva is minden változás nélkül járt le egy hetven éves időszak. Egyáltalán nem volt véletlen tehát, hogy az evangélikus Révay Péter koronaőr 1613-as *Emlékiratában* a Farkas András-i gondolatot részben elvetve, részben megőrizve már „a bölcsök körülbelül ötszáz éves ciklusá”-ról elmélkedett, melyet a magyar virágzás és gyors hanyatlás története mellett a perzsák, a spártaiak és a római köztársaság példáival is alátámasztott.⁴⁶

Kölcsy Ferenc számára a visszatekintő időszemlélet alapján a török hódoltság már „Jeruzsálem nyomorúságá”-nak százötven éves szimbolikus időtávjaként artikulálódhatott. Nem véletlenül megy tehát a „csekei remete imádsága” az utolsó versszakban számalomra méltó, koldusi esengésbe át. Számára sem volt ugyanis világos, hogy az 1800-as évek Magyarország a herderi jóslat szerinti nemzethalál, vagy az újabb nemzeti felvirágzás századába lépett-e bele. Szívbeli könyörgése is ennek a bizonytalanságnak a terméke. Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy Kölcsy fohásza a „megbüntettem az atyák vétkeit a fiakban” tétele körül forog, amin már a babiloni zsidó deportáltak is Jeremiás próféta szavai szerint⁴⁷ feddődték Ezékiel prófétával, az »atyák ették az egrest és a fiak foga vásott bele« (»igazságtalan az Isten«) tételeire fordítva le a dolgot. A próféta ezt az Úr szavával utasította vissza: „Ha azt mondom az igaznak: »élsz«, és ő elfordul, meghal; de ha azt mondom a bűnösnek: »meghalsz«, és ő megtér, élni fog”. Az isteni igazság ezen elvében – akárcsak Jeremiásnál – az a jó hír, hogy az üzenete arra az emberi megalázkodást elváró isteni kegyelemre van kihegyezve, amely nélkül semmilyen valós megtérés nem elképzelhető.⁴⁸

És ezen a helyen rögtön meg is értjük, mit értett Kölcsy a „*Balsors* akit régen tép, / Hozz rá *víg esztendőt!*”⁴⁹ / *Megbűnhődte* már e nép a múltat s jövőndőt” kitétel alatt: a kétszeres büntetés észaiási tételét. A szabadelvűség optimizmusa jegyében kibontakozó nemzeti újjászületés közepette azonban – „[...] amikor senki nem beszél[t] már olyan Istenről, aki haragszik” – az Isten haragjáról szóló énekek bántani kezdték a kortársak „áhitatérzését”.⁵⁰ Kölcsy maga is megfelel 1831-es *Huszt* című epigrammájával a

45 Vö. *Máté evangéliuma* 24. rész 22. vers; *Márk evangéliuma* 13. rész 20. vers.

46 Révay Péter (Túróc vármegyei főispán): *Rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, győzedelmes voltáról, sorsáról*. 19: A korona kilenc évszázada. Történeti források a magyar koronáról. Szerk. Katona Tamás. Budapest, Európa, 1979. 214.

47 „Apáink vétkeztek; nincsenek; mi hordozzuk vétkeiket.” (*Jeremiás siralmi* 5. rész 7. vers) vö. „Vétkei atyáknak, / Kik mi közülünk régen kimúltak, / Mireánk szállának.

48 *Ezékiel próféta könyve* 18. rész

49 Az Úrnak kedves esztendejét, vagyis a felszabadulás jubiláris évét.

50 BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest, Gondolat, 1985. 197.

Himnuszra. Ebben a halálhörgésre és siralomra emlékeztető kőhalom már nem az isteni kegyelem és irgalom szükségességére emlékeztető mementó. A múltra emlékezés itt a „csarnok elontott oszlopi közt” megjelenő „rémalak”, akinek szózata a múlt meghaladására felszólító intés, utolsó két sora pedig a nemzeti munka moráljaként a reformkor jelszava lett, visszatükrözve azt a nézetet, hogy a kívánt átalakulásért áldozatos morális, szellemi és anyagi erőfeszítéseket kell tenni. A *Himnuszra* reagál Vörösmarty is 1836-ban *Szózat* című versében. „Vár állott, most kőhalom ..., s ah, szabadság nem virul a holtak véréből” kesereg a csekei remete 1823-ban. „Az nem lehet”, vág vissza kétszer is a nemzet ébresztője.

A végbement szellemi felfogás-változásban a hazát többé nem a személyes bűnök szentségtelenítik meg, hanem az olyan nemzeti átkok, mint a magyar önértetet eláruló, meghunyászkodó gyávaság, vagy a széthúzó egyenetlenség. Ebben az összefüggésben utalt a *Himnuszra* a Deák Ferencet és Vörösmarty Mihályt Kolozsvárott 1845. május 16-i fáklyás felvonulás szónoka is. Köszöntőjében ugyanis Deákot úgy aposztrofálta, mint „[...] kivel az ég jó kedvében áldott meg egy nemzetet, kinek honáért lángoló keble tisztaságát soha önzés, pártérdek nem homályosítja s jellemszilárdsága s szellemi felsőségének tisztelve hódol minden vélemény-felekezett”. Betegnek mondta a nemzet erdélyi részét, mely átkos pártviszály által a hon testéből kiszakaszta nem tudja követni az izmosabb iker lépteit. Deákot nevezte a gondviselés által küldött orvosának. Deák, megfelelően az unió óhajának, az elénekelt *Himnusz* „megbűnhődte már e nép a múltat s jövődöt” sorába kapaszkodott. A nemzet meggyógyulását nem egy vagy más orvos, hanem maga a nemzet eszközölheti, ha a veszélyes kóranyagot, mely minden bajának fő oka, a pártviszályt kiirtja kebléből. Szükség, hogy a nemzet polgárai száműzve körükből minden visszavonást [értsd: viszályt], egyenetlenkedési szellemet s egy közös szent érdekekben összpontosítva erőt és akaratot, egyetértve munkáljanak a cél felé, mely a hon felvirágzása. Ilyen értelemben hangzott el, nyomatékosított, majd énekeltetett el a szintén jelenlévő Vörösmarty lelkeket megmozdító szava: „Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar”.⁵¹

A „BOLDOG BÉKEIDŐK” BEKÖSZÖNTÉNEK REFORMÁTUS SZEMLÉLETE

Szűk három évtizeddel az 1840-es évek nemzeti ébredése után Szeremlei Sámuel a lassan konszolidálódó dualista rendszer szemléletének liberális református olvasatát adta. Az akkori bihariószegi lelkész a liberális teológia kizárólagos evilágiság- (immanencia-) elvét alkalmazta, de – Széchenyi nyomán is – a nemzeti bűnöket igyekezett jobban kibontani. Abbeli meggyőződésének adott hangot, hogy Magyarországon a 300 éves szolgaság, vagyis a jobbágyság, a vallási elnyomás és az abszolút kormányzás hármas összefonódottsága nevelt a lehető legrosszabbul. Nemcsak azért, mert a nyomorult sorsra kárhoztatottnak felvilágosultsága sem saját, sem ura érdekében nem volt kívánatos, hanem azért is, mert a kikerülhetetlen rossznak feltüntetett, kényszerrel behajtott munka- [és más] járadékok a természetes szabadságérzetet rendszeresen alattomos és tilos utak követésére szoktatták. Szeremlei – a kiegyezés híveként – nem mondhatja ki, hogy a jobbág- földesúri viszony, a nyíltabb vagy rejtettebb (re)katolizációs törekvések, a nyíltabb vagy rejtettebb önkény kérdései végső soron az uralkodó dinasztia kezében

⁵¹ Erdélyi Híradó, 1845. május 20.

futottak össze, mely szálak meghúzásával, egyenetlenségkeltő faktorként az egész nemzetet kötötte gúzsba. Azt viszont vallja, hogy mindez torzította a nemzeti jellemvonásokat, és belőle önbizalomhiány, az ezt nyilvánvalóan követő társas bizalom hiánya, a nagyok és hatalmasok iránti ellenszenv, valamint az értelmiség gyenge, kezdetleges és megosztott anyagi-szellemi helyzete eredt. Ezért lettek hiányosak és bénák az ország intézményeiben, a községi önkormányzatokban, az intelligenciában és a nép lelkületében is az önpolgárisulás feltételei. Az elkötelezett deákista Szeremlei így az állam-egyház szétválásának terén egyértelműen kossuthista álláspontra helyezkedik, a magyarok Mózesé 1871. január 12-i nyílt levele alapján.⁵²

Saját érdekből, a birodalmi közőj előmozdítása érdekében az osztrák jellegű politikának modernizációs, civilizatorikus eredményei is voltak.⁵³ A tankötelesek iskolába járatása terén például a Bach-rendszernek kellett meglehetősen sikereket elérnie, hogy ez a tendencia rögtön az 1861-diki alkotmányos periódus alatt érezhetően vissza is essen. Szeremlei azon megjegyzését, miszerint ilyen körülmények között századokon át egyedül a protestantizmus fáradt őszintén a pozitív népnevelésért, s egymaga küzdött a felvilágosítással szemben ellenséges elemekkel, a kialakuló kultúrvallásos büszkeség visszatükröztetésének tekinthetjük, amelyet maga később is zárójelbe tett azzal, hogy az 1868-as Eötvös-törvény által indukált kulturális versenyben óvta a magyar protestantizmust attól, hogy (viszonylagos és nem is biztos, hogy reális) múltbeli érdemeit hangoztassa.⁵⁴

Az osztrák neoabszolutizmus által indukált felemás folyamatokat Szeremlei Sámuel 1874-ben tovább részletezte. Az akkor már hódmezővásárhelyi lelkész Szeremlei megállapítása szerint, bár a kíméletlen zsandáruralom megfékezte a kismemesi falvakban korábban is uralkodó és a rendkívüli időkben a nép körében is zabolátlanná váló erkölcsöket, a nemzeti lesújtás közössége pedig az összetartozás-érzésnek javára vált, a nép „népmesei szinten” álló hitének megrendülésével egyúttal nagyfokú elvallástalanodás és titkolt elerkölcstelenedés (pl. jövedékkijátszás, zug-pálinkafőzés) is bekövetkezett. Az „Isten a jót megjutalmazza, a gonoszt megbünteti” gondolkodásmódjába egyszerűen nem fért bele a szabadságharc „erővel és áruállással” történt elfojtása. Persze mindennek háttérében az állt, hogy a fejlettebb, természettudományos világnézet már 1848 előtt kiszorította az ortodoxia és a szupranaturalizmus jámbor [értsd: kálvinista pietizmus által meghatározott] hitét.⁵⁵ Tette ezt, mégpedig úgy, hogy a bibliai hit helyét egyúttal üresen is hagyta, illetve a jobb-rosszabb értelemben vett hazafisággal töltötte fel.⁵⁶ Szeremleivel

52 SZEREMLEI Samu: *A népiskolai kérdésről. Különös tekintettel az 1868. XXXVII. t.-cikkre és a prot. egyház érdekeire*. Budapest, Szerzői kiadás, 1870. (sic!) 152–154.; 174–175.; 184–185.

53 Nem lehet tehát az Ausztriai Ház terhére róni, hogy Magyarország kizárólagos érdekeivel szemben az öszbirodalom érdekeit is szem előtt tartotta, ha nem mulasztotta el Magyarország azon érdekeinek érvényesítését, amelyek az öszbirodalomnak nem, legfeljebb más tartományaiknak lett volna kárára. Ugyanígy a magyar nemesi vagy politikai nemzet képviselőjében fellépő elitnek a saját hatalma konzerválása vagy megerősítése is csak annyiban tekinthető valódi nemzeti politizálásnak, amennyiben az a társadalom általános érdekét szolgáló népvédelmi és népjóléti elemeket is magában foglalt. Vö. Kovács Kálmán Árpád: *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években*. Budapest, METEM, 2018. 10.

54 SZEREMLEI 1870. 85.; 149.; 181.

55 A Szikszai György-féle pozitív szupra- vagy szupernaturális, észszerű ortodoxián alapuló kálvinista pietizmus hitbéli jellemzőire lásd Kovács Kálmán Árpád: *A 19. századi református újjászületés-viták eszmetörténeti háttere*. In: VERITAS Évkönyv 2019. Szerk. FARKAS Judit – GALI Máté – SCHWARTZWÖLDER Ádám – UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2020. 15–18.

56 SZEREMLEI 1874. 6–10.

teljesen egyező véleményt fogalmazott meg Révész Imre 1870-ben, illetve Pokoly Béla 1897-ben.⁵⁷ Utóbbi megnyilatkozás már az 1890-es években, újrafelekezetedő református közélet bizonyítéka.⁵⁸

A SZEKULARIZÁCIÓ („LAICIZÁLÓDÁS”) VERSUS NEOKONFESSZIONALIZÁCIÓ
(„KERESZTÉNY RENESZÁNSZ”) KETTŐSE A NYUGAT 1913-AS
PROTESTANTIZMUSVITÁJÁBAN

A liberális optimizmussal szembeni kétségek már Madách Imre 1864-es *Ember tragédiájában* irodalmi megfogalmazást nyertek. Ennek ellenére 1894-ben egy református gimnáziumi tanár a kolumbuszi paradigma, a baconi kulcs, valamint a darwini „létért való küzdelem” elveire alapozva, *Falanszter és Eszkimó* színekre való hivatkozással összegezte sommás véleményét, miszerint „a természet az ellenség”, és „a metaphysika sem hév, sem fagy ellen nem véd.” Az emberiségnek a kutatásban ernyedetlen, tanulásban kifáradhatatlan része előtt azonban a megoldatlan kérdések tömör sorozata naponként gyűrül. A jövőt az orvosi és a technikai pályák jelentik.⁵⁹

A materialista tudományosságon alapuló világnézetet a református (teológiai) liberalizmus mérsékeltebb formában, a „kizárólagos immanenciaelv” formájában igyekezett magába abszorbeálni. A „kizárólagos immanenciaelv” azt jelentette, hogy a hit, a vallás és az egyház fejlődésének magyarázatából a tudományosság érdekében ki kell rekeszteni minden transzcendens beavatkozás lehetőségét. Ilyen háttér mellett került terítékre a református (teológiai) liberalizmus-ortodoxia vita 1867 és 1871 közötti szakaszában a „konfesszionalizmus” fogalmának értelmezése. E fogalomhasználat gyökerei egészen a modern (liberális nemzet-) állam keletkezésének 19. századi történelmi önreprezentációjába nyúlnak vissza. Ballagi Mórnál a „felekezetiiség” a türelmi politikának azt a minimumát jelentette, miszerint a Magyarországon bevett felekezeteknek – a katolikus vallás gyalázása nélkül – joguk volt iskoláikban hitvallásaik tanításait védelmezni. Mindennek pedig a pesti teológiai akadémiai tanár szerint addig volt értelme és jelentősége, míg az iskola a mindenfelől fenyegetett vallásszabadságnak szolgált elővédül. A „konfesszionalizmus” Szeremleinél a középkori vallási államot az azt követő századokban felváltó felekezeti államot jelölte. Az akkori bihariószegi, későbbi hódmezővásárhelyi lelkész szerint az állam konfesszionális formája továbbra is törekedett a társadalom vallási egységének megteremtésére, de alapként már nem volt meg a nyugati kereszténység középkori egysége, az istentisztelet kérdésében a konfesszionális állam kialakuló újkori hitvallások szellemében köteleződött el. Ennek megfelelően a felekezetek dogmatikai tételei és ellentétei az állami lét tükrői is lettek. Abban azonban a két akkori mintavagy doktrinéer liberális egyetértett, hogy a modern korszellem [értsd: a liberalizmus uralkodó eszmévé válása] olyan elemi erővel lökte a felekezeti türelmetlenséget a végleg

57 „Nálunk e tekintetben (értsd: „a bibliai keresztyénség” tekintetében – Szeremlei Sámuel magyarázata) a magyar református iskolák a közelebbi évtizedek alatt (kiemelés tőlem – KKÁ) nagyon lesüllyedtek. Valami élő vallásos lélek és jellem alig ismerhető fel bennök.” Idézi Szeremlei, 1870. 85. Pokoly József a cura pastoralis régi és kipróbált eszközeiként kizárólag a magyar puritanizmus 50 évvel azelőtt (kiemelés tőlem – KKÁ) még élő örökségét hajlandóak elfogadni.

58 Vö. Kovács, Kálmán Árpád: *Debates on Spiritual Rebirth in the Pages of the Debreceni Protestant Lap (Debrecen Protestant Journal) (1891–1897)*. In: *Revival, Renewal and Awakenings* i. m. 13–32.

59 P. Gy.: *Tények és óhajások*. Debreceni Protestáns Lap, 1894. 361.

elavult kérdések közé, hogy annak visszatérése aligha elképzelhető.⁶⁰ Ehhez képest a Dreyfuss-per fejleményei és a spanyol katolikus párt 1901-es programja, amely bizonyos vallásszabadságot korlátozó és az állam és társadalom katolikus jellegét megerősítő pontokat is tartalmazott, már a magyarországi közvélemény minden elemében átütötte az ingerküszöböt. Raffay Ernő *Szabadkőművesség*-sorozata éppen azt a kiinduló ténytet nem hajlandó figyelembe venni, hogy a magyar közvélemény baloldali progresszivistá része a „könnyen visszajöhetnek az inkvizíciós idők” alaptételéből indult ki. Hogy párhuzamosan – az 1900-ban elkezdődött keresztbotrányal – a keresztény (főleg, de nem kizárólag a katolikus) társadalom is a megtámadott pozíciójában érezte magát, az egy más kérdés. A továbbra is meghatározónak megmaradt 48-as–67-es (közjogi) ellentétet kezdte valami más felváltani. A kategóriáink még arra sem elég szabatosak, hogy ez az új ellentét a régít felváltani, átszűrni vagy átszínezni kezdte volna. Tartalmilag sem tudjuk pontosan meghatározni, hogy mindez konzervatív–progresszivistá, sem az, hogy keresztény–(baloldali) liberális szembenállás lett volna. A kialakuló kontroverzia lényege az lett, hogy a politizáló magyar társadalom egyik fele a magyar állam keresztény (értsd: katolikus) jellegét megtörő zsidó–liberális–protestáns–szabadkőműves–szociáldemokrata összeesküvéstől, a másik ellenkezőleg, a társadalmi szabadságot és egyenjogúságot megtörő „fekete [értsd: ultramontán, papi] reakció” erősödésétől félt. Ez az első zöngéiben már 1890 körül érzékelhető és főbb tendenciájában 1925-ig tartó folyamat volt a magyar közélet erőteljes újrafelkezetesedése (neokonfesszionalizációja), amelynek pozitív és negatív összetevőire a későbbiekben még röviden visszatérünk.

Ebbe a folyamatba illeszkedett a magyar protestantizmus [értsd: reformátusság] politikai fordulata. Erdélyben Ravasz László hangja erősödött meg, majd a kolozsvári teológiai tanár 1913-ban a legmagasabb tudományosság igényét felvállaló református orgánus, a *Protestáns Szemle* főszerkesztője lett. Ugyanebben az időben Baltazár Dezső átállt a Tisza-táborba. A tiszántúli püspök az 1913-as nyírbátori időközi választáson munkapárti képviselő-jelöltséget is elfogadott. Csakhogy éppen a helyi református gazdátársadalom nem szavazott rá. A függetlenségi érzelmű választók úgy érezték, az ő megosztásuknak kísérletét honorálta Tisza István azzal, hogy Ferenc Józsefnél Baltazár Dezső számára eszközölte ki a főrendiházi tagságot. Ezzel az aktuálal ugyanis a tiszántúli püspök szégyenteljes bukása ellenére is a politika fősodrában maradhatott.⁶¹

A *Nyugat* 1913-as protestantizmusvitája három [kultúr]protestáns zseni, Ady Endre, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond között zajlott. E disputa alaphangját az az Ady Endre adta meg, aki a zárlatban azt is kifejtette, a sokszor nagyon is „kálomista prédikátoros” nyelvezettel zajló debatt valójában a társadalomfejlődés „tudományos” paradigmájának talaján bontakozott ki. Vagyis hogy ha a természeti törvényeknek [értsd: darwinizmusnak] megfelelő marxizmus a világfejlődés internacionalista modelljének egyeduralomra jutását feltételezi, hogyan illeszthető be abba a társadalom érzékelhető újrafelkezetesedése és benne a protestantizmus „konzervatív fordulata”.⁶²

A költőóriás kemény hangú felülésében Tisza Istvánt a kerületi kurátorgróf tipikus képviselőjének nevezte, aki még egy szuperintendens nagytiszteletűt – vagyis Baltazár

60 BALLAGI Mór: *Melius redivivus, vagy: Révész Imre úr harca a népiskolai törvény ellen*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1870. 490.; SZEREMLEI, 1870. 127–131.

61 BARÁTH Béla Levente: *„Földbegyökerezés és égbe fogózás ...”. A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911–1920)*. Sárospatak, Hernád, 2014. 116–118.

62 ADY Endre: *Egy probléma: kettő*. *Nyugat*, 1913/16. 286–287.

Dezső tiszántúli püspököt – is a szárnyai alá tudott venni. Tisza „kálvinista pápa”-ként „Megbízható, jó gyerek lettünk!” felkiáltással viszi be a protestantizmust a trializmust opponáló ultramontán jellegű birodalmi centralizmus táborába. Ez a protestantizmus egy évszázadok során megtört gerincű, ravaszkodásra kényszerített közösség, amely már régen nem tud protestáns és haladó lenni. Az abszolutizmus ellenében egyedül Prohászka Ottokár, Székesfehérvár katolikus püspöke képes vétót kiáltani. Csak nehogy oda jusson a magyar protestantizmus, hogy – 1790-hez és 1860-hoz hasonlóan a katolikusoknak kell megmenteniük a ráütő Habsburg-veszedelemben.⁶³

Szabó Dezső – Adyhoz csatlakozva – a protestantizmus szerepét már a történelmi progresszivitásban betöltött szerepe szerint értékelte. Ilyen értelemben jelentette ki, hogy a protestantizmus a katolicizmus csodálatosan, katedrálisszerűen felépített dogmatikai rendszerével ellentétben időhöz (értsd: történelemhez) kötött, mozgó entitás. Létrehozásának oka és létének legfőbb célja a liberalizmus vallási köntösbe öltöztetése volt. A nemzeti liberalizmus kiüresedésével ez az eszmerendszer elvesztette minden forradalmiságát, és a konzervativizmus sunyi szövetségesévé silányult. Ahogy az [egyesült] ellenzék korábban a konzervatív kormány és a szocializmus székei között, úgy eshet két szék közül a pad alá a protestantizmus a katolicizmus és a progresszív irányok közt. Ahogy a parlamenti ellenzék szembefordult a szocializmussal, úgy hozta létre az élet kényszere azt az őszinte és becsületes (sic!) új ellenzékot, mely organikus érdekeivel fogja szolgálni a magyar demokráciát. A protestantizmus lényegileg ellenzéki és harcos szervezet. Következőleg csak úgy újíthatja meg saját magát, ha a folytonos haladás hatalmas szolidaritásérzete alatt – mely amúgy is belső lényegéből fakad – a szociáldemokrácia harcos organizmusává válna. Így a nyugat haladó eszméit egy olyan szervezet asszimilálná a magyar élet számára, mely elemeiben túlnyomólag magyar, és mély gyökerei vannak a magyar múlt szerves fejlődésében.⁶⁴

Móricz Zsigmond mondta ki azt a tényt, hogy a *Nyugat* hasábjain folytatott protestantizmusvita lényegében Baltazár Dezső alsószabolcs–hajdúvidéki esperes, majd tiszántúli püspök változatos politikai pályája körül folyik. Baltazár addigra már tett kanyarokat a szociáldemokrácia, a polgári radikalizmus és a kormánypárt felé is. 1908-ban a *Lelkészegetesület* című lap hasábjain még azt fejtegette, hogy a proletariátus nem hiába küzd, győzni fog, mert igaza van. Jelenlegi felvilágosult vezetői a történelmi materializmus tanait írták vörös zászlóikra. Ilyen körülmények között az egyháznak azért kell felkarolnia a szociális eszmét, hogy a jövődő ne vallástalan legyen.⁶⁵ 1911-től azonban érzékelhetően elkezdett a kormánykörökhöz közeledni. A frissen megválasztott tiszántúli püspököt ekkor már az is nyomasztotta, hogy a katolikus egyház, melynek válláról az 1896-ban indított állami népiskola-alapítási program is fokozott terheket vett le, és amelynek vagyonát az 1909-es állami kongruarendezés is messzemenően érintetlenül hagyta, ekkor már saját népiskolái fenntartására is fokozott mértékben vette igénybe az iskolafenntartási államsegélyt.⁶⁶ Ilyen körülmények között Baltazár legfőbb célja a „közpapok” helyzetének anyagi rendezése volt, pontosabban szólva az, hogy e lelkipásztori állású embereknek a helyzetét megszilárdítsa a „nadrágos emberek” rétegén belül.

63 ADY Endre: *A protestáns tévedés*. Nyugat, 1913/1. 80.

64 SZABÓ Dezső: *A magyar protestantizmus problémája*. Nyugat, 1913/14. 118–121.

65 BALTÁZÁR Dezső: *A szocializmus*. Lelkészegetesület, 1908. 118.

66 KACSÓH Lajos: *Legyen szekularizáció*. Magyar Köztársaság, 1911/1. 18.

Móricz Zsigmond szerint Baltazár a neoortodoxia és a transzcendens szocializmus embere, aki társadalmi sikerre mégis azért tett szert, mert őszintén, józanul és következetesen fejtette ki a kálvinista „közpapok” anyagi nyomorát, mellyel akár mintát is adhat azon népi tömegeknek, mellyel ez a réteg szoros szimbiózisban él. Móricz ilyen értelemben összegezte a protestantizmus megroggyant épületével kapcsolatos magatartásformákat a Tisza István-i tatarozás, a Baltazár Dezső-i renoválás és a Szabó Dezső-i (leromboló és a helyére) újat építés lehetőségeiként. Az utóbbi két magatartásforma Móricznál egyértelműen pozitív, előbbi viszont káros, hiszen a szövegösszefüggés alapján a repedéseket elfedő, így a bajokat elfedő, a romlást növelő „mázolás” vagy „vakolás” megfelelője.⁶⁷

A nagy realista író – Baltazár püspökkel ellentétben – a protestáns (vagyis református) lelkészekkel szemben egyáltalán nem volt kíméletes. Az ő legnagyobb hibájuknak azt tartotta, hogy nem értik meg a modern élet igazságait, hogy kényelemszeretéből, államsegélyileg is biztosított egzisztenciája mellett előálló közönyösségből, valamint rendkívül rossz iskolai képzése miatt is egészen elidegenedett a néptől. Móricz goromba őszinteséggel mondta ki, hogy a negyedik gimnáziumban tanítóképzőbe selejtezett tehetéstelenje után a protestáns iskolákban az érettségivel megismétlődik a kontraszelekció: a diákság életharcra képtelenje megy a papképzőbe, ahol „száraz abrakot” (a mindenkori teológiai tudományt) kell rágnia. Pedig – Móricz szerint – addig, míg valami más, újabb szervezet nem jön, szükség van az egyházra. A vallás „jótékony narkózisa” nélkülözhetetlen a létproblémák irtózatos gyötrelmei között, és azért is, mert ha az egyház varázsa megszűnik, az ember rögtön a legképtelenebb miszticizmusok után rohan.

Móricz végkövetkeztetése az volt, hogy minden vajúdás ellenére az „egyházak” (sic! – vagyis a református egyházközségek) vége mégiscsak az lesz, hogy múzeumi látványossággá válnak, melyek – mint az emberi munka más csodálatos dómjai is – kiváltják ugyan a felséges megilletődöttség pillanatnyi érzését, de mindennapi óráit az ember már máshol fogja keresni.⁶⁸

A vitában a szót visszavevő Ady mélységesen a Móricz-féle hármass felosztás szerint Szabó Dezsővel szembeni kétszer két vitapontba tagolta esszéjét. A költőfejedelem egyetértett akkori középiskolai tanár esszéista–novellista vitapartnerével abban, hogy 1.) a magyar protestantizmus legfőbb problémája antidemokratikus irányba fejlődése; 2.) hogy a protestantizmus és a magyarság kérdésének sorsszerű összefonódottsága miatt az igaz katolikus hazafi nem is lehet más, mint titkos protestáns.

Ady ugyanakkor Szabó két tézisét keményen vitatja: Nem igaz – úgymond – 1.) hogy a protestantizmus lényege az öncélú negáció lenne, egyfajta csak-azért-is-tett a katolicizmus ellen, vallási köntösbe öltöztetett passzív rezisztencia. A protestantizmus lényege ugyanis: „örökös tiltakozás és lázadás minden bilincsek ellen, és mindazoknak összetartozás[–tudata], akik nem akarnak tartozni sehova, ahol nem a nyáj, de a karám a fontos.”⁶⁹ 2.) A magyar protestantizmusnak volt, van s mindig lesz is néhány vezére, aki parancsoló néhány órára, muszájból elfelejti mi is a protestantizmus, de annak lényege előbb-utóbb mindig ellenállhatatlan erővel fog előtörni.

67 Utalás a „Hamis próféták elleni első prófeta beszéd” ígéhirdetésére. *Ezékiel prófeta könyve* 13. rész, itt különösen a 10–16. versekre.

68 MÓRICZ Zsigmond: *A magyar protestantizmus problémája*. Nyugat, 1913/16. 209–217.

69 Utalás Jézus jó pásztor példázatára, egészen pontosan *János evangéliuma* 10. rész 16. versére, és annak elérő katolikus és protestáns értelmezésére. Ady ezen a helyen csak a geothei tévedést követi el: a „Kiben? – Krisztusban?” centrumot nem látja meg.

Ady szerint Tisza István kezességével és alkuvásával valójában a birodalmi centralizmus védőernyője alatt az egész magyarságot szeretné egy táborba [értsd: akolba] babonázni. Ez a pápistáskodó [értsd: antidemokratikus] protestantizmus – irreális módon – egyszerre akar túljárni Bécs és Róma eszén, ugyanakkor ténylegesen a Prohászka Ottokár-féle egyének útkészítője. A székesfehérvári püspök luxusát éppen ezért nem bírnák el sem a magyarság, sem a kálvinizmus. A valódi klerikális katolicizmus meggyökeresedése a magyar szellemben ugyanis egy olyan valódi birodalmi ultramontanizmus kapcsolópontját adhatná, amelyik a hadsereg és a németiség mellett a harmadik, legerősebb kötőelemét adhatná egy centralizált Habsburg Birodalomnak. A Habsburg Birodalom az „új Babel”. A kiváló bibliaismerettel rendelkező költőóriás számára nyilvánvaló volt, hogy Babilon nemcsak a nyelvek összezavarásának ítéletes helye, hanem az Istent megvető gőg és emberi nagyravágyás eredete, „ördögöknek lakhelye, minden tisztátalan léleknek és gyűlölséges madárnak tömlőce”. A „Fussatok ki Babilonból!”, Szakasszátok el magatokat tőle!” [hogy ne legyetek részesek bűneiben] isteni parancsa a magyarság alapvető létérdeke.⁷⁰

Ebből a szempontból okosabb a »műveletlen és szellemileg alacsony nivójú« protestáns papok hit- és fajvédelme, akik a passzív rezisztencia történelmileg bevált eszköztárát alkalmazzák a birodalmi abszolutizmussal szemben. A magyar fátum az „[ön] maga akármilyen úton-módon való életben maradása”. „Mikor II. József a demokráciáért halálra szánta az akkori magyarságot, a magyar nemességet, s küldözgette nyakára az aufklérizmus jegyében írott írásokat, a magyar urak jó ösztönükkel eltalálták, mit kell tenni: olvasatlanul máglyára minden írással.”⁷¹ Ez barbár, aljas védekezés volt, de életet védni mindenhol szabad, s hogy a magyarság élete fontos-e vagy sem, más kérdés, de a magyarság akkor is az életét védte.” Ez tette a magyarságot a legvéstérhesebb időkben [értsd: 1606-ban, 1703-ban, 1790/1-ben és 1860-ban] protestánssá. Ugyanílyen élet-ösztön szerint nem vált a románság sem zömében protestánssá, majd később unitussá. Ennek a magatartásformának antidemokratikus fejlődési útja abban áll, hogy beszűkül a túlélés, az életben maradás problémájára.

Pedig a világfejlődés a természettudományos törvények szerint a fajiságot [értsd: nemzeti eszmét] megvető módon kozmopolita. Vagy megvalósul tehát egy világtestvériséget célzó világrobbanás [értsd: marxista világforradalom], amely a magyarság sorsát a saját kezébe adja. A protestantizmus lelke – ahogy a magyarságé is – akkor fog igazi, röplő szabadságában kiteljesedni, ha megszabadul a létbizonytalanság lenyűgözve tartó, nyomasztó érzésétől. Vagy minden fegyver, még a legrégebb, kipróbált (vagyis a protestálás szelleme) is besül, és a [szupranacionális] klerikalizmus új korszakában a magyarság és protestantizmus egyaránt eltűnik. Ekkor majd német vagy szláv tudósok fognak igen okos dolgokat kiolvasni abból, hogy miért éppen a sokféleképpen megkínzott, mostoha magyaroknak és protestánsoknak fáj különösebben és legmegértőbben az a probléma, mely miatt nekik volt legkevésbé nyugalmuk és honjuk a magyar hazában.⁷² Ady tehát – amellet hogy együttes utalást tesz a *Himnuszra* és a *Szózatra* – érzékeli a társadalom „marxizmus versus neokonfesszalizáció” paradigma melletti kettészakadását, materialista módon szólja le a „mártírium” megtartó szellemi és etikai jelentőségét, végül úgy

⁷⁰ *Mózes I. könyve* 11. rész 1–9. versek; *Ézsaiás próféta könyve* 48 rész 20.; 52. rész 11. verse; *Jeremiás próféta könyve* 50. rész 8.; 51. rész 6. verse; *Jelenések könyve* 18. rész 2. vers.

⁷¹ Utalás arra, hogy 1520-ban Lutheri olvasatlanul dobta tüzre a pápai kiközösítő bullát.

⁷² ADY 1913/b. 286–287.

véli, a magyarság, a kálvinizmus, illetve a baloldali progresszivismus sorsközösségét az alapozza meg, hogy egy neokonfesszionális társadalomszervezési modell uralomra jutása esetén egyiknek sem lenne helye a nap alatt.

Összességében a költőóriás egy klerikális-reakciós szupranacionalista versus világpolgári-internacionalista fejlődés paradigmája mellett vizsgálja a magyarság és a kálvinizmus sorskérdéseit. Szerinte előbbi csupán a nagy nemzeteknek ad teret, míg utóbbiban – az imperialista elnyomás eltűnte okán – a kis nemzetek léte is kiteljesedhet. E választási paradigmához tesz hozzá Juhász-Nagy Sándor egy nagyon érdekes adalékot. A későbbi népköztársasági igazságügy-miniszter az egész kérdéskör manipulatív voltára mutat rá. Juhász-Nagy szerint a munkásmozgalom és a radikális polgári értelmiség valóban az érdekkeresés titkos (sic!) útjaira tévedtek. Konspirációs tevékenységük útkészítőjéül a Ferenc Ferdinánd-féle föderalista tervek támogatása szolgált, amelynek fontos eleme lett az 1905-ös Kristóffy-féle választójogi ligába való belépés. Pedig József főherceg leírása szerint is „Ferenc Ferdinánd [azért] akart minden nemzetiséget nagyra nevelni, hogy majdan velük a magyarokat agyoncsaphassa.” Czernin szerint pedig a trónörökös egy klerikális-reakciós összmonarchiát akart egybeszerkeszteni, mely fennállásának külpolitikai garanciáját a három császár felújítandó szent szövetségében látta volna. A később független kigazda irányban tájékozódó, haláláig elkötelezetten károlyista tiszántúli főgondnokhelyettes ugyanakkor e tény (sic!) politikai felelősségét Tisza Istvánra hárítja, és különösen a szociáldemokrata pártot mentegeti. Miközben ugyanis ők nyugatra tekintve azt látták, hogy ottani elvtársaik egyre inkább kormányzati szerepekbe lépnek elő, az otthoni erőszakos rendszer a parlamenten kívülre szorította és jelentéktelenségre kárhoztatta őket. Az elnyomottságnak ebben a kényszerhelyzetében nyilván csatlakoztak minden számukra felszabadítást ígérő mozgalomhoz.⁷³

Ady egyébként úgy protestált az „egy akol és egy pásztor” nézet ellen, hogy azt „a karam sem lehet fontosabb a nyájnál” jeligéje alapján a protestáns ortodoxiára is kiterjesztette. Ennek nyomán azonban éppen csak a Jó Pásztor valósága tűnt el a szeme elől. A költőfejedelem által megpendített Himnusz-tematika a Nagy Háborúban „a magyar nép zivataros századai”-nak történelmi tapasztalatából újra a keserű mindennap valóságává vált. A „vérözön lábainál s lángtenger felette” lövészárk-állapotát Gyóni Géza *Csak egy éjszakára* kezdetű verse ír le számunkra a leginkább plasztikusan. A kárpáti és erdélyi betörések válságai idején a megtelt református templomok a „Perelj, Uram, perlőimmell!” kiáltásaitól zúgtak, hogy azután a „nyugalmasabb” időszakokban a magabizók és hitevesztettek ismét odahagyják a templomot, és a foghíjas padosorok a „Hozd haza foglyainkat!” sóhajaival párálljanak. Mindezek után 1917-re már a reményvesztettségnek az az általánosan apatikus közhangulata alakult ki, hogy „Addig győzünk, míg végre belerokkanunk!” Sőt, a vörös és fehérterror fölötti vitáink is tulajdonképpen azon folynak, miért „lettél magzatod miatt magzatod hamvedre”? Az biztos, hogy még vert helyzetben is nagyobb az életben maradás esélye az együtt maradóknál, mint a szétszaladóknál, nemhogy a belül egymás torkának esőknél!⁷⁴

Juhász-Nagy védekező álláspontja nem véletlen. Adott helyzetben még az egyébként a szabadkőműves világot belülről ismerő Kosztolányi Dezső is – sajtófórumaikkal egyetemben – egy kalap alá vette a szociáldemokratákat, polgári radikálisokat és kommunisztákat. Ilyen alapon pedig egy „hazaáruló zsidóságot és szabadkőművességet” tett meg a

73 JUHÁSZ NAGY 1945. 117.

74 KOVÁCS 2021b, 155–156.

háborúból vesztesként kikerülő országot sújtó katasztrófák (a vörösteror, megszállások, fenyegető békediktátum) legfőbb felelőségé. „A békét írhatták Párizsban, – úgymond – de a tollat Budapesten mártották tintába, innen adták át Clemenceau kezébe. A demarkációs vonalakat a *Világ*, a *Népszava*, a *Huszedik Század* és a *Pesti Napló* szerkesztőségi asztalain rajzolták meg először, hadseregünk leszerelését szocialisták, radikálisok és egyéb pacifisták rendelték el, jó néhány hónappal megelőzve a párizsi békeokmányt [...] A megszálló és hódító csapatokat nem annyira az ántánt küldte, mint inkább a budapesti népfőnség hívta Erdélybe, a Felvidékre és a Bánátba, testvéreinket innen Budapestről fektették az oláh és cseh deresre.” – írta a kíméletlen békefeltételek megismerésekor.⁷⁵

A nagy író egyébként joggal utalt vissza a Népköztársaság időszakának azon jeleniségére, hogy egy – különösen a megszállt országszélek felől nézve – hiteltelen központi sikerpropaganda és az ország valós helyzete elborzasztó kontrasztot mutatott. Nem véletlenül írta már Ravasz László is 1918 novemberében, hogy az amúgy is nehezen terjedő központi lapok üresek és semmitmondóak,⁷⁶ illetve vezette be naplójába Ferencz József kolozsvári unitárius püspök a város román megszállásakor, 1918 karácsonyán éppolyan sommás, mint amilyen elkeseredett ítéletét: „Íme ide jutottunk a mi »dicsőséges forradalmunkkal«! Maholnap népköztársaság sem lesz!”⁷⁷

Amikor 1921 februárjában „[...] az angol és francia szabadkőművesek bomlasztó munkája” is szóba került Budapest székesfőváros törvényhatósági közgyűlésén, Szilágyi Károly törvényhatósági bizottsági tag megjegyezte: „Furcsa, hogy mégis ezek az országok győztek.” Bár a közbeszólót nemzetellenes megjegyzéséért azonnal rendreutasították, Kosztolányi nem hagyta annyiban, és maró gúnnyal illette a hozzászólót. Szilágyit „a radikálizmus [azon] porkolábjá”-nak nevezte, aki „[...] kéjjel csörgeti a magyar bilincseket, hogy éreztesék velünk külföldi testvéreiknek, a rabtartóknak hatalmát.” Válaszul a *Bécsi Magyar Újság* nemcsak a bűnbakképzést utasította el szarkasztikusan, hanem Kosztolányi – akinek a cikket tulajdonította – észjárását is kigúnyolta. Arany Zsuzsanna értékelése szerint mindez a valamikori páholytestvérek reakciója volt.⁷⁸

A SZEKULARIZÁCIÓ („LAICIZÁLÓDÁS”) VERSUS NEOKONFESSZIONALIZÁCIÓ („KERESZTÉNY RENESZÁNSZ”) KETTŐSE A KORTÁRS KATOLIKUS IRODALOMBAN

Egyetérthetünk tehát Szekfü Gyulának a *Három nemzedékben* leírt azon értékelésével, miszerint Ady Endre úgy számít a magyar jellem- és sorsvizsgálat reformkorban elejtett fonala⁷⁹ újrafelvetőjének, hogy közben nélkülözte a nagy elődök etikai magaslatait. A nagy katolikus történész ezzel összefüggésben bevezette az „elnemzetietlenítő

75 S. n. [KOSZTOLÁNYI Dezső?]: *Pardon... Párizs vagy Budapest?* Új Nemzedék, 1921. jan. 21. S. n. [KOSZTOLÁNYI Dezső?]: *Pardon... Furcsa*. Új Nemzedék, 1921. febr. 18. 2. Idézi ARANY Zsuzsanna: *Kosztolányi és Trianon*. In: Trianon után. Határon innen és túl i. m. 142.

76 RAVASZ László: *Hogyan állunk?* Az Út, IV./9–10. (1918. november–december), 179–185. Újraközölte HATOS Pál: „Született szocialista?” Ravasz Lászlónak, az erdélyi egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén. Pro Minoritate, 2017 tavasz. 74.

77 *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Szerk. KUNT Gergely–L. BALOGH Béni–SCHMIDT Anikó. Budapest, Libri, 2018. 34–35.

78 S. n. [KOSZTOLÁNYI Dezső?]: *Pardon... Furcsa*. Új Nemzedék, 1921. febr. 18. 2. S. n.: *Kosztolányi esze. Megnyertük, vagy elvesztettük a háborút?* Bécsi Magyar Újság, 1921. febr. 26. 6. Idézi és magyarázza ARANY Zsuzsanna: *Kosztolányi és Trianon*. In: Trianon után. Határon innen és túl i. m. 142.

79 Mint Szeremlei Sámuelnél láttuk, ez egyáltalán nem így volt.

liberalizmus” tézisét, ahol a magyarországi szabadelvűség fő bűne (más országok liberalizmusaihoz hasonlóan) az volt, hogy az érdek- és erőelvű materializmus szolgálatába szegődött. A liberális ösbűn valahol az 1830-as években következett be, amikor a feudális csoportérdeket úgy kezdték megtörni, hogy helyét nem a valódi közjó keresése, hanem az önző (önérvényesítő) önérdék képviselője kezdte átvenni. Ezen etikai aspektus alapján került szembe egymással Szekfűnél a „konzervatív liberális katolikus reformer” Széchenyi és a „radikális forradalmár protestáns szabadkőműves” Kossuth. Rádadásul 1848/9-nek az 1867-es kiegyezés után hazatért nemzedéke a Mazzini, Garibaldi és Cavour-féle pápaellenes antiklerikalizmust importálta a magyar közéletbe. Ezzel a magyarság mintegy ötven évvel előzte meg a szomszéd népek – és főleg a szintén fejlett és nyugatos csehek – nemzeti tudatának materializálódását, deklarált elvi demokratizmus-sal leöntött imperializmusát. A változásoktól a kiegyezés 1848-at megért nemzedékei (mint például Arany János vagy Gyulai Pál) is viszolygással fordultak el.⁸⁰ Tiszta és igaz hangjuk azonban az értelmiség korlátozott és egymásnak író volta miatt nem juthatott el a szélesebb közvéleményhez.

Szekfű Kossuthot Tisza Kálmánnal együtt a 67-es rendszer legfőbb megrontóinak tekinti. Utóbbi felkeltette a kiegyezéssel szembeni bizalmatlanságot, hogy azután később – korrupt módon – oldalt váltson. Előbbi megadta 48-as, függetlenségi ellenzékiesség legfőbb közjogi munícióját, a közös vámterület elleni izgatást. De még a magyar közvélemény által elsőrangú magyar vátesznek tekintett Kossuth is – aki olyan mélységben befolyásolta nyilatkozataival a közhangulatot, amelyet a kormányzat sem hagyhatott figyelmen kívül – élete végén *mintha* – a magyarosító iskoláztatással vagy a politikai pártérdeket a nemzeti érdek elé helyező függetlenségi gondolattal szemben kifejtett ellenérzéseivel – nagy reformkori politikai ellenfelének, Széchenyinek adott *volna* igazat.⁸¹

Gazdasági és művelődési virágkorról beszélni illuzórikus, mivel intelligencia képtelen volt keresztény alapon kifejlődni. Az emancipációt valós magyar érzelműséggel meghálálni igyekvő zsidó generáció kihalása után a látszólag teljesen megmagyaroso-

80 Ismeretes Arany Jánosnak 1880 körül írt töredéke a *Hasadnak rendületlenül* kezdetű maró gúnnal írt Szózat-parafraíz. Gyulai Pál Kossuth-kritikájára, valamint Kossuth Görgei-képének kései (reagáló) árnyalódásaira tartalmaz újabban fontos adatokat HERMANN Róbert: *Kossuth Lajos kiadatlan vitairata Görgeiről*. In: „...a magyar nemzet élő eszményülése” i. m. *Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége*. Szerk. Kocsis Annamária. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2021. 56–91.

81 Kossuth emigrációs korszakáról, benne a (szak)politikai kérdésekben vett irányváltásokra tekintettel modern feldolgozás áll a rendelkezésünkre. Lásd Kovács Emőke: „mindinkább úgy rémlik előttem, hogy nem lennék fölösleges odahaza...” *Kossuth Lajos és Irányi Dániel kapcsolata 1867 után*. In: „...a magyar nemzet élő eszményülése” i. m. 11–23. NAGY Noémi: „Saulusból Paulus”. *Az öreg Kossuth a nemzeti-ségi kérdésről*. Uo. 24–41. LIGETI Dávid: *Kossuth Lajos és a Balkán (1876–1879)*. Uo. 42–55. LAJTAI L. László: *Kossuth Lajos és a magyar állampolgárság törvényi szabályozása, avagy a „Lex Kossuth” és előzményei*. Uo. 128–162.; KOVÁCS Kálmán Árpád: *Kossuth Lajos emigrációs vallás- és egyházpolitikai megszólalásai az 1870-es években*. Uo. 163–187. Ez a tanulmány egyfajta mellékszálként arra is rámutat, hogy a magyarországi közvélemény 1876-ban már úgy látta, a tartós békeidőszak beköszönte éppen Kossuth Kasszandra-levelének borulátása ellen szólt, amivel szemben a „magyarok Mózesé”-nek úgy kellett védenie „Deák tévedése”-ről írott sorait, hogy saját jóslatának igazságát természetesen rohamosan beteljesedni látta. Uo. 184. SCHWARCZWÖLDER Ádám: „...mert Magyarországon a halál is politizál”. *A Wekerle-kormány, az egyházpolitikai törvények és Kossuth halála*. Uo. 188–212. Csorba László – mintegy Hermann Róbert előző jegyzetben idézett tanulmányához csatlakozva Kossuth kései Széchenyi-képének a historista, a strukturalista és a narrativista történetírás számára felhasználható tanulságait taglalja. Ez a tanulmány különösen rávilágít Szekfű „mintha” értékelésének teljesen helytálló voltára. CSORBA László: *Az öreg Kossuth – Széchenyiről*. Uo. 92–127.

dott értelmiség idegenmajmoló, a hazai viszonyokat mindenben lebecsülő attitűdöt vett magára. A szocializmus és polgári radikalizmusnak import és „asszimilálatlan” jellege a magyar lélektől teljesen idegen volt. Emiatt volt kénytelen a fennálló viszonyok mindenáron való felszámolására való „anarchizmus”-át, hergelő „forradalmiság”-át egy „fajmagyar”, Ady Endre által nyilvánosságra hozni. Az értelmiség magába zártsága így a többes elszigeteltség helyzetévé súlyosbodott. Ennek megfelelően a magyar katonák voltak kénytelenek leginkább tudatlanul megvívni a pusztító világháborút. Ez a tény az összeomlás mélységét és gyorsaságát is magyarázza.⁸² Szekfű Gyula ezzel a megjegyzésével egyébként egyetért Ady 1913-as megszólalásával, miszerint a gordiuszi csomó kesze-kusza összevisszaságát kétségszerűen vizsgáló kevés értelmiségin túl a magyarság zöme pozitív öntudat nélküli ösztönös, csordaszerűen hajtott állapotban van kénytelen elszenvadni a vele történeteket. Szekfű értékelését árnyalja Berzeviczy Albertté, aki szerint „Akkor[i] ellenségeink elbizakodottsága, elvakultsága, a zsákmányra való féktelen éhsége végzettszerűen találkozott a mi védtelenségünkkel, melyet nem annyira verecségünk, mint inkább a belső bomlasztás évekre visszanyúló alattomos munkája idézett elő.”⁸³

Szekfű Gyula jelentős önostorozást is tartalmazó történeti esszéje ebben az összefüggésben azért fontos számunkra, mert jelentős önvizsgálati tényezőt vezetett be a magyar közvélemény Trianon-szindrómájának vizsgálatába. Szekfű a „Minket az a Nyugat árult el aljas módon, amelynek pedig 900 éven át saját testünkkel vérző pajzsát alkotuk!”, valamint „A szerencsétlen nemzetközi konstellációk vezettek Trianonhoz!” gondolatai határozták meg a magyar közvélemény Trianonnal kapcsolatos gondolkodását. Ezt a gondolatmenetet kénytelenek vagyunk a legitimista–szabad királyválasztó ellentét uralta politikai térben értelmezni. Ellensúlyozza ugyanis a függetlenségi (kurucos) történeti hagyományok olyatén értelmét, miszerint a katolicizmus az aulikus klerikalizmussal lenne egyenlő, és hogy a Habsburg-felelősség jelen kora katolikusaira, mint ezek szellemi örökösire vetne árnyat. Összességében mindez szelídített utalását tartalmazza a Katolikus Sajtóvállalat (a „jezsuita kurzussajtó”) orgánumainak 1919–23-ban erősen hangoztatott „zsidó–protestáns–szabadkőműves–összeesküvés” elméletének.

Bangha sajtóhadjárata során jórészt csak református vagy vidéki laposkák helyi érdekű ellenérzéseken alapuló, ellenőrizetlen és kölcsönös vádaskodásait kellett idéznie. Katolikus alapvetés alapján összefoglalt téziseit a *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkájában irodalmilag is közzétette. A „katolikus sajtóapostol” ebben a művében a traumatizált közhangulatra rájátszó hergelő hanggal minden felelősséget a „forradalmak”-ra (tehát az 1918 októberétől 1919 augusztusáig tartó szűk tíz hónapra) hárított. Ezek előzményeit kereste a századforduló óta fokozódó keresztényellenességben. A kereszténység ebben az összefüggésben természetesen egyenlő volt a katolicizmussal. A vallásellenesség olyan, a magyar lélektől idegen import szellemiség, amelynek kezdetei a protestáns „szabadgondolkodás”-ra vezethetők vissza. A gallikanizmus, a jozefinizmus, a kantiánizmus, valamint a francia forradalom óta megjelenő politikai ideológiák csupán ezen vallásellenesség külső leképeződései.

Másrészt Bangha egy békítő hanggal irányzatának általános keresztény jellegét hangsúlyozta. Ennek hitelesítése érdekében elválasztotta egymástól a „jó” és a „rossz” pro-

82 SZEKFI Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1920. 78–87.; 206–207.; 225–231.; 259–262.; 313–319.

83 BERZEVICZY Albert: *Nemzeti katasztrófáink*. Budapesti Szemle, 521–522/182. (1920) 71.

testánsokat. Definíciója szerint a „jó protestánsok” felekezeti érzelmeik ellenére reálisan elismerik a katolikusok fő erényeit a destrukció elleni küzdelemben és vezető érdemeit az ország erkölcsi erőinek gyarapításában. Örömmel látják a keresztény küzdelmek vezérszerepét katolikus kézben. A „rossz protestánsok” ellenben sérelmi politikálással növelik a felekezeti érzékenységeket, valójában a katolicizmus belső megerősödésétől félnek, és vele szemben még a liberalizmussal, szabadkőművességgel, sőt a zsidókkal is hajlandóak szövetségelni. Ennek megfelelően a keresztényellenesség növekedésének fő oka is egy zsidó–protestáns–szabadkőműves összeesküvésben megtalálható fel. Ezen „rossz protestánsok” példányképe – úgymond – a „forradalmak idején” háromszor is súlyosan kompromittálódott tiszántúli püspök, Baltazár Dezső. Ezen sajátos kettős beszéd végcélja „egyedül üdvözítő út” felmutatása. A „jó protestánsok” ugyanis valójában látnak katolikusok, a protestáns deformitások viszont természeti velejárók. A reformáció ugyanis a reneszánsz vallási leágazása, a reneszánsz pedig a vallási jellegtől függetlenített macchiavellista abszolutizmus ideológiai alapja.⁸⁴

A SZEKULARIZÁCIÓ („LAICIZÁLÓDÁS”) VERSUS NEOKONFESSZIONALIZÁCIÓ
(„KERESZTÉNY RENESZÁNSZ”) KETTŐSE A REFORMÁTUS EMLÉKIRODALOM TÜKRÉBEN

A 19. század utolsó évtizedében kibontakozó újrafelekezetedés lényegét Szabó Aladár protestáns revivalista szemüvegen keresztül, Baltazár Dezső jellegzetes egyházpolitikai szemlélete („a Tiszántúl tömbje körül tömörülő magyar kálvinizmus”) mentén igyekezett megragadni. Mindkettő értékelés 1920-ban „in situ” helyzetben keletkezett. Mindkettő biblikus szemlélet alapján áll, ha biblicizmusuk más-más hangsúlyú is. Velük szemben visszatekintő (retrospektív) szemléletet alkalmaznak Kovács J. István és Ravasz László. A valamikori dunamelléki lelkész főjegyző leírását személyes érintettség motíválja. Tisztázni kívánja az 1901-es esetnek tulajdonított „zászlóügy”-et, amiből 1945-ben „klerikális, antigalileista összeesküvés” címén ügyet kreáltak, és erre hivatkozva 1946-ban államtitkári nyugdíját bevonták. A valamikori dunántúli püspök eszmetörténeti alapon, a hosszú távú következmények ismeretében mérlegel, és érveit neokantianus értékteológiai, politikai ideológiai, felekezetközi látásmód alapján veti papírra.

A „magyar belmisszió atyja”, akkori józsefvárosi lelkész szerint a magyar protestantizmus újjászületése különösen a fiatalok, lelkészek és diákok között fakasztott új életet. A Biblia újra népszerű könyvvé lett, Magyarország tagja lett a Presbiteri Világszövetségnek, külmissziói társulat alakult, felébredt a missziói felelősségérzet az együttlakó népek iránt. Az a lehetőség kecsegtetett, hogy Magyarország és a magyar reformátusság viszi az evangélium világosságát a tőle keletre és délre élő, főleg görögkeleti népek közé.⁸⁵

A tiszántúli református püspök külsőleg a református bűnbánat szemléletébe öltözteti mondanivalóját. Szerinte az üdv (itt: a megmaradás) bizonyosságának forrása a református himnusznak számító *90. zsoltár* szerint az emberen kívül esik,⁸⁶ kulcsa a Jézusba vetett hit megvallása a „Valaki vallást tesz énrólam az emberek előtt, én is vallást teszek

84 BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, Szent István Társulat, 1920. 75–84.

85 SZABÓ 1920. 69.; 71.

86 „De, Uram, a te neved erős torony és kőszikla, amelyhez bátorsággal fogódzhatunk.”

arról az én mennyei Atyám előtt.”⁸⁷ ígérete szerint.⁸⁸ A hit mértéke nem az ereje, hanem Alapja. Így lehet a mustármagnyi számára is minden lehetséges.⁸⁹ A Jézusba mint Szabadítóba vetett igaz (üdvözítő) hit feltétele a saját egyéni és közösségi bűnök megvallása, mely mintegy a bűn halálos álmából való felébredés is.⁹⁰ És itt következik a Trianonnal kapcsolatos bűnvallás: „Szelet vetettünk irigységgel, haraggal, magunk közötti hasonlósággal, egybezendülésekkel.”⁹¹ Eltévlyedéseink, elhajlásaink maguk gyengítették az egykor vihart álló hajó eresztékeit.”⁹²

A tiszántúli püspök attól a káros hatástól féltette nemzetét, amelyet az 1890-as években meggyökeresedett református belmissziói mozgalom gyakorolhatott volna a magyar református egyházközéletre. Bizonyos nyugati típusú megoszlásoknak érződtek is előszelei. Ezek a Csehszlovákiához csatolt dunántúli (későbbi szlovenszói dunáninneni egyházkerület), illetve a Romániához csatolt tiszántúli (későbbi királyhágómelléki egyházkerület) részeken belül egyházszakadásokként is értékelhető fejleményekké érlelődtek. Mindkét helyen a belmissziós-tradicionalista ellentét mentén érlelődött a skizma.⁹³ A csonkaországban is a Péceli Kör köré tömörülő társaság akár a zsinati ügyrendi szabályokat megkerülő módon is napirendre kívánt vettetni egy a későbbi kunhegyesi memorandum szellemiségének megfelelő belmisszió törvénytervezetet.⁹⁴ Bár a belmissziói mozgalom a teljes egészében Romániához csatolt erdélyi egyházkerületben később, 1921 nyarán indult meg a Vécsei Szövetség keretében, Makkai Sándor és Tavaszy Sándor itt is kifejezetten Nagy Károly püspök koncepciója ellenében aktivizálódtak.⁹⁵ Bár Baltazár félelmei végül nem váltak valóra, sőt bizonyos szempontból a belmissziói mozgalom örökségéből él a mai napig a magyar reformátusság, mindenképpen intő jel volt, hogy a negyven (sic!) év közös (?) előkészület után úgy jelent meg 1921-ben a debreceni, 1923-ban a kolozsvári, majd 1925-ben a csehszlovákiai énekeskönyv, hogy a három „köszönő viszonyban” sem volt egymással.⁹⁶

Ravasz László szerint a konzervatív közszellem annak nyomán erősödött meg, hogy fel merete venni a kesztyűt és szembe mert szállni az egyre erősödő radikalizmussal. A valamikori dunamelléki püspök magáról a Habsburg Birodalomról a református történelmszemléletnek megfelelő erős kontúrokkal alkot sommás ítéletet, amelyet azonban a finomabb ecsetvonások felvitelével nagyban árnyal. Az „eredendő bűn”-t a abban látja, hogy maga a Birodalom a dinasztia által erőszakosan megszerzett tartományok konglomerátuma volt. Ezért nem lehetett az ügyeket a szabadság szellemében intézni. A kiegye-

87 *Máté evangéliuma* 10. rész 32. vers

88 „Mi Jézust testben megjelent Krisztusnak valljuk, hisszük tehát, hogy Te benne lakozol a mi lelkünkben, Atyánk.”

89 [...] kicsiny hitünket [...] Tedd [...], hogy [...] vezessen építésre és sikerre, [...] a hit, amelynek „mindenek lehetségesek”. Utalás a Mt 17,20-ra és a Mk 9,23-ra.

90 „Várjuk, Uram, e felébredést és készítjük magunkat a dorgáláshoz alázatosan.” Konkrét utalás: *Lukács evangéliuma* 8. rész 24. vers. Vö. *Rómaiakhoz írt levél* 13. rész 11. vers; *Korinthusbeliekhez írt I. levél* 15. rész 34. vers; *Efézusbeliekhez írt levél* 5. rész 1. vers.

91 Utalás *Hóseás próféta könyve* 8. rész 7. versére.

92 BALTAZÁR 1926. 119.

93 Lásd részletesen SZÁSZ 2020. 96–115.

94 Lásd részletesen SÍPOS Ete Álmos: „*Kérjétek az aratásnak Urát!*”. *Fogács Gyula (1879-1941). A magyar református belmisszió úttörője*. KRE-KMTI-Harmat, Budapest, 2007. 78–81.

95 MAKKAJ Sándor: *Szolgálatom. Teológiai önéletrajz* 1944, <https://mek.oszk.hu/11300/11347/11347.pdf>. (utolsó megtekintés 2020-05-04). 55–56.

96 MÁRKUS 2020. 9.

zés következtében létrejövő kettős Monarchia tehát mindkét államában feudális katonai hatalom [értsd: maradi diktatúra] volt.

Ezt a rossz kiindulópontot mérsékelte az a – szintén Habsburg sajátosságának tekinthető – keresztény etikum, ami a 18. századtól szerencsésen ötvözte a katolikus és a német protestáns jelleget. A birodalomfenntartó etikai szellemhez a tomizmus a közjó feltétlen tiszteletét, a protestantizmus a kanti kategorikus imperatívust és a szellemfejlődés hegeli alaptézisét adta hozzá.⁹⁷ A Monarchia az új századba úgy lépett, hogy bár külsőleg pusztán a közös hadsereg, illetve annak élén Ferenc József egyénisége tartotta össze,⁹⁸ maga az uralkodó azonban nemcsak a hagyományokat, hanem a hadseregben és a politikában uralkodó erkölcsöket is őrizte. Ezeknek az erkölcsöknek ércfedezetet a keresztyénség adott, úgy is, mint hit, úgy is, mint egyház. A monarchikus szellem tehát maga is egy hatalmas történelmi képződményt alkotott, a konzervatív szellem megerősödését pedig éppen az okozta, hogy ezt a hatalmas történelmi képződményt támadták meg talajmozdító történelmi erők: a nemzetiségi és a szociális kérdés.

A Monarchia alapvető paradoxonát a nemzeti ébredések és átalakulások korában az adta, hogy mind a szétválasztó, mind az összefogó ereje csak a nacionalizmus lehetett. A Monarchia két – egymást is gyűlölő – „erős nemzet”-e összességében is kisebbségben volt. Ennek következtében csakis egy minél erősebbre gerjesztett [értsd: mesterséges] nemzeti érzés őrizhette meg lelki integritásukat. A Monarchia nemzetiségei egyre inkább velük szemben kívánták érvényesíteni a saját nemzeti gondolatot, amelyhez – gyengeségük tudatában – a körülöttük levő államokban élő „anyanemzet”-eikre igyekeztek támaszkodni. A néplélek nagyon is valós különbségeit ezen esetekben is csak egy túlfűtött [értsd: hamis] nacionalizmus tudta áthidalni. Létrejött a következő emberöltők döntő formája: egy másik elbukó rovására érvényesülő „győzelmes” nacionalizmus. A sorsközösség tudatának elvesztése az egész térséget tette sebezhetővé és külső behatások előtt nyitottá.

A református egyház a konzervatív táborba állt, és a megtámadott történelmi javak védelmét találta legfőbb feladatának. E lépés alapvető oka az volt, hogy a baloldali sajtó a hagyományos eszmények legszebbjeit csúfolta. A konzervatív irányba eltolódó közvélemény akkori legszentebb értékei a rendezett jog- és kultúrállam, valamint a nemzeti eszme voltak. A baloldali propaganda ezeket az értékeket az általános, egyenlő, titkos választójog, a materializmus, mint hivatalos világnézet, valamint a (főleg földbirtok- és az üzemi) tőke szocializálása nevében támadta. Utólagos tapasztalat, hogy a hagyományos értékek bálványjellege abban ütközött ki leginkább, hogy túlságos összefonódás következett be a jogrend és kapitalizmus, a nemzeti eszme és az imperializmus, valamint az állameszme és az etikai idealizmus között.

A korántsem hibátlan „keresztény” társadalom számára irrelevánsak voltak a tőke és a munka, valamint a kapitalista és a dolgozó osztályok közötti ellentétekről folytatott viták. A marxizmus magváról amúgy is kizárólag a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban folytak diskurzusok, és ott is csak politikai síkon. A *Tizparancsolat* vagy a *Hegyi beszéd* elvei alapján folytatott szociálpolitika irányában a keresztény társadalom nyitott

97 A véges emberi szellemnek a végtelenhez kötött isteni tökéletesség felé való törekvésének végső célja a szabadság kiteljesedése. A szabadság nem kötelmek nélküli, érvényesülésének legfőbb formája az állam, annak német idealizmus szerinti felfogásában.

98 A kérdés modern feldolgozására lásd SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Egy személyre szabott birodalom uralkodója – Ferenc József*. In: VERITAS Évkönyv 2017 i. m. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2018. 25–40.

lett volna, de a szociális demagógia alkati kapcsolatokat létesített azzal a sekély [értsd: leegyszerűsítő] materializmussal, miszerint minden idealizmus agyrém, minden egyház élősd, minden vallás babona. A baloldal radikalizmus alakította ki tehát a világnézeti polgárháború azon állapotát, ahol csakis ellentétes végletek között lehetett választani, és támadó él rejtette el a szociális kérdés jogosságát és fontosságát. Hiába helyezte ugyanis valaki a szociális reformot, ha a világnézeti követelmény merevsége az ellentáborba hajtotta. Ellenkezőleg: minden jó volt, ami a régit támadta, még ha örök erkölcsi törvényeket kezdett is ki. A póre politikai haszonszerzésre használt szociális demagógia és a lehetőségek minimumáig sem kezelt szociális problémák kettőssége hagyta „árnyékolatlanul” a társadalmi életet, és ez rendkívül nagy területen érezte a maga káros besugárzó hatását.⁹⁹ A szociális izgatás ráadásul a Monarchia létkérdését jelentő nemzetiségi kérdésre is befolyást nyert. Tette ezt úgy, hogy következetesen a támadó nacionalizmust támogatta, a védekezőt támadta. Az eszközként felkarolt politikai tárgyából így végeredményben újra a „minden rossz, ami régi; minden jó, ami új” tematikája jött ki. Ha egy erdélyi román tizennégymillió Romániáról álmodott, az a felszabadulás ügye volt; ha egy magyar ember húszmillió Magyarországra gondolt, az elnyomás szolgálatába állott.

Vallás, egyház, erkölcs, nemzet, történelem, hagyomány – keresztényként ezeket kellett védelmezni. Közben a protestánsoknak úgy kellett volna megőrizniük a reformátori örökséget, és távol tartaniuk maguktól a római kovászt,¹⁰⁰ hogy közben a Krisztusban való keresztény egységérzet is megteremtődjék a katolikusokkal. Elmenni a gyökeres haladás útján ameddig csak lehet, de nem támogatni az istentelenség diabolikus világlátását sehoh. Ravasz László visszatekintő megvilágításban tett értékelése szerint mindezt az emberileg lehetetlennek tűnő feladathalmazt csakis egy erős evangéliumi ihletés alapján végzett radikális szociálpolitikával lehetett volna összefogni. A [Ravasz szerint] varázslatos vagy [mások szerint] gyűlöletes, de mindenképpen egyéniség Tisza István azonban egy szétomló régi világot akart megtartani. Tette ezt olyan erkölcsi és szellemi erővel, amilyenek az ezeréves magyar történelemben is párjukat ritkítják. A szociális átalakulás gondolata azért hiányzott belőle, mert társadalomszemlélete mindenestől fogva patriarchális [értsd: feudális, avítt, maradi] maradt. Rajta is betelt így az örök törvény: „a ti gondolataitok nem az én gondolataim”.¹⁰¹ Utóbbi igevers egyértelmű utalás arra, hogy Tisza István konzervatívizmusa azért maradt olyan merev, mert személyisége nélkülözte a felülről születés, vagyis az igazi, üdvözítő hit ajándékát. Így áll előtünk Ravasz László leírásában az a keresztény konzervatív–radikális eszmerendszer, amelyet később az úgynevezett keresztény kurzus a korlátolt [értsd: a hagyományokra alapozott, kis lépésekkel megvalósított, szerves fejlődésű haladás érdekét sem felismerő] konzervativizmus meleggágyává silányított.¹⁰²

Ravasz László terjedelmes korképéhez még néhány kiegészítő megjegyzést kell fűznünk. Bár „az Osztrák–Magyar Monarchia mint elnyomó, feudális katonai diktatúra” tézisének ma már egyértelmű túlzásnak találjuk, ez az értékelés a propagandisztikus kommunista historiográfia idején, annak hatása alatt született. Ez – egyébként az utódállami történelemszemlélettel egybehangozóan előszeretettel tematizálta az 1905-ös bihari

99 Ravasz itt a radioaktív (Röntgen-) sugárzás képét használja.

100 A protestáns közbeszédben a „farizeusok kovásza” a képmutatást, a „zsidó kovász” a szeretetlen, ítélkező törvényeskedést, a „római kovász” pedig a külsődleges cselekedetközponúságot jelentette.

101 Vö. *Ézsaiás könyve* 55. rész 8–9.

102 RAVASZ 1992. 120–122.

sztrájk, az 1907-es csernovai vérengzés vagy a Darányi Ignác agrárpolitikájába szervezen illeszkedő „rabszolga- és derestörvények” tárgyait. Mindez azon történeti tézis egyoldalú alátámasztására szolgált, miszerint a dualista Magyarország „pusztán szuronyokkal fenntartható” politikai rendszert jelentett volna.¹⁰³ Bár ez így ebben a formában egyáltalán nem igaz, a Tisza-féle politika erőszakos jellegére vonatkozó állítás alátámasztására egyéb református emlékirodalmi forrásokat is citálhatunk.¹⁰⁴

A keresztény–monarchikus szellem Ravasz László-féle leírásának előképe Baltazár Dezső 1920-as *Próbáltatások idejéből* című emlékiratában jelenik meg először. Az akkori tiszántúli református püspök szerint a Tiszát támadó embereknek hatalom kellett, nekik maguknak, maguk hasznára. Ezt pedig csak romokon, a jog, rend, alkotmány, a haza romjain keresztül érhatték el. Károlyi Mihályék megbontották a magyar lélek itthoni békeségét, bölcsességét, megbontották a magyar lélek harctéri hűségét, vitézségét, becsülete, hite egészségét. A fő baj pedig ebben a helyzetben az volt, hogy a közös tisztikar nem rendelkezett olyan pozitív nemzeti tudattal, mint a német.¹⁰⁵ Az összeomlás generált jellegére vonatkozó alátámasztást egyébként Ravasz Lászlónál is találunk, mégpedig „in situ” helyzetben keletkezett értékelésben. Az akkor még kolozsvári teológiai tanár – erdélyi református püspökhelyettes 1918. november közepi irányadó cikkében sommásan állapítja meg: „Hogy süllyedhettünk odáig, hogy bolsevik módra ment haza a hadsereg?”¹⁰⁶

Ravasznak a nem retrográd értelemben vett konzervativizmusról vallott nézetei a lehető legmesszebb menőig rezonálnak a katolikus Huszár Károly 1919. november 9-i kultuszminiszteri beszédével. Ebben a megszólalásában a későbbi miniszterelnök optikai csalódásnak nevez egy aszociális értelemben vett reakciós politikai irányzatot. A magyar keresztényszociális gondolat egyik legfőbb apostola és támogatója azon nézeteinek adott hangot, miszerint a helyes irány három egyenlő vezérlőcsillagának kell lennie a magyarságnak, a kereszténységnek és a szociális gondolatnak. Nem lett volna Magyarországon revolúció, ha a kellő időben meg lett volna az evolúció. Iskolában, közigazdaságban, politikában, törvényben, közigazgatásban és közegészségügyben véghezvitt haladás emelheti csak a magyarságot a nyugati kultúrállamok szintjére. A csak szuronyokkal fenntartható politika helyett társadalmi békére van szükség. Ennek érdekében hozzá kell nyúlni és meg kell oldani azokat a problémákat, amelyeket az idő megérlelt.¹⁰⁷

A kor bonyolult, egymást át- meg átfedő viszonyrendszerének kiváló ábrázolása Kovács J. István „zászlóügy-leírása. A valamikori dunáninenni lelkesítő főjegyző szerint a darabontkormány fölhatalmazási törvényének megtagadása élezte ki a politikai viszonyokat. A beálló exlex állapotban a nemzeti ellenállás egyik eszköze lett az a passzív ellenállás, ami az adó-megtagadásokban és újonc-be-nem-vonulásokban öltött testet. A többség nélküli kormány erre azzal felelt, hogy a katonákat szolgálati idejük elmúltá-

103 Utóbbi keresztény nyelvzetbe öltöztetett marxista bemutatására lásd például KÁDÁR 1957. 20. Újabb szemléletű elemzése itt ANKA László: *Miért „Derestörvény” az 1907-es „Cselédörvény”?* In: VERITAS Évkönyv 2017 i. m. 97–112.

104 JUHÁSZ NAGY, 1945. 53–55.; 151. BODOKY, 2018. 150–154. Szilassy Aladárral való összevetésben PRUZSINSZKY Pál: *Szilassy Aladár. Visszatekintés negyvenéves egyháztársadalmi munkásságára.* Budapest, Dunamelléki Egyházkerület–Budapesti Református Egyház, é. n. [1922.] 35–37.

105 BALTÁZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből.* Debrecen, Méliusz, 1920. 87.

106 AVASZ, 1918/2017 74.

107 Idézi és elemzi LIGETI Dávid: *Tanítóból miniszterelnök. Huszár Károly élete és pályafutása.* In: Valami fájl, ami nincs i. m. 332–333.

val visszatartotta. Erre válaszul a továbbszolgálat ellen tiltakozó katonák Szegeden titokban megkoszorúzták Kossuth Lajos szobrát. A koszorút a katonai városparancsnok levétette. Az egyetemi ifjúság hazafias csoportja elhatározta, hogy gyalog elzarándokol Szegedre, és visszahelyezi a katonák eltávolított koszorúját. A nép a zárandokló egyetemi hallgatókat mindenütt nagy ünnepléssel fogadta, a szegedi Kossuth-szobornál pedig országos zászlóünnepség ment végbe. Az egyetemi ifjúság a szomszédos országok ifjúságával is felvette a kapcsolatot. Így született meg 1905 őszén az egyetemi és főiskolai ifjúság lengyelországi útja. Erről az Országos Nemzeti Szövetség ifjúsági nagybizottsága kiadásában megjelent füzet számolt be, melynek szerkesztője Kovács J. István volt. Kovács-Karap Ernő országgyűlési képviselőnek kedves gondolata volt a magyar–lengyel összefogás. Terve előmozdítása okán lengyelül is megtanult, majd a Budapesten működő Magyar–Lengyel Egyletnek lett oszlopos tagja. Az ő lelkében született meg és kíséretével valósult meg az ifjúság lemergi útja. Már az odafelé vivő út több helyén lelkes ünneplésben részesítették a 17 tagú, legnagyobb részt magyar ruhás küldöttséget. Lembergben a műegyetem dísztermében folyt le az ünnepség a rektor jelenlétében. Kovács J. István mondott tolmácsolás mellett gyűjtő hangú beszédet. A beszéd tetőpontjaként a szónok arról szólt, hogy a kétféjú sas egyik fejét a magyar turul, a másikat pedig a lengyel sas fogja szétépni. A Mickiewicz-szobornál tartott hatalmas méretű ünnepséget a lemergi szocialisták meg akarták zavarni, de a szélen gyülekező és zajongani kezdő szocialistákat a hazafias tömeg hamarosan elnémította. A lengyel elvtársak megverését a budapesti szervezett munkásság – Vágó Béla későbbi népbiztos vezetésével – meg akarta torolni. A Keleti-pályaudvaron a környező területet frissen lerakott gránitköveivel felszerelt munkástömeg várta volna a hazaérkezőket, ha ők – a Zoványi Jenő professzor vezetésével kivonult főiskolai ifjúság meghívására – Sárospatakon nem szakították volna meg a hazautat. A terv kitudódása után az egyetem lépcsőházában összegyülekezett ifjúság követelte a merénylet értelmi szerzőjének kizárását az egyetemről. A diákság lecsillapítására megjelenő rektort a tömeg inzultálta, amire az egyetemi tanács Melha Armandot zárta ki az egyetemről, ami olaj volt a tűzre. A forrongó ifjúság lecsillapítására az egyetemi tanács Vágó Bélát is kizárta. Az ifjúság tüntető felvonulása a *Budapesti Hírlap* Röck Szilárd utcai szerkesztősége előtt találkozott a szocialisták csapatával. Utóbbiak összetették az ifjúság tömege élén vitt magyar zászlót. Az események illetén láncolatába illesztette be Kovács saját konklúzióját: „A szociáldemokrácia hazánkban ekkor még forradalmi gyermekcipőiben jár. Csak akkor vetik le ezeket, és akkor válik nálunk is komoly politikai tényezővé, amikor szakít a kommunizmus minden fajtájával és a munkásság igazi érdekeiért kezd küzdeni.”¹⁰⁸

A magyar zászló összetépeése országos felháborodást váltott ki. A hazafias egyetemi ifjúság válaszul nyomban elhatározta, hogy megcsináltatja az egyetemi ifjúság hadilobogóját, és az összetépett magyar zászló piros-fehér-zöld darabkáit belefoglalja abba. Néhány nap alatt nehéz selyemből elkészült a hadilobogó. Rúdja tetején csőrében kardot tartó turulmadár állt kiterjesztett szárnyakkal. Avatására 1905. október 3-án délben került sor az Újvárosháza dísztermében. A hatalmas terem roskadásig megtelt, sőt sokan az udvarra és az utcára szorultak ki. Az ünnepségre a Függetlenségi Pártnak mintegy százötven képviselője jött el, köztük Apponyi Albert is.¹⁰⁹ A zászlóavató beszédet – Lem-

108 Utalás az 1921. decemberi Bethlen–Peyer paktumra.

109 Visszatekintő, hibás értékelés. Apponyi Albert csak a Koalíció bukása után számolta fel saját Nemzeti Pártját, és az 1913-tól – immár Károlyi Mihály szövetségében – tagozódott be a függetlenségek közé.

berghez hasonlóan – Kováts tartotta. Az izzító beszéd akkor ért tetőfokára és vált szinte viharossá, mikor idézte Petőfi szavait: „Miként elpusztult Jeruzsálem / El fogsz pusztulni Ausztria, / A szabadság kálváriája!”¹¹⁰ – Apponyi Albert arca kényelmetlen nemtetszésről tanúskodott, nagy saszorra idegesen mozgott, de a tömeg lelkesedése leírhatatlan volt. Az ünnepség után fénykép készült. A lobogót Kováts J. István tartotta, mellette Melha Armand és Kováts László álltak. A zászlón ez a fölírás olvasható: „Vérünket Magyar Hazánkért!” A három szó nagyobb kezdőbetűi más színű selyemmel voltak hímelve. Ebből alakul ki a „V. M. H.!” köszöntés. A hazafias egyetemi ifjúság kis magyar zászlókat is csináltatott a hadi lobogóval együtt. A függetlenségi párti képviselők ettől kezdve kezdtek gyakrabban járni az egyetemi ifjúság vacsoráira.¹¹¹

A kiváló Kováts- és Ravasz-tanítvány Bodoky Richárdnak egy leírása egyszerre reflektál a keresztény-monarchikus szellem és az „Elpusztulsz, Ausztria!” jelszavának egyidejű társadalmi kettősére: „A múlt még elképesztően erős. Nemcsak a budai Várpalota kupoláján csillog a város és az ország felett aranyfényben a Korona, mint a moszkvai Kreml hagymakupolás templomtornyain az ortodox kereszt, de az emberek széles tömegeinek a lelkében is. Nemcsak a tanterv kezdődik azzal a versikével, mely szerint „a legelső magyar ember a király”, hanem ez valahogyan, minden ellenreformáció, negyvennyolcas szabadságharc és október 6-a, Kossuth és szabadkőművesség, szociáldemokrácia, *Nyugat*, *Népszava* és *Világ* ellenére olyan misztikus közmeggyőződés, mint Amerika felfedezése előtt a geocentrikus világgép. A király, I. Ferenc József, Ferenc Jóska mindig volt és mindig lesz, hiszen máris hetven felé baktatnak, akik abban az évben születtek, mikor ő, Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyar-Horvát-Szlavón-Dalmát országok; Galícia, Ladomeria, Ráma, Szerbia, Kun- és Bolgárországok apostoli királya, Erdély nagyfejedelem és a székelyek ispánja stb., stb. uralkodni kezdett. Az ő fénye sugárzik szét az ország nagyjaira: történelmi nevek viselőire, a státusférfiakra és az arisztokratákra, akiknek tekintélye bár már régen vitatható de még annál valóságosabb, szinte mitikus valóság. Olyanok, mint a hanyatló Hellász olimposzi istenei,¹¹² akiknek nagyon is emberi szennyését mindenki ismeri, s ennek ellenére is szinte a csontjaiban érzi erejüket.”¹¹³

A TRIANONHOZ VEZETŐ ÚT FŐBB ÁLLOMÁSAI
A REFORMÁTUS EMLÉKIRODALOM TÜKRÉBEN

Romsics Ignác a különböző történelmi korokra jellemző és egymással ellentétes ideológiai perspektívák által meghatározott értelmezéseknek a meghatározó jegyeit vizsgálja, és megállapítja, hogy az 1920-as trianoni békeszerződés jelentette radikális változásokból következett, hogy a békeszerződés úgy a magyar historiográfiában, mint a magyar politikai gondolkodásban az elmúlt száz évben folyamatosan élénk viták tárgyát képezte. Konklúziója szerint az 1980-as évek végére a magyar történészek többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy a történelmi Magyarország felbomlását alapvetően négy

110 PETŐFI Sándor: *Ausztria*.

111 KOVÁTS 2005. 117–120.

112 Utalás arra, hogy Petőfi Sándor „Ausztria” című verse így folytatódik: „Ti fölfuvalkodott félistenek, / Az óra kondul s futnotok kell, / Hogy el ne zúzzanak / Az omló trónus romjai...”

113 BODOKY 2018. 246–247.

tényező okozta. Ezek a következők voltak: 1.) az ország soknemzetiségű jellege és a különböző nacionalizmusok explozív ereje; 2.) a szomszédos országok, különösen Szerbia és Románia irredenta politikája; 3.) a Nagy Háború győztes nagyhatalmainak stratégiai érdekei; és 4.) a Kárpát-medencében kialakult kaotikus háború utáni állapotok és a „forradalmi kormányok” inkompetenciája. Romsics Ignác szerint a különböző súlyozású, de mindenképpen többtényezős, komplex magyarázattól ketten térnek el: Tökéczki László, aki a háború alatti nagyhatalmi politikát és Salamon Konrád, aki a „nemzeti megosztottságot”, a világban kialakult rossz hírünket s különösen a forradalmak politikáját okolja a történetekért.¹¹⁴

Ezzel a meghatározással Romsics valójában a marxista történetírás Trianonnal kapcsolatos történetnarratívájával szakít. Ez a protestáns, függetlenségi és népi hagyományok ateista és osztályharcos kisajátításával párhuzamosan, a[z] „[anyagi] lét határozza meg a tudatot” materialista történelemszemléletének megfelelően az 1890-es évektől kiéleződő szociális feszültségekre helyezte a hangsúlyt, amelyek a föld-, kivándorlás-, munkás-, választójogi, zsidó- és nemzetiségi kérdések formájában jelentkeztek.¹¹⁵ Romsics más helyen arról is szól, hogy „A nem várt és hatalmas sokk miatt évtizedekig burjánzottak a meseszerű és felelősségáthárító magyarázatok. Ezek egy része még ma is él.”¹¹⁶

Ezzel szerzőnk arra utal, hogy amikor a hanyatló Kádár-korszak historiográfiája sokat lazított a korábbi ideológiai béklyókon, a két világháború közötti keresztény kurzus, illetve népi–realista–sociográfia történelemszemléletének számos 1945-ös, illetve 1948-as fordulat következtében betiltott eleme éledt újra. Ennek megfelelően a Horthy-kor szellemi törésvonalai (antiliberalizmus, forradalomellenesség, népi-urbánus ellentét) ma élesebben ütközhetnek ki, mint valaha. Ennek eklatáns példái Nemeskürty István, Andrásfalvy Bertalan, illetve Raffay Ernő.¹¹⁷

E tézisek bírálatakor ne menjünk el két tény mellett. 1.) Romsics Ignác úgy beszél a „nemzetállami átalakulás irányá”-ról, hogy közben maga is tudja: a Kettős Monarchia Párizs környéki feldarabolása négy „kis Monarchia” létrejöttét eredményezte. Az SHS Királyságban (később Jugoszláviában), Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban a nemzetiségek számaránya még a legmegengedőbb számítások szerint sem volt sehol sem 30% alatt. S mellettük két olyan „nemzetállam”-ot hoztak létre, amelyek egyike sem fogadta el „nemzetállami” létét. Az osztrákok a nekik megtiltott Anschlussot kívánták, a magyarok területük több mint 2/3-ában és etnikai törzsük 1/3-os megcsonkítotttságában a „Nem, nem, soha!” jelszava alatt a békeszerződés revízióját óhajtották.¹¹⁸ 2.) Én – Romsics Ignáccal szemben – a.) nem tartom tudományosan illegitimnek az 1920-as Szekfű–Bangha-paradigma modern eszközökkel való vizsgálatát; b.) kifejezetten kívánatosnak tartom új forrásbázis bevonását a kérdés vizsgálatába. A református

114 ROMSICS Ignác: *A Trianonhoz vezető út. Historiográfiai áttekintés. Magyar Tudomány*, 2020/6. 727–737.

115 KÁDÁR 1957. 13.; 58–59.; 67–71.

116 ROMSICS Ignác: *Trianon okairól*. https://nepszava.hu/3062317_kentaurbeszed-romsics-ignac-trianon-okairol (Utolsó megtekintés dátuma: 2021. 09. 17)

117 NEMESKÜRTY István: *Mi történt velünk? Haldoklásunk évszázada*. Budapest, Szabad Tér, 2002. ANDRÁSFALVY Bertalan: *Trianon nem csupán az első világháború következménye*. (<https://vasarnap.hu/2020/03/30/andrasfalvy-trianon-nem-csupan-az-első-világhaboru-kovetkezmenye/>) (Utolsó megtekintés dátuma: 2021-09-17). Raffay Ernő *Szabaddóművesség*-, illetve *Ady*-sorozata bevallottan a jelen tanulmányban is kimerítően ismertetett Szekfű–Bangha-féle alaptételen nyugszik, újraolvasott és a „hierarchiát kikezdő párhuzamos hálózatok” tétele alapján részben újraértelmezett forrásbázis alapján.

118 Márkus Mihály a „nem, nem, sohá”-t az isteni szembe nem néző, az isteni akarattal nem számoló dacosság és nyakasság keresztényienlen magatartásformájának tartja. MÁRKUS, 2020. .

emlékirodalmi alkotásokat is ilyeneknek tekintem. Ha pedig azon református emlékirodalmi alkotásokat vizsgáljuk, amelyek szólnak Trianon okairól, vizsgálatunkat aköré a kérdés köré kell koncentrálnunk: Honnan számolta az adott szerző a Trianonhoz vezető út kezdetét. A kiindulási tény pedig a kulturális kódok megfejtésének formájában az okparadigma-rendszerre is nagyon fontos információértékkel bír. Ezt a vizsgálati tapasztalatot az alábbiakban szeretném összefoglalni.

A Trianonhoz vezető út kezdő évszámait magyarázatokat igényelnek. 1526 – 1648 – 1711 – 1849 – Ezen sor a Habsburg-uralom szimbolikus évszámait jelenti a sajátos magyar református historiográfiai szemlélet alapján. Eszerint a Habsburg-berendezkedés nemcsak az ország számára óriási pusztítást jelentő felemás török elleni védekezést jelentette, továbbá nemcsak azt, hogy Magyarország a „testével védett” nyugatabbi tartományok élelmiszer-ellátója (perifériája) állapotába süllyedt, hanem azt is, hogy a Habsburg-abszolutizmus ellenében folyamatosan kellett megvédeni az ország alkotmányos szabadságát és függetlenségét. Ezen létküzdelmek során fonódtak össze a libertas regni és a libertas religionis érdekei, illetve eszméi. Mindez hosszabb távon nemcsak a nemzet politikai kettészakadásához vezetett, hanem a reformátusságon belülről is odaültette a „kuruc – kálvinista labanc” ellentétet. 1648 azért korszakhatár, mert a vesztfáliai békék úgy ismerték el a Habsburg örökös tartományok 1624. évi állapotok szerinti ellenreformációs abszolutista alávétését, hogy közben a nyugati protestantizmus garanciát vállalt a magyarországi hitsorsosok védelmére. Magyarország (és benne a magyar protestantizmus) kérdése ebben az összefüggésben az európai erőegyensúly részévé válik. A szatmár kompromisszum tette a magyar, illetve a magyarországi protestáns vallásügyet birodalmi belügyé. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a Német-római Birodalomhoz képest Magyarországon 123 évvel később köszönhetett csak be a vallási türelem kora. Az „oszd meg és uralkodj” helyzetek kialakítása segítette a dinasztiát 1848/9 leverésében, amely az aradi szégyenben csúcsozott ki. A Trianon-szemlélet e változata nem magában áll, hanem igazából azt az időpontot vizsgálja, hogy a protestáns nyugati hatalmak mikor tagadták meg régi kötelezettségvállalásukat, és szolgáltatták ki eszmeileg és politikailag a magyarországi hitsorsosokat és egységüket katolikus, görögkeleti, majd később ateista–szekularista elnyomóknak. Magyarország – saját hibáján kívül vagy belül álló – külpolitikai deficitjei és/vagy impotens protestáns egyházi külkapcsolat-rendszere nem tette lehetővé a magyarországi protestantizmusnak, hogy nyugati hitsorsosait vállalt történeti köteletségére figyelmeztesse.¹¹⁹

1830–40-es évek – a liberális szemléletmód kezdi áthatni a magyar társadalmat, a hagyományos vallásosság elveszti korábbi erejét és szerepét.¹²⁰

1870-es évek – a Trefort-féle egyházügy a politika más szegmensei előtt vezette be ezen a területen a „Quia non movere” („A nyugvóponton lévő dolgokat nem bolygat-

119 Azok a népek és országok (főleg Anglia és Franciaország) árulták el Magyarországot, amelyek a vesztfáliai békében garanciát vállaltak a magyar protestantizmus szabadságának védelmére. BALTAZÁR [?] 1920. 419. A Habsburg Birodalom elnyomó jellegű volt. RAVASZ 1992. 120–122. A reformátusok az ellenreformációs reflexek alapján lettek 48-as függetlenségiekké, mely Kossuth-érzelmet az aradi tragédia tovább erősített bennük. Ez tette őket nyitottá a szabadkőművesség, szociáldemokrácia, a *Nyugat*, a *Népszava* és *Világ* által képviselt baloldali radikális eszmerendszerek irányában is. BODOKY 2018. 246–247.

120 A 19. század magyar protestánsai – ahelyett hogy az idők szavát megértve alkalmazkodtak volna a modern élet kívánalmaihoz – örökségfelélő taktikához folyamodtak. SZABÓ 1920. 69.

ni.” alapállását.¹²¹ Vagy éppen ellenkezőleg, a romlás abból eredt, hogy a függetlenségi ellenzék demagógiája el tudta takarni a Tisza Kálmán-féle irányzat realpolitika-jellegét.¹²²

1891–1918 – A bukaresti oláh egyetemi ifjúság 1891-ben egy emlékirattal árasztotta el a művelt világot, amelyben a magyarországi oláhok „szánandó sorsá”-t írták le. A bukaresti emlékirat határozta meg azt a távlatos célt, hogy akár nyilvánvaló hazugságok által is meg kell fosztani a magyarságot attól a jó hírnévtől, amelyet eddig élvezett, és attól a képtől, miszerint ő lenne az egyetlen nép, mely Európa keleti felén történetileg az egyetlen stabil államalkotó erőnek bizonyult volna. Ez az erdélyi románság „információ-in” és „adatain” alapuló támadás vezetett a Memorandum-vita, majd a Memorandum-per kibontakozásához. Ebben a tendenciába kapcsolódott be a brit külpolitikai irányváltással párhuzamosan „Scotus Viator” Seton-Watson.¹²³

1898–1909/10 – Szimbolikus kezdődátum-lehetőségek: a Lucheni-féle genfi merénylet és az 1898. évi XVI. tc. (a lelkesízi fizetés-kiegészítésről) Záródátum-lehetőségek: az okkupációs válság, illetve a koalíciós kormány bukása. Az időszak főbb eseményei: 1903. obstrukció kényszeríti lemondásra Széll Kálmán miniszterelnököt; az Országgyűlés új, neogótikus épületének átadása; 1904. zsebkendőszavazás. Politikailag a „köszívű ember unokái”-nak bevonódása a tényleges hatalomba, református egyházpolitikailag a belmissziós mozgalom fellendülése, illetve az államsegélyes egyházpolitika kiterjedése tehető erre az időszakra.¹²⁴

1901–1918 – Kezdődátum-lehetőségek: a Dreyfuss-ügy és a spanyol politikai változások hatásainak rögzülése a magyarországi sajtóközvéleményben, Jászi Oszkár önálló szerkesztői, tudományszervezői fellépése, a keresztbotrány eskalálódása. Záródátum: őszirózsás forradalom. Az időszak általános értékelését Ravasz László adja meg legtalálhatóbb módon: „A század első évtizedeiben volt a legerősebb ez a harc.”¹²⁵

121 Az 1880-as évekre a lopakodó konzervativizmus sikeresen altatta el az akkor még élő idealisztikus fel fogást. Ez a lopakodó konzervativizmus az egyházpolitikát valamiféle terhes marginalitásnak tartotta, az antiszemita hergelésről pedig megjedte. Ami így 1894–98-ban az egyházpolitikai törvényekkel és a kongruatörvénnyel megvalósult, az az egyenlőségnek inkább valami torz karikatúrája, mint beteljesítője lett. Baltázár [Dezső] püspök levele. *Egyenlőség*, 1921. január 22. 3.

122 „Ezt [az 1875. évi] követválasztást az az esemény előzte meg, hogy Tisza Kálmán az ellenzékbeli kormánypartba lépett, s így Szilády is követte. A nagy lépes megtétele előtt azonban Szilády választóinak beszámolót tartott, s fölárta a helyzetet. Sokan emlékeztek még az én ifjúkoromban erre a hatalmas beszámolójára, s különösen akkor idézték a vénembert, amikor a trianoni katasztrófális béke bekövetkezett. Szilády ebben a beszámolójában megragadóan ecsetelte a politikai helyzetét a világnak s benne Magyarországnak. Azt fejtegette, hogy »az ábrándok s délábók kergetésének a politikájával szakítanunk kell, mert komor fellegek tornyosulnak hazánk ege fölé. A monarchia erejében élhetünk biztonságban, mert ha ez egyszer megbomlik, Halas határvárossá lesz!« Ennek a jóslatnak, amit 1875-ben mondott, a valóra válását Szilády maga is megélte.” VÁN. 64.

123 „Nem mi vittük erőszakos túlzásba a nemzeti eszmét, hanem azok, akiket fölöttünk diadalmaskodni hagynak; mi csak most tanuljuk meg saját sorsunkból, hogy mi az az elnyomása a nemzeteknek, amellyel bennünket vádoltak ellenségeink. [Pedig] Raymond Poincaré, a hivatalától éppen akkor megváló köztársasági elnök a francia Akadémia néhány hónap előtt volt ünnepi ülés[én] [úgy] üdvözölte az új tagtársat, Foch marsallt [, hogy] köszöntő beszédjében a győzelmes hadvezér utolsó hadi napiparancsának – mint mondá – halhatatlan szavait idézte, melyek szerint az imént befejezett háború, mint a világtörténelem legnagyobb háborúja a legszentebb ügyet szolgálta: a világ szabadságát mentette meg. BERZEVICZY, 1920. 71.

124 Lásd az ellenzékéről és koalíciójáról alkotott sommás véleményt. BODOKY 2018. 150–154. Bodoky Richárdra egyértelműen az alábbi szemlélet hatott HORVÁTH Jenő: *A milleniumtól Trianonig*. Budapest, Szent István Társulat, 1938. 68–107.

125 RAVASZ 1992. 122.

1914 – a Nagy Háború kitörése.¹²⁶ 1916 – az erdélyi román betörés; Ferenc József halála.¹²⁷

1918–1919 – a „két forradalom kora”. Általános értékelését Németh István adja meg legtalálhatóbb módon: „az utóbbi évek örületés forogtága”.¹²⁸

BEFEJEZÉS, ÖSSZEGZÉS

Az elmondottak tükrében a tanulmány főbb végkövetkeztetései az alábbiakban foglalhatóak össze. A Trianont átélő, az országcsonkoló békediktátum okait vizsgáló református gondolkodás megértéséhez érdemes abból a kérdésből kiindulnunk: Honnan számította az adott szerző a Trianonhoz vezető út kezdetét? A szimbolikus dátumok ugyanis kulturális kódok formájában nagyon fontos információértékkel bírnak az okparadigma-rendszerre nézve is. A református szerzők az általuk feltett kérdésekre mindig egy megvallott bűnbánatos történetfelfogás keretein belül igyekeztek választ találni. Ez a szemlélet alapvető minőségében tér el a rá csakis külsődlegesen hasonlító kommunista önkritikától. A biblikus bűnbánat értéke ugyanis alapvetően nem az érzés mélységétől, hanem a megvallás és elhagyás megfelelő helyének megtalálásától függ.¹²⁹ Így lesz belőle az a látásmód, amely lelki szemeit elveszi magáról, és a nyomorúságok között is a dicsőség Istenére tekint föl, hogy végül magasabb reménységet nyerjen. A Trianonhoz vezető út kérdésének megjelenését a református emlékirodalom alapján összetett paradigmarendszerben kell vizsgálnunk: 1.) az egymás rovására érvényesülő nacionalizmusok; 2.) szomszédállami irredentizmusok; 3.) nagyhatalmi imperializmus; 4.) belső forradalmi inkompetencia; 5.) Habsburg-alávetettség (benne Magyarország külpolitikailag impotens helyzete); 6.) a szociális kérdés (közöttük az egyházpolitika megoldatlan problémái) összetevőinek tükrében. A tárgyalt tizenhárom szerző túlnyomó részt a századforduló idejére teszi a végzetes lejtőre kerülést. Megfigyelhető annak hatása, hogy az adott szerzőre hat(hat)ott-e „a második kommunizmus” berendezkedésének egzisztenciális élménye. A legösszetettebb magyarázati rendszert Baltazár Dezső, Ravasz László és Bodoky Richárd dolgozták ki. Kovács J. István, Szabó Aladár, Németh István, Balogh Jenő, valamint Főnyad Dezső összetett paradigmákban gondolkodnak. Juhász-Nagy Sándor, Zoványi Jenő, Lázár Andor és Ván Benjámint leginkább egyetlen egy szegmensre koncentrálnak. Kádár Imre felfogása torz, propagandisztikus; „az 1849

126 Baltazár a zsidó-magyar történeti párhuzamra építve a 137. zsoltár alapján a babiloni fogsághoz (sic!) és a *Jelenések könyve*-beli három „jaj” siralmához hasonlította a háborút vesztett és két forradalom által romba döntött ország helyzetét. A *Jelenések könyvének* 8,13. versével bevezetett szakasza: Az első jaj: *Jelenések könyve* 9. rész 1–12., a második: 11. rész 13–14., a harmadik a 12. rész 7–12. verseivel bevezetett ördögi uralom időszaka a földön. Vö. BALTAZÁR 1920b, 18.

127 „S akkor, most a háború közepén kellős közepén egyszerre [...] elmegy a király a minden élők útján. Vele nem egy uralkodó száll sírba, hanem a királyság intézménye, a régi megingathatatlan Rend. Ferenc József halála mindenkit megrendít, még a legmegrögzöttebb függetlenségek, még a republikánusok is elkomorúlnak rajta. Önmagukat siratják. A király halála még gyermeki világot is beárnyékolja. A mi kis világunkban is napokig a temetés a temetés a téma, a keresztyéni lelkeket különösen megragadó bevonulása a kapucinusok kriptájába, és persze a háború növekvő borzalmai között is megrendítően ható herceghalmi vasúti katasztrófa.” BODOKY 2018. 247.

128 NÉMETH 1921. 34.

129 *Példabeszédek könyve* 28. rész 13. vers. Vö. *Zsidókhöz írt levél* 12. rész 17. vers; *János apostol I. levele* 1. rész 8–2. rész 1. vers

után minden rossz lett, de Ravasz László alatt még annál is sokkal rosszabb” tézisének erőltetett bizonygatására szorítkozik. Nem véletlenül sikkad így el együtt látásmódjának és reménységének transzcendens jellege is.

KÁLMÁN ÁRPÁD KOVÁCS

THE ROAD TO TRIANON IN HUNGARIAN CALVINIST HISTORIOGRAPHY ONE HUNDRED YEARS AGO IDEOLOGICAL CONCEPTS AND HISTORIOGRAPHICAL PANORAMA

The centenary of the signing of the Treaty of Trianon in 2020 engendered great interest in the national tragedy that had happened hundred years ago among Hungarian Calvinists, too. The Trianon-syndrome of Hungarian historiography has traditionally dealt with the question “How could the events between 1918 and 1920 have happened?” The weight of this trauma is caused by the conundrum of the so-called Trianon period of Hungarian history, which has weighed upon the Hungarian community for more than a hundred years. In its importance, this period of Hungarian history is comparable to the so-called Mohács period of Hungarian history that lasted for more than a century and a half in the 16th and 17th centuries. Not even the Hungarian Calvinists can free themselves from these depressing aftereffects. This study depicts the ideological world of concepts and a recent historiographical panorama among Hungarian Calvinists in connection to the handling of the question “What were the real causes of the Trianon Treaty?” Seventeen texts by thirteen authors provide the basis for the analysis. These texts were written between 1920 and 1972, but all of the authors witnessed personally the period of the forced treaty that demolished the country of Hungary in the Carpathian Basin. To understand the texts examining the real causes of the Treaty of Trianon, we have to take the position: Which event is claimed as the starting point of the so-called Trianon process? This way of thinking reflects namely in form the cultural codes of the system of basic cognitive frameworks. The Hungarian Calvinist authors approached the question of what really led to Trianon from the so-called repentant viewpoint.

VIRT LÁSZLÓ

A DEMOKRÁCIA SZOLGÁLATÁBAN

Párhuzamok Bibó István és Márton Áron gondolkodásában

Az abszolutizmusokat, és eszmei kizárólagosságokat megélt európai világ a modern időktől, a XX. századtól azt várta, hogy megerősödjön az a demokráciába foglalt társadalmi törekvés, ami létbiztonságot ad az embernek. A XX. század a maga totalitárius ideológiáival és diktatúráival, nem tudott megfelelni ennek az elvárásnak. Itt, a magyar glóbuszon azt is megtapasztaltuk, hogy a távoli Nyugaton, ahol kétszer is döntöttek felettünk a sorsunkról, a demokrácia nevében nemzeti létünket veszélyeztették, s így megingatták bennünk a demokráciába vetett bizalmunkat. A kelet-európai kisállamok (Bibó István adta e nevet egyik könyve címében), köztük a Nyugat ide szorult szövetségesei, azt is megtapasztalhatták, hogy a Nyugat, ami az abszolutizmusokhoz hasonlóan a tőle keletre eső kisállamoktól kritikátlanságot vár el önmaga iránt, 1938-ban, a müncheni egyezményben Hitlerre bízta Európának az Alpoktól és a Rajnától errefelé eső részét. A Nyugat a következő évben moccanás nélkül türte azt, hogy Hitler megsemmisítse saját szövetségeseit, Csehszlovákiát – a nácibarát önálló Szlovákia kikiáltása után már csak a maradék-Csehországot – és Lengyelországot. A Nyugat az első világháborút lezáró békeszerződésektől kezdve folyamatosan veszítette saját hitelét és ezzel a demokrácia eszméje került válságba. De születtek itt gondolkodó emberek, akik etikai alapról választ adtak Európa szellemi eltévelyedésére, a társadalmi-politikai mozgások erkölcsi tévútjaira. Ebben a tanulmányban – ami összefoglalása a *Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület* által kiadott hasonló című könyvnek¹ – Bibó István és Márton Áron szellemi párhuzamairól lesz szó, akik elkötelezett emberekként, egyaránt a demokrácia szolgálatában álltak.

A 70-es évek közepétől rendszeresen jártam Erdélyt, az ottani katolikus egyházzal szoros személyes kapcsolataim alakultak. Megismertem Márton Áronnak az *Erdélyi Tudósító*, majd az általa szerkesztett *Erdélyi Iskola* oldalain a 30-as években írt alapvető tanulmányait, és az erdélyi papság által hozzáfértem a 40-es években írt püspöki körlevelekhez is. Nagyon régen, négy évtizede, amikor „egybeolvastam” Bibó István és Márton Áron akkor elérhető szövegeit, már láttam, hogy komoly szellemi párhuzam van a gondolkodásukban. Márton Áron életének és eszméinek kutatásával négy évtizede foglalkozom, ami túlmegy a püspök életrajzán, hiszen Márton Áron szellemtörténeti tényező. Fontosnak látom azt, hogy a világ megismerje Márton Áron gondolkodását – mert a

¹ VIRT László: *A demokrácia szolgálatában. Párhuzamok Bibó István és Márton Áron gondolkodásában.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. Pilisvörösvár, 2021.

széteső világ rászorul erre az ismeretre. Nemrégiben megírtam Márton Áron személyiségrajzát is – a személyiség mélyebb réteg az eszmerendszernél, de a személyiséget mutató réteghez Márton Áron életének eseményeiből, és a gondolkodásból, eszmevilágból mélyíthetünk. A világ arra is rászorul, hogy megismerje Márton Áron kivételes személyiségét, kifogástalan jellemét. Közben az elmúlt négy évtizedben különböző indításokból Bibó István életművét is többször újra elővettem. Az Országgyűlési Könyvtárban 1979-ben kezdtem Bibót olvasni, fénymásoltattam szövegeit és másokkal is olvastattam azokat. Majd 1986-ban, amikor – hét esztendővel halála után – már nem lehetett letagadni Bibó István létezését, három vaskos kötetben megjelenhettek azok a tanulmányai, melyeket a korszak cenzúrája nyilvánosság elé engedett. A rendszerváltozás után pedig megjelenhetett a negyedik vaskos kötet is, melyben az 1956-os írásai, tervezetei, valamint a börtön után írt tanulmányai is benne lehettek.

A Bibó-tanulmányok olvasására Csoóri Sándor ösztönzött többünket 1979. május 8-ról 9-re virradó éjjel, pontosabban már 9-én hajnalban – másnap, 1979. május 10-én meghalt Bibó István. Temetésén valamennyien ott voltunk, akik azon a néhány nappal korábbi éjjelen beszélgettünk Csoóri Sándorral. Illyés Gyulát és Flóra asszonyt Csoóri Sándor kísérte be az óbudai temető ravatalozójába. A következő napokban elkezdtem a könyvtárban elérhető Bibó-szövegek tanulmányozását. Márton Áron és Bibó István között többféle dimenzióban is felállítható a szellemi rokonság; ez a demokrácia eszméjében, a demokráciához való ragaszkodásban mutatja a legnagyobb összefüggést. Emellett személyiségükben is nagy hasonlóságot mutat az, hogy mindketten mindig egyértelműen írtak-beszéltek, nem „igazodtak” hatalmi áramlatokhoz, mindketten szembefordultak a diktatúrás XX. század uralkodó széljárásaival, abszolutizmusaival, egyikük sem úszott együtt semmilyen árral.

Szövegeik analiziséből látható, hogy mindketten életképes demokráciával számoltak, ami garantálja a nemzeti, politikai, személyi és szociális biztonságot. Látták az általános európai társadalmi válságot, látták, hogy Európa szakadék szélén táncol. Bibó István megfogalmazta, hogy a polgári létforma és a hozzá tartozó demokrácia a Nyugattól keletrebbre lévő országokban, történelmi okokból, kevésbé tudott kibontakozni. Az, hogy „történelmi okokból”, fontos kitétel a több tudományágot – jogot, történettudományt, szociológiát, szociálpszichológiát – ötvözni képes Bibó Istvánnál. Bibó István nem volt sznob, és egész életművében nagy együttérzéssel szól a lehetőségeiktől megfosztott kis népekről – a népekről tehát, és nem az autokratákról, akiknek száma nyugattól keletre haladva növekedett. Márton Áron ugyanekkor – ő tizenöt évvel volt idősebb Bibó Istvánnál –, mint az első világháború frontjain golyóktól háromszor sebesült egykori katona, papként az erőszakmentesség apostola lett. Mindketten, Márton Áron és Bibó István is reflektáltak a demokráciára oly’ szívesen hivatkozó Nyugat hitelvesztésére, ami a Nyugattól keletre lévő kisállamok térségében (országokként eltérő mértékben) a demokrácia hitelét ásta alá. Ez a hitelvesztés mindkét világháború után a békeszerződések tényében, és közben 1938/1939-ben a Hitlerrel való nyugati kollaborálásban is megragadható. Mindketten féltették a demokráciát! Márton Áron leírta, hogy a demokrácia erkölcsi érettséget követel, Bibó István pedig leírta, hogy már az első világháború lezárása után kialakult a közönségért való egzisztenciális félelem, ami a nemzeti közönséget a Nyugattól féltve, labilissá tette a demokráciához való viszonyt.

A változó világot jelző időbeli határmezsgyén, és a nagyhatalmak közé szorult kelet-közép-európai léthelyzetben mindketten *világos fogalmakat használtak*, melyek a nemzeti önértelmezés fogalomkészletéhez tartoznak itt a Nyugat peremén, de a *tovább lépés*

kifejezései is voltak ezek. Mindketten a valós tartalmakat elmosó, „színjátszó”, elkent fogalmak komplexumában vágnak rendet, szétválasztva a búzát az ocsútól. E jellemző kifejezéseket nem gyakoriságukkal adják, van, amit csak egyszer használtak, de nagyon jellemző rájuk. *Határkifejezések* ezek, melyekbe beleütközve gondolkodásra, a gondolkodásának alakítására, vagy egyenesen átalakítására, s aztán döntésre, a jó és a rossz szétválasztására készítetik az embert. Olykor a hétköznapiokban gyakran használt, olykor sokaktól szajkózott szavak ezek, melyek olyan értelmezést kapnak mindkettőjüktől, mellyel a valós értelemezéshez fordítják vissza a frázissá színtelenített fogalmakat. Bibó István és Márton Áron gondolkodásával szembesülve lelepleződnek az elkenő törekvések.

Bibó Istvánra jellemző kifejezések és szókapcsolatok például: *félelem, hisztéria, megrázkódtatás, eltorzult alkat, békecsinálók, hamis realista, „úriember”, válság, a szabadság kis körei, demokrácia, értelmiség, egyensúly, konszolidáció, határolt forradalom, társadalomfejlődés*. E fogalmak egy része tükröt jelent, amibe belenézve saját magára, és az általa alkotott társadalmi viszonyokra ismerhet az európai ember, így a magyar ember is. Más része lehetőségeket fogalmaz meg, kiutat a tükör által mutatott, s a fogalom, szókapcsolat által jelzett helyzetből, a válságból. Karakteres fogalmak mellett vannak félreismerhetetlen, tipikus Bibó-mondatok, félmondatok, melyek rendre kimaradnak a Bibó-hivatkozásokból. Leírja például, hogy miért *nem* törhet pálcát senki sem a kelet-közép-európai népek felett; azért nem, mert „*ezek az országok embertelenül sokat szenvedtek*”.² E félmondatban például benne van, hogy a Nyugat által akár lekezelte, akár kihasználta országok egyike sem érezheti kifogástalannak magát; de ott van ebben a lekezelő, nyugatimádó sznoboktól való különállás is, ott van Bibó Istvánnak a sokat szenvedett népek iránti nagy érzékenysége.

Márton Áronra jellemző kifejezések és szókapcsolatok például: *háború, háborús iskola, válság, utcai tömeg, félkereszténység, omló part, nacionalizmus, magyarkodás, klerikalizmus, két világ polgára* (isten küldetés és földi feladat), *értékrend, nevelés, jellem, Krisztus, evangélium, ősegyház, hit, zsinat, demokrácia, értelmiség*. Márton Áronnak is vannak karakteres, őrá jellemző mondatai. Ilyen például az, amit 1970 körül fogalmazott meg: „*A názáreti Jézus veszedelmes ember volt*.”² Veszedelmes volt a hatalom számára, mert egyértelmű volt, nem beszélt „kétfelé”, így pedig a hatalom birtokosai nem tudtak mit kezdeni vele. És ha belegondolunk, hogy Márton Áron bérmálásokon beszélt erről, akkor erre tanította a fiatalokat is. Márton Áron szintén „veszedelmes ember volt”. Tükröt tartott az átkeresztényeknek, azoknak is, akik magyarságukkal hivalkodnak, azoknak, akik széthúzást szítanak a nagy nyomás alatt álló nép körében, tükröt tartott azok elé, akik úgy éltek, hogy megvásárolhatóvá tették magukat, azoknak, akik mást mondanak, mint amire gondolnak, tükröt tartott azoknak, akiknek etikettjük van, de etikájuk nincs – és mindenekelőtt veszedelmes volt azok számára, akik bármilyen helyzetben visszaéltek a hatalmukkal. Márton Áron világos értékrendet és személyközi kapcsolatokat alakított a fogalmaival. Jellemző szóösszetétele, hogy *az ember két világ polgára*. Kétszer olvashatjuk ezt nála: először 1939-ben, amikor még fiatal püspök volt,³ és idős korában is elmondta ezt bérmálások alkalmával.⁴ Annyit jelent ez, hogy az ember igazi hazája az égben van, de oda az út a földön át vezet. Az ember Istentől adott értékrend szerint

2 MÁRTON ÁRON: *Ki nekünk Krisztus?* Közli: Márton Áron hagyatéka 2. (Bérmálás) Sorozatszerkesztő: Dr. MARTON József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 82. o.

3 MÁRTON ÁRON: *Egyház és nevelés*. Erdélyi Iskola 1939/40. évf. 1–2. sz.

4 MÁRTON ÁRON: *A keresztény ember feladata a világban*. Közli: Márton Áron hagyatéka 2. 128. o.

tartozik élni, de ez a keresztény embert nem teheti idegenné ebben a világban, felelősek vagyunk a körülöttünk lévő világért, feladatunk van. Márton Áron saját életével tett tanúságot erről a „kettős állampolgárságról”.

* * *

Mindketten látták, hogy a demokrácia eszméjének általános európai válsága Magyarországot egy visszamaradott társadalomszerkezet mellett érte. A magyar „úri világ” – mely után ma sokan nosztalgiát éreznek! miért? – a társadalom nagy többségét emberhez méltatlan szegénységben tartotta. A 30-as, 40-es években erre a helyzetre reagáltak az Ady és Móricz örökségéhez csatlakozó népi irodalomnak, népi szociográfiának olyan klasszikusai, mint Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Németh László, Szabó Zoltán, Veres Péter, Sinka István, Kodolányi János, Darvas József vagy Erdei Ferenc.

Amikor Bibó István hazajött a genfi egyetemről, ott volt a Márciusi Front szervezői között, nagy hatással volt rá Németh László, és megismerte a *Válasz* körét. Budapesti születésű, Szegeden felnőtt, Szegeden, Bécsben és Genfben egyetemet járt, majd hazatérve élete végéig Budapesten élve, közben kolozsvári és szegedi egyetemi katedrákon állva, jól ismerte az urbánus szellemi kör által sokszor lekezelt népi irodalmat. Nem meglepő, hogy 1940-ben a népi szociográfia klasszikusaira hivatkozva írta, hogy az ő műveik a magyar társadalmi válság diagnózisát jelentik. „Mindnyájuk munkásságának közös alapvonása, hogy a magyar nemzeti közösségnek egy történeti helyzetéhez kapcsolódik. Ennek a történeti helyzetnek egy lényeges jellemzője van: az, hogy *válságos helyzet*. A válság tudata az, mely a falukutató irodalom íróit, tudományos és politikai vonatkozásait egy-egybe foglalja, és elválasztja minden más megnyilvánulástól, mely csak szépirodalom, ... A falukutató irodalom tehát válságirodalom, a magyar parasztság válságának irodalma.”⁵

Márton Áron pedig Erdélyben ismerte fel, hogy népe mély gyökerű kulturális értékek birtokosa – és mégis hátrányos helyzetben él. Láta, hogy az erdélyi népi kultúra értékeit kiváló kortársai, elismert művészek, tudósok növesztik magasra; hivatkozhatunk itt Tamási Áron prózájára, Nagy Imre festészetére, Gy. Szabó Béla grafikájára, Kós Károly építészetére, Servátiusz Jenő szobrászatára, vagy Domokos Pál Péter folklór-és zene-tudományára, György Lajos könyvtártudományára, Kelemen Lajos művészettörténetére és levéltárosságára. Ezek az életművek annak bizonyosságát jelentik, hogy a népi kultúra magasra növeszthető, és a népből minőségi értelmiség növelhető. Márton Áron 1933-ban György Lajossal megalapította az *Erdélyi Iskola* című pedagógiai folyóiratot, amit ennek a szellemnek a szolgálatába állított. Saját kultúrára, saját észjárásra alapozta az erdélyi magyar társadalom polgárosodását. Azzal pedig, hogy *európai kultúráként megjelenő népi értékekhez kötötte az egyház evangelizációs küldetését*, saját területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető lelkipásztori nyelvet.

Márton Áron, aki világosan látta a lelkipásztori munka és a társadalomszerkezet, szociális kérdések összefüggéseit, megfogalmazta, hogy a magyar társadalmat átjárhatatlan, vagy alig átjárható kaszthatárok osztják meg, arról ír, hogy a magyar társadalomban elvált egymástól a kultúra és a nemzeti közösség. A nép hátrányos helyzetű nagy tömegeinél, a kedvező pozíciókat birtoklókkal meglévő *merőben csak nyelvi* közösség, nem kapcsolódhatott kulturális közösséghez. „Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részesítették, áldásait nem vitték el hoz-

5 BIBÓ István: *Erdői Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*. BIBÓ i. m. 186. o.

zá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették. Kevesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata, és a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható különösebb oka nem volt.”⁶ A letűnt úri világ iránti nosztalgiákat, és azzal összefüggő „keresztény-nemzeti” önhittséget látva belátható, hogy a régi, már sok-sok évtizedes társadalomkritika nem veszítheti el metsző élet. Ha a szerző nevét kitakarva mutatnám a szöveget mai szalonkeresztényeknek, könnyen lemarxistáznák a szerzőt – Márton Áront. „Keresztény társadalmak ... évtizedeken át nem vettek tudomást arról a megszegyenítő és méltatlan helyzetről, mely széles rétegeknek osztályrésze volt egy pompázó civilizáció közepette. Százerek apelláltak az emberi megértéshez az emberhez méltó sorsért és a mindenkit megillető jogokért; de ezen emberi hang előtt keresztények is bezárták fülüket; közömbösen, nem ritkán ellenségesen nézték az elnyomott osztályok küzdelmeit” – eközben a kereszténynek nevezett „középosztály” nem keresztény, hanem elkülönülő elveket követett és „kiszolgálta a hatalom székeiben cserélődő uraságokat.”⁷

Bibó István a magyar társadalomfejlődésnek azt az „eredményét”, amit a kevés úr és a sok szegény között tátongó szakadék jelent, történeti okokkal magyarázza. Vallja, hogy a magyar társadalomfejlődés államiságunk első ötszáz évében együtt haladt a nyugati fejlődéssel. A nyugati társadalomfejlődésben, a hűbériség „az egymást egyensúlyban tartó társadalomszervezeti viszonyoknak a végtelen sokaságán épült”, amelyek mindinkább személyessé és közvetlenné tették a nyugati hűbéres világ rétegei közötti viszonyt, lehetetlenné téve a keleti despoták rideg, személytelen hatalomgyakorlását. Messze nem volt még ez azonos a majdani polgári demokráciák szabadságot biztosító nagy intézményeivel, „hanem *kis körökben* megvalósuló, biztosított és költsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokaságában élt.” A hűbérúr is felelősséggel tartozott hűbérese felé, akinek munkája, szakértelme társadalmat fenntartó erő volt. Majd pedig a társadalomtörténetet a politikai-történeti földrajzzal egyesítve árnyalja: „A társadalomfejlődésnek ez a *szabadság kis köreire* felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és az újkorban nyugatról keletre haladva csökken.”⁸ Bibó a magyar szabadsághiányos lét gyökerét Werbőczynél látta, de a szabadságharc utáni évtizedekben ezt tovább terhelte az, hogy az igazgatási rétegen belül *a nemesi öntudat fölébe került az értelmiségi szereptudatnak, kritikai felelősségnek*. És ekkor, amikor már a polgári önállóságnak kellett kellett volna meghatározóvá lenni, történt valami, ami további évtizedekre zsákutcába juttatta a magyar társadalomfejlődést, és ennek az *iskolarendszer* lett az eszköze. Ekkor a születési előjogok már nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy a kedvező és kényelmes pozíciókat birtokló törpe kisebbség utódaira is átörökítse helyzetét. „Ha azonban már nem lehetett az úr-nemesi kiválogatási szempontot minősítési kellékké tenni, úgy nem volt más hátra, mint az értelmiségi szelekciót meghatározó iskolarendszert hozzáhajtítani, mondhatjuk nyugodtan, hozzákorumpálni a nyíltan fel nem lépő, de a valóságban teljes erőben lévő úr-nemesi társadalmi kiválasztás szükségleteihez.”⁹

6 MÁRTON ÁRON: *Nemzet és kultúra*. Erdélyi Iskola 1934/35. évf. 5–6. sz.

7 Márton Áron körlevele 1947. VIII. sz.

8 BIBÓ István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*. Válasz 1947. évf. 6. sz.

9 BIBÓ István: *Értelmiség és szakszerűség*. Tisztatáj 1947. évf. 6. sz.

Márton Áron ugyanezt a problémát látta Erdélyben. Az ő diagnózisa szerint az erdélyi középiskola is kifejtette a magyar iskolarendszerre jellemző elidegenítő, kontraszelektív hatást. Még 1934-ben írta, hogy a középiskola „a népi talajból felszívta elsősorban a tehetségeket, hozzásegítette egy felsőbb, zárt réteg előnyösebb életéhez azért, hogy a néphez többé igaz együttérzéssel, segítő szándékkal ne térjenek vissza soha.” Rávilágít egy nyelvezeti problémára, ami a többnyelvű Erdélyben azonos anyanyelv mellett is a nép és urai között fennállt: „az életmód, műveltség, érzés és gondolkodás különbözősége és nagy távolsága miatt *ugyanannak a népnek kebelében külön népek keletkeztek*, melyek egymás fájdalját, de még egymás nyelvét sem értik meg.”¹⁰ Több mindenre is figyelni kell itt, ez mindkét klasszikusunk diagnózisára igaz. Mindenekelőtt arra, hogy az érvényesülés feltétele a néptől való elidegenedés, és a hatalmasságok iránti kritikátlan-ság lett. Azon kívül egy anyanyelvi közösségen belül megtörténik az, hogy elbeszélnek egymás mellett, egymás világát sem ismerik, merőben más nyelvezettel gondolkodnak, mert műveltségben, érzésvilágban, gondolkodásban a szegények és gazdagok között az elidegenedés miatt nagy távolság lesz – az iskolát végzett ember távolságtartó és lekezelő lesz a „tanulatlanul” szemben. Kodály azt írta 1919-ben, hogy az úr és paraszt között feneketlen árok van – és ő az ároknak a „tanulatlan” oldalára alapozta egész életművét.

Bibó Istvánt és Márton Áront egyaránt az tette a demokrácia megalkuvást nem ismerő elkötelezettjévé, hogy reagáltak a magyar társadalomnak régóta patológikus mivoltára, arra, hogy a nép élete nem alakíthatta a nemzet kereteit. Mindkettőjük közös igénye volt, hogy a demokrácia szellemének megfelelően *a népet és az államéletet váljon egygé*. E problémával kapcsolatban Bibó Istvánnak és Márton Áronnak egyaránt megvannak a saját helyzetükben született megfogalmazásaik, s ezekben az által lesznek szellemi rokonokká, hogy mindketten visszásnak, visszataszítónak tartották azt a társadalomszerkezetet, ami kialakította a „keresztény-nemzeti” címkét viselő középosztályt, a protekciókon és összeköttetésekben alapuló, kontraszelektált elitet. Mindketten az „úri világ” eltűnését tekintették a demokratikus társadalom feltételének.

Mindkettőjük szövegeiből kitérünk, hogy a XX. század első feléről, közepéről visszanezve az akkori magyar közelmúltban az értelmiségi szerepre történt kiválasztást egy torz, visszamaradott társadalomszerkezetnek tulajdonítják. Ezzel szemben ők *erkölcsi igényt támasztottak* az értelmiségi szereppel szemben. Vallották, hogy a végzettség, a diploma – amit oly’ sokan szereznek meg tudás és szolgálatkészség nélkül! – nem lehet a merő pozíciószerezés és féltékeny pozícióörzés eszköze, különben azáltal termelődik újra az előjogos világ. Mindketten a *szakszerűség és önzetlen szolgálat* ötvözetét látták az értelmiségi szerepben. Ehhez hitelesnek kell lenni, aki értelmiségi, az nem beszélhet el a nép feje felett, az értelmiséginek az a dolga, hogy a néppel együtt emelkedjen – vagy együtt szenvedjen vele. Az urakkal barátkozó értelmiség, amit a társadalmi előnyök átörökítését szolgáló kontraszelekció hozott létre, ezt nem érthette. Németh László hasonlóra gondolva írta 1940-ben: „Úrigyerekből úriembernek kell lenni: íme az iskolai szelekció első törvénye.”¹¹

* * *

10 MÁRTON ÁRON: *Ugartörés előtt*. Erdélyi Iskola 1934/35. évf. 1–2. sz.

11 NÉMETH LÁSZLÓ: *Magyar felsőbboktatás*. Előadás, 1940. Közli: NÉMETH LÁSZLÓ: *Életmű szilánkokban*. I. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 575. o.

A diktatúrákkal terhelt kérdőjeles XX. század saját „árkaiban” haladva, kérdőjelessé tette az államhatalmakat is. Bibó és Márton Áron nem kerülhették meg ezt a problémát, mert a demokrácia, éppen azért, hogy a népelet és államélet váljon eggyé, csak állami keretek között valósulhat meg. Bibó István a jogelmélet, jogfilozófia nagy történeti tudással bíró tudósa az akadémiai székfoglalóján, 1947-ben Szent Ágostonnak a *De civitate Dei* című művéből kiindulva kifejtette, hogy a hatalom demoralizál, ezért a hatalom csak morális célja révén nyerhet felmentést. Ennek igazságát nem nehéz belátni, hiszen a XX. században Európa-szerte kevés hatalom követett morális célokat! Ahhoz, hogy a hatalomgyakorlás ne legyen despotizmussá, a hatalmi ágak elválasztása, és a népképviselőt biztosítja a garanciát. Nem nehéz belátni azt sem, hogy amikor a már börtönviselt Bibó István erre 1971/72-ben, a Kádár-kor közepén visszatért, akkor miért egy *leendő* társadalomról írta: „Egy ilyen társadalomnak a termékeny továbbfejlesztése elsősorban a központi jelentőségű gondolatnak, a *hatalmak elválasztásának* a továbbfejlesztésében áll.”¹²

Márton Áron, mint reflektív gondolkodó, kisebbségi helyzetben élő lelkipásztorként, püspökként, a nemzetek és vallások bonyolult összefüggését mutató Erdélyben, a Nyugat peremének keletre szorult örhelyén szembesült azzal, amit Bibó István elméleti síkon, nagyon pontosan határozott meg. Amikor kitört a második világháború, akkor Márton Áron totális hatalmakkal, az egész világgal, Hitlerrel, Sztálinnal és az áruló Nyugattal szembe menve, a lengyelek mellé állt. Amikor a második bécsi döntés kettéosztotta Erdélyt, akkor örhelyén, az Antonescu-féle Romániában, a sokkal nehezebb helyzetbe szorult dél-erdélyi magyarok között maradt, hogy pária sorsú emberek támaszává lehessen. Amikor a magyar kormány 1944. május 15-én elrendelte a zsidók deportálását, akkor azonnal Kolozsvárra, magyar felségterületre utazott, és három nappal később, az egész magyar nyelvterületen elsőként, május 18-án megbélyegezte a zsidóüldözéseket. Amikor az erdélyi magyarok 1945-ben lehetetlen helyzetbe kerültek, akkor etnikai határokat szorgalmazott a béketárgyalások felé – ezt tette Bibó István is Budapestről –, és ugyanekkor levelet írt Petru Groza miniszterelnöknek, amelyben a magyarok jogait és biztonságát követelte. Amikor 1946. október 27-én Marosvásárhelyen a demokrácia erkölcsi feltételeiről elmélkedett, akkor elmondta: „A gyötrelmek órájában támadt a népeknek az a gondolatuk, hogy sok szenvedéstől megszabadultak volna, ha *az államhatalmat jobban ellenőrzik* és a hatalom birtokosainak kezét a népkarattal megkötik.”¹³ Ezt az ellenőrzést szolgálja az államhatalmak elválasztása, és a demokratikus népképviselő! Amikor pedig 1948-ban a kommunista román kormány a görögkeleti egyháznak kedvezve, betiltotta az erdélyi román katolikusok görögkatolikus egyházát – ami románüldözés volt Romániában! –, akkor három körlevélben állt az üldözött román görögkatolikusok mellé, és beengedte őket a magyar római katolikus templomokba! Az állam és a társadalom viszonyát mindketten akkor látták egyedül elfogadhatónak, ha az államhatalmat ellenőrizni lehet, hogy az államhatalom erkölcsi alapra kerüljön.

Mindketten a pluralizmust, a többpártrendszeren alapuló parlamentarizmust és az emberi jogokat tekintették a demokrácia feltételének. Bibó István az akadémiai székfoglalójában Aquinói Szent Tamás államelméletéről mondta, hogy abban a földi törvény az isteni törvénynek a konkretizálása, amivel „a hatalmi helyzet tényleges állapotból szereppé,

12 BIBÓ István: *Az európai társadalomfejlődés értelme.* (1971/72) Közli: BIBÓ István: *Válogatott...* Harmadik kötet 1971–1979. Magvető Könyvkiadó, 1986. 75. o.

13 Márton Áron körlevele 1946. IX. sz.

funkcióvá válik.”¹⁴ Márton Áron pedig egy évszám nélkül fennmaradt elmélkedésében írta: „Éppen ezért természetellenes, hogy az emberek a politikai hatalom közönséges eszközei legyenek. Embernek, vagy emberi csoportnak nincs joga önmagánál fogva más embernek parancsolni.”¹⁵ Amit Márton Áron úgy fogalmazott, hogy „nincs joga önmagánál fogva...”, az megfelel annak, amit Bibó, mint a hatalmi helyzetnek a tényleges állapotból szereppé, funkcióvá alakulásáról mondott. A szerep, a funkció nem örökérvényű, nem is öröklődik, mert egy Istennek tetsző hatalmi formában, a megbízatás lejártával megszűnik.

Az országgyűlés, az önkormányzatiság, a népképviselet eszméje még a XX. században is sok visszaélést szenvedett el. Katolikus egyházi részről is voltak alkalmak, próbálkozások, még itt Magyarországon is, amit antidemokratikus beavatkozásnak lehet tekintetni. A népképviselet többpártrendszerben valósulhat meg, másképpen nem. Bibó István a Magyarország semlegességét kimondó legitim magyar kormány egyetlen helyén maradt miniszterként, a szovjet invázió után két nappal, 1956. november 6-i dátummal, a vereség biztos tudatában, szovjet fegyverek által veszélyeztetve írja Tervezetében: „a.) Magyarország államformája az 1946:I. tc. szerint köztársaság.”¹⁶ Abban a kormányban, melynek Bibó István 1956 novemberében néhány napig tagja volt, a Nemzeti Parasztpártot képviselte, ez már koalíciós kormány volt. Miközben a szovjet hadsereg háborút indított Magyarország ellen, Bibó István a szovjet csapatok kivonásával és szabad választásokkal számolt. Akik Bibó Istvánt szeretnék kézlegyintéssel elintézni, azok naivitással vádolhatják. De Bibó István nem naiv volt, hanem bátor, aki abban a helyzetben is a normalitással számolt – mert a többpártrendszer, a szabad választás az normális, a szovjet intervenció, a diktatúra pedig nem normális. Bibó István a francia forradalom által felemelt, európai országokat leigázó Napóleontól indít egy félelemkeltő folyamatot. A kisállamokban kialakult – a Nyugat által indított! – közösséggért való egzisztenciális félelem megfogalmazása után írja le klasszikussá lett mondatát: „*Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni*”.¹⁷ Márton Áron pedig – a demokráciát most már a kommunistáktól féltve: félni és féltetni az kettő – Marosvásárhelyen, körlevélként is kiadott elmélkedésben mondta 1946-ban. „A demokrácia tulajdonképpen *védekezés az önkény, az erőszak, a diktatúra minden formája ellen*. A demokrácia ... ki akar küszöbölni minden önző és önkényes beavatkozást.”¹⁸ Márton Áron az érett személyiségek sokaságához kötötte a demokráciát. Az ő gondolkodását a XX. századi keresztény filozófia, a perszonalizmus határozta meg – amivel összefügg a személyiségfejlesztés, a pedagógia.

Nem kerülték el a demokrácia és a nacionalizmus összefüggését sem. A XIX. században létezett egy demokratikus nacionalizmus, ami nemzeteket szabadított meg – az Alpoktól és a Rajnától keletre: szabadított *volna* meg – az abszolutista hatalmaktól. Mindketten vallották, hogy agresszív nacionalizmusra hivatkozva nem lehet tagadni a nemzet, a saját közösség fontosságát – akár a marxista, akár a liberális internacionalizmus

14 BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* (Akadémiai székfoglaló, 1947. január 13.). Közli: BIBÓ István: *Válogatott ...* Második kötet, 374. o.

15 MÁRTON Áron: *A jövő társadalmának irányító elvei*. Jegyzet é.n. Közli: Márton Áron hagyatéka 19. (Égető gondok) Sorozatszerkesztő Dr. Marton József. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2019. 68. o.

16 BIBÓ István: *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*. 1956. november 6-án. (A szöveg aláírása: Bibó István s.k. államminiszter.) Közli: BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. Negyedik kötet 1935–1979. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1990. 175. o.

17 BIBÓ István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. Közli: BIBÓ István: *Válogatott ...* Első kötet. 334–335. o.

18 Márton Áron körlevele, 1946. IX. sz.

megpróbálkozik ezzel. Márton Áron kolozsvári egyetemi lelkészként látta, hogy a kisebbségi helyzetbe került ifjúságot foglalkoztatja a kérdés, hogy keresztények legyenek-e előbb, vagy magyarok. Azt a választ adta diákjainak, hogy legyenek keresztények és legyenek magyarok. „Kereszténységem és magyarságom között tehát ellentét nem állhat fenn, a kettő kiegészíti és erősíti egymást.” De ezt úgy, hogy a saját nemzeti lét nem sértheti mások nemzeti érzékenységét. „Szorongatott helyzetben lévő népnek a fiai azonban, amilyenek mi is vagyunk, mások jogos igényei ellen törő rendszert nem vállalhatnak magukra. ... Az ellentéteket a kereszténység tudja szintézisbe fogni: egyformán kötelez arra, hogy a sajátomat mentsem, de arra is, hogy a másét tiszteljem, hogy megmaradjak annak, aminek születtem, de ezt a jogot ne tagadjam meg másoktól sem.” Vallotta, hogy az egymásba ékelten élő nemzetek csak egymás mellé rendelten élhetnek méltó módon. Ami a „sorrendet” illeti, hogy melyik a fontosabb, léttani, a teremtett állapotra figyelő választ ad: „egy nép fizikai léte a metafizikai lét törvényeiben gyökeredzik.”¹⁹ A válasza egyértelmű: Isten a Teremtő, az ember pedig teremtmény. A metafizika megelőzi a fizikát. Az emberi életben Isten az első és legfontosabb, a nemzet csak ezután következik.

Bibó István pedig a több évszázados európai társadalomfejlődést vizsgálva használja a nacionalizmus kifejezést. Ezt a területi elkülönüléssel, elhelyezkedéssel differenciálja. A nyugati fejlődést nem gátolta sem cári, sem török, sem Habsburg terjeszkedés, Nyugaton nem kellett megküzdeni a nemzeti létért. Ezért beszél Bibó a XIX. századi demokratikus nacionalizmus lehetőségéről – a XX. században azonban már Nyugatról könnyű volt leszólni a pusztá létükért megszenvedő közép-európai kisállamok nemzeti törekvését, nacionalizmusát. „A demokratikus nacionalizmus, mely lényegénél fogva a saját közösség lelkes birtokbavételét jelentette, hajlamos volt arra, hogy a szomszéd területeinél megálljon.”²⁰ Ezt a bizonyos demokratikus nacionalizmust nevezte Illyés – hogy az agresszív nacionalizmustól elhatárolja – patriotizmusnak. Bibó Istvánt kiegészítve pedig tegyük hozzá szavaithoz: a nyugati hatalmak – ahol nem kellett úgy küzdeni a saját nemzeti létért, ahogy a Köztes-Európa kis népeinek –, mint gyarmatosítók nem álltak meg a saját határaiknál, a XX. századra elért gazdagságukat gyarmataik kirablásából érték el. Márton Áron Erdélyből látta ezt a globális igazságtalanságot, szólt is ellene többször. Ezért mondhatjuk, hogy amikor azt vallotta, hogy „Isten országában egyik népnek és egyetlen államnak sincsenek előjogai”,²¹ azt bármely országra, a demokráciára sokszor csak hivatkozó nagyhatalmakra is értette. Ezzel együtt Bibó István ugyanúgy mellérendelt helyzetben látta a nemzeti létükért évszázadokig küzdeni kénytelen kis országokat, mint Márton Áron. A két világháborút különböző frontokon átélte, és „a demokráciára való üres hivatkozás” csapdájába került kis népek és államok közös feladataként fogalmazza meg: „Az igazi demokrácia és az igazi megbékélés akkor kezdődik majd ezek között a népek között, amikor először jut kifejezésre közöttük a közös elaljasodásra való közös rádöbbenés.”²²

19 MÁRTON ÁRON: *A második magyar főiskolás nemzedék. Húszévesek karácsonya. Katolikus főiskolások karácsonyfa ünnepsége.* Kolozsvár, 1936. december 20. Közli: Márton Áron hagyatéka 7. (Karácsony) Szerkesztő Dr. Marton József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010. 38–39. o.

20 BIBÓ István: *Az európai egyensúlyról...* i. m. 314. o.

21 MÁRTON ÁRON: *Katolicizmus és nemzetiszocializmus.* Előadás, 1936. szeptember 26. Közli: Márton Áron hagyatéka 15. (Eszmék harca) Szerkesztő: Dr. Marton József. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2017. 26. o.

22 BIBÓ István: *A békeszerződés és a magyar demokrácia.* Válasz, 1946. évf. 1. sz. (1946 október)

* * *

A lengyel nép élethalál-harca idején a lengyelek mellé állva, 1939. szeptember 26-án arról beszélt Márton Áron, hogy itt, a kis nemzetek által lakott, nagyhatalmak közé szorult Köztes-Európában az ember sokkal inkább átérezheti annak értékét, hogy nemzethez tartozik. Ugyanakkor sokkal nagyobb felelőssége van annak is, ahogya más népekhez viszonyul. Lehet, hogy e kis népek a világháborúkban más oldalakra kerültek, de fel kell ismerni, egyaránt kiszolgáltatottjai a nagyhatalmaknak, tehát egymásra utaltak. „Az ember nem világpolgárként, hanem egy nemzet fiaként születik; a család után a nemzet közössége veszi körül és abba tartozik. Természetes kötelesség tehát az ember számára, hogy nemzete érdekével saját érdekét azonosítsa, szószólója legyen, gondjait, lelkesedéseit, céljait vállalja, *de a nemzet érdekeinek határt szab a többi nemzet érdeke.*”²³ Bármely nemzet nacionalistái könnyen mondhatnák erre egyoldalúan, hogy az ő érdekeit sértik más országok. Nekünk, magyaroknak is megvan az okunk erre, de meg kell látnunk a szomszéd népekkel összekötő közös érdekeinket. Amikor véget ért a második világháború, Márton Áron és Bibó István is az etnikai, nyelvi határok országghatárként való elismerésében látták azt a legitím formát, melyben megvalósulhat a nemzetek kölcsönös érdeke. Nem többet, és nem kevesebbet – bármely nemzet számára mondható: az etnikai határoknál nem többet! Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a két elv, a történeti és etnikai határok elve közötti ütközés közismert.

Bibó István leírta azt, hogy az oszmán-török és Habsburg birodalmak, valamint a lengyelek terhére a porosz királyság, majd német császárság és a cári Oroszország (ez utóbbi a litvánok terhére is) nagyhatalmi terjeszkedése Kelet-Közép-Európában olyan mértékben választotta szét az állami és nyelvi határokat, hogy bizonytalanná lett a kis országok nemzeti léte is. „Ebből a helyzetből ered az egyensúlytalan közép-és kelet-európai politikai lelkiség legjellemzőbb vonása: *a közösségért való egzisztenciális félelem.*”²⁴ (Kiemelés Bibó Istvántól; V.L.) Az első világháborút követő hatalmi átrendeződést követően a Habsburg és a német császárságok nyugati nyomását a náci Németország, a cári Oroszország keleti nyomását pedig a Szovjetunió fenyegetése váltotta fel. Bibó ezzel együtt leírja a nyugati ember és a nyugati politika teljes idegenségét, érzéketlenségét a szintén Európában, de tőlük keletre lévő kisállamok, kis népek iránt. Egy magyar nacionalista könnyen rávágja erre, hogy „bezzeg a csehek és románok” iránt nem volt érzéketlen a nyugati politika. De igenis érzéketlen volt; saját szövetségeseik, a csehek és lengyelek iránt 1939-ben ki is mutatták ezt az érzéketlenségüket! A világháborúkat követő békeszerződésekben *csak* azt nézték, hogy ki a szövetségesük. És amit a szövetségeseik kértek, azt megadták nekik, érzéketlenül, igazságtalanul. Wilson amerikai elnök önrendelkezéséről beszélt, a Nyugat azonban átlépett az ígéretek fölött, ugyanolyan érzéketlenséget tanúsítva, mint azelőtt a császárok, a cárok és a szultánok. „Nyugat-Európa a történeti határokról a nyelvi határokra való átmenet tipikus közép-és kelet-európai problémáját túlnyomó részben egyszerűen nem értette.”²⁵ Úgy tűnik, hogy

23 MÁRTON Áron: *Eszmék harca*. Előadás, 1939. szeptember 26. Közli: Márton Áron hagyatéka 15. (Eszmék harca) 176. o.

24 BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946. Közli: BIBÓ István: *Válogatott ...* Második kötet, 216. o.

25 Uo. 251. o.

a Nyugat önrendelkezés alatt nem nyelvi határokat értett, hanem önálló nemzetállamok terjeszkedését a nyelvi határok ellenére és ezzel együtt más nemzetek rovására.

Bibó István ír *nyugati országokról* – melyek *történetesen demokráciák*. Történetesen. Egyébként. Demokráciáról papolnak, azzal „leckéztetnek” tőlük keletre lévő országokat. Máig! Ezek a „történetesen demokráciák” (sznobjaink figyelem – e kétszavas idézet Bibó Istvántól!) a második világháború után ugyanolyan helyzetet teremtettek, mint az első világháború után is. Bibó István 1946 májusában úgy látta, hogy a békekonferenciának ugyanúgy nincs elvi alapja, ahogy az első világháború után se volt. Ő írja 1946-ban: „Mit várunk a mai békekonferenciától, mely betegesen fél bármiféle elvi alap világos és kötelező elfogadásától? Hiábavalóak a végső, humánus és demokratikus célokról szóló állásfoglalások, ha nincs konkrétan alkalmazható elvi alap a békekötés centrális kérdésének, a határviták elintézésének számára.”²⁶ Majd arról ír, hogy az akkori, második világháborút lezáró béketárgyalást „a minden eddigi mértéket – különösen a trianoni mértéket is – messze meghaladó felületesség” jellemzi.²⁷

A második világháborút lezáró béketárgyalásokkal kapcsolatban, az egymást személyesen nem ismerő, a maguk helyén ugyanúgy gondolkodó Bibó István és Márton Áron között különösen erős szimbiózis alakult ki. Bibó István 1946-ban megírta *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című könyvét, mellyel – Márton Áronhoz hasonlóan – a béketárgyalásokra gyakorolt hatást is megcélözva, az etnikai határok szükségességéről írt. Lényeglátó mondatot ír itt Bibó István arról, hogy a demokrácia eszméjét hangoztató nyugati, békecsináló hatalmak hogyan tudták a demokrácia eszméjét hiteltesíteni. „Ahhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy *a közösség ügye, és a szabadság ügye egy ügy legyen.*”²⁸ (Kiemelés Bibó Istvántól; V.L.) Azt jelenti ez, hogy egy antidemokratikus, autokratikus rendszertől, a demokráciára hivatkozó hatalmak által való megszabadulás *nem sértheti a nemzeti szuverenitást*, különben a nemzeti közösség legalábbis kételkedéssel fogadja a demokráciát. Ismerve Bibó Istvánnak és Márton Áronnak azt az álláspontját, hogy a nyelvi határok tekinthetők legitímnek, tehát demokratikusnak, hozzá kell tenni ehhez, hogy a nemzeti szuverenitás itt nem a történeti határokat jelenti, hanem az adott területen élő népek által elfogadott, az általuk „belakott” terület által jelzett határokat. Bibó Istvánnak a béketárgyalások miatti határtalan pesszimizmusát, a trianoni békét is felülmúló határtalan nyugati felületesség okozta. Azt látta, hogy a békekonferenciának, amint az első világháború után, úgy az akkori jelenben, a második világháború után sincs semmi elvi alapja, a nemzeti hovatartozást semmibe véve, idegenül és messziről döntenek milliók állami hovatartozásáról. A jogelmélet és politikatörténet tudósaként ugyanazt fejezte ki, mint ami a magyar közvéleményt Magyarországon is, Erdélyben is, különösen a Benes-féle „demokrácia” által megsemmisítésre ítélt Felvidéken is elkeserítette.

Már annak biztos tudatában, hogy a békekonferencia visszaállítja az 1938 előtti határokat, Bibó István – immár „csak” a demokrácia eszméjét féltve – írt még egy tanulmányt az akkor újrainduló *Válasz* 1946. októberi számában. „Valóban az *angyalok szavával* kell szólania annak, aki ilyen helyzetben úgy tud hangot adni a csalódásnak és keserőségnek, hogy ezen a hangon keresztül kifejezésre tudjon jutni minden meg nem

26 Uo. 260–261. o.

27 BIBÓ István: *A békeszerződés és a magyar demokrácia*. Válasz, 1946. évf. 1. sz.

28 BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. I. m. 219. o.

érdemelt szenvedés és mindaz a sok disszonáns érzés, melyet ez a békemű felkavart; de ugyanakkor mégse váljék ez a hang se idétlen rikácsolássá, se monoton panaszkodássá, s ne fojtsa meg azokat az erőket, melyek a demokráciában önmagára találó, szabad emberhez méltó Magyarország felé visznek. *Próbáljuk megtalálni ezt a hangot.*”²⁹ Angyalok hangját kereste Bibó István, olyan hangot, mely úgy fejezi ki a nép keserű érzéseit, hogy közben – lélekben, méltóságában – felemeli a népet. *Ez az angyali hang szólalt meg az 1946-os csíksomlyói pünkösdi búcsú szószerkén.*

A párizsi békeszerződés megkötésére majd csak 1947. februárjában került sor, de a győztes nagyhatalmak 1946. május 7-én már határoztak arról, hogy vissza kell állítani Magyarországot 1938 előtti határait. Emiatt végtelenül nagy elkeseredés és indulat gyűlt fel a romániai magyarságban. Márton Áron ekkor már tudta, hogy az etnikai határok elvét csak az Amerikai Egyesült Államok támogatja, Nagy-Britannia közömbös, Franciaország és a Szovjetunió pedig élesen ellenzi. Ebben a helyzetben lépett fel Márton Áron az 1946-os pünkösdi búcsú szószerkére, ahol 150 000 ember volt jelen. Rá jellemző módon értékrendi tudatosítással kezdte, és mondta, hogy az embernek elsősorban önmagában kell rendet teremtenie ahhoz, hogy a világ jobb legyen. Elmondta, hogy a modern kori értékrendi válság jóval korábban azzal kezdődött, hogy az ember letért arról a biztos alapról, amit Isten az ő szava által és a természettörvényben is megadott. Márton Áron tehát előbb az általános, eleve adott rend feltételét fogalmazta meg, mert bármekkora sérelem érte is a romániai magyarságot, ettől a rendtől sérelmet szenvedve sem lehet letérni. Az általános, minden emberre kötelező erkölcsi elv kimondása után – amitől a legnagyobb sérelmek mellett se szakadhatunk el –, a magyar népnek a nagyhatalmaktól elszenvedett sérelmeit mondta ki 150 000 ember előtt, mert a nép nem mondhatta ki azt, ami őt nyomta. Bibó István leírta, hogy a párizsi békekonferencia nagyhatalmainak semmi elvi alapja nincs a rendezésre. Ugyanerre reagált Márton Áron. „Sorsunkat azonban a *másik oldalon* a világ hatalmasságai tartják a kezükben. S amikor mi a jobb, rendezettebb, igazságosabb, emberibb jövő kialakításán gondolkozunk, aggódva figyeljük, vajon a *föld hatalmasai mit terveznek felőlünk?* ... Az igazságos és tartós békét ígérték. És *bíztunk* abban, hogy ez alkalommal csakugyan mellőzhetetlen erkölcsi elvek alapján, és nem hatalmi és politikai szempontok szerint döntenek. Az 1946. május 7-iki párizsi határozatokról kiadott közlemények megzavarták eddigi hitünket.” Az idézet folytatása előtt meg kell jegyezni, hogy jellemző a fogalmazásban a „*másik oldalon*” kitétel. Bibó Istvánnak a szociálpszichológiai alapozottsággal írt jogelméleti, társadalomtörténeti, politikátörténeti elemzéseiről szól, hogy a nagyhatalmak a népek feje fölött döntenek. Márton Áronnak ez a fogalmazása pedig azt közli, hogy a *nép kontrasztját a föld hatalmasságai jelentik*. Ha a világ sorsát intéző nagyhatalmak – melyeknek létét el kell fogadni, mindig voltak és mindig lesznek – nem jelentenék a nép kontrasztját, akkor nem a nép ellenében döntenének; ha pedig nem a nép ellenében döntenének, akkor az önrendelkezés elvét nyelvi, etnikai határokhöz kötnék. Márton Áron beszédében az ENSZ előző évben, 1945-ben aláírt Alapokmányára hivatkozik, ami szerint az ENSZ „a nemzetek egyenjogúságának és önrendelkezési jogának tiszteletben tartásával kívánja elérni” azt, hogy béke legyen a Földön. Az 1946-os csíksomlyói szószerkén visszautalt az első világháborút lezáró békeszerződésekre is: „A múltkori békeszerződésnél az önrendelkezés jogán számos népnek tették lehetővé, hogy fajtestvéreivel együtt és egy államban éljen, tőlünk ezt a jogot akkor megtagadták. Igazságunk tudatában és a változatlan természeti

29 BIBÓ ISTVÁN: *A békeszerződés és a magyar demokrácia*. Válasz, 1946. évf. 1. sz.

és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalma van – minden hatalom onnan felülről adatott –, *ne feszítsék népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre.*” Beszéde végén közölte, hogy azért szólt erről, mert a püspököknek kell kimondania azt, amit a népnek nincs módja kimondani.³⁰

Ekkor, a nagyhatalmak által már 1946. május 7-én, jóval a békeszerződés aláírása előtt hozott döntés miatt, olyan feszült volt a hangulat, hogy Márton Áron ekkor akár népfelkelést robbanthatott volna ki. Nem ezt tette. *Angyalok szavával szólva*, az igazságtalanságot nevéen nevezve, úgy vezette le a népben felgyülemlett indulatot, hogy a 150 000 ember fegyelmezetten hazavonult – és másnapra egész Erdély tudta, hogy miről beszélt Márton Áron Csíksomlyón.

A Bibó István és Márton Áron között ekkor fennálló különleges szimbiózis könnyen megragadható. Bibó István szerint, ha egy népet a demokrácia nevében sérelem ér, akkor az a nép a szociálpszichológia törvényszerűségei szerint szembekerül a demokrácia eszméjével. Márton Áron bölcsessége ezt a szociálpszichológiai kényszerhelyzetet evangéliumi életalakítással oldotta fel. Ekkor, 1946 pünkösdjén közvetlen tömegindulatot oldott fel. Ezután 1946 októberében Marosvásárhelyen a demokrácia értékéről és erkölcsi feltételeiről elmélkedve, s annak szövegét körlevél formájában egész Erdély tudomására hozva, visszaadta népe kezébe a demokrácia valós értékét.

Márton Áron és Bibó István 1945 őszétől 1946 közepéig, amíg reményt láttak rá, kifejezték, hogy az etnikai, nyelvi elhatárolódás szerint meghúzott, és így legitim országhatárokat tartják demokratikusnak, mert azok hatalmi szempontok helyett, a helyben élő népek érzelmi hovatartozására vannak tekintettel. Bibó István ekkor és ennek érdekében írta *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című könyvét. Márton Áron pedig erdélyi magyar tudósokkal és nagy tagsággal rendelkező erdélyi magyar szervezetek vezetőivel memorandumot dolgozott ki, amit eljuttatott a párizsi békekonferencia nagyhatalmaihoz. E memorandum térképe kisebb területet hagyott volna Magyarországnál – de azon belül nagyobb magyar többséggel –, mint amit a második bécsi döntéssel kaptunk, mert a román többségű Beszterce-Naszód és Maramaros megyék teljes egészében, Szolnok-Doboka megyének román többségű jelentős része, de még Maros-megyének a kisebb, északi, román többségű része is Romániához került volna. A túlnyomóan magyar Székelyföld ebben a tervben természetesen Magyarországé maradt volna, és Kolozs-megyéen keresztül kapcsolódott volna a Szilágysághoz, Szatmár-megyéhez, Biharhoz. Márton Áron 1946 áprilisában azt a visszajelzést kapta, hogy csak az amerikaiak támogatják az etnikai határok elvét, az angolok közömbösek, a franciák és a Szovjetunió pedig élesen ellenzik, ezért munkatársaival egyeztetve nem folytatták tovább a kezdeményezésüket. *Márton Áron és Bibó István 1946 után már nem beszéltek többé a határkérdésről, nem emlegették Trianont se.*

* * *

A demokrácia szolgálatában című könyv 127 oldalon – álláspontom szerint elég apró betűkkel – a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület kiadásában jelent meg. Ugyanez a kiadó jelentette meg 2017-ben a *Magyar nevelés, népi gondolat* című könyvet, amiben a könyv címének megfelelő összefüggésben, Karácsony Sándor, Kodály Zoltán, Márton

30 MÁRTON ÁRON: *Pünkösdi beszéd Csíksomlyón*, 1946. Közli: Márton Áron hagyatéka 2. (Bérmálás) Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 60–63. o.

Áron és Németh László szellemtörténeti összefüggéseit vizsgáltam. A most megjelent könyv Bibó Istvánt és Márton Áront helyezi előtérbe: a könyvet érdemes elolvasni. A két tiszta szívű és tiszta gondolkodású klasszikusunk egyaránt a demokrácia szolgálatában állt, frázisokat, füstködöket, hamis „realizmusokat” oszlattak szét. Bibó István jogtudósként, jogfilozófusként, társadalomtörténészként; Márton Áron pedig lelkipásztorként, püspökként, az erőszakmentesség apostolaként – mindketten üldöztetést szenvedve, egyaránt életfogytiglanra ítélve.

LÁSZLÓ VIRT

IN THE SERVICE OF DEMOCRACY PARALLELS IN THE MINDSET OF ISTVAN BIBO AND ARON MARTON

The author has been researching the life, mindset, life's work, ideology and values of Aron Marton, Roman Catholic Bishop for four decades now. He has also examined in several contexts the thinking and values of Istvan Bibo, social historian and expert on the philosophy of law. Aron Marton and Istvan Bibo have similar thoughts about the idea of democracy and about the insistence on democracy. They both saw the general European crisis that hit Hungary when its social structure was lagging behind. They both urged social restructuring, avoiding extremes. They rejected both feudal heritage and liberal way. They urged that the nation and the state come together. Their idea was a balanced, finely layered civil society where there are no privileges and people who depend upon their labour do not get left behind. They thought this idea can be realised in a pluralist, multi-party democracy. They believe that democracy is protection against autocracy and violence. Their views about nation also showed a third way between internationalist, cosmopolitan indifference and aggressive nationalism. They thought that the small Central European countries are mutually dependent, as these countries had to fight even for their own nationhood. They criticised the West because the 'peacemaking' great powers did not show sensitivity towards this region. After World War II in 1945 and 1946, Bibo and Marton urged linguistic, ethnic boundaries. Their efforts proved unsuccessful because of the indifference of the major powers, so they stopped writing and speaking about border issues and they did not mention Trianon.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

MAGYAR EGYHÁZI HÍREK MESTER ISTVÁN LEVELEZÉSÉBEN
1975–1978

Mester István (1917–1984) a római Szent István Alapítvány (a továbbiakban: SZIA) második elnöke volt.¹ 2017. augusztus 20-án születésének 100. évfordulója a Szent István Ház felszentelésének 50. évfordulójával esett egybe.² Kada Lajos (1924–2001) c. érsek, pápai nuncius Mester halála után utódja lett a SZIA élén.³ Egymást a Pápai Magyar Egyházi Intézetben (a továbbiakban: PMI) ismerték meg, amikor Mester 1951-ben átvette annak vezetését Péterffy Gedeontól, aki kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba,⁴ és Kada a PMI lakója lett 1955-ig, mint olaszországi magyar menekült lelkész.⁵ Éltre szóló barátok lettek. Mester István 1973-tól a Papi Kongregáció osztályvezetője volt, 1975-től pedig a SZIA elnöke is. Kada Lajost ugyanebben az évben szentelték püspökké és Costa Ricában lett pápai nuncius.⁶ Levél útján tartották egymással a kapcsolatot. Kada Lajos a kilencvenes évek vége felé Mester István összegyűjtött leveleit átadta

- 1 Életrajza NÉMETH László Imre: *A római Szent István Alapítvány 50 éve*, Budapest, Szent István Társulat (a továbbiakban: SZIT), 2015, 24–25 és 81. (A továbbiakban NÉMETH 2015). Az évforduló kapcsán jelent meg 2017. augusztus 20-án Cs. MESTER Erzsébet: *Száz éve született Mester István pápai prelátus c. írása a Magyar Kurírban* (a továbbiakban: MK). Nem tesz említést arról, hogy Mester 1945 után az első római magyar lelkész volt. Lelkészi működéséről NÉMETH László Imre: *A római magyarok lelképásztori ellátásának története 1945–2011*, in: Németh László Imre: *Magyarokról Itáliában 1924–2014*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége-Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020, 15–19.
- 2 Az évfordulójára jelent meg: Vatikáni Rádió magyar adása 2017. augusztus. 17, *A római Szent István Ház felszentelésének 50. évfordulójára* – Németh László prelátus írása. NÉMETH László Imre: *Megvalósult álom, Ötven éve szentelték fel a római Szent István Zarándokházat*, in: Új Ember (a továbbiakban: ÚE) 2017. augusztus 20. MEDVEZSYK Attila: *Othonra lelni a távolban is, 50 éves a római Szent István Zarándokház*, in: Magyar Fórum 2017. augusztus 24. A cikket közölte Új Üzenet 2017. augusztus 20.; Életünk 2017. október.
- 3 NÉMETH 2015, 25–26 és 81.
- 4 Péterffy Gedeon életrajzi adatai legújabbán DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége-Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020, 308. Felsorolt irodalmi munkássága nem teljes. Római működése NÉMETH 2020, 13–15. Kivándorlásának pontos dátuma NÉMETH László Imre: *Száz tíz éve született Zágon József apostoli vizitátor*, in: Németh 2020, 329 és ott a 129. jegyzet.
- 5 PAJOR András: „A te szavadra ...”, *Látogatások Kada Lajos érseknél*, Kecskemét, Korda, 2001, 18.
- 6 FILIPAZZI, G. Antonio: *Rappresentanze e rappresentanti pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2006, 102. Kada Lajos püspökké szenteléséről és a Costa Rica-i évekről PAJOR 2001, 57–77.

e sorok írójának,⁷ amely Mester 137 levelét tartalmazza 1975. október 5-től 1984. április 8-ig.⁸ A levélgyűjtemény végén található tizenkét olyan levél (139–150 sorszámu), amelyeket 1978–1984 között Kada Lajos írt magyar ügyekben. Levelezésükből három írásunkban már közöltünk részleteket. Mester István 1978–1984 között posztulátora volt Batthyány-Strattmann László boldoggá avatási ügyének.⁹ A boldoggá avatási eljárás történetének rekonstruálásához értékes adatokat merítettünk leveleiből. Zágon József hagyatékából előkerült Mindszenty bíboros ügyére vonatkozó levelezés közzétételekor is igen fontos információkhoz jutottunk a levelezésből,¹⁰ végül Kovács Angelus kapucinus atya, olaszországi magyar főlelkész élettörténetében kivonatolva közöltük azt, ami a levelekben az emigrációs magyar püspök kinevezésének történetére vonatkozik.¹¹ Ezen a témákon kívül a levelekben többek között szó van a Szent István Házzal, a Papi Kongregációról, az Egyházi Törvénykönyv kiadásáról,¹² anyagi ügyekről és Kada Lajos működéséről.

A 137 levélből a SZIA fejléces levélpapírjára van írva 20. Az utolsó 1980. december 7-én (90. sorszámu). Feltehetően a fejléces levélpapír ekkor fogyott el. A Papi Kongregáció (Sacra Congregazio del Clero) fejléces levélpapírjára kettő van írva, az egyik karton méretű, kék színű légipostai levélpapírra 56, fejléc nélküli papírra pedig 57. A levelek többsége egyoldalas. A kétoldalas leveleket a közlésben a dátum után zárójelbe tett rv (recto-verso) betűk jelzik. A levelekben a megszólítás *Kedves Lajos*, vagy *Kedves Lajosom*, az aláírás pedig legtöbbször *Pista*, vagy *M. Pista*, néhányszor *Mester Pista*.

A levelezésből ez alkalommal a magyar egyházra vonatkozó híreket közöljük 1975. novembere és 1978. augusztusa közötti időből, VI. Pál pápaságának utolsó éveiből.¹³ Mester István ezekben az években 46 levelet küldött Kada Lajosnak, amelyek közül 32-ben esik szó magyar egyházi hírekről.¹⁴ A leveleket magyarázó jegyzetekkel láttuk el.¹⁵ A közlésben részben követtük a jelenlegi helyírási szabályokat, de olykor meghagytuk az eredeti írásmódot. A rövidítéseket feloldottuk, zárójelbe téve a kiegészítéseket kivéve:

7 A levelek idézése: Mester–Kada. A levelezés elektromos formában megtalálható az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltárában. Jelzete OMKM CD 75. AZ OMKM levéltára 2021 elején Esztergomba, a Prímási Levéltárba került, az eredeti levelek e sorok írójának magánlevéltárában találhatók.

8 A gyűjteményben 138 sorszámozott levél van, de a közlés előkészítése során kiderült, hogy az 59. és a 60. sorszámu egy levél két oldala, így 60. sorszámu levél nincsen. Mester rendezetlen iratai között megtalálható Mester négy levelének másolata: 1976. január 1., 1977. december 18., 1978. december 12., 1980. december 7., valamint Kada Lajos három eredeti levele: 1977. december 9., 1978. december 7., 1983. november 13.

9 NÉMETH László Imre: *Adalékok egy boldoggá avatási eljárás történetéhez (Boldog Batthyány-Strattmann László 1870–1931)*, in: NÉMETH 2020, 217–231.

10 NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv, Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, SZIT, 2011, 11–13.

11 NÉMETH 2020, 83–84.

12 Tanácsadóként vett részt az Egyházi Törvénykönyv revízióján dolgozó pápai bizottság több munkacsoportjában és a törvénykönyv tervezetének végső átolvasásában is részt vett. ERDŐ Péter: *Magyar kánonjogászok az egyetemes egyház történetében*. in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 18(2006) 16.

13 Előkészületben van a teljes levelezés magyar egyházi híreinek közreadása.

14 Egy levélnek van melléklete. Jelzete: Mester–Kada 3m.

15 Elsősorban a korabeli egyházi sajtótermékekre hivatkozunk, amelyeket Mester István olvasott, és amelyek elektromos formában is hozzáférhetők:

Életünk – <https://epa.oszk.hu/04000/04031>

Katolikus Szemle – <https://adt.arcanum.com/hu/collection/KatolikusSzemle/>

Új Ember – <https://adt.arcanum.com/hu/collection/UjEmber/>

ill. és ti.). Mester sok kötőjelet és pontos vesszőt használt, amelyeket elhagytunk, illetve új mondatot kezdtünk. A Pápa szót általában nagy betűvel írta, ezért egységesen ott is nagy betűvel írtuk, ahol az eredetiben kisbetűvel szerepel. Az idegen szavakat (francia, latin, német, olasz) dőlt betűvel jelöltük és fordítottuk a jegyzetekben.

Mester István kiterjedt levelezésén keresztül sok magyar egyházi információhoz jutott, amelyeket leveleiben megosztott Kada érsekkel. Iratait a SZIA levéltára őrzi, amelyről Ruppert József piarista atya készített mutatót 2005–2006-ban, aki 1992–2011 között volt a SZIA elnöke.¹⁶ Az irattartókba rendezett dokumentáció jelzete SZIA–Mester.¹⁷ Ez a dokumentáció igen hasznos adatokkal szolgált a magyar egyházi hírek kommentálásához.

A levélváltás Mester és Kada között igen gyakori volt, mégis érdekes, hogy I. János Pál pápa megválasztásáról és haláláról nem esik szó. Ez nagy valószínűséggel a rövid pápaságának köszönhető és talán annak, hogy a pápaválasztás éppen augusztusra esett, amikor Mester István szabadságra szokott menni, bár 1978. augusztus 14-én, VI. Pál pápa halála miatt azt írta, hogy úgy érzi nem illik szabadságra mennie.¹⁸ A levelekből kitűnik, annak ellenére, hogy Mester törekedett az információkat begyűjteni, mindenről még se tesz említést.¹⁹ Elsősorban a magyar püspökök kinevezésére, és római látogatásaira vonatkozó eseményekről, hírekről ír. Kritikus a Vatikán Keleti politikájával szemben. Lékai László megválasztását örömmel fogadta, és az ellenvéleményekkel szemben még védelmébe is vette. Abban reménykedett, hogy kinevezése változást hoz a magyar egyház életében. Ebben azonban egyre jobban csalódott. A nyugati emigráció két kérdése állandó témája a levelezésnek. Az egyik az emigráns magyarok lelkipásztori irányításának megoldása, különösen is Ádám György halála után, amihez szorosan kapcsolódott a németországi főlelkész kinevezésének kérdése, a második visszatérő téma a Burg Kastl magyar gimnázium vezetése és sorsa körüli nehézségek. A levelezés tanúja annak, hogy a magyar titkosszolgálatok, a beépített ügynökök tevékenységével szemben létezett egy olyan személyi ismeretségen alapuló kapcsolatrendszer, amely egymás közötti hírek, információk cseréjével lehetőségeihez mérten igyekezett megtenni mindent a magyar egyház érdekében. Ennek a kapcsolatrendszernek eredete a PMI-ben szerzett ismeretségek, az ott együtt töltött évek.

Összegzésül elmondható, hogy a levelezése értékes és gazdag forrása a közelmúlt magyar egyháztörténetének, egy forrás a sok közül, amit a többivel együtt kell értékelni, hogy teljes és objektív kép alakuljon ki az eseményekről és a szereplőkről.

16 NÉMETH 2015, 27–28 és 82. A SZIA levéltárának mutatója 2007-ben készült.

17 Az 1978-as év anyagát tartalmazó dosszié SZIA–Mester 60,1–28 téma (1–133 számozott irat).

18 32. dokumentum.

19 Példaként említhető, hogy nem tesz említést arról, hogy Lékai bíboros 1978. március 14–15-én részt vett a Nevelési Kongregáció plenáris ülésén. *Hírek a világegyház életéből, A Nevelési Kongregáció ülése*, in: ÜE 1978. április 2.

DOKUMENTUMOK

1.

Mester–Kada 2. – Róma, 1975. november 3. (rv)

[...].

Most aztán, hogy még komplikáltabbá váljék a dolog, felrepült a hír, az európai püspökök *symposionja*²⁰ után, Cserhádi pletykájából, hogy a magyar püspöki kar, Mindszenty és Zágon halála után, *proponálnak*²¹ majd egy külföldön élő papot arra, hogy az emigránsok püspöke legyen.²² Ki lenne az? Milyen kapcsolatot tartana az otthoni püspöki karral? Ha tart /*à la polonaise*,²³ mint segédpüspöke valamelyik otthoni székeknek/, akkor hogyan fog tudni visszanyúlni az emigrációhoz, ami magyar vonalon mégiscsak politikai emigráció? Ha ez megtörténnék, akkor minden valószínűség szerint a Ház is érdekelve lenne /központ? lakóhely?/.²⁴ Mivel a hírek, hogy ti. a *propozíció*²⁵ megtörtént, autentikusak, én ma egy *pro-memoriát*²⁶ küldöttem [sic!] Villot kardinálisnak.²⁷

20 szimpózium, megbeszélés, konferencia

21 javasolnak, ajánlanak

22 Az európai püspöki karok 3. szimpozionjáról beszámoló jelent meg az ÚE-ben. *A püspökök lelkipásztori szolgálatáról tanácskozott Rómában az európai püspöki karok szimpozionja*, in: ÚE 1975. november 2. A Magyar Katolikus Püspöki Kar (a továbbiakban: MKPK) részéről a testület nyári üléséről adott hír szerint az elnök, Ijjas József és a titkár, Cserhádi József, kapott meghívást. Ülésezett a Magyar Püspöki Kar, in: ÚE 1975. március 30. Részletesen az elnök számolt be az eseményről: *A püspök küldetésének forrása és tartalma: a hit. Ijjas József kalocsai érsek tájékoztatója az európai püspökök római szimpozionjáról*, in: ÚE 1975. november 16. Ijjas Józsefet VI. Pál pápa 1969-ben nevezte ki kalocsai érseknek. Ekkor lett az MKPK elnöke. Diós István: *Lelkipásztoraink, 1945–2010 között elhunyt egyházmegyei és szerzetes papjaink*, Budapest, SZIT, 2015, 229. Cserhádi József ugyanekkor lett pécsi megyéspüspök Diós 2015, 99. Két kötetben jelentek meg visszaemlékezései CSERHÁTI József: *Fényvillanások a hosszú éjszakában. Dokumentációs visszaemlékezések a vallásüldözés harminc évéről*, (szerk. BODA László), Pécs, Magánkiadás, 1990. Ez a kötet korábbi írásainak gyűjteménye. A másik, életrajzi kötetében nyíltan ír a magyar egyház valós helyzetéről, az államtól való függéséről, önmaga szerepéről. CSERHÁTI József: *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk. Önéletrajzi látképek és felüldöző megállóhelyek*, Pécs, Magánkiadás, 1990, 131–149, különösen 139–141. Mindszenty József bíboros 1975. május 6-án hunyt el Bécsben. BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975) I-II.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015, 1379–1382. Zágon József, az emigráció egyik legjelentősebb vezéregyénisége, 1975. augusztus 12-én hunyt el Innsbruckban. NÉMETH László Imre: *Zágon József (1909–1975)*; in: NÉMETH 2020, 261–295.

23 *lengyel módra* Az emigráns lengyelek lelkipásztori ellátására 1968–1980 között a lengyel prímás segédpüspöke, Władysław Rubin kapott megbízást https://pl.wikipedia.org/wiki/Szczepan_Weso%C5%82y (2019.06.24.); <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bwesoly.html> (2021.03.10.). Rómában a püspöki szinódus általános titkára volt, és ezzel párhuzamosan a Via delle Botteghe Oscure-n lévő San Stanislao lengyel ház rektora. *Annuario Pontificio 1975* (a továbbiakban: AP), Città del Vaticano, 1975, 707, 838 és 1150.

24 A Szent István Házzal van szó. Története RUPPERT József: *Casa di Santo Stefano /Szent István Ház/ via del Casaletto 481.*, in: BÁNFI Florio–SÁRKÖZI Péter–KOVÁCS Zsuzsa–HORVÁTH Zoltán György: *Itáliai magyar emlékek*, Budapest, Romanika, 2007, 324–329.

25 javaslat, ajánlás

26 emlékeztető

27 Jean Villot bíboros, 1969-től haláláig volt államtitkár. FILIPAZZI 2006, 335–335. Mester rendszeresen küldött neki feljegyzéseket. Az 1974. február 9-küldött levelét és annak mellékletét nyomtatásban közölte ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978, A Mindszenty-ügy*, Budapest, Kairosz, 2004, 243–250.

Zágon iratait rendeztem. Rengeteg volt, és olyan helyeken, ahol azt hiszem ő sem tudta már. Mikor azt gondoltam, hogy minden a kezemben van, és szortíroztam /mi az alapítványi, mi a magán, nem családi, mert olyan semmi sem volt/, s mikor csomagoltunk már lakásán, az oltár tartó kis állvány alján találtam egy újabb hatalmas anyagot, csak úgy ömlesztve. Sok érdekes levél, amit külön tettem. Persze ezeket a vatikániak sem tudhatták, mint ahogy én sem akkor, amikor elvitték a történelmi *dossier*-it [sic!]²⁸. Pedig a maradékban sok minden van épen Mindszenty ügyre vonatkozóan: levelei, benyomásairól, ítélete különféle részletekről.²⁹

[...].

Post scriptum:³⁰ [...]. Nem voltam jelen a magyar zarándoklaton.³¹ Fábían itt volt.³² Ijjas attól fél, hogy tragikus lesz a vége.

2.

Mester–Kada 3. – Róma, 1976. január 1. (rv)

[...].

Az emigráns püspök körül újabb fejleményeket nem tudok. Van Straaten is lépett, Bayer is.³³ Villot kedvesen válaszolt a levelemre, hogy „*attenta considerazione*”³⁴ tárgyává teszik. De Te ismered, ugye, a *stilus Curiae*-t.³⁵ Clarizionak /akihez a Baggiohoz írt levelem került el/³⁶ így magyaráztam: A Szentcsék Afrikában, igyekszik /most kétségbeesett sietséggel Angolában és Mozambique-ban/ négereket kinevezni püspöknek, furcsa volna, ha a magyar emigráció fölé egy otthonról *proponált*³⁷ embert fogadnának el.

[...].

28 *irattartóit*

29 A levelezés teljes egészében megjelent NÉMETH 2011.

30 *Utóirat*. Az írógéppel írt levélre saját kézzel van ráírva.

31 Az MKPK 1975 őszén tartotta országos római szentévi zarándoklatát. A Szent Péter-bazilikában, a szeptember 11-i szentmisén 11 püspök, kb. 60 pap, 30 papnövendék és 220 hívő vett részt. Az ÚE közölt beszámolókat a zarándoklatról: *Magyar zarándokvonat indult Rómába* (szeptember 14), *Hol Rómának dobog szíve...Magyar énekszó Róma bazilikáiban – Találkozás a Szentatyával* (szeptember 21.) és *Hazaértek a magyar zarándokok. Szentmisék a Szent Péter bazilikában, a Maria Maggiore-ban és Assisiben. Hivatalos fogadások* (szeptember 28.). A Rómában megjelenő Katolikus Szemle (a továbbiakban: KSZ) is írt róla lásd NAGY Ferenc: *Zarándoklat Magyarországról*, in: KSZ 26(1975/3–4), 268–270.

32 Fábían Árpád 1972-től szombathelyi apostoli kormányzó, 1975-ben lett megyéspüspök. Diós 2015, 136.

33 Werenfried Van Straaten a Kirche in Not segélyszervezet alapítója és vezetője. *Straaten, Werenfried van, Speckpater OPræm*, in: Magyar Katolikus Lexikon (a továbbiakban: MKL) XII., Budapest, SZIT, 2007, 366. Carlo Bayer prelátus 1970-ig a Caritas Internationalis főtitkára, majd a Bécsben létesített karitatív szervezetnek, az Europäischer Hilfsfondsnak volt a vezetője. Méltatása VALENTINY Géza: *Europäischer Hilfsfond*, in: MÁTÉ-TÓTH András–JAHN Mária (szerk.), *Studia religiosa, Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára* (Acta Studiorum Religionis – Szegedini I.) Szeged, Bába és Társa, 1998, 153–155.

34 *figyelmes megfontolás*

35 *Vatikáni hivatalok stílusát*

36 Emmanuele Clarizio c. érsek 1970–1986 között a Pontificia Commissione per la pastorale delle migrazioni e del turismo (Elvándorlók és turisták pápai bizottsága, a továbbiakban: PCMT) pro-prezidense. FILIPAZZI 2006, 296. Baggio Sebastiano bíboros 1973–1984 között a Püspöki Kongregáció prefektusa volt. FILIPAZZI 2006, 287.

37 *javasolt, előterjesztett*

3.

Mester–Kada 4. – Róma, 1976. január 28.

[...].

Otthon úgy tudják, hogy Lékai lesz az esztergomi érsek, sőt ők már látták a kinevezendő bíborosok februári listáján is.³⁸ Most egy Sanz [sic!] nevű spanyol kísérte január 18–22 között Poggit Budapestre, és a látogatásról – meglepően – a vatikáni rádió híradással volt.³⁹

4.

Mester–Kada 5. – Róma, 1976. február 20.

[...].

[...]. Lékai érsek és primás.⁴⁰ Hogy lettek volna tárgyalások a széjjelválasztásról [sic!] nem tudom,⁴¹ így tehát ő az elnök is: Ijjas „pápai trónálló lett”⁴² /akkor érnek el az emberek erre a rangra, mondta Ispánki, amikor már nem tudnak állani [sic!] saját lábukon sem/⁴³ [...].

5.

Mester–Kada 6. – Róma, 1976. március 7. (rv)

[...].

Sudárnak menni fog a pénz. ^x Ez a 100 s(acra) 44 a már nekem kijelöltekből jön le levonásba, ugye? ⁴⁵ [...].

38 Lékai Lászlót ekkor apostoli kormányzó volt. 1974. február 2-án nevezte ki VI. Pál pápa. ADRIÁNYI Gábor: *Lékai II. László*, in: BEKE Margit (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest, SZIT, 2003, 403. Életútja személyes vallomása alapján olvasható interjú kötetében: *“A megvesett fa kizöldül”*. *Portré Dr. Lékai Lászlóról. Az 1983. május 18-án bemutatott dokumentumfilm alapján*, Budapest, RTV-Minerva-SZIT, 1984.

39 Muñoz Faustino Sainz, pap, vatikáni diplomata. 1976-ban nunciaturai titkár. 1988-ban püspökké szentelték és nuncius lett. FILIPAZZI 2006, 329. Luigi Poggi c. érsek, vatikáni diplomata. 1975–1988 között a Szentszék Lengyelországgal állandó kapcsolatot tartó delegációjának vezetője érseki rangban. FILIPAZZI 2006, 324. Híradás a vatikáni küldöttség január 19–24 közötti magyarországi látogatásáról *A Vatikán képviselői Magyarországon*, in: ÚE 1976. február 1.

40 VI. Pál pápa 1976. február 10-én nevezte ki esztergomi érseknek. ADRIÁNYI 2003, 403; *Az esztergomi érsek kinevezése*, in: ÚE 1976. február 15; *Az új esztergomi primás-érsek*, in: KSZ 28(1976/1) 71–74.

41 t.i. Az esztergomi primás-érsek és a püspökkari elnöki tiszte között.

42 „A Vatikáni Rádió február 12-i adása dr. Ijjas József kalocsai érsek magas kitüntetéséhez a következő magyarázatot fűzte: Ezt a kitüntetést a pápa érsekeknek és püspököknek adományozza. A kitüntetettek jogosultak arra, hogy pápai ténykedések alkalmával a pápai trón körül pluvialléval (palásztal) és mitrával (püspöksüveggel) a nekik kijelölt helyet elfoglalják.” *Ijjas József kalocsai érsek kinevezése*, in: ÚE 1976. február 22. A cím mára gyakorlatilag megszűnt. ÉRSZEGI Márk Aurél: *Pápa, Szentszék, Vatikán*, Budapest, SZIT, 2014, 152.

43 Ispánki Béla esztergomi főegyházmegyes pap. A Mindszenty-per hatod rendű vádlottjaként ítélték el. 1956-ban emigrált, 1957-től angliai magyar föllelkész. BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*, Budapest, SZIT, 2008, 301–302.

44 *szentmise intenció*

45 Sudár János esztergomi főegyházmegyes papról van szó, aki 1951-ben lett Nagyorosziban plébános. BEKE 2008, 684. Az x-el jelzett kézzel írt betoldás a lap szélén olvasható.

Otthon nagy és szép ünnepe volt Lékainak: aki öntudatosan, mint primás és a püspöki kar elnöke mutatkozott be.⁴⁶ Nagy „chance”⁴⁷ ez. Fog-e menni? *Sperare contra spes*.⁴⁸ Képzeld Semptey püspöki kinevezése már folyamatban volt, Csertő is, én is azonnal *protestáltunk*⁴⁹, és úgy látszik – pár hete, – hatásosan.⁵⁰ Hogyan lehetséges egy ilyen *propositio*⁵¹? Miért nem kérnek információt pl. Csertőtől, aki mégis csak esztergomi volna. Hát megírtam Villotnak: valami a *Consiglio* püspöknevezési *procedúrájában* nem működik, ha ilyesmi lehetséges.⁵² Poggi most van Pesten. Úgy látom egyszerre akarták kihozni Lékait és őt,⁵³ hát ez nem sikerült. De aztán?

[...]. Otthon még tartja magát a hír, és Bagi⁵⁴ is így tudja, hogy március 30-án Lékainak itt kell lennie a Vatikánban.⁵⁵

6.

Mester–Kada 7. – Róma, 1976. március 21.

[...].

Kérdeztem, hogy a Sudárnak kijelölt száz intenciót abból a számból jelölted-e ki, amit nekem *assignáltál*⁵⁶? Neki már elküldöttem Polikárpon keresztül 225 dollárt: a március 14-i átszámítási kulcs alapján.⁵⁷

[...].

Fábián Karcsi két buta cikket követett el két lapban a Lékai primás ügyében, nagyon neki mentem, lehet, hogy a barátság is feldől, mert olyan erős voltam a levelemben.⁵⁸

46 Lékai László primás-érsek ünnepélyes beiktatása, in: ÚE 1976. március 7.

47 esély

48 Remélni a remény ellenére

49 tiltakoztunk

50 Semptey László esztergomi főegyházmegyes pap, kanonok. BEKE 2008, 658–659. Az 1956-ban kiszabadult Mindszenty József bíboros nevezte ki a Központi Szeminárium gondnokává. „Hívó” fedőnévvel évek óta ügynök volt. SZÉKELY TIBOR: *Vatikán, püspökök, kispapok 1. Tiltás-Tűrés-Lázadás 1956–1959, A levert forradalomtól a kispaplázadásig BM és ÁÉH dokumentumokban*, Budapest, Argumentum, 2016, 9. Csertő Sándor esztergomi főegyházmegyes pap, protonotárius kanonok, 1948-ban emigrált Rómába. 1969-től a Hittani Kongregáció főügyésze. NÉMETH 2015, 34–35 és 84.

51 ajánlás, előterjesztés

52 *Tanács eljárási módja*. A Consiglio, korábban Kongregációként működött. VI. Pál pápa 1967-ben bevezetett Kúria reformja alkalmával kapta új nevét: Pontificio Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa (Egyházi Közügyek Pápai Tanácsa). Elnöke a mindenkori bíboros államtitkár prefektusi tisztségben. DEL RE NICCOLÒ: *Consiglio per gli Affari pubblici della Chiesa*, in: *Mondo Vaticano, Passato e presente*, a cura di DEL RE NICCOLÒ, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1995, 382–383.

53 t.i. Semptey püspöki kinevezését

54 Bagi István esztergomi főegyházmegyes pap, 1972-től a római PMI régense és az MKPK ügyvivője (agense), majd 1973-tól rektor. BEKE 2008, 35–36; TÓTH TAMÁS: *Pápai Magyar Intézet Róma*, Róma–Budapest, Pápai Magyar Egyházi Intézet–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2017, 57. Esztergomi segédpüspök lett 1979-ben, amiről Mester később be is számolt Mester–Kada 59.

55 VI. Pál pápa március 29-én fogadta, mert ekkor vette át az érseki palliumot. *Lékai László primás, esztergomi érsek a Szentatyánál*, in: ÚE 1976. április 11.

56 *kijelöltél*, t.i. szentmise intenciókat

57 Zakar Polikárp ciszterci szerzetes 1950-től élt Rómában, a rendi központban. 1985-ben a rend generális apátja lett, majd 1996-tól zirci főapát. NÉMETH 2015, 48–50 és 87.

58 Fábián Károly gyulafehérvári főegyházmegyes pap, 1956. március 1-től 1978. szeptember 30-ig a Szabad Európa Rádió egyházi adásainak volt a szerkesztője. FERENCZI SÁNDOR: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár, SZIT–Verbum, 2009, 232. Az egyik cikke:

[...].

7.

Mester–Kada 8. – Róma, 1976. március 23.

[...]. Szőke János, akiről pedig olyan nem biztató hírek jöttek eleinte, igen jónak mutatkozik, és a magyaroknak jutott kulcsot sikerült lényegesen felemelnie.⁵⁹

[...].

8.

Mester–Kada 9. – Róma, 1976. május 10.

[...].

Lékai primásságának és kardinálsi kinevezésének én is örülök.⁶⁰ Látni való, hogy a Szentszék igyekszik emelni erkölcsi súlyát mind a püspöki karon belül /lesz ott is ellenzék/, mind a kormányzat szemében. Hallom a magyar televízió premierlánba hozta őt a kinevezés alkalmából is. Programját: amit a MTI-nak adott, minden otthoni lap, teljes egészében közölte, ami, mint mostanában hallottam, igen megemelte a katolikusok előtt Lékai személyét.⁶¹ Sajnos kilenc ember kíséri le a bíborosi kalap átvételére, s ezek között bizonyára túl nagy számban lesznek békepapok. A Via Giulia készít egy *ricevimento*,⁶² amire persze én nem megyek, de szívesen részt veszek a *presa di possessione*⁶³ a titulás titulásában.⁶⁴ Bagi mondotta, hogy a Primás szeretné felvenni a kapcsolatot a római

Új primás – régi helyzet? in: Új Európa 15(1976/3. május-június) 6; a másik: *Újabb püspöki kinevezések Magyarországon*, in: Életünk 1976. május.

59 t.i. az NSZK-ban működő Kirche in Not katolikus segélyszervezetnél, ahol Szőke János pap, szalézi szerzetes 1975-től volt magyar referens. *Elhunyt Szőke János szalézi atya*, in: MK 2012. január 7. Életrajzi írása SZŐKE János: *Göröngyös úton*, Kolozsvár–Szeged, Gloria–Keresztény Szó–Don Bosco, 1993.

60 VI. Pál pápa április 27-én nevezte ki bíborosnak. ADRIÁNYI: 2003, 403. Az ÚE hírei szerint a kinevezés április 26-án volt. *Lékai László bíboros*, in: ÚE 1976. május 2; *Huszonegy új bíborossal egészült ki a Szent Kollégium. Lékai László Rómába utazik a bíborosi jelvények átvételére*, in: ÚE 1976. május 9. A KSZ-ben is megjelent róla cikk WÖLLNER Frigyes: Új kardinálisok és a magyar bíboros-primás, in: KSZ 28(1976/2) 172–174. Kada Lajos levélében, amire Mester válaszol, feltehetően kifejezte, hogy örül Lékai kinevezésének. Magyarországon is hasonló pozitív várakozás élt Lékaival kapcsolatban, amire példa Keresztes Sándor véleménye, aki a magyar egyház helyzetéről és a Keleti politikáról két emlékeztetőt küldött Mesternek az Egyesült Államokból, amikor a lányát meglátogatta. SZIA–Mester 62,73 – Ciccinati, 1979. április 20. Keresztes interjú kötetében ezt írja: „A megadott időben felmentünk a Várba, a Lant utcába, [...] Akkor Lékai nagyon jó benyomást tett rám, és ezért nagy reménnyel néztem érseki működése elé.” JAVORNICZKY István: *A magyarság és az egyház szolgálatában. Életinterjú dr. Keresztes Sándorral*. A szöveget sajtó alá rendezte és szerkesztette KERESZTES András, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2021, 339.

61 *Egyházunk és hazánk fejlődésének szolgálatában, Lékai László esztergomi érsek nyilatkozata*, in: ÚE 1976. február 29. Közölte a KSZ is: *Az új érsek nyilatkozata*, in: KSZ 28(1976/1) 74–79.

62 *fogadást*

63 *birtokba vétel*

64 A Via Giulia utalás a PMI-re. Lékainak a pápa római bíborosi címtemplomul a Santa Teresa Corso d’Italia templomot jelölte ki. *A Szentév megkoronázása. Lékai bíboros római címtemploma a Szent Teréz bazilika – Magyar zarándokok a konzisztóriumon. Endrey Mihály váci megyéspüspök palliumot kapott*, in: ÚE 1976. június 6.

magyar papokkal.⁶⁵ Hát egy részük máris jár a Via Giuliaára, a többiek? Nehéz helyzet, mert bármennyire is örülök a kinevezésének, nem tudom a rendszer embereit lenyelni: ösztönösen idegenkedés van bennem. Ösztönös, sajnos *rationalis*⁶⁶ alapokon nyugvó. Fábíán Karcsi valóban nagyon megharagudott levelemre, Vecsey, aki itt járt, próbált rávenni, hogy írjak neki egy „másik” levelet, amit én visszautasítottam.⁶⁷ Aztán Karcsi írt: fenntartván nézeteit. Erre már, *konciliánsabb*⁶⁸ tónusban bár, de megmagyaráztam neki újból álláspontomat. De hát mindez ostoba dolog. A lényeg otthon dől el. Vajha sikerülne neki, csak egy kicsit is, helyreállítani a Püspöki Kar becsületét minden irányban.⁶⁹ Hogy ne kelljen úgy nézni rájuk, mint egy „*instrumentum regiminis*”-re.⁷⁰

9.

Mester–Kada 10. – Róma. 1976. május 27.

[...].

Úgy hallottam, hogy Lékai bíboros akar menni a Philadelphiai Eucharisztikus Kongresszusra többed magával, az ilyen utakhoz az Állam biztosan hozzájárul.⁷¹

Itt nagy ünnepek voltak. Jelen voltam az *imposizione della berretta konzistoriumon*⁷² /*aula di Nervi*,⁷³ aztán tisztelegtem nála a *visita di calore /most di cortesia*⁷⁴ ami a mi palotánkban a III-ik emeleten volt.⁷⁵ Látványos dolgokat senki se várjon tőlem, mondta, amit azonban még mindig meg lehet tenni, azt százszázalékosan kihasználni

65 A római magyar papság összetételéről és a törésvonalokról FEJÉRDY András: „Hontalanok”. *A római emigráns magyarpapok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, in: Történelmi Szemle 41(2009/1) 59–89.

66 értelmi

67 Vecsey József szombathelyi egyházmegyes pap. 1952-ben emigrált Svájcba. St. Gallenben volt lelkész, majd hat évig a párizsi magyar lelkészséget vezette és ellátta a főlelkészi teendőket. 1969-től az „Életünk” főszerkesztője, 1971–1975 között Bécsben Mindszenty bíboros titkára. MEHRLE Tamás OP, *Emlékezünk Dr. Vecsey József-re*, in: Életünk 1977 július-augusztus. Mindszenty bíborossal való kapcsolatához SOMORJAI Ádám OSB: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban*, Budapest, ELTE–Pannonhalmi Főapátság, 2013, 199–203.

68 egyeséget kereső

69 t.i. Lékai László bíborosnak.

70 *a kormány eszközeire*. Erről így ír Cserháti József püspök: „Annak idején belföldön és külföldön egyaránt sokat kritizálták a magyar püspökök magatartását. Kisszerűséggel, felületességgel, gyávasággal, sőt sok tekintetben árulással is vádolták a főpásztorainkat. A németeknél terjedt el a szó, hogy a magyar püspöki kar a maga egészében „regirugnshörig” vagy úgy viselkedik, mint a kormány elkötelezettje, más szóval a kormány szolgálatát vállalja.” CSERHÁTI J.: *Másokért* ... 140.

71 A kongresszust 1976. augusztus 1–8 között rendezték meg. *Augusztus 1-jén nyílik meg a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus. A pápa részvételére számítanak*, in: ÚE 1976. április 4.

72 *a bíborosi birétum átadásán*. A bíborossá kreálás lényegi mozzanata. Konzisztóriumnak nevezik azt az eseményt, amelyen a Római Szentegyház bíborosai vesznek részt a pápa elnökletével. ÉRSZEGI 2014, 56–57.

73 *Nervi csarnok*. A csarnokot VI. Pál pápa építtette, amelyet 1965-ben Pier Luigi Nervi tervezett. 1971. június 30-án tartották benne az első általános kihallgatást. STOPPA Massimo, CUSCIANNA Piercarlo, FACCHINI Giuseppe: *Opera architettoniche e lavori nella Città del Vaticano dal 1929 al 20019*, in: JATTA, Barbara (cura di): *1929–2009 Ottanta anni dello Stato della Città del Vaticano*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2019, 266–268. Eredetileg a tervezőről nevezték el, majd az építettő pápáról a neve VI. Pál pápa terem lett (Aula di papa Paolo VI).

74 Az újonnan kinevezett bíborosok köszöntése. Története DEL RE Nicolò: *Visita di calore*, in: Del Re 1995, 1088.

75 A Klérus Kongregáció épülete a XII. Pius téren van.

és kihasználtni.⁷⁶ Ez a terve. Keserűen nyilatkozott különféle „katakomba” csoportok működéséről, próbáltam egy kissé enyhíteni ezen a keserűségén, de nem tudom milyen eredménnyel. /Az esztergomi egyházmegye fiatal papjainak jó része ezekből a körökből toborzódott/. Vele jött Miklós Imre az ÁÉH vezetője, és más magyar urak.⁷⁷ Épen ezért nem akartam elmenni a Via Giulia fogadásra, ahol, szinte igen kevés kivétellel, jelen voltak a római magyar papok és apácák.⁷⁸ Valentiny⁷⁹, Bayer⁸⁰, Krahé⁸¹ is ott voltak, persze Casaroli⁸² és Poggi is. Ma van a tituláris templomának a „*presa di possesso*”-ja⁸³ /S(anta) Teresa, Corso d'Italia/, oda szintén elmegyek.

[...].

10.

Mester–Kada 15. – Róma, 1976. szeptember 26.

[...]. Belemásztam, mert lelkiismeretem így kívánta, a szabadkai egyházmegye magyarajkú papjainak Zvekánovic elleni akciójába.⁸⁴ Hihetetlenül /és bután/ sovíniszta. De látom, hogy eredmény nem lesz, vagy vajmi sovány. Pedig, sajnos, a papoknak van igazuk.

Fábián Karcsival beszélgettem. Ilyenkor mindig belátja a hibáit, de aztán ... Egy *argumentumot* mondott: tájékoztatni kell a külföldi magyarokat, mert az otthoniak ki akarják terjeszteni, a kormány nyomására, beleszólásukat az emigrációra. Sajnos van benne valami. Képzeld Kovács Angelust becítálta P. Tassarolo /Zágon utódja/ és arra kérte, hogy október 23-án ne legyen semmi megemlékezés: húszéves emlékezés az 56-os „sajnálatos események”-re.⁸⁵ Angelus azt mondta, hogy ő ezt nem fújhatja le. Láta Tassarolón, hogy felsőbb intézkedésre, és nem szívből, csinálja, amit csinál. Arra is rá akarta beszélni, hogy „ne a Szent István Házban legyen a megemlékezés”. Hozzám még nem szóltak, de ne is szóljanak. Nem hiszem, hogy a budapesti kormány lépett volna

⁷⁶ t.i. Lékai László bíboros.

⁷⁷ A konzisztóriumon és a fogadáson részt vettek az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁÉH) részéről Völgyesi Mátyás főosztályvezető, Lippényi Ferenc osztályvezető és Palotás Rezső római magyar nagykövet. *A Szentév megkoronázása. Lékai bíboros római címtemploma a Szent Teréz bazilika – Magyar zarándokok a konzisztóriumon. Endrey Mihály váci megyéspüspök palliumot kapott*, in: ÚE 1976. június 6.

⁷⁸ A fogadáson részt vett Békés Gellért bencés, Csele Sándor jezsuita, Csertő Sándor, Dalos Patrik oratorianus, Tomek Vince piarista atya uo.

⁷⁹ Valentiny Géza esztergomi főegyházmegyes pap, ausztriai magyar főlelkész. Az Europäischer Hilfsfonds Magyar Osztályának volt ügyvezetője Bécsben 1972–1995 között. BEKE 2008, 771. A szervezet története VALENTINY 1998. Mester 1976. május 11-i keltezéssel küldött levelet Valentinynek, amiben informálta Lékai várható programjairól és a következőket írta: „Örülök, hogy jössz Rómába, s remélem, hogy találkozzunk is.” A levél Mester rendezetlen iratai között található. Másolat a szerző birtokában.

⁸⁰ Carlo Bayer prelátus.

⁸¹ Heinrich Josef Krahé hildesheimi egyházmegyes pap, a német szentszéki nagykövetség egyházi tanácsosa. 1973-ban lett apostoli protonotarius. AP 1975, Città del Vaticano 1975, 107.

⁸² Agostino Casaroli 1967–1979 között a különleges ügyek kongregációjának titkára volt érseki rangban, majd 1979-től 1990-ig bíboros államtitkár. FILIPAZZI 2006, 294. Életrajzi írása CASAROLI, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Budapest, SZIT, 2001.

⁸³ *birtokbavétele*

⁸⁴ Matija Matiša Zvekánović 1968–1991 között volt szabadkai püspök <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bzvek.html> (2021.08.30.)

⁸⁵ Kovács Angelus OFM Cap 1973 őszétől volt római magyar lelkész, majd olaszországi főlelkész is. Életrajza, lelkipásztori működése NÉMETH 2020, 65–96. Tassarolo Giulio a PCMT titkára volt. AP 1978, Città del Vaticano 1978, 1067.

egyenesen, hanem a Primást kérték fel erre a lépésre. Szomorú, és oktalan lépés. Fenyő Vendel szalézi otthon jártában elment Lékaihoz tisztelegni,⁸⁶ mikor megtudta, hogy Rómából jött, azt mondta: hallom a lelkész meg akarja ünnepelni 56-ot, nagyon rosszul teszi! – mondotta.

[...].

11.

Mester–Kada 16. – Róma, 1976. október 17.

[...].

A jövő vasárnap emlékezünk meg 56. október 23-ról.⁸⁷ Hús év nagy idő az ember életében, és visszaemlékezem azokra a lázas napokra, amiket a Via Julián töltöttünk. Ha otthon van valami *epidermikus*⁸⁸ szabadságlétkör /sajnos pont az Egyháznak a legkevesebb/, az is 56 eredménye. Hogyan nem lehet ezt belátni. A mi ünnepi szónokunk Ciccardini, *democristiano onorevole*.⁸⁹ Jó név, és ez bizonyára megnyugtatja majd az idegeskedőket.

Itt van a szegény Fábián Árpád. Hívták. Ő sejtí miéért, de nem sejtí, hogy *depositio*⁹⁰ lehetősége előtt áll. Most engem felkeresett és egy óráig ült nálam: be akarta mutatni, hogy ő egészséges. S valóban azon az idegfeszültségen túl, ami az előtt is feltűnő volt, más rendkívülit nem lehet látni rajta. Nincs kizárva, hogy visszaengedik: ez a legkényelmesebb megoldás a vatikániak részére, mert mit csinálnak itt vele? Kinevezik kanonoknak?

Elbeszélgettem titkárával, Takács Gyulával, aki itt volt három évig a Via Julián,⁹¹ az otthoni helyzetről. Akartam magam *aggiornálni*⁹²: van-e valami változás, igaz-e, hogy már csak kevés kinevezést kell felterjeszteniük az Állami Egyházügyi Hivatalhoz stb. Hát semmi nem változott. Még a kápláni *dispozíciókba*⁹³ is beleütik az orrukat: kérem oda egy „derék” pap kell, nem az, amit maguk ajánlanak. Megvan a kettős kongrurendszer /békepapoké, és a nem békepapoké/ szóval minden a régi.

[...].

86 Fenyő Vendel szalézi szerzetes pap. Az Esztergom melletti Cséven született. 1949-től élt Olaszországban. NÉMETH 2015, 35 és 84.

87 A Szent István Házban tartott 1956-os római megemlékezés története NÉMETH 2020, 79.

88 *növekedési tényező*

89 Bartolo Ciccardini *kereszténydemokrata képviselő*. https://it.wikipedia.org/wiki/Bartolo_Ciccardini (2021.10.04)

90 *letétel*

91 Takács Gyula szombathelyi egyházmegyei pap, 1976-tól volt püspöki titkár. *A Szombathelyi Egyházmegye névtára 1977*, Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977, 110. A PMI ösztöndíjasként tanult Rómában 1972–1975 között. TÓTH 2017, 89.

92 *napra készsé tenni*

93 (papok) *áthelyezésébe*

12.

Mester–Kada 17. – Róma, 1976. október 25.

[...].

Megkaptam az okt(óber) 15-i leveledet is. Még nem *prezentáltam*⁹⁴ a Sudár-féle Teréz néni javára küldött leveledet az IOR-ban.⁹⁵ Majd jelzem mennyi lírát adtak érte. Varsányi is gondolt a Teréz nénire, de egyelőre nem jelentkezett levélben sem.⁹⁶ Azaz a levél nem érkezett meg, ami sajnos nem jelenti azt, hogy az ill. Sudár nem írt volna.

Tegnap volt az okt(óber) 23-i megemlékezés. Sokan voltak kb. 150 ember, a fele olasz. Ciccardini igen jól és okosan beszélt. Tóth Laci professzor is beszélt, no és persze, röviden Mihályi Géza is.⁹⁷ Jól sikerült és mindenki meg volt elégedve. A lapok is megemlékeztek a jubileumról: még az *infame*⁹⁸ Messaggero is és az Avvenire is.⁹⁹ Így, azt hiszem, hogy kissé szégyellik magukat azok, akik ilyen rendezvényt megtiltani akartak. Milánóban Mondranelli [sic!] rendezett egy nagy ünnepélyt, amire Fejtő professzort hívták meg Párizsból.¹⁰⁰ Nov(ember) 4-én ugyancsak Milánóban a Nenni féle párt fog nagy felhajtást csinálni.¹⁰¹ Hírünk van még arról, hogy Firenzében is nagy megmozdulás volt. Az új PSI-titkár, Craxi, nagy vezércikkben *approbálta*,¹⁰² hogy 20 évvel ezelőtt a magyar forradalom miatt szakított Nenni a kommunistákkal.¹⁰³

[...].

94 *ajánlottam, felterjesztettem*

95 Matuska Mária rendi néven Teréz Ferences Szegénygondozó nővér Ludányhalásziiban volt házfőnök 1932–1950 között. Itt ismerte meg Sudár Jánost, aki 1945–1950 között ott volt káplán, 1951-től pedig plébános Nagyorosziiban. Feltehetően ekkor vette oda Teréz nővért kántornak és házvezetőnőnek, aki 1979. május 13-án hunyt el. *Egy Ferences szegénygondozó Nővér feljegyzései, Balogh M. Gizella nővér emlékei*, Esztergom, Ferences Szegénygondozó Nővérek Kongregációja, 2015, 49. Köszönet az Esztergomban élő M. Veronika Ferences Szegénygondozó nővérnek és a nagyorosziiban élő Botka Béláné Mariának az információkért (2021. 04.15).

96 Varsányi Vilmos eredetileg kalocsai főegyházmegyei pap, az Egyesült Államokban, a Providence-i egyházmegyében 1972-től az egyházi ügyek helynöke volt. DUDÁS 2020, 399. Mester István és Kada Lajos a PMI-ből ismerték, ahol 1947–1949 között volt ösztöndíjas. TÓTH 2017, 86. Mindketten jó barátságban voltak vele. Mester említést tesz arról, hogy Varsányi és Kada 1979 elején Floridában fognak találkozni. Mester–Kada 52. Róma, 1979. január 21.

97 Tóth László 1946-tól élt Olaszországban, a római emigráció egy kiemelkedő személyiségéeként 1952-től az Actio Catholica in Exeteris főtitkára lett. A KSZ kritikái rovatát vezette. NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest, Argumentum, 2000, 974. Mihályi Géza 1956-os emigráns. 1962-től az Olasz Rádió és Televízió, a RAI külföldi adásainak magyar részlegén dolgozott. NÉMETH 2015, 53–54.

98 *rossz hírű*

99 *Az Il Messaggero* c. napilapot 1878-ben alapították Rómában. Az olasz főváros legolvasottabb lapja. https://it.wikipedia.org/wiki/Il_Messaggero (2021.09.15) Az *Avvenire* katolikus napilap alapítása szorosan kötődik az 1968-os eseményekhez. <https://it.wikipedia.org/wiki/Avvenire> (2021.09.15).

100 Idro Montanelli olasz újságíró, aki 1956-ban a forradalom alatt Budapestről tudósított. Írásaiból válogatás magyarul MONTANELLI, Idro: *1956 Budapest, a Corriera della Sera kiküldött tudósítója jelenti (Válogatás Idro Montanelli 1956 írt cikkeiből)*, Budapest, Püski-Transznacionális Radikális Párt, 1989. Fejtő Ferenc történész és író 1938-tól élt Párizsban. 1972–1982 között az Institut d'Études Politiques de Paris szovjet és kelet-európai szemínáriumának igazgatója. NAGY 2000, 259–260.

101 Pietro Nenni újságíró, a Partito Socialista Italiana (PSI) vezető politikusa. https://it.wikipedia.org/wiki/Pietro_Nenni (2021.08.30).

102 *igazolta, elismerte*

103 Bettino Craxi az Olasz Szocialista Párt (PSI) elnöke volt 1976–1993 között. https://it.wikipedia.org/wiki/Bettino_Craxi (2021.09.15.).

13.

Mester–Kada 18. – Róma, 1976. november 7.

[...].

A Teréz nővérnek /Sudártól/ küldött DM összegért 87.100 lírát fizetett ki az IOR.¹⁰⁴
De Teréz nővér érkezéséről még nincs hírünk.

Az okt(óber) 23-i ünneplés nagyon jól sikerült. Még az Osservatore della Domenica is /és a vatikáni rádió vasárnapi rádiogiornale-ja [sic!]/ melegen emlékezett meg a nagy évfordulóról. Remélem, hogy azoknak, akik annak idején le akarták fűjni a dolgot, most már szégyenlik magukat. Nem tudtam még jobban utánanézni, hogy mi is volt pontosan a motívumuk.

Fábián püspök hazament: tehát így „oldódott” meg az ügy. Jó sokáig volt a Gemelli klinikán. Pataki úgy tudom ma is irodaigazgató, de valahogy félre van téve: betegség vagy más ok miatt, nem tudom.¹⁰⁵

[...]. Nov(ember) 17-én tartjuk az őszi közgyűlést, amire Ádám Gyurka is lejön.¹⁰⁶

[...].

14.

Mester Kada 19. – Róma, 1976. november 27.

[...].

Ijjas érsek van itt. Elfogadták a lemondását, de úgy, hogy a helyén marad az utód kinevezéséig. Nagyon letörte ez a válasz, mert abban reménykedett, hogy vele is úgy járnak el, mint Viszynskivel [sic!].¹⁰⁷ Szegény alig lát már, de hát persze a hatalom édes.

Ádám Gyurka itt volt a közgyűlésre. Elvittem a Clarizióhoz is. Szerettem volna tőle megtudni annak a bizonyos lépésnek a háttérét, de nem volt rá idő.¹⁰⁸ Ami késik nem múlik.

[...].

15.

Mester–Kada 23. – Róma, 1977. január 23.

[...].

Carlo Bayert eltemettük. [...]. Mindent megtett ahhoz, hogy meghaljon ő, aki élni még nagyon szeretett volna. Persze mindnyájan szívből gyászoltuk, impozáns és benső-

104 A pénz intézményt XII. Pius pápa 1942-ben alapította. STELLA Serena: *Istituto per le Opere di Religione*, in: Del Re 1995, 630–634.

105 Pataki László szombathelyi egyházmegyes pap. 1972-től irodaigazgató volt a szombathelyi püspökségen. Diós 2015, 428–429.

106 t.i. a SZIA Igazgatótanácsának ülését. Ádám György, esztergomi főegyházmegyes pap, németországi magyar főlelkész 1969-től volt tag. NÉMETH 2015, 29–30 és 83. Münchenből érkezett.

107 Stefan Wyszyński bíboros, prímás, érsek. 1948-tól 1981-ig volt Lengyelország prímása. KOSTECKI, Andrzej OP: *Stefan Wyszyński, az "Ezredév Prímása". A pap, pásztor, apostol – a remény embere*, in: Soós Károly–ZOMBORI István (szerk.): *Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a Kelet-Közép-Európai diktatúrákban*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége-Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2014, 29–33.

108 Utalás az emigráns püspök kinevezésének hírére. lásd. 1. dokumentum.

séges volt a temetése, sok kardinális és püspök¹⁰⁹ /otthonról Kádár László/¹¹⁰ Homeyer régi barátja /első concelebráns/ beszélt a nagyon szépen helyreállított templomban / Campo S(anto) Teutonico [sic!]/,¹¹¹ és Werenfried s mások a sírnál. Casaroli is jelen volt. Most aztán kérdés ki megy Bécsbe? Reméljük, hogy Valentiny marad. Werenfried még arról is gondolkodott, hogy ő visszavonulna Bécsből, de ez csak amolyan felvetődött idea, ami talán nem valósul meg. Voltak bizonyos ellentétek közte és a Caritas között, a segélyek kinek juttatása ügyében.

[...].

16.

Mester–Kada 25. – Róma, 1977. február 20.

[...]

A Met [sic!] cikkeinek hangvétele nekem sem tetszik.¹¹² Írok majd Harangozó Ferencnek.¹¹³ Sajnos, amit írnak, azok tények. S ez az igazán fájdalmas.

Ezeket a sorokat már itt gépelem a Sz(ent) István Házban.¹¹⁴

[...].

17.

Mester–Kada 26. – Róma, 1977. március 6.

[...].

Talán ismerted a szabónkat, aki annyi, de annyi papnak csinált reverendát Magyarországon: Querrucci. Agytrombóvizt kapott, majdnem ugyanaz a képlet, mint volt szegény Jóskánál,¹¹⁵ csak épen beszélni tud /rosszul/ és különben is már annyi betegsége volt, ill. van, hogy nem bízik a felgyógyulásában. Igen sajnálom, már csak az otthoniak miatt is: precíz, lelkiismeretes és szerény volt, *di stampo vecchio*.¹¹⁶

109 A temetés január 20-án volt. Cserháti püspök írása szerint 5 bíboros, 8 érsek, 12 püspök vett részt rajta CSERHÁTI J.: *Carlo Bayer.*, in: *ÚE 1977. február 27.*

110 Veszprémi segédpüspök, majd 1975. január 10-től megyéspüspök. VICZIÁN János: *Kádár László O.Cist.*, in: MKL VI., Budapest, SZIT, 2001, 14.

111 Homeyer Josef 1972–1983 között a Német Püspöki Kar titkára volt. 1983-ban hildesheimi püspök lett. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bhomeyer.html> (2021.07.27). A templom a Vatikán Állam területén van (Piazza Protomartiri Romani) a Szent Péter-bazilika és az Aula Paolo VI között. Története DEL RE Nicolò: *Camposanto Teutonico*, in: *Del Re 1995*, 179–180.

112 MET a Magyar Egyházi Tájékoztató rövidítése. Münchenben jelent meg 1967 júliusától. VICZIÁN János: *Magyar Egyházi Tájékoztató*, in: MKL VIII., Budapest, SZIT, 2003, 264.

113 Harangozó Ferenc szombathelyi egyházmegyes pap, szerkesztő. 1956-ban emigrált. 1967-től szerkesztette a MET-et. 1971-től Bécsben Mindszenty bíboros munkatársa volt. Diós 2015, 196. Életrajzi írása: HARANGOZÓ Ferenc: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőig. Kilenc év börtönökben és munkatáborokban*, Szombathely, Martinus, 2012. A könyvben emigrációs éveiről NAGY Alajos: *A járhadhatlan emigráns* címmel emlékezik meg (165–173), de a MET-ről nem tesz említést.

114 Mester István ezekben a napokban költözött be a Szent István Házba.

115 t.i. Zágon Józsefnél

116 *régi vágású*

[...]. Fábiónról sincsenek hírek,¹¹⁷ és ez már jó hír. Szóval igaz az a régi japán közmondás: a kard addig tölti be hivatását, amíg ki nem húzzák. Azaz Róma tekintélye ugyanis érvényesül, ha csak int és buzdít. *Speriamo*.¹¹⁸

[...].

18.

Mester Kada 30. – Róma, 1977. május 8.

Április 29-i k(edves) leveledet megkaptam. Igen, a magyar püspökök látogatásáról nem számoltam be.¹¹⁹ Sajnos sok jót nem írhatok. Általában optimista alaphanggal informálták a Pápát, aki beszédében megjegyezte, hogy „*non desunt signa in patria vestra, fore ut status religionis in dies melior reddatur*”,¹²⁰ hát bizony ilyen jeleket én nem látok, de mások sem.

Ami vére megy: az un. bázis-csoportok felszámolása előtt állunk, ezek kis vallási csoportok, apolitikusok, de a rendszer nem bírja őket, és a püspökök sok liturgiai vadság miatt vannak ellenük elkeseredve: így a két fél ebben megegyezik.¹²¹ Áthelyezések, kikiktatások következnek? Ettől félnek az otthoniak. És a Pápa is beszélt olyan megmozdulásokról, melyek a „püspöki tekintély ellen” vannak.¹²²

Cserháti megjegyezte: Miklós Imre röhög majd a beszéden, mert malmára hajtja a vizet.

Sok Kongregációba ellátogattak, így a mienkbe is.¹²³ Ott már a helyzetet illetően őszintébben nyilatkoztak: sok nehézség a hitoktatás terén.¹²⁴

De mind erről bizonyára majd élőszóban beszámolhatok, ha – mint remélem – hamarosan jössz.

[...].

19.

Mester–Kada 31. – Róma, 1977. május 22.

[...].

A püspökök római látogatásáról már úgy tudom beszámoltam. Furcsa fejlemények várhatóak különösen az un. „báziscsoportok” ügyében, amire Lékai kifejezte, hogy

117 t.i. Fábión Árpád püspökről

118 *Reméljük*

119 A magyar püspökök ad limina látogatása Húsvét hétfőtől, április 11-től április 15-ig tartott. *Megyéspüspökeink az Örök Városban*, in: *ÚE 1977. április 24.*; ANDRÁS Imre: *Magyar püspökök Rómában*, in: *KSZ 29(1977/2) 159–164.*

120 „Hazátokban, mely oly kedves nekünk, ezekben az időkben olyan jelek észlelhetők, amelyek reményt keltenek, hogy a vallási helyzet napról napra jobb lesz.” Az *ÚE* beszámolójának ez a pápai mondat az alcíme.

121 t.i. az állam és az Egyház

122 VI. Pál pápa beszédét idézi *Megyéspüspökeink az Örök Városban*, in: *ÚE 1977. április 24.* A pápa beszéde latinul https://www.vatican.va/content/paul-vi/la/speeches/1977/april/documents/hf_p-vi_spe_19770414_vescovi-ungheresi.html (2021.09.20).

123 t.i. a Klérus Kongregációba

124 A hitoktatás helyzetéről BÉKÉS Gellért: *Rendezett-e Egyház és az Állam viszonya Magyarországon*, in: *KSZ 29(1977/3) 247–250*; ANDRÁS Imre: *Hitoktatás és evangelizáció Magyarországon*, in: *KSZ 30(1978/1) 55–64.*

a püspöki kar és az Állam azonos véleményen van. Túl „sommás” megállapítása volt ez. Ha vannak is elhajlások /liturgikus vonalon/, melyik külföldi püspöki kar tenne így: *brachium saeculare*¹²⁵?

[...].

20.

Mester–Kada 32. – Róma, 1977. június 29.

[...].

Vecsey Józská [sic!] halála volt a legváratlanabb.¹²⁶ Azt hitték, hogy talán úton van valahol, és aztán kaptak észbe. Angina pectoris következtében fellépő asztmatikus szívcollapsusról beszélnek. Mácsády Pistát, amikor Zágon temetésén láttam, előkészületben láttam már, alig ismertem meg.¹²⁷ És még ő viccelt: Mindszenty eljött Zágonért, most mindketten eljönnek Pál pápáért.¹²⁸ Eljöttek, de elvinni Vecseyt és őt. [...].

Pauka László öngyilkossága. egy kiváló fiatal pap, a fiatalok nyelvén remekül értett /miséi kéziratban forogtak Pesten a papok kezében/, egy összeomlás, aminek csak tüneteit tudjuk. Szobot kérte, megkapta, onnan visszakíváncozott Pestre, Lékai visszahelyezte Pestre, de egy másik plébániára, ahol alighogy megérkezett felakasztotta magát, a vizsgálat olyan fehérje változásokat mutatott ki, ami az egyéniség pszichikai megváltozását vonja maga után, mint nekem egy papbarátja írta.¹²⁹ Nagy kár érte: hogy ezek mögött a pap öngyilkosságok mögött föltétlen ott van az az atmoszféra, amit a rendszer jelent, nemcsak nem tagadható. De talán alá is kell húzni, de úgy tudom közvetlen kapcsolatot a báziscsoportok és halála között nem volt. Nyéki Kálmán 69 éves korában, mert valószínűleg megvakult volna, levetette magát a harmadik emeletről és szörnyethalt, ez nem sokkal Pauka halála után történt.¹³⁰ Van kiért imádkozni.

Zakar Polikárp átadta az Ikka kéréseket, amiket tegnap továbbítottam Sümegh Lotárnak.¹³¹ Sümeggel [sic!] most vettem fel a direkt vonalat, nem tudom, hogy fog

125 *világi hatalom karja*

126 Vecsey József 1977. május 24-én hunyt el. in: *Életünk 1977 június*.

127 Mácsády István felvidéki származású nagyszombati egyházmegyes pap Welsben az általa létrehozott sáortemplom oltára előtt 1977. június 1-én holtan esett össze. N.N. *Mácsády István 1918–1977*, in: *Életünk 1977 július–augusztus*. 1952-ben élete kockáztatása árán sikerült emigrálnia Ausztriába, ahol az 1001-es menekülttábor lelkeseként működött. 1953–1965 között a Linzi Egyházmegyében a menekültügyek püspöki helynöke volt. Együtt működött Zágon Józseffel a menekültek lelkipásztori ellátásának szervezésében. Ausztriai lelkipásztori működése MIKLÓSHÁZY Attila SJ: *Római katolikus magyar lelkipáztorkodás Ausztriában*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 25(2013/1–2) 152. Együttműködése Zágon Józseffel NÉMETH László Imre, *Az Exsul Familia és Zágon József 1952–1962*, in: *Magyar Sion* XV(2021/2) 255, 258–259.

128 t.i. VI. Pál pápáért.

129 Pauka László esztergomi főegyházmegyes pap. Február 4-én lett öngyilkos, Budapesten, a Szent Rita plébánián. 1964-től Rákosfalván, majd Budapest-Krisztinavárosban volt káplán. Azt terjesztették róla, hogy azért lett öngyilkos, mert a belügy megpróbálta beszervezni, és már nem bírta tovább. Életrajzi adatai között ez olvasható „kinevezését Szobra kapja meg 1970 után.” BEKE 2008, 564–565.

130 Nyéki Kálmán esztergomi főegyházmegyes pap. Budapest-Terézváros helyettes plébános. A halál dátuma: 1977. március 21. BEKE 2008, 541–542.

131 Sümegh Ferenc Lotár OSB 1958–1961 között Burg Kastl-i gimnáziumban tanított, ezt követően magyar lelkész volt Mariazellben. SOMORJAI Ádám: *Magyar bencések Nyugaton 1931–2018*, Kézirat gyanánt, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2018, 34. Az Ikka az IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció rövidítése, csomagok, segélyek küldését tette lehetővé Magyarországra.

menni. Rapszodikus ember, aki bár Bécsben lakik, kétlaki, mert tavasztól őszig ő van Mariazellben, ami most duplán vonza a magyarokat.¹³²

[...]. A Pasmaneum [sic!] megnyílt van négy növendék, mint mondja Ádám Gyurka.¹³³

[...].

21.

Mester–Kada 35. – Róma, 1978. február 5.

[...]. Nagy temetése volt Ádám Gyurkának.¹³⁴ Voltunk vagy hatvanan papok, Fatimától Habsburgig, aki mozgott ott volt Bécsben, ill. előzőleg Münchenben, ahol Mons, Tewes végezte a gyászmisét.¹³⁵ Bécsben László püspökkel koncelebráltunk.¹³⁶ A beszédet Szőke János tartotta itt, Münchenben Harangozó Feri. A temetése a Zentralfriedhofban volt, ahol Gianone mondott beszédet,¹³⁷ a Burg Kastl-i gyerekek énekeltek, búcsúztak, és Müller prelátus Ratzinger nevében búcsúzott.¹³⁸ A veszettség nagy, és nem tudni mi lesz a jövő. László püspök összehívta a nemzeti főlelkészeket. Felajánlotta szolgálatait a Szentszék felé, már ami a *candidátusok*¹³⁹ nevét illeti Ádám főállására: a magyarok szentszéki képvisellete ügyében, *presso la P(ontificia) Comissione*.¹⁴⁰ A lelkészek szavaznak, és *presentálják*¹⁴¹ a neveket László püspöknek.

Úgy volt, hogy a németországi ügyeket /ami nincs kötve az előbbi *munushoz*¹⁴²/ Szőke vette volna át, de éppen tegnap hallottam, hogy visszamondta.¹⁴³ Így nagy a

132 t.i. Mindszenty bíboros sírja miatt

133 A bécsi Pázmáneum története BEKE Margit: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803–2002)*, in: ZOMBORI István (szerk.), *A bécsi Pázmáneum (METEM Könyvek 37.)* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány 2002, 177–343.

134 Ádám György 1978. január 18-án hunyt el. H. F.: + *Dr. Ádám György élete és életműve 1912–1978*; H. F.: *A főlelkész temetése*, in: *Életünk* 1978. február. Halálára és temetésére vonatkozó iratok, gyászjelentése, emlékkép, visszaemlékezések, cikkek SZIA–Mester 60,22–26.

135 Ernts Tewes oratóriánus szerzetes, 1968-tól a müncheni körzet segédpüspöke. <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/btewes.html> (2021.08.31)

136 Stefan László 1960-tól volt az Eisenstadt-i egyházmegye első püspöke. Az 1956-os forradalmat követően Nyugatra érkezett magyar menekültek lelkipásztori ellátása érdekében XII. Pius pápa 1956. november 23-án nevezte ki apostoli vizitátornak, miután november 20-án püspökké szentelték. BORBÁNDI Gyula: *László István, Stefan László*, in: MKL VII., Budapest, SZIT, 2003, 672; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/blaszlo.html> (2021.08.07).

137 Gianone Egon esztergomi főegyházmegyes pap, 1940-től élt Bécsben. 1971-től volt a bécsi Pázmáneum rektora. BEKE 2008, 229.

138 Franz S. Müller prelátus, Münchenben az idegen nemzetiségű lelkipásztorkodás referense. CSERHÁTI Ferenc: *Magyarok a bajor fővárosban*, Budapest, SZIT, 2016, 173. Jó barátja volt Ádámnak. H.F. *A főlelkész temetése*, in: *Életünk* 1978. február. Joseph Ratzinger 1977–1981 között volt müncheni érsek. SEEWALD, Peter: *XVI. Benedek, Egy élet*, Budapest, SZIT, 2021, I. 544–588.

139 *jelöltek*

140 t.i. a PCMT-ben

141 *felterjesszek*

142 *feladathoz*

143 Mester 1978. február 2-án irt levelet Ádám utódlásáról Emmanuele Clarizio c. érseknek, a PCMT pro-presidensének. Ehhez mellékelte egy pro-memoriát. Ezt jó részt egy 1978. január 18-án Eichendorfból küldött helyzetismertetés alapján fogalmazta meg. SZIA–Mester 60,20–21. A németországi főlelkész ki-nevezésével kapcsolatos levelezés SZIA–Mester 60,49–69.

*confuzio*¹⁴⁴. Majd ez is előfogja segíteni, hogy a Szentszék a püspökök /értem a magyarországiak/ *designálása*¹⁴⁵ alapján lépjen. Ez, amit a külföldiek nem akarnak, sajnos érthető okokból.¹⁴⁶ Beszéltek Mehrle Tamásról, Dobairól, Valentinyról stb.¹⁴⁷

Ma utazott el házunkból Jung Tamás bánáti püspök.¹⁴⁸ Nem csak szimpatikus, de intelligens, és a nehéz helyzetet megálló ember. Nagyon megszerettük. Egyedüli magyar a jugoszláviai püspökök között, külön problémákkal: ő nem horvát, hanem szerb területen él. Hétszáz ezer lakosa van Bánátnak, abból 110 ezer a magyar és katolikus. Rettenően nyomják őket, mert az utolsó gát, hogy az egész Bánát szerbbé és ortodoxá válják. Sajnos a magyarok sem épen szentek és hősök. Szóval van sok baj. Casaroli nem volt itthon Celataval beszélt /tolmácsoltam/,¹⁴⁹ persze a Pápa is fogadta, bár nem tetszett, hogy nem együtt jött a többiekkel, de neki más és különleges problémái voltak. Képzeld a Czapek [sic!] /Seper titkára/¹⁵⁰ még azzal is megvádolta, hogy Jung inkább a magyar püspökök konferenciájára jár, mint a jugoszlávokéra: s ezt Baggio kardinális kissé el is hitte.¹⁵¹ Hát megmondtam a magamét Tomkónak, Csertő meg Czapeknek.¹⁵² A Seperrel való találkozás annál jobban sikerült, a Pápa is kedves volt.¹⁵³

[...].

144 *zavar*

145 *jelölése*

146 Szőke János 1978. június 6-án levelet írt Kada Lajosnak, amiben kérte, hogy informálja a helyzetről a Szentszékét. Járt Magyarországon és beszélt Udvardy püspökkel, akinek ez volt a véleménye: „Udvardy pp. véleménye is az, hogy kellene valaki azért is, hogy ellensúlyozza az otthoniak fellépését.” Mester–Kada 139.

147 Mehrle Tamás domonkos szerzetes, teológus. 1956-ban emigrált. Fribourgban volt egyetemi professzor. *Mehrle Tamás Erik OP.*, in: MKL VIII., Budapest, SZIT, 2003, 921–922. Dobai Sándor hadifogolyként került Belgiumba, ott szentelték pappá 1952-ben. 1974-ben lett belgiumi magyar főlelkész. BOROVÍ József: *A belgiumi magyar katolikusok lelkigondozásának története*, Budapest, SZIT, 2002, 173–182; 207. Életéről Tarics Péter készített filmet 2006-ban *Mindenese lenni a magyaroknak, Találkozás Dobai Sándor atyával, a Benelux államok magyar főlelkészével* címmel. <https://port.hu/adatlap/film/tv/mindenese-lenni-a-magyaroknak--mindenese-lenni-a-magyaroknak/movie-80744> (2021.04.12.), és írt könyvet, *Isten tenyerén a magyarokért. Dobai Sándor atya cselekvő hitvallása*, CD lemezzel, Budapest, Médiamix, 2011. Jelenleg Kópházán él.

148 Jung Tamás bánáti püspök. VI. Pál pápa 1971-ben nevezte ki. *Jung Tamás*, in: MKL V., Budapest, 2000, SZIT, 969. <http://catholic-hierarchy.org/bishop/bjung.html> (2021.09.15.).

149 Luigi Pier Celata pápai káplán, *Uditore della Nunziatura* (nunziatúrai ügyhallgató) beosztásban *Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa* munkatársa volt. *AP* 1979, 993, 1699; Casarolival 1980-ban Szent Gellért jubileumi ünnepségein járt Magyarországon. *A Szent Gellért millennium Esztergomban és Buda-pestben*, in: *ÚE* 1980. október 5.

150 Šeper Franjo bíboros, volt zágrábi érsek, 1969-től 1981-ig volt a Hittani Kongregáció prefektusa. KRISTÓ, Jure: *La Chiesa cattolica e il regime comunista in Croazia dal 1945 al 1990*, in: Mikrut, Jan (a cura di) *Testimoni della fede, Esperienze personali e collective dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista*, San Pietro in Carignano, 2017, 368; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bseper.html> (2021.03.11.). A titkára Mons. Čapek Velimir volt. *AP* 1980, 997.

151 Sebastiano Baggio bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa.

152 Tomko Jozef szlovák pap, monsignore, a Szentszék szolgálatában. 1974 decemberétől a Püspöki Kongregáció altitkára (sotto-segretario). 1979-ben szentelték püspökké. 1985-ben bíboros lett. *HROMJÁK Luboslav: Cenni biografici di Jozef Cardinale Tomko* (feljegyzés); <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/btomko.html> (2021.09.15.).

153 t.i. VI. Pál pápa, aki fogadta.

22.

Mester–Kada 36. – Róma, 1978. február 26.

[...].

Németországban megválasztották a papok ill. a magyar lelkészek Bácsváry Róbert jezsuitát főlelkésznek.¹⁵⁴ Az igazi *elector*¹⁵⁵, akit az utóbbi két hónapot csak erre összpontosította Ambrus Szaniszló volt.¹⁵⁶ Ő keresett kutatott emberek után, és – sok más jelölt után – megállapodott Bácsvárynál, akit *prezentált*¹⁵⁷ Königsteinben, és akit megválasztottak. B(ácsváry) jezsuita, de nem magyarországi, hanem jugoszláviai provinciából, bácskai származású, akivel – épen Zvekánovic kormányzása miatt – kerültem össze vagy két alkalommal. Rám jó benyomást tevő ember, úgy 50-es lehet. Münchenben tanított, úgy tudom a rendi főiskolán, és amikor tudott Bácskában és Bánátban szerepelt papi lelkigyakorlatok, ifjúsági munka stb. Jellemző, hogy a magyar, ma szótvívő [sic!], jezsuiták, nem fogadták be B(ácsvári)-t. Miért? Valószínű, mert nem olyan „progresszív”, vagy mert az egyházpolitikában nem magyar *hyperlojális*¹⁵⁸ szempontok szerint igazodott.

Szeretném remélni, hogy jól választottak. Valamelyes összeköttetése van, mert úgy tudom, hogy Mons. Homeyert jól ismeri, és viszont. Ez v(a)l(ó)sz(inüleg) könnyebbé teszi majd a kinevezését, amihez a német püspöki karnak van joga. Hogy aztán a Szent-szék elfogadja-e *rappresentante*-nek,¹⁵⁹ mint Ádám Gyurkát, az másik ügy. Tétény és Csábi önjelöltek voltak.¹⁶⁰

[...].

23.

Mester–Kada 37. – Róma, 1978. március 19.

[...].

Bácsváry Róbert ügyét, úgy hallottam, megfúrták. Úgy mondják, hogy Ratzinger megtagadta volna a *nulla osta*-t¹⁶¹, miután a horvát papoktól információt kért. Többet nem tudok, és azt sem, hogy így igaz-e? Sajnálám. Wittenauer kért tőlem információt,¹⁶² amit tudtam megadtam neki, és pozitív irányban, mégis úgy – mivel sem ő,

154 Bácsváry Róbert jezsuita szerzetes pap, a zágrábi jezsuita tartomány tagja. 1958-ban szentelték pappá. Zágrábban szerzett doktori diplomát teológiából. 1978-ban a München-freisingi Főegyházmegye családreferense volt. Főlelkései kinevezését 1978. december 4-én kapta. *Az új németországi főlelkész beiktatása*, in: Életünk 1979. február; CSERHÁTI F. 2016, 171. Kinevezésére vonatkozó iratok SZIA–Mester 60,50–57.

155 *választó*

156 Ambrus Szaniszló, gyulafehérvári egyházmegyes pap, A hadifogság után emigrált. 1954–1959 között a bauschlotti gimnázium igazgatója, majd a Burg Kastli Magyar Gimnázium tanára. 1962–1982 között frankfurti magyar lelkész. TAKÁCS Pál: + *Ambrus Szaniszló 1909–1994*, in: Életünk 1994. december. <https://www.kastlialumni.eu/iskolánk-története-1/tanáraink> (2021.10.04).

157 *bemutatott, javasolt*

158 *nagyon méltányos*

159 *képviselőjének* t.i. az emigráns magyarságának.

160 Tétény Gyula székesfehérvári egyházmegyes pap, 1948-ban emigrált. Diós 2015, 555. Csábi József esztergomi főegyházmegyes pap 1965-ben emigrált az NSZK-ba. BEKE 2008, 122. Cserháti Ferenc nem tesz róluk említést, feltehetően önjelöltségük súlytalan lehetett. CSERHÁTI F. 2016.

161 *jóváhagyást*

162 Bruno Wittenauer Münchenben a St. Nikolaus- templom rektora volt. CSERHÁTI F. 2016, 107, 159j.

Bácsváry, nem ismeri a magyar papokat, sem ezek őt legalábbis is nem úgy, mint kellene – azt ajánlottam, hogy nevezzék ki *provizorikusan*¹⁶³; ő is meglátja megye-e és a papok is. De az előbb említett Ratzinger féle veto [sic!], már előbb megtörténhetett, mint én írni tudtam volna Wittenauernek /de később tudtam csak meg/.

Bánk szegény azt hiszem össze fog omlani Vácott, ha rájön, hogy mindaz vágyálom volt, ami őt visszavitte.¹⁶⁴ Kádár sem szívesen ment Egerbe, Cserhátú¹⁶⁵ [sic!] nem akart, Poggi ráparancsolt: maga szerzetes ...¹⁶⁶ Csak ötven éves, de remeg a feje, és megöregedett. Bánk után biztosan jobb lesz. Paskait nem ismerem.¹⁶⁷ Csodálom, hogy Lékainak nem sikerült Tóth László osztálytársát, a segédpüspököt kineveztetni.¹⁶⁸ Rosztát már régen várták: veszprémiek szerették volna.¹⁶⁹

[...].

24.

Mester–Kada 38. – Róma, 1978. április 23.

[...].

Németországi ügyekben Wittenauer informálni szokott. Bácsváryt a müncheni curia, ahol (tulajdon)k(é)p(pen) szolgál, nem tartja alkalmasnak. Most Radics Jánost¹⁷⁰ és Hegyi Jánost¹⁷¹ *proponálta*¹⁷² München Wittenauernek. Nem tartanám jónak a Hegyi megoldást, a jezsuiták otthoni kapcsolatairól igen rossz hírek terjedtek el az emigrációban, s ha nem is igaz ilyen ügyekben maga hír is rossz már, bizalmatlanságot szít. A két nevet

163 *időlegesen*

164 Bánk József érsek 1969. január 10-én lett váci püspök, majd 1974. február 2-án egri érsek. 1978. március 2-én helyezte vissza a pápa Vácra. BEKE 2008, 54–55. *Római katolikus főpapok kinevezése*, in: ÚE 1978. március 12.

165 t.i. azt mondta

166 t.i. Kádár Lászlóra, ciszterci szerzetesre. Rendi neve Gábor volt. Az előd, Bánk József 1974-es áthelyezésekor Vácra Egerbe, hasonló nyomásgyakorlás történt: „Hidd el (ti. Keresztes Sándor), mindent megtettem, hogy ne nevezzenek ki, én nem akarok innen (ti. Vácra) elmenni, de külön ideutazott a Miklós Imre, és külön a pápai küldött, azzal, hogy ez a Szentatya kifejezett kívánsága, hogy elfogadjam a kinevezést.” JAVORNICZKY 2021, 347.

167 Paskai László 1978. március 2-án nevezte ki a pápa c. püspökké és veszprémi apostoli kormányzóvá. 1987. március 3-án esztergomi érsek és Magyarország primása lett. BEKE Margit: *Paskai III. László*, in: BEKE 2003, 405–408.

168 Tóth László veszprémi segédpüspök. Kinevezésének dátuma 1976. április 2. Diós 2015, 569.

169 Rosta Ferenc székesfehérvári segédpüspök. 1978. április 5-én szentelték püspökké. Július 28-án hunyt el. Diós 2015, 469. *Az új püspökök életrajza*, in: ÚE 1978. április 16. Székesfehérvárról Tölgyes Kálmán írt Mesternek Rosta püspökről 1978. június 16-án kelt levelében. SZIA–Mester 60,91. Tölgyes ekkor Székesfehérvár-Belváros plébánosa volt. *A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi névtára 1977-ben, Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, 1977, 276. Mester a PMI-ből ismerte, amelynek Tölgyes 1965–1967 között növendéke volt. TÓTH 2017, 88.

170 Radics János győri egyházmegyei papnövendékként volt a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke. 1955-ben szentelték pappá. 1958–1961 között a PMI-ben fejezte be disszertációját és szerzett doktori fokozatot. 1966–1973 között a Burg Kastl Magyar Gimnázium tanulmányi igazgatója volt. *Radics János*, in: MKL XI., Budapest, SZIT, 2007, 410; TÓTH 2017, 87; <https://www.kastlalumni.edu/iskolánk-története-1/tanáraink> (2021.10.04).

171 Hegyi János jezsuita szerzetes, pap, 1978–1986 között vezette a külföldi magyar jezsuita provinciát. BIKFALVY Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*, (METEM Könyvek 53.), Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007, 87.

172 *javasolta, ajánlotta*

tartsd bizalmasan, ne írd meg Amannak sem.¹⁷³ Csábi nem hiszem, hogy komolyan szóba jöhetne. Tétény erőlködött.

Ádám Gyurak levelét elteszem az irattárba. Ő még Fábíánra gondolt és Füzér Juliánra,¹⁷⁴ no és Valentinyre /aki nem vállalná, egészségi okok miatt/.

[...].

Sudárnak megpróbálom elküldeni a miseruhát, erről majd később értesítelek.¹⁷⁵

Az otthoni hírek sajnos rosszak. Nem csodálom, hogy a külföldiek minket tesznek az utolsó sorba. De ezt hiába magyaráznád meg Casarolinak ill. a Szentatyának.¹⁷⁶ Ők az ellenkezőjéről vannak meggyőződve és volnának is apró *argumentumai*¹⁷⁷ erre. Bánk maga számára is tragédia. Kádárt örömmel fogadta Eger: igen családiasnak és bensőségesnek jellemezte valaki az április 12-i beiktatást.¹⁷⁸ A veszprémiek sajnálták, hogy elment, pedig ő sem hős, de legalább jó pap és „ahogy lehet” csinálgat valamit.

25.

Mester–Kada 39. – Róma, 1978. május 7.

[...].

[...]. Németországból most sincs új hírem, minden áll. Úgy látszik Radics kinevezése objektív okok miatt /ki lenne az új Kastl-i igazgató/, a Hegyié meg a jezsuitákkal szembeni *aversio*¹⁷⁹ miatt nem megy. *Vedremo*.¹⁸⁰ Sudár Jánosnak elküldöm a miseruhát, talán rá tudom szólni egy most nálunk lévő nyugdíjas papra.

[...].

26.

Mester–Kada 40. – Róma, 1978. május 15.

[...].

[...]. Otthonról is jönnek persze. Néha jelentkeznek is csoportok is, de kevés tud eljutni ilyen formában: ez még nem tartozik a „jóviszony” fogalmához, hogy ti. ’magán’ kezdeményezésből valaki római csoportos utazást rendezhessen.¹⁸¹

[...].

173 Amann Raimund a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt kalocsai főegyházmegyes papnövendékként. 1945–1950 között a Német Püspöki Konferencia titkárságán dolgozott, 1947-ben szentelték pappá. *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum*, 87. Jahrgang des Korrespondenzblattes 1980, 17; Testvére által írt rövid életrajzi adatai szerint 1958–1993 között Németországban a külföldiek főlelkésze volt. AMANN Norbert, *Amann Raimund*, in: MKL XVI., Budapest, SZIT, 2013, 78.

174 Füzér István Julián ferences szerzetes, pap 1946-tól az Egyesült Államokban élt. 1972-től Roebingben volt plébános és az emigrációban Mindszenty bíboros szentté avatásának fő mozgatója. DUDÁS 2020, 117.

175 Sudár János esztergomi főegyházmegyes pap kérte Kada Lajostól egy újmisének. lásd. 28. dokumentum.

176 t.i. VI. Pál pápának.

177 *érveik*

178 Főpásztori székfoglalók Vácott és Egerben, Eger szülötte az egri érseki székhelyben, in: ÚE 1978. április 23.

179 *ellenszev*. Hegyi János SJ-ről van szó.

180 *meglátjuk*

181 A Szent István Házba érkező csoportokról van szó, Mester megjegyzése kritika az egyház és a magyar állam közötti jóviszonyra vonatkozóan. Korabeli beszámoló a zarándokházzal Tűz Tamás: *A római Magyar Szent István Ház*, in: Krónika, A kanadai magyar kultúrközpont lapja, 4(1978/4) 5–9.

Dévény Istvánt szemelte ki Ambrus Szaniszló németországi vezető lelkésznek, aki elvállalta két évre.¹⁸² Terv-e, avagy már tény, még nem tudom. Nekünk eszünkbe jutott Walper Feri is, akinek kiváló kapcsolatai vannak a bajor politikai vezetőkkel, de egyelőre tartalékban marad.¹⁸³

27.

Mester–Kada 41. – Róma, 1978. május 28.

[...].

Azt hiszem már írtam, hogy Dévény Istvánt *proponálják*¹⁸⁴ a németországi főlelkésznek. Reméljük be válik majd. Pár éve jött ki. Szegeden volt teológiai tanár és jó neve volt a főiskolások között. Rác Imre jó lett volna, de ő már nem egészséges.¹⁸⁵ Volt egy szívinfartja [sic!], és fáradékony. Így is többet dolgozik, mint kellene. Mi itt közben Walper Ferire gondoltunk inkább, aki egy *Beziehungsmann, Studienrat*, Monsignore stb.¹⁸⁶ Persze ez már késő idea.

[...].

28.

Mester–Kada 42. – Róma, 1978. június 4.

Április 16-án kérted, hogy küldenék el egy miseruhát Sudár János újmisése számára.¹⁸⁷ Úgy szerettem volna, ha kézben tudták volna elvinni. Sajnos ez idő alatt nem járt itt olyan pap, akire rábízhattam volna. Így aztán ahhoz a megoldáshoz folyamodtam, ami – eddig bevált – hogy t.i. a hosszadalmas vámkezelést megkerüljem: légi postán, express adtam fel, és mivel egy kiló alatt volt, mehetett ajánlott áruként. A miseruha szép gótikus fehérszínű, és piros betéttel. Költségem 47.800 líra.

[...].

29.

Mester–Kada 43. – Róma, 1978. június 22.

[...].

182 Dévény István katolikus pap. A teológiát Szegeden végezte és ott szentelték pappá. Diós 2015, 114. Nincs pontos adat arra vonatkozóan, hogy mikor emigrált. Svájcban az Egyházforum c. lap szerkesztőbizottságának tagja volt. NAGY 2000, 201.

183 Walper Ferencet szüleinek együtt telepítették ki Csobánkáról Németországba 1946-ban. 1952–1953-ben székesfehérvári egyházmegye papként a PMI növendéke volt. 1973-tól Ausztriában a Sankt Pölteni Egyházmegyében szolgált. BEKE 2008, 804–805. Kitelepítésük történetét megírta WALPER, Franz: „*Minket is üldöztek...*” *A csobánkai svábok kálváriájának és kiűzésének dokumentációja*, Magánkiadás, 1996

184 *javasolják*

185 Rác Imre szombathelyi egyházmegye pap, a teológiát a Pázmáneumban végezte, jogi doktorátust Rómában szerzett, a PMI növendéke volt 1955–1959 között. 1968-tól Kismartonban hitoktatási tanfelügyelő. Diós 2015, 456; TÓTH 2017, 87.

186 *kapcsolattartó ember, diáktanács*. 1967-ben lett pápai kamarás. BEKE 2008, 805.

187 Konez Vendel újmisésről van szó, aki Nagyorosziban született. 1978. június 17-én Esztergomban szentelte pappá Lékai László bíboros. BEKE 2008, 379.

Szöke Jancsi levele. Ő úgy gondolja, hogy egy püspök kellene. Valóban, ha nemcsak egy mitra, de beleváló ember is volna, az csak segítene. Adj-e be egy *espostot*?¹⁸⁸ Úgy vélem nem ártana. Persze nem Clariziohoz, mert ő se nem oszt és sem szoroz, hanem az Államtitkárságra, esetleg a *Consiglio per gli AA. PP.* – hoz. Elegendő volna a nehéz helyzetet ecsetelned, amint Hozzád érkeznek a különféle nehézségek és kérelmek. Persze kit? Most, hogy Dévény is visszamondotta, újabb probléma. Walper Ferire gondoltunk: neki jó összeköttetései vannak a bajor kormányhoz. Őt ajánlottam Ambrus Szaniszlónak. Nem nagyon lelkesedett érte, pedig azt hiszem nem volna rossz választás. Most újból feljött Valentiny neve, akinek helyzete egyre rosszabb Bécsben, és arra gondol, hogy visszavonul. Ha ez igaz volna, nincs kizárva, hogy akkor talán gondolhatna a németországi problémákra. Ezek a dolgok most vannak folyamatban.

[...].

30.

Mester–Kada 44. – Róma, 1978. július 16.

[...].

A németországi helyzetben egyelőre nincs újabb döntés. Úgy tudom, hogy Valentiny, egészségi állapotára hivatkozva, az újabb felkérést is lemondta /ti. az hírlett, hogy ott akarja hagyni Bécset, a lehetetlen helyzet miatt: ez adott újabb reménységet hátha vállalná a német helyzet átvételét/. Most úgy tudom Walper Ferenc neve jött elő, aki jelenleg St. Pölkteni egyházmegyében a hivatások művét vezeti, /s jó eredményekkel/, de hajlandó volna elvállalni az új szerepet. Monsignore *Studienrat*¹⁸⁹, 17 évig volt Salemben hittanár,¹⁹⁰ s igen jó összeköttetései vannak a bajor kormánykörökkel. Hogy aztán ezt is megfűrjék-e, azt nem tudom.

Tóth Jóska kiváló ember, de olyan poszton van, amitől őt elvinni, nem is lett volna szívem, ha t.i engem kérdeztek volna meg.¹⁹¹ König igen megvan vele elégedve. Őmaga a körülményekhez képest remekül vezeti a szemináriumot, ahol 80 körül vannak kispapok.

[...].

31.

Mester–Kada 45. – Róma, 1978. július 26.

[...].

A gyorsan elrepült három év nekem, de bizonyára Neked is eszembe hozza Zágon halálának az évfordulóját. Azóta számomra is újabb munkák és emésztőbb gondok. Hányszor mondogattam neki (de magamnak is *indirizzálva*¹⁹²): Mennyi gondot veszünk mi

188 (nunciusi) *beadvány, kifejtés*

189 *diáktanács*

190 1953-tól tanított Salemben. BEKE 2008, 805.

191 Tóth József győri egyházmegyes papnövendékként Innsbruckban tanulta a teológiát. 1953-ban szentelték pappá. Nem tudott hazatérni. 1956–1959 között a PMI növendéke volt. 1971-től 1989-ig Bécsben, a szemináriumban volt rektor, így az ordináriusa Franz König bécsi bíboros, érsek volt. *Tóth József*, in: MKL XIV., Budapest, SZIT, 2009, 228; TÓTH 2017, 87.; *Elhunyt Tóth József prélátus*, in: MK 2014. július 31. A nevét püspökjelöltként feltehetően Kada Lajos vetette fel.

192 *címezve*

most magunkra ennek a háznak a megépítésével, még inkább a vezetésével stb. A magyar egyháznak sohasem volt, s talán nem is lesz ilyen *chance*-a¹⁹³ mint most, s volna lelkiismereted ezt visszautasítani? – volt a válasza. Hát biztos mennyivel nyugodtabb öregség várt volna az emberre a Ház nélkül. Bár ki tudja? Végül is a pesti bölcsesség: ez van, ezt kell szeretni.

Nem irigylem Amann Raymundot [sic!] a beosztása miatt. Tudom, hogy Wittenauer ezt az állást Frank Miklósnak ajánlotta fel, de ő kötve van még egy jó évig.¹⁹⁴ Kissé meghökkentett a két név: Csábi és Tétény, remélem nem veszik komolyan ezeket a neveket. Csabi valóban itt járt, csak udvarias szavakat váltottunk, nem tudom kivel beszélt. Neki valóban igen terhelt múltja van, a legjobb tanú rá: Kovach Angelus, római magyar plébános, aki akkoriban Párisban [sic!] káplánkodott,¹⁹⁵ ha tehát Amann információt akar, *de hac re*¹⁹⁶, oda nyugodtan fordulhat. Egyelőre, mint írtam Walper megoldozása folyik, de ő sem akar kötélnék állani, mint legutóbb hallottam. Ha ő sem, akkor igazán nem tudom ki? Radics jó volna, de őt *indispensabilisnak*¹⁹⁷ mondják a gimnáziumban. Balogh Vincéről Szókének nincs jó véleménye,¹⁹⁸ de hogy miért nem tudom, elvonult, bezárkozott? Jó magam azelőtt negatív állásponton voltam egy püspöki méltóságban lévő főlelkész elől, de úgy látom, hogy talán többet tudna tenni, ha ilyen kerülne a magyarok felé: maguknál a magyaroknál, de főleg a hatóságoknál. Miből élne? Nehéz kérdés, úgy tudom, hogy Ádámnak fizetett a német püspöki kar, ezért is tartanám fontosnak, hogy a két állás, németországi főlelkész és a Szentszéki¹⁹⁹ *Delegatus*²⁰⁰ egyesítve legyen és németországi székhellyel, mert ott vannak a magyar intézmények és mozgalmak. Bármilyen formában is tessed a *proposiciót*²⁰¹, valamit segíteni fog, úgy vélem. [...]. A Szent Péter-bazilika alatti kápolna ügye, engem kissé hidegen hagy.²⁰²

32.

Mester–Kada 46. – Róma, 1978. augusztus 14.

[...].

193 *esély*

194 Frank Miklós nagyváradai egyházmegyes pap. 1946–1947 és 1959–1963 között a PMI növendéke volt. 1963-tól 1973-ig római magyar lelkész és 1967-ig a menekült magyarok lelkésze is. 1965-től a Caritas Internationalis főtitkárhelyettese. 1974-ben az NSZK-ba költözött és ott is nemzetközi karitás ügyekkel foglalkozott. A Német Karitással kötött szerződése 1983-ban járt le. Életrajzai NÉMETH 2015, 36–37; ADÁNYI László: *Dr. Frank Miklós*, in: LEGAZA László (szerk.): *Életrajzok, Magyar máltai lovagok voltak*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2019, 109–126.

195 Angelus atya 1964-től 1966-ig volt Párizsban káplán. NÉMETH 2020, 67–68.

196 *erről a dologról*

197 *nélkülözhetetlenek*

198 Balogh Vince győri egyházmegyes pap. 1949-ben embercsempészek segítségével emigrált Ausztriába. 1960-ban Rómában teológiai doktorátust szerzett. 1961-től Linzben működött, 1968-tól az ottani Szent Anna templom plébánosa. DIÓS 2015, 36.

199 a mondat a levélpapír tetején folytatódik.

200 *megbízott*, t.i. a magyar papság képviselője a Vatikánban

201 *javaslatodat, felterjesztésedet*

202 A magyar kápolna tervéről az MKPK 1978. júniusban 14–15-i konferenciáján tárgyalt, amelyről az ÚE hírt adott 1978. június 25-én, és cikk is jelent meg a kápolnáról *Magyar Nagyasszony Kápolna lesz*, in: ÚE 1978. július 2. Mester iratai között a kápolnára vonatkozó sajtó MK és az ÚE. SZIA–Mester 60,70–71. Az 1979-ben tartott főlelkési konferenciáról készült jegyzőkönyv szerint a kápolna létesítésének ötletét először Ádám György vetette fel SZIA–Mester 63,18 – Morsbach ob Brunnen, 1979. október 8.

A magyar emigránsok püspökének kérdése, most aztán ismét csak pihenhet.²⁰³ Nehézségeidet, igazában, osztom. Első sorban a személyt illetően. Az anyagi kérdés sem lebecsülendő. Ha lehetne *crealni ex nihilo*²⁰⁴ egy jó püspököt! A legfontosabb *argumento pro*²⁰⁵ az volna, hogy a tekintélye volna nagyobb, jöllehet semmi *iusdictioja*²⁰⁶ nem volna. S valahogy erre a tekintélyre, ma nagyobb szükség volna, mint a múltban. *Si vedrá*²⁰⁷. Most, hogy Walper Feri is *titubál*²⁰⁸, annak az oka éppen az, hogy szerinte „emberfeletti” feladatok várnak rá, amit erkölcsi támogatás nélkül vállalni nem mer. Argentínába Bánátból, Jung Tamástól, ne várjatok papot. Szegénynek olyan kevés papja van, hogy ez a legnagyobb problémája. [...].

NÉVMUTATÓ

(A dokumentumokban szereplő nevek a dokumentum sorszámával)

Ádám György – 13, 14, 20, 21, 22, 24, 31	Fenyő Vendel SDB – 10
Amann Raymund – 24, 31	Frank Miklós – 31
Ambrus Szaniszló – 22, 26, 29	Füzér Julián OFM – 24
B ácsváry Róbert SJ – 22, 23, 24	Gianone Egon – 21
Baggio Sebastiano – 2, 21	H arangozó Ferenc – 16, 21
Bagi István – 5, 8	Hegyi János SJ – 24, 25
Balogh Vince – 31	Homeyer, Josef – 15, 22
Bánk József – 23, 24	Ijjas József – 1, 4, 14
Bayer, Carlo – 2, 9, 15	Ispánki Béla – 4
Casaroli, Agostino – 9, 15, 21, 24	J ung Tamás – 21, 32
Celata, Luigi Piero – 21	K ádár László Gábor O.Cist. – 15, 23, 24
Ciccardini, Bartolo – 11, 12	Kovach/Kovács Angelus OFM.Cap – 10, 31
Clarizio, Emmanuele – 2, 14, 29	König, Franz – 30
Craxi, Battino – 12	Krahé, Heinrich Josef – 9
Čzapek, Velimir – 21	László püspök lásd Stephan László
Csábi József – 22, 24, 31	Lékai László – 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 19, 20, 23
Cserháti József – 1, 18, 23	M ácsády István – 20
Csertő Sándor – 5, 21	Matuska Mária lásd Teréz néni, nővér
D évény István – 26, 27, 29	Mehrle Tamás OP – 21
Dobai Sándor – 21	Mihályi Géza – 12
F ábián Árpád – 1, 11, 13, 17	Miklós Imre – 9, 18
Fábián Károly – 6, 8, 10, 24	
Fejtő Ferenc – 12	

203 Utalás VI. Pál pápa halálára, amiről a levél elején tesz említést. A pápa 1978. augusztus 6-án hunyt el. *VI. Pál pápa halálára*, in: Életünk 1978. szeptember. A pápa életrajza TORNIELLI, Andrea: *Paolo VI. L'audacia di un papa*, Milano, Mondadori, 2009

204 *a semmiből teremteni*

205 *érv mellette*

206 *joghatósága*

207 *meg fogjuk látni*

208 *bizonytalankodik, ingadozik*

- Mindszenty József – 1, 20
 Montanelli, Idro – 12
 Müller, S. Franz – 21
- Nenni, Pietro – 12
- Nyéki Kálmán – 20
- Paskai László OFM – 23
 Pataki László – 13
 Pauka László – 20
 Pál pápa, VI. – 18, 20, 21, 24
 Pápa lásd Pál pápa VI.
 Poggi, Luigi – 3, 5, 9, 23
 Primás lásd Lékai László
- Querrucci reverenda szabó – 17
- Radics János – 24, 25, 31
 Rác Imre – 27
 Ratzinger, Joseph – 21, 23
 Rosta Ferenc – 23
 Sainz, Muñoz Faustino – 3
 Sempety László – 5
 Seper, Franjo – 21
 Sudár János – 5, 6, 12, 13, 24, 25 28
 Stephan László – 21
 Sümegh Ferenc Lothár OSB – 20
- Szentatya lásd Pál pápa VI.
 Szőke János SDB – 7, 21, 29, 31
- Takács Gyula – 11
 Teréz néni, nővér (Matuska Mária) – 12, 13
 Tessarolo Giulio CS – 10
 Tétény Gyula – 22, 24, 31
 Tewes, Ernst – 21
 Tomkó, Josef – 21
 Tóth József – 30
 Tóth László professzor – 12
 Tóth László – 23
- Valentiny Géza – 9, 15, 21, 24, 29, 30
 Varsányi Vilmos – 12
 Vecsey József – 8, 20
 Villot, Jean – 1, 2, 5
- Walper Ferenc – 26, 27, 29, 30, 31, 32
 Werenfried Straaten van – 2, 15
 Wittenauer, Bruno – 23, 24, 31
 Wyszyński, Stefan – 14
- Zágon József – 1, 10, 17, 20, 31
 Zakar Polikárp O.Cist. – 6, 20
 Zvekanović, Matija Matiša – 10, 22

IMRE LÁSZLÓ NÉMETH

HUNGARIAN CHURCH NEWS IN ISTVÁN MESTER'S CORRESPONDENCE 1975–1978

This study is summarising the news about the Hungarian Church between 1975 and 1978 from the letters written by István Mester (1917–1984), the second president of the St. Stephen Foundation of Rome, the head of department of the Congregation for the Clergy and Archbishop Lajos Kada (1924–2001), who was then a nuncio in Costa Rica. The entire correspondence contains 137 letters from 1975 to 1984, which witnesses the friendly relationship formed within the walls of the Pontifical Hungarian Institute in the 1950s, where István Mester was the superior of Lajos Kada. In addition to the Hungarian ecclesiastical news, the correspondence includes information about the St. Stephen House, the Congregation for the Clergy and about the issuance of the canon law of the Catholic Church. The published Hungarian ecclesiastical news is personal news about the Vatican's Eastern Policy. István Mester was filled with positive expectations, seeing the appointment of the new Hungarian Cardinal László Lékai (1910–1986). Over the years, his increasing disappointment gains weight. An important question in the correspondence is the person of the newly appointed emigrant bishop. This clearly illustrates the relationship between the Hungarian emigrants and the Hungarian Catholic Bishop's Conference polity during that time. Correspondence is a valuable and rich source of recent Hungarian church history, which should be shared with others in order to create a complete and objective image of events and people.

KÖVES-KÁRAI PETRA

„A HÁZ MEGTELT A BALZSAM ILLATÁVAL”¹

Ozsvári Csaba művészete

„A vallásos és szakrális művészet Isten végtelen szépségére figyel, azt akarja lehetőségei szerint emberi alkotásban kifejezni. Annál jobban szolgálja tehát Istent, az ő dicséretét és dicsőségét, minél tudatosabban törekszik arra, hogy alkotásaival a lehető legjobban vezesse Isten felé az emberek lelkét.”²

(II. Vatikáni zsinat)

„Én azon fáradozom a magam eszközeivel, hogy az Isten iránti vágyat fel tudjam ébreszteni az emberekből. Ez a mai egyházművészet feladata.”³

(Ozsvári Csaba)

1. KEZDETEK ÉS HATÁSOK

1.1. Ozsvári Csaba művészeti tanulmányai

A „Kisképző” (Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola, ma Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium) ötvös szakának elvégzése után 1982 és 1987 között az Iparművészeti Főiskola (ma Moholy-Nagy Művészeti Egyetem) ötvös szakán tanult ahol Engelsz József (1928–2009), a korszak egyik legjelentősebb alkotója volt a mestere. Ő volt először nagy hatással Ozsvári művészetére: mindamellett, hogy „hitt a mesteriségbeli tudásra alapozható megmunkálások sokaságában, s életművét [...] a középkori mesteremberek munkamódszerének szellemében valósította meg”,⁴ Engelsz a magyar népművészet motívumain túl a görög vagy bizánci művészetből merített alkotásaiban, néhol pedig sajátos organikus és geometrikus formákból építi fel plasztikáit.

1 Jn 12,3. Ozsvári Csaba egyszer ezt válaszolta arra a kérdésre, hogy mi az egyházművészet. *Szerette az Egyházat – Portré Ozsvári Csabáról*. Szerk. Török Orsolya. Családok a Csaláért Egyesület, Óbudavár, 2016, 63.

2 KEK 2513. Letöltve, 2018. január 5.: <http://www.katolikus.hu/katek/kek02464.html>

3 Vatikáni Rádió riportja, 1995. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 89. Újraközölve: ÁRKOSSY István: *Ab-lak az égre – Ozsvári Csaba ötvösművészete*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2017, 39.

4 ÖTVÖS NAGY Ferenc: *Ötvösművészet – A kezdetektől napjainkig*. Scholar Kiadó, h. n., 2011, 298.

Engelsz Borsos Miklós szobrásznak és grafikusnak volt a tanítványa volt. Így érthető az a szemlélet és hozzáállás Engelsztől, hogy a funkció és a díszítőkedv vegyült műveiben.⁵ Ezt adta tovább tanítványainak.

Ebben az alkotói körben, Ozsvári és Engelsz mellett a liturgikus tárgyak kiképzői között ott volt még Péri József (1933–2003), a „profán” oldalon pedig Dobos Gyöngyvér, aki poharakon és ékszereken mutatja meg ma is tudását.

Ozsvári 1986-ban elnyerte a Kozma Lajos-ösztöndíjat, majd 1987-ben diplomázott a *Csempeszkopácsi kapu* újrarendelésével.

1.2. Technikai bravúr – munkamorál

„Amikor Csaba végzett az Iparművészetin, mestere, Engelsz József úgy nyilatkozott, hogy jelenleg két ötvös van Magyarországon. »Én – és Ozsvári Csaba...« A domborítás nagyon érdekes technikája az ötvösségnek. A fonákjáról, a baloldaláról [hátdaláról], láthatatlanban kell megálmodni a munkának az eredményét. Ő a negatívumot csinálja, azonban ebből pozitív lesz, amit aztán cizellálni kell. Nagyon sok gondos utómunka van. Az alapját az adja, amikor a fonákjáról kidomborítja az alakokat. Ehhez Csabának rendkívülien jó érzéke volt. Az első pastoforium ajtó után szenvedélyesen a szakrális művészetet igényelte” – mondta Pálos Frigyes atya, művészettörténész, a váci egyházmegyei múzeum megalapítója.⁶

Ozsvári Csaba a domborítás technikáját alkalmazta, amely tulajdonképpen egyfajta negatív előlátást feltételez. Amellett, hogy nagyon meg kellett terveznie és „átlátnia” az anyagon, igen nehéz fizikai munka is volt, amelyről kezének állapota is árulkodott.

Engelsz Józseftől is, de valójában saját benső munkamoráljából fakadt a „középkori mesterember-hozzáállás”, illetve ahogyan az ikonfestők végig elmélkedik és „kiimádkozzák” magukból az Isten képmását tükrözni hivatott és imádságra hívó tárgyat.

Ozsvári elmélyülését a téma vázlaton való kidolgozása mellett – amelyet általában pausz papírra készített, tussal és ceruzával, rajta a legfontosabb adatokkal (kinek, mikor, milyen méretben), és a hozzátartozó legfőbb, általában bibliai idézetekkel, – az alkotás közbeni zenehallgatás jelentette.

„Alkotás közben, és még inkább imádságai alatt nagyon szeretett zenét hallgatni. Kedvence volt J.S. Bach, illetve a középkori és barokk egyházi zene. Igen komoly és igényes CD gyűjteményét (kb. 600 db lemez) naponta használta. Kiszepi műhelyébe mindig vitt magával egy-két CD-t. Szavakban nehéz kifejezni azt az érzelmi gazdagságot és kifejező erőt, amellyel ezek a dallamok elárasztják a lelket. Csaba számára ez a zene nyitotta meg a csatornát Isten és az Ő világa felé. Többször mesélt róla, hogy ő ezeket a műveket hallgatva képes imádkozni igazán. Ha a közösségi alkalommal ő vezette az imádságot, mindig hozott valami aktuális kedvencet. A latin, német vagy olasz szövegek magyar fordítását, amelyeket gyakran komoly utánajárással készített el, felolvasta, és ezután nyitott füllel és szívvel hallgattuk és hagytuk, hogy a zene felemelje a lelkünket majdnem a mennyországig.”⁷

5 DÁVID Katalin: *Engelsz József. (Mai magyar művészet). Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1972, 9.*

6 *Szerette az Egyházat*, i. m. 21–22.

7 *Szerette az Egyházat*, i. m. 74–76.

„A másik, ami számomra létszükséglet, olyan, mint a levegő vagy a víz, az a zenehallgatás. Munka közben is, mivel egyedül vagyok a műhelyben, és vannak olyan részek a munkámban, amik nem hangosak, lehet zenét hallgatni. Fontos számomra a középkori és reneszánsz kórusmuzsika, de a korai barokk, a barokk zeneszerzőitől is szívesen hallgatok. Nemcsak hallgatok, hanem erőt merítek ezekből a művekből.”⁸

1.3. Előképek, inspiráló források

„Csaba művéről – amely azután az ismert liturgikus tárgyak körében vált teljessé – az időtlenség kategóriája jut mindig eszembe: Krisztus-központú művészetét nem lehet stílus-kategóriákba szorítani. A középkori magyar művészet ornamentikája és a középkort idéző szimbolika valójában szintén erről az önmagát a Teremtőnek átadó időtlenségről szól, a művészeti gesztusok és a tematika párhuzamai elvesztik önállóságukat Csaba eredeti és őszinte, hiteles művészi világában – amilyen ő maga is volt” – írta róla Krähling János.⁹

Az építész barát jól érzékeli Ozsvári előképeinek forrását, amelyekből néha konkrét motívumot is kölcsönöz. Ezeket az inspirációkat egyrészt a művészeti könyvekből, főként a kora középkori, szkíta, bizánci, honfoglalás kori magyar, illetve ortodox művészettel foglalkozó képes albumokból,¹⁰ másrészt a különböző gyűjtemények megismeréséből nyerte. Művészetére természetesen az olasz tanulmányutak hatottak leginkább: többek közt 1992-ben Rómában, három év múlva szintén az Örök Városban és Vicenzában járt.

Íme, néhány példa arra, amikor konkrét előképet használ Ozsvári Csaba. A díszítő motívumokra csak utalok, hiszen azok is abból a hagyományból forrásznak, s amelyet szinte minden művénél megemlíthetnénk.

A *Vir dolorum*, azaz a Fájdalomok férfija képtípuson Krisztus sebei láthatók, utalva a Passióra, Krisztus áldozatára. A keleti egyházban már a 12. századtól fogva ábrázolják így Krisztust. Assísi Szent Ferenc hatására Krisztus kinszenvedése a misztika és elmélkedés középpontjává vált. A 14. századtól terjedt el az élő és szenvedő, egész alakos Krisztust ábrázoló ikonográfia. Néhol Szűz Mária és Szent János alakjai is megjelennek, tartva Krisztus halott testét. Egy külön képtípust alkotnak azok a kompozíciók, amelyeken Krisztus mellett az Atyaisten és a Szentlélek galambja jelenik meg – erről a Szentháromság-ikonográfiáról alább írunk Ozsvári kapcsán.¹¹

Az 1997-es vatikáni *Vir dolorum* című kisméretű eucharisztikus kötődését a szőlőfürtök és -indák alkalmazása erősíti meg. A 2008-as művön ellenben nincsen

8 *Szerette az Egyházat*, i. m. 76.

9 *Szerette az Egyházat*, i. m. 22.

10 Az otthonában legtöbbet forgatott művészeti könyvek témái a következők voltak: A művészet története – A korai középkor, Bizánci művészet, Szkíta művészet, Magyar művészet, valamint különböző művészek monográfiái, mint Michelangelo, Duccio, Wiligelmo, Nicola és Giovanni Pisano, a Della Robbia család etc.

Példaként a *Novgorod – Architecture et art XVIe–XVIIIe siècles* című (Vladimir Gromine tanulmányával, Editions d'art, Leningrad, 1984) album megléte az ortodox művészet Csabára tett nagy hatását is mutatja. A benne szereplő pixisek, ruhadíszítmények, az írótabla ornamentikája, a misekönyvborító keresztrefeszített Krisztus-alakja, illetve a még ma is egy cetlivel megjelölt fotó a novgorodi Szent Szófiakatedrális magdeburgi bronz kapujáról, mind-mind ennek bizonyítékai.

11 *A keresztény művészet lexikona*. Szerk. Jutta SEIBERT, a Herder Verlag lexikonszerkesztőségének közreműködésével, ford. HARMATHNÉ SZILÁGYI Anikó, Corvina, Budapest, 1986, 90–91.

ilyen utalás, azonban angyalokkal látható a Fájdalmak férfinja. Ez az angyalokkal kísért ábrázolás megjelenik Ozsvári Csaba 1996-os (váci) fekete nóduszú és 2004-es (budapesti) kelyhén. Mindkét esetben a liturgikus edény referál a Passió és a szentmiseáldozat kapcsolatára. Szép előképe ezeknek a műveknek a kecskeméti Föplébánia templom 14. század második feléből származó *imago pietatis*-a.

A 2005-ös *Gótikus feszület* (Budapest) előképei a 11. században szokásba jött nagyméretű *croce dipinták*. Nevük onnan ered, hogy a keresztrefeszítés-ábrázolásokat, kiegészítve Szűz Máriával és Szent Jánossal, a diadalív alatt helyezték el, így fejezve ki Krisztusnak a halál és a bűn feletti győzelmét. Az itáliai előképek festett változata Ozsvári diadalkeresztjén kiegészül további ábrázolásokkal: míg a leghíresebb firenzei példán (Basilica di Santa Croce), Cimabue 1290 körüli alkotásán Krisztus jobbán Mária, balján pedig Szent János apostol jelenik meg, addig Ozsvári keresztjén balra a hosszú hajába könnyecskéjeit törölgető, az olaj felkenésére használt faágat tartó Mária Magdolnát, míg jobbra a kedvenc tanítványt, evangélista Jánost látjuk kezében az írott könyvvel. Szűz Mária a felső, az I.N.R.I. feliratnak általában helyt adó területen jelenik meg, mint az Anyaszentegyház, két angyal kíséretében: Szent Mihály a karddal, Szent Gábor pedig az Angyali üdvözlés liliomával. A Cimabue-előkép Krisztus alakjának szinte a néző elé kiterjesztett, felé nyúló mozgalmassága Ozsvári művén a glória a kereszt szegélyének érintésével, és hosszú kezeinek és ujjainak megnyújtásával, a két szent megérintése által válik érzékelhetővé.

Szűz Mária az Anyaszentegyház megszemélyesítőjeként jelenik meg szintén az ugyanebben az évben elkészített *Egységkereszt*en. Mária figurája, derekán rózsafüzérrel, aki helyben gyűjti össze fia minden egyes vércseppjét, *Ecclesiaként* cselekszik, így jelentve meg az Egyházat, amely a szentségek közvetítője, az Oltáriszentség kiszolgáltatója. Ahogyan azt a Zsoltárok könyve mondja: „Veszem az üdvösség kelyhét.”¹²

„Eszembe jutott egy feszület, az, amit mi schönstatti keresztnek vagy szövetségi keresztnek hívunk. A Megfeszített Krisztus mellett a Szűzanya egy helyben felfogja Krisztus kiömlő vérének. A Szűzanya ezen az ábrázoláson az Egyházat jeleníti meg. Az egy, szent és katolikus Anyaszentegyház. A Szűzanya és az Anyaszentegyház egy és ugyanaz” – írta róla Ozsvári Csaba.¹³

Szintén 2005-ben egy kelyhet készített az ötvösművész XVI. Benedek pápa részére, amelynek egyik oldalán újra megjelenik Mária a kehellyel az Anyaszentegyházra utaló szimbólumként, Mária és a gyermek Jézus, az Utolsó vacsora és a Feltámadt Krisztus jelenetei mellett.

A 2007-ben készített *Szenháromság* (Érd, ciszterci nővérek temploma) előképe a Magyar Nemzeti Galéria 1450 körüli, ismeretlen helyről származó diptichonjának a belső oldalán található táblaképe.¹⁴ A kompozíción kívül a két emberalak kéztartása és te-

¹² Zsolt 116,13.; *A keresztény művészet lexikona*, 76, 172.

¹³ Ozsvári Csaba: *Kötődünk az Egyházhoz – Szeretem az egyházat*. Kézirat. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 68.

Az egységkereszt rövid története: a chile-i schönstatti közösségben feszültség volt egy ideig, és amikor létrejött újra az egység, akkor készítettek először „egységkeresztet”. Minden schönstatti kápolna centiméterre ugyanakkora, viszont az oltáron lévő keresztet a helyi közösség választja meg. Csaba készítette el a magyar változatot. Valójában olyan kereszt, amelyen Jézus és Mária együtt van jelen, csak a chile-i és a magyar közösség feszülete. A többi hagyományos ábrázolásmódú. – Köszönöm Török Orsolya szavait.

¹⁴ Olaj-tojás tempera, aranyozott, fenyőfa; 64,5 x 51,5 cm. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz. 52.658

kintete egyezik leginkább, feltűnő különbség a dicsfényvel övezett Atyaisten, Fiúisten és Szentlélekúrsten. A 14. században megjelenő képtípus – amelynek kialakulására a fentebb említett *Vir dolorum* ábrázolás nagy hatással volt – emberileg még közelebb hozza a hívekhez a megrendült Atya alakját.

2. KRISZTOCENTRIKUS¹⁵ SZIMBÓLUMOK ÉS OZSVÁRI-MŰVEK

2.1. Utószimbolika

Mielőtt rátérnék néhány vallásos jelképre, amelyek Ozsvári Csaba munkáin megjelennek, hadd előlegezzem meg az *utószimbolika* fogalmának gondolatát, amelyet a későbbiekben Dávid Katalin műve kapcsán kellene megemlítenünk, de annak egyik részlete, amely az oltárfelszerelésekkel foglalkozik, nagyon idekívánkozik.¹⁶

Ozsvári legtöbb művének típusa is az oltárfelszerelések csoportjához tartozik, hiszen kehelyről, a hozzá tartozó paténáról, cibóriumról, ampolnákról, evangéliumoskönyvek borítóról, pásztorbotról, oltár-, illetve körmeneti keresztekről beszélünk. Ennek a tárgycsoportnak pedig az a sajátossága, hogy használatukban egyfajta utószimbolikáról beszélhetünk, hiszen kezdetben ugyanilyen tárgyakkból ettek és ittak az emberek, és csak az áldozatbemutató liturgiája kialakulásakor, használatuk által váltak szentté a profán mindennapos edények. Ehhez olyan jelképi értelmezéseket kaptak, amelyek utalnak az oltáron betöltött szerepükre. A szakrális funkció alapján létrejött jelkép-hordozók alakították ki az oltárfelszerelések ikonográfiáját. De nemcsak szimbólumok létrejöttéről beszélhetünk, hanem az anyag kiválasztásáról és az alakjukat meghatározó forma kategorizálásáról is.¹⁷

2.2. A bárány

A bárány keresztény kultúránk legfőbb Krisztus-szimbóluma. Mondanivalója az az áldozati szerep, amelyet Krisztus vállalt fel értünk mint ártatlan ember, az Isten fia. A húsvéti bárány vérenek megmentő szerepe mellett természetesen az ószövetségi történetre, Izsák feláldozására, és számos egyéb egyházatya és -tanító írására (pl. Nazianzosi Szent Gergely bárányszimbolikájára) kell gondolnunk.¹⁸

„A nemesfém-ből készült és drágakövekkel ékesített, kegytárgyakká avatott műtárgyak sorában, a magyarországi látogatásakor 1991-ben a Szentatyának ajándékozott evangéliumos könyv aranyozott ezüst díszborítása tökéletesen kifejezi keresztény hitünk két alappilléret: a *mysterium incarnationis* és a *mysterium paschalis*. A díszes keresztbe foglalt *Agnus Dei* körül az evangélisták szimbólumai a keresztény ikonográfia klasszikus motívumkincsét sajátos stílusban fejezik ki. A hátsó borítón az Istennek Szent Anyja

15 Szilárdfy Zoltán használta először ezt a *terminus technicus* Ozsvári munkáira, diplomamunkájának értékelésekor. Ld. 26. j.

16 DÁVID Katalin: *A szép teológiája, mint a művészi érték megközelítésének módszere*. Szent István Társulat, Budapest, MMVI. 83–88.

17 DÁVID Katalin, i. m. 84–86.

18 VANYÓ László: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest, 1988, 202–208.

látható, aki egyúttal Boldogasszony Anyánk is, körében a magyar szentek és királyok és Gellért püspök őrt álló figuráival.”¹⁹

2.3. A pelikán, a fönix és a sas

A keresztény ókorban, a 2. században görög nyelven íródott egy szimbólumgyűjtemény, amely valós és mesés állatok történeteinek vallásos magyarázatát adta a keresztény olvasóknak. Ez volt az úgynevezett *Physiologus*, amely görögül természettudóst jelent.²⁰ Ennek több változata is létezett, amelyek a bizánci birodalomban terjedtek el, és ezek a szimbólumok egyrészt az ebből kialakult bestiráriumokon keresztül (amelyek állat- és kögyűjtemények vallásos szimbólumrendszerét írták le), másrészt Bizáncból hagyományozódtak át aztán a kora középkori európai művészetre, amikor a bizánci művészet nagy hatással volt rá. Végül a reneszánsz építészetben kezd eltűnni teljesen az állatszimbolika, Clairvaux-i Szent Bernát kritikája és a ciszterci építészet egyszerű, letisztult felületek létrehozásának törekvése nyomán.

A *Physiologus*ban található meg a pelikán szimbóluma is, amelynek jelentése a fönixszel együtt igen hasonló. A pelikán bár a tisztátalan állatok közé tartozott a Biblia szerint, a pusztában élő pelikánról mégis legendák alakultak ki. Ez az állat szereti a magányt, illetéknéppen olyan, mint néhány próféta, pl. Jeremiás. De az Úr is ilyen, főleg, ha a madár önfeláldozó szeretetét tekintjük: amikor ugyanis biztonságos sziklaszirthe építette fészket, a hím elrepül, és otthagyja fiókat. Viszont a kígyó így is meg tudja támadni mérgével a fiókat, mivel a szelet kihasználva mérgét rájuk fújja, s mire visszatér a hím, gyermekeit mind holtan találja. De a pelikán tudja, mit kell tennie, a magasba repül, és önmagát megsebezve vércseppjeit a felhőkön keresztül a fiókáira hullajtja, ami életre kelti őket. A pelikán tehát az Urat jelenti, kicsinyei Ádámot és Évát, a fészek a paradicsomot, a kígyó pedig a Sátánt. Krisztus, akinek lándzsával átdöfték oldalát, vére által életre keltett minket is.

Egy másik legenda szerint a nőstény pelikán túlradó szeretetével megöli kicsinyeit: melengeti őket a fészekben, csókjaival megcsipkedi őket, néha átdöfi mellüket a csőrével. Mire a hím három nap múlva hazaérkezik, kicsinyeit holtan találja. Szomorúságában átdöfi saját oldalát, melyből vér kezd folyni a halott fiókákra, akik életre kelnek. Ez Krisztus harmadnapra való feltámadásnak a jelképe. Mivel táplálásról is szó van benne, így lett eucharisztikus szimbólum is. Gyakran látni Tabernákulumok ajtaján és tetején, valamint kelyheken és úrmutatókon.²¹

A 2004-es monstancia (magántulajdon) talpán a fönix alakját ismerhetjük fel, amely értelmezésének gyökerei az egyiptomi művészetben keresendők, de a pálmával való görög nyelvbeli hasonlósága alapján hamar bekerült a keresztény szimbolikába. (Mint ismeretes, a palma/pálmaág bibliai jelkép.) A fönix a görög-római világban is már a lélek újjászületését jelenti, a kora keresztényeknek pedig a test feltámadását. Több „eredet-

19 Dr. SZILÁRDFY Zoltán: *Gondolatok Ozsvári Csaba művészetéről*. In: Ozsvári Csaba ötvösművész, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest, 2011, 54. Újraközölve: *Szerette az Egyházat – Portré Ozsvári Csabáról*. Szerk. Török Orsolya. Családok a Csaláért Egyesület, Óbudavár, 2016, 164.

20 *Physiologus, A Zsámboki-kódex állatábrázolásai*. Ford. Mohay András; az utószót és a képmagyarázatokat KÁDÁR Zoltán írta. Helikon, [Budapest], 1986.

21 VANYÓ, i. m. 190–201.

monda” is ismert a fönixről, amelynek a lényege, a saját testéből való újjászületés, a feltámadás, a következő történetben is jól érzékelhető.

Szűz Mária elszenderedésének kapcsán ismerünk egy homíliát, amelyben a következőket mondja a fönixről: minden 500. évben, 3 illatozó ággal a csőrében, a templomban lévő oltárra repül, ahol az áldozatot mutatják be. A gallyakat az oltárra helyezi. S akkor az égből jövő tűz meggyújtja a faágakat, ami elpusztítja a fönixet. 3 nappal később azonban egy kis féreg jelenik meg az oltáron, amelynek szárnyai nőnek, és újra fönixszé válik. Ez Krisztus feltámadását szimbolizálja.²²

A budapesti Apostoli Nunciatúra részére készített tabernákulum gyönyörű példája a fönix kidolgozásának. De nemcsak fő ikonográfiai témájának köszönhetően kiemelkedő ez a 2000-ben készült alkotás, hanem a növényi ornamensekből komponált keretdíszben megbújó „halinda” virtuóz megformálása is gazdagítja a kompozíciót.

Ozsvári 1994-es misekönyvborítóján (Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény) az áldozat különböző szimbólumait láthatjuk. A hátoldalon Szűz Mária is megjelenik gyermekével, magyar szentek társaságában. Ha jobban megnézzük az utóbbi jelenetet, észrevehetjük, hogy a gyermek Jézus kezében egy kis madarat tart. Ez lehet az eljövendő szenvedésre utaló tengelic, vagy az a fönixfióka, aki majd újjászületik és ezáltal a feltámadást szimbolizálja, vagy pedig lehet az a sasfióka, aki majd a halál felett aratott győzelmével az égi hatalom uralkodója lesz, vagy Szent János apostol jelképeként az isteni titkok ismerője lesz. A sas minden esetben pozitív keresztény szimbólum, fiókáival a szemlélődést, a kontemplációt, tehát az isteni titkok látását jelképezi. Ugyanis a sas gyermekeivel a Napig felszáll, s az annak fényét elviselő fiókáit ismeri el sajátjának.

2.4. Tipológia

A misekönyvborító fő oldalán a bibliai áldozat jeleneteit láthatjuk. Az áldozat konkrét ószövetségi előképekben bővelkedik, amelyet a művészetekben szeretnek megidézni, párhuzamba állítani az Újszövetség legfőbb áldozatbemutatásával, a keresztrefeszítéssel. Általában a következő 3 áldozatot jelenítik meg mellette: Ábel, Ábrahám és Melkizedek pap áldozatát.

Ábel áldozatának történetét a Teremtés könyvéből ismerhetjük: „Bizonyos idő elteltével történt, hogy Kain a föld terméséből áldozatot mutatott be az Úrnak. Ábel is áldozatot mutatott be, nyája zsenge bárányaiból, azok zsírjából. Az Úr kegyesen tekintett Ábelre és áldozatára, Kainra és áldozatára azonban nem tekintett. Ezért Kain nagyon haragos lett...”²³ Ezután ölte meg Káin Ábelt. Említsük meg még itt, hogy Ábel áldozata óta a legenda szerint tízszer jelent meg a fönix madár, és Krisztus születése óta senki sem látta. Így az ötezer esztendő megegyezik a világ teremtésével kezdődő zsidó időszámítással. Tehát itt kapcsolódik össze a fönix szerepe az üdvtörténettel.²⁴

Ábrahám és Izsák történetét is jól ismerhetjük, hadd idézzem Pilinszky Jánost: „Isten nem kérte volna tőle egyszerűen fiát, Izsákot, ha nem tudta volna, hogy Ábrahám mennyire szerette a fiút. Sőt mi több, ha Ábrahámnak fia iránti szeretete nem lett volna

²² VANYÓ, i. m. 193.

²³ Ter 4, 3–5

²⁴ VANYÓ, i. m. 193.

a legnagyobb, mit apa fia iránt érezhet – engedelmessége örület és gyilkosság lett volna. Ábrahám öreg szíve azonban oly forrón szerette a gyermeket, hogy Isten méltónak találta őt arra, hogy beavassa saját isteni-atyai szeretetének áldozatába... A tökéletes hit csodája – kívülről nézve – mindig rejt valami fölfoghatatlant, sőt ellentmondásosat magában. Megrendült szívvel és elmével érezzük, sejtjük, hogy Ábrahám hite lényegében a szeretet legmélyebb titkába vonta őt.”²⁵

Melkizedek (Sálem, azaz Jeruzsálem királya) az Ószövetség hajnalán Ábrahámot megáldva, – a kor áldozatbemutatósi hagyományaitól teljesen eltérően – kenyeret és bort áldozott a magasságbeli Istennek, és ezzel előképét szolgáltatta az Újszövetség áldozatának. A történészek eddig nem találtak más írott forrást arra nézve, hogy valóban létezett volna e személy.

2.5. A Csempeszkopácsi kapu – Ozsvári Csaba diplomamunkája

Ugyanezen tipológiai ábrázolások közé sorolandó Ozsvári Csaba egyik legkorábbi munkája, az 1987-es diplomamunkaként elkészült *Csempeszkopácsi kapu* is. Az Árpád-kori templom déli oldalára tervezett réz domborítás szépen beilleszkedik a timpanonjában keresztet tartó Agnus Dei ábrázolással ellátott román kori bélétes kapuba, rimelve annak stilizált ornamenteihez és az „ősi keleti perzsa-szasszanida motívumkincshez”.

„Egy épület legjelentősebb nyílászárója a funkciót és szimbolikát tekintve egyaránt: a kapu. Ezért az ajtón domborított jelenetek az üdvtörténet azon eseményeit ragadják ki, amelyek jelentéstartalmuk miatt összefoglalják *az emberiség megváltásának történetét a teremtéstől kezdve az eszkatologikus beteljesülésig*” – írta Szilárdfy Zoltán pap és művészettörténész.²⁶

Ahogy haladunk felfelé a kapun, az ószövetségi jelenetektől, a bűnbeeséstől, Ábrahám áldozata és Jákob küzdelme az angyallal után Keresztelő Szent János alakja kapcsolja össze az Ószövetséget az Újszövetséggel, mellette két oroslánal, mint „az antik építészetből ismert kapuőrző” figurákkal. A következő elemben Szűz Mária mint az Irgalmasság Anyja, a Mennycsászár kapuja jelenik meg, kezében keresztet tartva, ami „megváltó anyai kínjaira” utal. Szent Péter a kulccsal a Mennycsászár kapujának őre. „... mint-ha megelevenednének a Halotti Beszéd segítő szentjei: »Szent Asszin Mária, Szent Péter Úr«, bent, a kapun túl pedig vár az ítélet arkangyala, *Szent Mihály*, a csempeszkopácsi templom ősi patrónusa.”²⁷ A kapu aljáról induló fa Krisztus keresztrefeszítésének jeleneténél válik igazi életfává. A kapu timpanonjának eredeti domborműve, az Agnus Dei, a Bárány a kereszttel pedig Krisztusnak az Utolsó ítéletkor való megjelenésére utal. A

25 PILINSZKY János: *Ábrahám áldozata (Jegyzetek a Genézishez VIII.)*, Új Ember, 1966. november 27. Letöltve, 2018. január 9.: <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373/pilinszky00689/pilinszky00689.html>

26 SZILÁRDFY Zoltán: *Templomkapu, mint diplomamunka*. Új Ember, 1987. március 3., 6. Kurzíválás az eredeti szövegben.

Ne felejtjük el azt, hogy Ozsvári nagyon fontosnak tartotta lelki életében a páli teológiát. Sokat is foglalkozott Pál krisztocentrikus szotériológiájával is, amely tulajdonképpen egyfajta kapcsolatot jelent azokkal a műveivel, amelyek a tipológián alapszanak. Ez a gondolatmenet újabb tanulmány és kutatás tárgya lehetne.

27 SZILÁRDFY, i. m. Kurzíválás az eredeti szövegben.

„végítélettől rettegő apokaliptikus szorongás” érzését kelti a nézőben Csabának ez a műve.²⁸

„... amikor megkért arra, hogy segítsék az előtanulmányokhoz anyagot találni és készítsünk közösen egy az egyes makettet a csempeszkopácsi román kori templom déli kapujáról, elámultam, hogy milyen bátorsággal, elhivatottsággal vág neki egy olyan témának, amely az akkori államszocializmus keretei közt megengedhetetlennek tűnt s egyúttal felkiáltás volt a szakrális művészet megújítására.

Nagy bátorság kellett ehhez, és témavázlatát az Iparművészeti Főiskola nem könnyen fogadta be.” – írta róla Krähling János.²⁹

„Szüksős lehetőségeimhez mérten, minden igyekezettel azon vagyok, hogy megértsem azt, ami a középkori kultúra egységét biztosította. Tudom, hogy ez sokkal, de sokkal alaposabb tanulmányozást igényel, de diplomamunkám, talán mint első és bizonytalan lépés, elfogadható.”³⁰

„Concordantia veteris et novi testamenti teológiai koncepciójával mindig és mindenhol találkozunk a középkori művészet vizsgálata során, ezért nekem nem lehetett egyszerűen kikerülni ezt a kompozíciós megoldást. Egy másodlagos osztás közbeiktatásával próbáltam a problémát megoldani, úgy, hogy a jeleneteken végigfutó, azokat mintegy kettéosztó motívumot alkalmaztam. Ez az elem az Életfa motívuma, mely az alsó sáv jelenetétől (Kiűzetés a Paradicsomból) indulva, a számomra drámai tartalommal bíró ó- és újszövetségi jeleneteken keresztülfutva (Jákob harca az angyallal, Ábrahám áldozata, Keresztelő Szent János alakja, Szent Péter és Mária) a felső sáv keresztre feszítés jelenetében, a kereszt szimbólumává alakulva zárul, kapcsolatot teremtve a Teremtés és az eszkatológikus beteljesedés között.”³¹

„Hogy a kereszt üresen maradt, annak két oka van. Első és legfontosabb, hogy minden igyekezetem ellenére nem tudtam feszületet tervezni, a másik pedig az, hogy a kapu timpanonban látható Agnus Dei és az üres kereszt talán jobban utal a Feltámadás hitére.

Ha a gondolatot kellene megneveznem, mely a tervezés során irányított, akkor azt kell mondanom, s ez a kapu címe is lehetne: DEÉSZISZ. Így marad továbbra is a kapuzat központi motívuma az Agnus Dei, és így érthető meg az egész, számomra legfontosabb gondolati tartalma: Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.”³²

Ez a kapu igen bravúros megoldású és már megjelennek rajta Ozsvári egyéni hangot képviselő stílusának csirái is, főként az *ars sacrá*hoz való elköteleződésére utaló jelek. Megfogalmazása legközelebbi rokonai a hévízgyörki Szent Márton kapu és a ceglédi tabernákulum 1989-ből, valamint az 1986-os Máltai kereszt. Utóbbi munkája korai korszakának főműveként tartható számon. A réz domborításon Krisztus látható a keresztben, de nem egy teljes latin kereszt formájában, csak épp utalva arra, a felső, majdnem a legtejtjén alig kiugró keresztoszárral. A Megváltó testének kimunkálása még igencsak mestere stílusát követi. Krisztus nem oldalra tárja kezeit, hanem mint aki még jobban megadja magát, felfelé nyújtva szegezik a keresztnek. Feje felett, apró kehely formájában a következő szöveg olvasható: „Éli, Éli, lamma szabaktani.” Az absztrakció határát súrolja a mű egész megfogalmazása és méltón fejezi ki a legszegényebbek kiszolgáltatottságát.

28 SZILÁRDFY, i. m.

29 *Szerette az Egyházat*, i. m. 22.

30 OZSVÁRI Csaba: Diplomatervet ismertető dolgozat, kézirat, 5–6.

31 OZSVÁRI Csaba: Diplomatervet ismertető dolgozat, kézirat, 7–8.

32 OZSVÁRI Csaba: Diplomatervet ismertető dolgozat, kézirat, 12–13.

Ezek a „drámaian” megalkotott művek saját – ahogyan ő nevezte: „pogány” –istenkeresésének jelei is. „Azóta [a *Csempeszkopácsi kapu* elkészítése óta] eltelt 15 év. Sok mindent másképp gondolok már, hogyha most kellene készítenem ezt a kaput, akkor másképp csinálnám meg, de valami elindult akkor. S megkockáztatom, hogy kimondjam, hogy akkor köteleztem el magam az egyházművészetnek, és elhatároztam, hogy semmi mást nem fogok csinálni, csak az Istent szolgálni, és az Istent dicsőíteni a munkáimmal.”³³

Ahogyan Pálos Frigyes atya is megjegyezte: „Kezdetben, olyan érdekesen, mintha bizonyos pogánykodásból indult volna, gondolok ugye a diplomamunkájára. Aztán a kelta, vonalas díszítő elemek szerepelnek. Mindaz, ami az ő művén megmutatkozik, egy nagyszerű képességet rejt magában.”³⁴

3. OZSVÁRI CSABA MŰVÉSZETÉNEK SZELLEMI-LELKI HÁTTERE

A Katolikus Egyház Katekizmusa, a pápai instrukciók és más lelki olvasmányok

Ozsvári Csaba gyakran olvasta és elmélkedte át a Katolikus Egyház Katekizmusát. A kéziratból és más megnyilvánulásából is kiténik, mennyire fontosnak tartotta követni a teológiai tanítást és még jobban kifejteni és kifejezni azokat saját szakrális művészetében.

Szent II. János Pál pápa 1999. április 4-én kelt levelében a művészeket szólította meg. Ha elolvassuk ezt a néhány gondolatot, felidéződhetnek bennünk Ozsvári Csaba nézetei az szent művészetéről.

„[...] minél inkább tudatában van egy művész adottságainak, annál inkább érzi a készletét, hogy önmagára és az egész teremtésre szemlélődve, s egyre elmélyültebben tekintsen, és Istent dicsérő himnusz fakadjon föl a szívéből. Csak így foghatja föl önmagát, hivatását és küldetését teljes mélységében. [...] minden ember megkapta a feladatot, hogy saját életének mestere legyen: életéből mesterművet, műalkotást kell létrehoznia.”³⁵

A művészek „kiemelkedő szolgálatot tesznek a közjónak [...] hozzájárulnak egy nép életéhez és újjászületéséhez”.

„A Krisztustól rábizott üzenet továbbadásához a Egyháznak szüksége van a művészetre. Az Egyháznak ugyanis a szellemi, a láthatatlan valóságot, Isten világát kell fölfoghatóvá, sőt, amennyire csak lehet, vonzóvá tennie. Tehát az önmagában kimondhatatlant kell érthető formába öntenie. A művészetnek megvan a képessége, hogy az üzenet egyik vagy másik szempontját kiragadja, és olyan színekbe, formákba, hangokba öltöztesse, amelyek megfelelnek a szemlélő vagy hallgató intuíciójának. S ez úgy történik, hogy nem sérül az üzenet transzcendens tartalma, sem misztérium jellege nem vesz el.”

„Az Egyház tehát rászorul a művészetre. De elmondható-e, hogy a művészetnek is szüksége van az Egyházra? [...] A művész mindig a dolgok rejtett értelmét kutatja; kínzó gondja, hogy sikerül-e a kimondhatatlan világát kifejeznie. Nem látjuk-e, hogy az indításoknak micsoda forrásvidéke lehet számára az a lelki birodalom, amit a vallás jelent?”

33 Duna TV, 2000, *Tálatentum* – Ozsvári Csaba

34 Duna TV, 2000, *Tálatentum* – Ozsvári Csaba

35 *Levél a művészeknek. II. János Pál pápa levele, 1999. április 4.* Letöltve, 2018. január 10.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=68>

[...] a kereszténység, Isten Igéje megtestesülésének központi dogmája következtében olyan horizontot nyit a művészeknek, mely tele van inspiráló mozzanatokkal.”

„Levelemmel hozzátok fordulok, az egész világ Művészeihez, hogy kifejezzem megbecsülésemet és hozzájáruljak a művészet és az Egyház közötti még termékenyebb együttműködéshez. Meghívlak benneteket, hogy fedezzétek föl újra a szellemi és vallási dimenzió azon mélységeit, melyek a művészetet legnemesebb kifejezési formáiban mindig jellemezték.”

„[...] azok a nők és férfiak, akik a művészetnek szentelték magukat, tartoznak azzal, hogy zseniális tehetségükkel elmondják: Krisztusban meg van váltva a világ, az ember, az emberi test, és meg lesz váltva az egész teremtés, mely, ahogy Szent Pál írja: »sóvárogva várja Isten fiainak kinyilvánulását« (Róm 8,19). Várja Isten fiainak kinyilvánulását a művészet által és a művészetben is. Ez a ti feladatotok. A műalkotásokkal való találkozástól várja minden kor emberisége a mai is a felvilágosítást, hogy milyen úton járjon és mi a rendeltetése.”

„[...] művészetek legyen hozzájárulás az igazi szépség ábrázolásához, ami Isten Lelkének tükröződéseként változtassa át az anyagot és nyissa meg az emberek bensőjét az Örökkévaló érzékelésére.”³⁶

„A szabadidőmben, ami tényleg elég kevés van, mert hála Istennek sok munkám van, furcsa, de azt kell mondjam, hogy XVI. Benedek pápa írásait olvasom. Sokat írt a liturgia és a művészet kapcsolatáról. Mindenkinek ajánlom, nagyon hasznos és fontos olvasmányok.”³⁷

XVI. Benedek pápa 2007-ben írott, *Sacramentum Caritatis* című apostoli buzdítása a következőket mondja: „A keresztény templom természetét ugyanis az a liturgikus cselekmény határozza meg, mely föltételezi a hívők összefövetelét [ecclesia], akik Isten templomának élő kövei (vö. 1Pt 2,5).

Ugyanez az elv érvényes az egész szent művészetre, különösen a festészetre és a szobrászatra, melyekben a vallásos ikonográfiának a szentségek jelentését föltáró oktatásra [szentségi műsztagógia] kell irányulnia. Azoknak a formáknak komoly ismerete, melyeket a szent művészet az évszázadok során kialakított, nagy segítséget jelent azok számára, akik a megbízást adják az építészeknek és a művészeknek a liturgikus cselekményhez kapcsolódó alkotások elkészítésére.”³⁸

A már sokat idézett XVI. Benedek pápa enciklikái mellett különböző könyvei, valamint John Henry Newman breviáriuma és Albert Schweitzer művei is megtalálhatók Ozsvári Csaba könyvtárában. Természetesen a schönstatti lelkiségből és irodalomból (Joseph Kentenich atya és Tilmann Beller atya könyvei) is táplálkozott élete és gondolkodásmódja, amely nyilván – ha nem is közvetlenül, de – hatással volt művészi ábrázolásmódjára.

36 *Levél a művészeknek. II. János Pál pápa levele*, i. m. Az itt olvasható összes idézet forrása.

37 *Szerette az Egyházat*, i. m. 76.

38 Letöltve, 2018. január 11.: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=225#SC41>

4. „A SZÉP TEOLÓGIÁJA, MINT A MŰVÉSZI ÉRTEK MEGKÖZELÍTÉSÉNEK MÓDSZERE”³⁹

„Művészet: minden dolog mögött megmutatni Istent.”⁴⁰
(Hermann Hesse)

Ebben a fejezetben szeretném megismertetni Dávid Katalin szép fogalmát, amelyet mindenképpen Isten csodálatos műveként tekint, és köt össze „az Istenről való beszéd-
del”, a teológiával, ami Ozsvári Csaba esetében különösen szerencsés.

„A művészetben és a művészetben kívül engem nem érdekel más, mint Jézus Krisztus. És semmi másról nem akarok szólni, csak Isten dicsőségéről. Ha ez nem megy, akkor inkább hallgatók. Hívó emberként Isten közelségére vágyom. Társaságát keresem a Szentmisében, imádságban, a családban és a mindennapi munkámban. Amikor dolgozom, az ábrázolandó témában vagy liturgikus tárgyban újra és újra meg kell élnem a személyes kapcsolatomat Istennel. Ez nélkülözhetetlen a szakrális művészet területén. Hívóként végzem a munkámat. Mindig Istenbe kapaszkodva és mindig az Egyház közösségében. A szenvedő Jézus Krisztus ábrázolásakor a Megfeszített testének, sebeinek és arcvonásainak megformálásakor megrendítő az Ő közelsége. Megrendítő és félelmetes, de csodálatos is, mert csak az Ő közelségében élhető az Élet. Valamit ilyenkor megsejt az ember a végtelen Istenről” – írta Csaba.⁴¹

Aquinói Szent Tamásból kiindulva „minden alkotás formája valójában az alkotás eszméje, amit valamilyen anyaggal konkretizál a művész [...] mielőtt a művész egy anyag által érzékelhetővé teszi, benne már pusztán azzal, hogy elgondolja, anyagot kapott az alkotás. [...] [A] művet olyan relációként tekintjük, amely a megvalósulás és a művészen elgondolt forma között áll fenn. [...] A mérce [...] egy öntörvényű valóság, amelyet csak önmagához viszonyíthatunk.”⁴²

„Formából és materiából van minden... [...] Mindenki ott van a tiszta formából, az isteniből valami, és bennünk van a lehetőség, hogy szakadatlanul építsük a viszonyt a végtelennel. Ezt a lehetőséget a matéria hordozza. Amikor a forma és matéria kettőségét a művészetre konkretizálom, a teológiai rendben belül a minél teljesebb tökéletességet az határozza meg, hogy az alkotásban milyen az aránya a formának és a materiának, azaz, hogyan alakult az arány az alkotói folyamatban a mű eszméje és a hozzá választott esz-
közök között.”⁴³

„[A]z anyag szakrális valóság. [...] létünknek s mindennek, amit létrehozunk, a lényegéhez tartozik. A teremtés lényegéhez tartozik. Ezáltal és csakis ezáltal vált lehetővé létezésünk, minden dolog létezése. Az anyag tette lehetővé, hogy a tiszta formából, az isteni létből részeseadjünk. Anyag nélkül Isten van és semmi más. Szent Tamás gyönyörű mondata: »omne ens est bonum«, valójában legnagyobb erő az élethez. Ebben a mondatban a »bonum«, a jó a megfelelést és nem a tökéletességet jelenti, ami felé utal. Meg-

39 Dávid Katalin könyvének címét kölcsönöztem ennek a fejezetnek címeként. – DÁVID Katalin: *A szép teológiája, mint a művészi érték megközelítésének módszere*. Szent István Társulat, Budapest, MMVI.

40 „Kunst ist: hinter jedem Ding Gott zeigen.” Hermann HESSE: *Kunst – die Sprache der Seele*. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 2008, 19. Idézi: KOVÁCS-GOMBOS Gábor: *Transzcendencia a művészetben mint az idea „felragyogása” az anyagban*. DLA értekezés, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 5. Letöltve, 2018. január 9.: http://www.mke.hu/res/erzekezes_kovacsombosg.pdf

41 *A Liturgia és művészet* című kéziratának kezdete. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 46–47.

42 DÁVID Katalin, i. m. 14, 15.

43 DÁVID Katalin, i. m. 21–22.

felelőség az emberi mivoltnak, megfelelés a teremtett valóságnak, tehát megfelelés a forma és a matéria adott viszonyának.”⁴⁴

„Az »*omme ens est bonum*« magában foglalja a formát és a matériát abban az arányban, amelyben a magunk lehetősége szerint tökéletesek vagyunk, amelyben kibontakozik egész szubsztanciánk, amelyben minden, ami lényegünk, valósággá válik. Ezért kell hangsúlyoznunk, hogy az anyag bennünk mennyire nem a szükséges rossz, hanem része a Teremtő által akart embernek. Olyan nagy kincs, hogy amikor az ember bajba került, Isten saját megtestesülését vállalva mentette meg. [...] így az anyag részese lett a megváltásnak.”⁴⁵ Analógiaként használja Dávid Katalin: „amikor a művész a formát beülteti az anyagba, [...] vagyis létrehozza az alkotást, valójában a megváltás aktusához kapcsolódik, mert az anyag megváltása a felhasználása. És egyben a teremtés aktusához kapcsolódik, mert formát ad az anyagnak. Ez adja meg a szép megjelenésének lehetőségét: *az anyag felhasználása a forma érzékelhetősége érdekében, és a forma szerepe az anyagban rejlő lehetőségek megvalósításában.*”⁴⁶

4.1. A teremtés és a megváltás aktusa Ozsvári Csabánál

Valószínűleg ezt Ozsvári – alázatossága és szerénysége miatt – túlzásnak érezné, hogy művészként így kapcsolódhat a teremtés aktusához, viszont ezért olyan kiemelkedő hitvallói szempontból is az ő tevékenysége. Mindig nagyon körültekintően bánt azokkal a nemes anyagokkal, amelyeket felhasznált, és az az ikonfestő-szemlélet, amellyel „kiimádkozta önmagából műveit”, amellet, hogy a megrendelő kéréseit is beépítette egy-egy tárgyba, mindig egy célt szolgáltak: Isten dicsőségét hirdetni, és ezáltal az embereket közelebb vinni hozzá.⁴⁷

„Amikor dolgozom, magasztos gondolatok nincsenek bennem. Maga a tevékenység persze, mondjuk egy Krisztus arc megformálása, magasztos. De azt személyesen élem át. A tárgy, amikor bekerül a liturgiába, szolgálatot vállal. Vagyis maga az alkotás magasztos, de amikor tőlem »elszakad« és bekerül a liturgiába, tőlem, mint alkotótól függetlenül válik magasztossá azáltal, hogy szakrális tér és liturgikus cselekmény alkotórészévé válik.”⁴⁸

Ezek a gondolatok reflektálnak Szent II. János Pál pápa szavaira is: „A Biblia első fejezetei Istent úgy is elénk állítják, mint az alkotó ember mintaképét: Istennek mint Teremtőnek képe tükröződik a művészen. E kapcsolatot nagyon szemléletesen fejezi ki a lengyel nyelv, amikor szinte azonos szavak jelentik a Teremtőt és a művészt: *Stwórca* és *twórca*. [...] A művészi alkotásban bizonyul leginkább Isten képmásának az ember. [...]

44 DÁVID Katalin, i. m. 22.

45 DÁVID Katalin, i. m. 22–23.

46 DÁVID Katalin, i. m. 23. Kurzíválás az eredeti szövegben.

47 Vö. Dr. VANYÓ László: *Ars sacra – Ars liturgica a 20. században*. Budapest, 1994 (Seminarium centrale Budapestinense 2.) 38–61.

48 „Minden művészet egyedüli oka és végső célja, hogy a mindenható Örök Istent dicsőítse” – Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel (Frigyessy Ágnes interjúja). JEL, 2002. június, 187. Újraközölve: Magyar Napló, XXVI. évfolyam, 2014. július, 45. (http://magyarnaplo.hu/wp-content/uploads/2014/12/mn_2014_07.pdf, letöltve: 2018. március 6.)

Az isteni Művész szeretettel közeledik a művész ember felé, s ad neki egy szikrát isteni bölcsességéből, amikor arra hívja, hogy legyen részese teremő erejének.”⁴⁹

4.2. A megtestesülés

Ozsvári a következıképpen fogalmazta ezt meg: „Uram, a Te arcodat keresem» – Nem a megfoghatatlan, távoli, absztrakt lény után vágyakozik az ember, hanem az emberül (emberként) megtapasztalható Istenért, az Istenarc látásáért. Isten meghallgatta az ember ősi vágyát, és válaszol rá a Megtestesülésben. (Jn 1,1–3, 14–15, 18)

Amikor a keresztény művészet, elsősorban a liturgikus művészet jelentését keressük, ebből a hittitokból kell kiindulnunk. Isten megtestesülésének keresztény tanításából. A keresztény művészet lényege, ennek a hittitoknak a kifejezése, története pedig, az Isten emberi arcával való találkozás szüntelen megújuló története. A művészet lehetőséget teremt az ember számára, »hogy megérinthessük köpönyegének szegélyét«, s ez az evangélium szerint elég ahhoz, hogy meggyógyuljunk. [...]

»Ő a láthatatlan Isten képmása«, az Ő arcán felragyog az Isten dicsősége. Én úgy gondolom, hogy a művészet az Ő arcára irányítja tekintetünket, aki jóllehet Isten, mégis magára vette egy önállóan létező emberi személy vonásait. Krisztust szemlélve, az Ő ábrázolt arcára nézve a Megtestesülés üdvözítő titkát tapasztalhatjuk meg. »Megérinthetjük palástja szegélyét«. Ezért mondhatjuk, hogy a szakrális művészet az üdvrend jele.

Az eddigi elmondottakból kitűnik, hogy a szakrális művészetről alkotott felfogás és a Megtestesülés misztériumának keresztény tanítása között szoros kapcsolat áll fenn. A Megtestesülés nemcsak az Istenről való tudást változtatta meg, hanem az ember egész világát, beleértve a művészetet is. A művészet alapvetően vallásos lényegének tagadása és világi szférába rekesztése a Megtestesülésben önmagát teljesen közlő – kiszolgáltató – Isten képének és az istenarcúnak teremtett ember szemléletének csúfos válságáról tanúskodik. Sátáni az a gondolat, hogy nem ábrázolható az Isten, mert Ő a megtestesülés által láthatóvá, s így ábrázolhatóvá tette magát. És ez fordítva is igaz: a művészet és a liturgia, a szép és a hit egységére mondott igen egyszersmind a Megtestesülés és az ember istenarcúságának igenlését is jelenti. Merthogy mindkettő- a liturgia és a művészet, az Ég és a Föld, az isteni és az emberi valóság határán mozog, a végtelenség kifejezői.”⁵⁰

4. 3. A Pátyi kapu

Ozsvári Csaba munkáin is találhatunk ó- és újszövetségi jelenetek egymással kapcsolatba hozott jelentését. Ennek néhány szép példáját már fentebb bemutattuk. Most nézzük meg, hogy a *Pátyi kapu* ez hogyan jelenik meg. A 2006 és 2009 között, halálíg tervezett mű, amelynek néhány darabja el is készült, méltán nevezhető érett korszaka fő művének.

„A Pátyon épülő új templom kapuján dolgozom... Monumentális munka, szinte már nem is ötvös méret, hanem annál jóval nagyobb. De elvállaltam, mert erre vágytam már nagyon régóta, hogy egy ilyen nagyobb munkát készíthessek. A diplomamunkám szinte

⁴⁹ *Levél a művészeknek. II. János Pál pápa levele*, i. m.

⁵⁰ Ozsvári Csaba előadása a zugligeti hittanacsoporthoz, 2003. november 12-én

egy tanulmány volt ehhez a munkához. Nem a szívemhez, a zsigereimhez, az idegeimhez, a szívemhez, a lelkemhez, mindenemhez ez áll most a legközelebb.

Ha azt mondom, hogy közel áll a szívemhez, akkor az egy romantikus megközelítés. Itt semmi romantikáról nincs szó, ez egy kőkemény feladat, amit meg kell oldani, és még nagyon az elején tartok. A tervek már készen vannak. »A Te arcodat keresem, Uram« – ez a kapu alap gondolata is. Az ember Istennel való találkozása a Teremtés könyvéről a Jelenések könyvéig. Nem öleli át az egész Szentírást, de egy ívet próbálok meg rajzolni. Az ószövetségtől kezdve Krisztus újbóli eljövételéig, amikor az ember drámai módon találkozik az Istennel. Ezt szeretném az embereknek megmutatni, hogy van ilyen. Az lényeges, hogy az ember mindig személyesen találkozik az Istennel. Az Egyházon belül, az Egyház útmutatásai szerint, az Egyház segítségével, de mindig személyesen.»⁵¹

Ha megnézzük a hét jelenetet, – ahogyan egy középkori vagy reneszánsz kapun – párhuzamba vonhatók a történések, csak itt nem horizontálisan, hanem vertikálisan. A legelső jelenet témája a bűnbeesés, amelynek ellenpólusaként láthatjuk Krisztust dicsőségében trónolni, egy *Maiestas Domini* ábrázolásban, a négy evangélista szimbólumával. Az első képben Ádám és Éva mellett megjelenik a halott Ábel is, akit Káin testvére öl meg féltékenységből. A kígyó illetlenül nagy teste vonaglik fán, amely egyben életfa-motívum és Faust-kereszt (a keresztfa cövekei jól kivehetőek), utóbbival nem csak szimbolikusan, hanem vizuálisan is kifejezve, hogy itt Krisztus keresztfájának tövében állunk.

A második jeleneten azt látjuk, amikor Ábrahám feláldozza fiát, Izsákot, illetve Jákob harcát az angyallal. Itt is megjelenik egy madár, amely leginkább a sasra hasonlít. Ennek újszövetségi párhuzama Krisztus áldozata, a keresztre feszítés, Krisztus mellett a két latorral, Szűz Máriával és Szent Imre herceggel, kezében a liliummal. (Az a sajátosság, hogy itt nem Szent János apostol jelent volna meg, azzal magyarázható, hogy eredetileg a pátyi templomot Szent Imre herceg tiszteletére szentelték volna fel, mint a régi templomot.) Mind a három jelenet az áldozatvállalást és annak felajánlását, illetve a Jóisten kegyelmét ábrázolja.

Ezután azt a jelenetet láthatjuk, amelyben Jézus megjelenik a világban, a királyok imádásának jelenetét (ami egyben Jézus születését is magában foglalja). A térdeplő király alakjában felismerhetjük Szent István királyt, aki felajánlja a koronát így a szent családnak. Ezen a jeleneten több Krisztus-szimbólum is megjelenik, így a bárány, a sas és a páva, amelyek már utalnak egyben kereszthalálára és feltámadására is. Ennek a kompozíciónak a társjelenete az Utolsó vacsora, ahol Krisztus elbúcsúzik tanítványaitól, és szenvedése előtt ez az utolsó nagy cselekedete a Földön. Az érdekessége, hogy csak négy tanítványt, Szent Pétert, Szent Pált és Szent Jánost tervezte be Ozsvári Csaba ebbe a jelenetbe, s mellettük az áruló Júdás látható a pénzzel teli erszénnyel, glória nélkül, aki nem is néz Krisztusra. Az asztal előoldalán Isten báránya jelkép.

Középen pedig Krisztus nyilvános működésének két jelenetét láthatjuk, megkeresztelkedését Keresztelő Szent Jánossal és a vakon született ember gyógygyógyítását (az első változaton: Jézus és a samariai asszony).

A kapun végighúzódo keresztéről még azt is megállapíthatjuk, hogy olyan a legfelül ábrázolt mandorlával együtt, mint egy füles kereszt, amelyet a kopt keresztények Krisztus keresztjeként is használnak, az igazi élet jeleként, ugyanis az egyiptomi hieroglifa jelentése az „élet”.

⁵¹ Szerette az Egyházat, i. m. 94.

Ozsvári így vélekedett a Pátyi kapuról: „Szükség van egy bronzkapura a modern templom homlokzatán, de akkor, ha az nem pusztán a szépség és a magasztosság szolgálatában áll, hanem közelebb segíti az embert Istenhez. Így lett a kapu alap gondolata a találkozás. Az ember Istennel való találkozása, a Teremtés könyvétől egészen Krisztus újbóli eljöveteleig. A találkozásról szólnak a domborművek történetei. Olyan találkozásokról, amelyek felforgatják az ember eddigi életét.

»A keresztény üzenet nemcsak informatív, tájékoztató, hanem performatív, átalakító – azaz az evangélium nemcsak valami tudható dolgok közlése, hanem olyan közlés, amely tényeket hoz létre és megváltoztatja az életet.« (XVI. Benedek pápa: *Spe salvi*). A templomkapu egy különleges hely. Érintkezési pont. A találkozás és egyben az elválasztás helye. Találkozási pont, ahol a szakrális tér a profán világgal találkozik, kapcsolódási pontot teremtve a világ számára a szentség felé. Elválasztási pont, mely határozottan választja el a két világot egymástól. Beenged és elzár, megnyílik, ugyanakkor kívül is rekeszt. Lehetőséget kínál, megállásra készítet. Érintkezési pont, ahol az ember lendületet vehet a felemelkedéshez. Határhelyzet, ahol a kapu megköveteli tőlünk a megállást, a változást, felébreszti a megtisztulás iránti vágyat, hogy így beléphessünk egy magasabb rendű valóságba. Világunkban – melyet nevezünk most a kapun kívül rekedt világnak – különös jelentőséget kap a templomkapu. Találkozási pont a hit és a hitetlenség világa között. A bronzkapu alap gondolata ez a találkozás: az ember Istennel való megrendítő, szenvedélyes és felemelő találkozása, az ószövetségi Teremtés könyvéből indulva Krisztus újbóli eljöveteleig”.⁵²

Ez a kidomborított vörösréz lemez-kapu is igazi technikai bravúr Ozsvári részéről.⁵³ Ki kell emelnünk még azt a dekoratív stílust, amellyel Ozsvári az ornamentális díszítést és háttérrel kialakította, és amelynek eredetét a már fentebb említett „kora középkori művészetek ornamentikájában kell keresnünk, a bizánci, a szkíta, a grúz, örmény, a honfoglalás kori magyar művészetet” át,⁵⁴ az Árpád-kori stilizálás alapmotívumaiig.

„Miként a mindenáron való újat akarás sem, úgy a görcsös hagyománytisztelet sem járható út szerintem. Valamiféle könnyedséggel létrehozni a tárgyakat, és arra alapozni, ami bennem van, ezt az elvet követem.”⁵⁵

„...tudjuk, hogy ez a kapu [ti. a csempeszkopácsi] életre szóló hitvallás volt, egy-ségbe fogja az életmű kisebb és nagyobb kapu-kompozícióit: a hévízgyörkitől a pátyi templom hatalmas kompozíciójáig, amely nem készült ugyan el, de az alkotó hitvallása és művészete által közkinccsé tett evangéliuma a mienk marad.” – írta róla Krähling János.⁵⁶

52 *Szerette az Egyházat*, i. m. 92–94.

53 Az eredeti domborművek (amelyek nem lettek védetté nyilvánítva) 2019-ben kerülhettek a pátyi Szent II. János Pál pápa templom belső terébe, a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumból, ahol addig megőrizték Ozsvári halála után. A kapu bronz másolata (az Ozsvári-család tulajdona) a budapesti Szent István Bazilika megújult kincstárában 2012 óta folyamatosan megtekinthető.

54 Ozsvári szavai. Felmutatni Krisztus a világnak. *Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel. Pallós Tamás interjúja*. Új Ember, 2001. december 23–30., 27. Újraközölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 49.

55 *A Liturgia és művészet* című kéziratának kezdete. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 49.

56 *Szerette az Egyházat*, i. m. 22.

„Nemrég belefogtam egy templomkapu elkészítésébe. A diplomamunkám is egy templomkapu volt (a csempeszkopácsi – a szerk.), és régi vágyam, hogy érettebb fejjel is készíthessek egyet” – mondta Ozsvári Csaba a kapu megalkotásának kezdetén.⁵⁷

Ezeknek a gondolatoknak és a két kapu újraszemlélésének nyomán érzékelhetjük azt a stílusbeli és lelki fejlődést Ozsvári művészetében, amelynek tanújelei a nyolcvanas évek közepétől a haláláig valamennyi munkája. Általában nem szerencsés párhuzamba állítani egymással két egymástól teljesen független szellemi síkot, de jelen esetben véleményünk szerint az egyik előrehaladás vonzotta maga után a másikat.

A jelentős különbség, amely kirajzolódik a két kapu szimbólumrendszerében, Ozsvári Csaba missziójának letisztulását, az Isten meghívásában, az Atya szolgálatában, a saját művészetében tett elmélyülés és Isten akaratának a saját életével való összehangolása, így azok kiteljesítését mutatja. Ennek jele nem más, mint az egyértelmű felismerhetőség és a világos jelenetek szofisztikáltabb, történehibb megjelenítése, egyéb szereplők nélkül, viszont az üdvtörténetbe szervesen illeszkedő eseményekkel. „...nem a személyes vallási érzelmeimet szeretném kifejezni, hanem az anyaszentegyháznak a hitét, ami egyben az én hitem is.”⁵⁸

A kezdeti, nyolcvanas évekbeli kimunkálási módot, amely még a mester, Engelsz József hatása alatt formálódott, a kilencvenes évek közepétől felváltja egy sokkal figuratívabb, szelídebb, a szépséget, az isteni szépet és annak tartalmát jobban az előtérbe helyező ábrázolási mód, és a kétezres évekre alakul ki az a sajátos, érett stílus, amely a védjegye lesz.⁵⁹

Átmeneti stílusorszakának legszebb példái a dallasi ciszterci szerzetesek számára készített monstrancia 1994-ből, aztán a Vácra és Zircra is elkészített misekönyv-borító, amelyet már tárgyaltunk a tipológia témakörében, szintén 1994-ből és 1995-ből. Ide sorolható az 1991-es pápai evangéliumskönyv-borító is.

4.4. A szimbólumok továbbörökítése

„Az adott közösségben ismert az ábrázolások tipológiai jelentése, mert örökölte, illetve tanították neki. Ezt a tanítást, ezt az átöröklést, vagyis a társadalmi kommunikáció meglétét évszázadokon át biztosították a Biblia Pauperumok [...] nagy összefoglaló ábrázolásai, [...] templomi képsorozat, [...] domborművei.”⁶⁰

Ozsvári célja is tulajdonképpen a továbbadás volt: lelki és képi értelemben egyaránt. Művészete tanítás a mai kor emberének, amelyben mindig is tevékenykedett, hogy elősegítse azt.⁶¹ Hagyományos ábrázolásokkal, főként itáliai, középkori előképekkel, egy új stílusban, amelyben a kezdeti, egyszerű, honfoglalás kori magyar, szkíta, grúz, örmény,

57 *Missziós kereszt – magyar életfa – Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel.* Familia – Kárpát-medencei Családi Magazin, 2006. december – 2007. január / III. évf. 12. sz. – IV. évf. 1. sz., 21.

58 *Felmutatni Krisztust a világnak – Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel. Pallós Tamás interjúja,* Új Ember, 2001. december 23–30., 27.

59 Holnapy D. Márton premontrai szerzetesnek a temetésen elhangzott beszédében Ozsvári Csaba feleségének, Imrinek a hatásaként értékelte, hogy művei „rajzosabbak”, lágyabbak lettek a Csempeszkopácsi kapu megfogalmazása óta.

60 DÁVID Katalin, i. m. 69–70.

61 Ld. BARSÍ Balázs: *Az életfa a lélektan és a nevelés szempontjából a Biblia lapján.* In: Szent művészet, i. m. – Tanulmányok az ars sacra köréből, Xénia Könyvkiadó, Budapest, 1994, 69–74.

azaz egyetemes pogány dekorativitás/ornamentika jelenik meg újszerűen. Ilyen értelemben művészete a stílus tekintetében nagyon is egyetemes, világi, profán, mindenkire szóló, azonban anyagában és szimbólumrendszerében, vagyis jelentéshordozásában szakrális, a szent gondolatok közvetítője.

4.5. Az életfa

Az életfa motívumát már említettük a *Csempeszkopácsi* és a *Pátyi kapuk* kapcsán. A pogány és a szent életfa motívuma tulajdonképpen ugyanannak az istenre való utalásnak a jelképét hordozzák magukban. Csak az ültethette el, aki mindig Van, és az egész teremtet világ boldogsága az életfán keresztül kapcsolódik hozzá.

„A szimbólumok nyelve egyetemes. Minden nép ismeri azt a fát, amely összeköti az eget a földdel, a világot tartó sátorfát vagy a sámán botját. Ezek a pogány hitvilágban is annak lehetőségét jelezték, hogy az isteni érintkezik az emberrel.”⁶²

Gondoljunk csak a Missziós keresztre, a katolikus „életfa-keresztre”, amelyet Ozsvári Csaba 2006-ban készített el, és amely a 2007-es Városmisszió Budapesten volt, majd 2020-ban útnak indult Magyarország városaiba a benne foglalt magyar szentek és vértanúk ereklyéivel, hogy segítse minden hívő ember felkészülését a 2021-ben Budapesten megrendezendő Eucharisztikus Világkongresszusra.

4.6. Ozsvári Csaba írása a szimbólumokról

„Jelek, jelképek között élünk. Jelek vesznek körül minket otthonunkban (A TV képernyőjéből és a számítógép monitorjából állandóan jelek tömegével találkozunk). Az utcán, az iskolában, az élet minden területén jelek áradata áramlik felénk. Sokszor semennyire, vagy csak felszínesen értjük ezeket a jeleket, mégis rájuk bizzuk magunkat, segítségükkel tájékozódunk a világban. Felületesen érintkezünk a jelekkel és nem is tudjuk, mennyire meghatározzák, hatják, irányítják az életünket.

Külsődleges dolgokként élünk a jelekkel, az információszerzés és átadás eszközeinek tartjuk őket.

Sokszor jeleket, jelképeket hordunk magunkon, úgy, hogy fogalmunk sincs a jel jelentéséről. A régebbi korok emberei nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a jeleknek, jobban ismerték őket, de ne gondoljuk azt, hogy a ma emberére kisebb hatással lennének. Sőt. Hatnak ránk a jelek, de nem ismerjük őket.

Ilyenné alakult az életünk, eldurvultunk, érzéketlenné váltunk itt a XXI. század elején. Sok-sok mély és finom rezdülésről már szinte semmit sem tudunk.

Persze jeleink, jelképeink is sokat változtak. Azt kell mondani, hogy elsilányodtak (gondoljunk csak a számítógép programokban használatos jelekre).

Kevés olyan jel, jelkép születik korunkban, ami igazán magasztosnak mondható. Olyan, amelyre az ember legbensőbb lényé is megmozdul, ami az embert a maga testiszellemi-lelki valóságában megszólítja. A jelkép spontán információhordozóvá lesz.

Ugyanakkor szinte már betegesen megnövekedett a jelképek, főként a titokzatos jelképek iránti érdeklődés és a jelképek használata úgy, hogy a használójának fogalma sincs

⁶² BARSÍ Balázs: *Az életfa...*, i. m. 73.

a jel tartalmáról. Jönnek, majd eltűnnek, mert minden olyan jelkép komolytalan, ami nem jelez mély szellemi tartalmakat, mivel a jel, *a szimbólum valami szellemi valóság-nak a látható testi megjelenése.*

A szimbólumokon összetalálkozik egy dolognak a lényege és valami a lelkünkéből, amely bennünk a jelet szemlélve megszólal. Legalábbis így kellene lennie, de felületes és a gyors információszerzésre éhes világunkban alig juthatunk el arra a pontra, ahol a jelkép és a lelkünk találkozik.

Az EGYHÁZ a szentmise liturgiájában és más szakrális cselekedeteiben segítséget nyújt számunkra, hogy találkozhatunk és elidőzhessünk a jelekkel, szimbólumokkal.

A mai világban egyedül az Egyház az, aki még őrzi azt a képességet liturgiájában, hogy fölfogja, fogadja és megélje a szimbólumokat a maguk mély szellemi valóságában. A liturgia – mint tudjuk és éljük – a testet öltött szent és titokzatos világa, *a láthatatlan isteni kegyelem*, látható szent jeleken keresztül *mutatkozik* meg számunkra. És nemcsak megmutatkozik, hanem számos jelben meg is *valósul* Isten irántunk érzett szeretete.

A liturgia és a hit világában csak az mélyülhet el igazán, aki ismeri a szent jelek, szimbólumok jelentését és jelentőségét. Liturgiánk rendkívül gazdag különféle jelekben, → ez azt is jelenti, hogy mély szellemi tartalmakban gazdag. Szimbolikus cselekedetek és jelek felsorolása is több órát venne igénybe, ezért most csak azokról a szimbólumokról beszélünk, amelyekkel hitéletünk során, itt a Zugligetben, szentmiséről szentmisére találkozunk. A látható dolgokon keresztül találkozunk a láthatatlannal.

„Az Ige testé lett és közöttünk lakozott”

„Aki engem lát, az látja az Atyát”

„Ő a láthatatlan Isten képmása”

Ezek az Újszövetségi idézetek, tehát maga a megtestesülés valósága – ahogy a Hízszekegyben mondjuk „Megtestesült a Szentlélektől, született Szűz Máriától és *emberré lett*”.

Azért, mert a Mindenható, Végtelen Isten emberi formát öltött Jézus Krisztusban, bizony állíthatjuk, hogy a hittartalom képi, látható formában megjeleníthető, megérthető és megélhető.

[...] Abban tehát, hogy felfogjuk az Istent, és ne csak felfogjuk, hanem életünket, egész lényünket hozzá igazítsuk, segítenek minket az Egyház liturgiájában megjelenő szimbólumok, mint a *láthatatlan Isten látható és megvalósító jelei.*

Melyekben az ember számára kifejeződik, megnyilvánul és meg is valósul Isten irántunk érzett végtelen szeretete.”⁶³

A szimbólumok tulajdonképpen egyfajta kommunikációs eszközök, hiszen mindig utalnak valamire. A szimbólumok ismerete – ahogy már említettük – továbböröklődnek, nemzedékről nemzedékre. Viszont úgy tűnik, a mai ember elvesztette szimbólumait. Egyrészt ez nagyon veszélyes, főleg ahogyan a 20. században már volt rá példa, hogy a meg nem értett szimbólumok miként váltak a társadalom ellenségeivé. Másrészt jelképek nélkül a vallásoknak lehetetlen megközelíteni az embert. Az Istenbe vetett hit megvallása, kifejezése csak szimbólumokkal lehetséges. Gondoljunk csak a születésre, a házasságra és a halálra. Az életnek ezeket a fő eseményeit, állapotait is jelképekkel tesszük

63 Oszvári Csaba előadása a zugligeti hittancsoportnak, 2001. február 26-án. Aláhúzások az eredeti kéziratban.

láthatóvá.⁶⁴ Újra kell mindezt tanítani, tanulni – amely kapcsolódik Ozsvári Csaba törekvéséhez, az iskola megteremtéséhez, amely a szakrális művészetek művelőit fogja össze.

5. OKTATÁS AZ EGYHÁZMŰVÉSZET MEGÚJULÁSÁÉRT

„...VI. Pál elkötelezte magát, hogy »helyreállítja a barátságot az egyház és a művészek között« azt kérve tőlük, hogy munkálkodjanak ugyanezen. Elemazzék komolyan és objektíven, tárgyalják meg egymás között azokat az okokat, amelyek zavarták ezt a kapcsolatot. Mindannyian bátran és szenvedélyesen vállalják annak felelősségét, hogy egy megújult, a megismerés és a párbeszéd elmélyült céljával, a művészet hiteles »reneszanszával« gazdagon, egy új humanizmus összefüggésében fáradozzanak.”⁶⁵

Ozsvári Csaba nagyon szeretett volna egy olyan iskolát létrehozni, amelyben a különböző művészeti területek alkotói összeülnek, és újra elgondolkodnak azon, hogy mi is az az egyházművészet. Ennek és a különböző oktatási módszereknek a tanulmányozására ösztöndíjat nyert Olaszországba, ahol a kortárs egyházművészettel foglalkozó intézményeket látogatta meg, de az ő elképzelései már annyira átgondoltak voltak e tekintetben, hogy ott sem talált erre valódi, követhető mintát. Sőt olyan társulásra és együttműködésre buzdított, amelynek „első lépése az kellene legyen, hogy az alkotók elfelejtsék ráírni nevüket munkáikra. Hiszen itt nem valamiféle önkifejezésről vagy különböző elméletek, ötletek térbeli vagy képi megjelenítéséről van szó, hanem a templomról, a liturgiáról.”⁶⁶

„A keresztény templom nem pusztán építészeti tér. Középpontja nem az ember és nem az emberi tevékenység, bár a legmagasabb rendű emberi tett színtere. A templom az Isten háza, az istendicséret, a liturgia színtere, ahol megnyílik az ég és kapcsolat létesül Isten és az emberek között. Ha ezt a gondolatot komolyan veszi, akkor eltöri az ember és névtelen szolgája lesz az Istennek. Ezt a gondolatot szolgálták a középkor névtelen templomépítői. Hangsúlyozom, hogy szolgálták és névtelenül szolgálták, hiszen akkor még fel sem merült az a kereszténységtől amúgy is idegen gondolat, hogy a művészet az önkifejezés, az önmegvalósítás vagy valamilyen alkotói elv építészeti, képi, formai megjelenítésének eszköze.”⁶⁷

„Az Istenre figyelő ember alapvető magatartása az alázat, mely nem csak az Istenhez való viszonyát, hanem egész életformáját, tevékenységét és az univerzumhoz való viszonyát is meghatározza. Alázat. Témánk szerint alkotói alázat, vagy a művészetek alázata. Idegenül hangzik ez a mi világunkban, különösen a 20. század végének művészetében.”⁶⁸

„...véleményünk szerint feltétlenül szükséges lenne egy, az egyházművészetre szakosodott posztgraduális képzés megszervezése és a későbbiekben egy művészeti iskola megindítása, mely átfogná az egyházművészet minden területét, az építészettől a képzőművészeteken át egészen az ötvösségig.”⁶⁹

64 DÁVID Katalin, i. m. 129–130.

65 *A végtelen szépség forrása*, i. m. (3. j.)

66 ÁRKOSSY, i. m. 39.

67 OZSVÁRI Csaba: *A hagyományok nyomában* címen tartott előadást a Szent István Társulat 1996. októberi közgyűlésén. Tanulmányutat tett főként Rómában és Vicenzában, 1995 szeptembere és novembere között. Közölve: ÁRKOSSY, i. m. 35.

68 OZSVÁRI, i. m. Közölve: ÁRKOSSY, i. m. 36.

69 OZSVÁRI, i. m. Közölve: ÁRKOSSY, i. m. 37, 38.

„Komoly összefogásra van szükség mind az egyház, mind a művészettel foglalkozó és megfelelő elszántással, és önzetlenséggel bíró emberek részéről. Arra gondolok, hogy egy iskolát kell létrehozni... Mindenesetre hazaérkezésem után ez ügyben levelet írok a Magyar Püspöki Kar minden egyes püspökének, szerzeteses közösségek vezetőinek, egyházi intézmények, így iskolák, stb. vezetőinek, és mivel ez nem csak magyar ügy, ezért a Vatikán illetékesének is... Mert, ha megnézzük, hogy hova jutottunk, szomorúnak kellene lennünk. Hova jutott az egyházművészet a nagy szabadságában? Ezen a helyzeten változtatni kell. Mert olyan külső hatások nyomása alatt vagyunk, melyek végérvényesen letéríthetik az egyházművészetet megszabott útvjáról, egy sajátos evangelizációról. »Hogy nagy erővel emelje a lelket Isten felé« (II. Vatikáni Zsinat). A megtévesztés, a hazugság útjára terelhetik a templomokban megjelenő művészetet. Hamis képet festenek hitünkről és hagyományainkról. Esetlegessé tehetnek örök értékeket. A művészi ambíciók szabad prédájául adnak szent témákat és dolgokat, ahol a keresztfeszített Megváltó avatlan kezek által profanizálódnak, és ezáltal, Kodály Zoltán szavaival élve: a művészet eszközeivel ingatják meg az örök erkölcsi törvényben való hitet.»⁷⁰

„Csaba sajátos evangelizációs feladatként írta elő az egyházművészet célját, amelyet egy egyházművészetre szakosodott posztgraduális képzés keretében gondolt el. Ez számunkra most megvalósíthatatlan gondolatnak tűnik, de azt gondolom, eljön majd az idő, amikor ez meg fog valósulni. Amikor ma egy előadótermet nevezett el a Schönstatti közösség Csaba emlékére, akkor felvetendő, hogy ezt az iskolát ne az ő emlékére állítsuk-e fel.” (Krähling János, 2012. júl. 7.)⁷¹

Talán az első lépése ennek, és talán bizonyítéka Ozsvári Csaba jogos félelmének, hogy még 2003–2004-ben a Pasaréti Esték keretében előadások és eszmecserek folytak a kortárs művészet és a liturgia kapcsolatáról.⁷²

70 Levél Szokoló Györgynek, Vicenza, 1995. november 27. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 89–90.

71 *Szerette az Egyházat*, i. m. 90.

72 *Kortárs művészet a liturgia szolgálatában. Körössy László interjúja Kálmán Peregrin ferences atyával.* Familia – Kárpát-medencei Családi Magazin, 2004. március 29., 29.

2017-től pedig egy újabb kezdeményezés, hétvégi ismeretterjesztő előadássorozat segíti az érdeklődőket a Magyar Képzőművészeti Egyetemen, *A liturgia – művészettörténet – műtárgy* címmel. A kurzus célközönsége a művészetkedvelő papok, lelkészek, hittudományi felsőoktatási intézmények, valamint az egyházi iskolák jelenlegi és volt hallgatói, tanárai, hitoktatók és lelkipásztori munkatársak, illetve bárki, aki érdeklődik a téma iránt. Magyar Képzőművészeti Egyetem, letöltve, 2017. december 14.: <http://www.mke.hu/node/37108>

Ennek előzményeként viszont fel kell hívnunk a figyelmet arra a Galambos Ádám evangélikus teológus által szervezett Asztali Beszélgetések-sorozatra, amely 2014. január 9. és április 10. között került megrendezésre a Ludwig Múzeumban. A *Kortárs és szakrális?* címmel meghirdetett disputa fő kérdése az volt, hogy a kortárs művészetnek van-e köze a szakralitáshoz, „lehet ma olyan alkotásokat készíteni, amelyek transzcendens tartalommal bírnak? Van-e egyházi befogadókészség a szakrális művészetre?”. Ennek keretében a képzőművészek és építészek közül Vojnich Erzsébet, Lovas Ilona, Konok Tamás és Nagy Tamás beszélgetett többek között Fabiny Tamással, Jelenits Istvánnal, Hafenscher Károllyal és Sulyok Miklóssal. Ld. <http://asztali.lutheran.hu/programajanlo/kortars-es-szakralis-nagy-tamas-sulyok-miklo-es-hafenscher-karoly> (letöltve: 2018. január)

Folytatásaként 2018 novemberében a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartottak néhány beszélgetést, többek között Keszérü Katalin Széchenyi-díjas művészettörténésszel, az ELTE Művészettörténeti Tanszékének professor emeritusával és Lázár Kovács Ákos esztétával, a PPKE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet intézetvezető docensével.

6. ÁLLANDÓ ELLENTÉT OZSVÁRI CSABA IPARMŰVÉSZKÉNT BETÖLTÖTT HELYÉNEK
MEGHATÁROZÁSÁBAN

„Mint egyházi, liturgikus tárgyak alkotója, az a szándékom, hogy annyira legyek hagyományörző, amennyire az Egyház is az, és annyira legyek újító, amennyire az Egyház is törekszik erre. [...] Én inkább a folytonosság elvét vallom.”⁷³

(Ozsvári Csaba)

Ozsvári Csaba sokat használta a szakrális művészet mellett a konkrét *egyházművészet*, *liturgikus művészet*, vagy *ars sacra*, azaz *szent művészet* kifejezéseket.⁷⁴ Véleményünk szerint ezek a rövid, tömör kifejezései annak az általa sokat hangsúlyozott gondolatnak, amelyben benne van egész élete, lelki forrásai, miszerint katolikus hívő művészként követnie kell az Egyház tanítását, katolikus iparművészként, „alkalmazott művészetet” alkotóként úgymond „alá kell vetnie magát”, hogy műveiben a magasabb rendű egyértelműen kinyilatkoztassa önmagát. Ennek egy másik, verbális demonstrációja tulajdonképpen az a megnyilvánulása, amikor így vall, ha hitéről kérdezik: „Hiszek egy Istenben. Az én hitem: az Anyaszentegyház hite. Ezt a hitet vallom és hiszem.”⁷⁵

Vagy amikor azt jelentette ki, igen szenvedélyesen: „Számomra a művészetnek egyértelműen vallásos rendeltetése van. Célját abban foglalhatom össze: nagy érzelmi hatást keltve művelje a lelket, tegye képessé a szenvedélyes életre, a jóra, a szépre, az igazra és készítsen fel a halálra, az Istennel való végső találkozásra. Lehet, hogy itt a huszadik század végén túl idegenül hangzanak ezek a szavak. De én csak erről akarok beszélni, semmi másról, mert másról beszélni nem érdemes. Csak olyan művészetet szabad csinálni, amely az embert eredeti lényében szólítja meg, abban, ami romlatlan és gyermek mindenkiben, minden korban és körülmények között. E megszólításra felébred az ember igazi lénye, szomjúsága a végső, örök dolgok iránt, és vágyakozása Isten felé. Nem érdekel sem stílus, sem korszerűség, sem az a számomra ismeretlen fogalom, hogy modernség. Mert a művészet egyedüli oka és végső célja csak az lehet, hogy a Mindenható Istent dicsőítse, és ezt az eltorzult arcú emberiséget újra felemelje Istenhez. Ahol ezt a célt nem találjuk, ott nincs semmiféle művészet, csak ördögi zűrzavar, és nem is érdemes róla beszélni.”⁷⁶

Tulajdonképpen ezekben az idézetekben – analógiaként – saját, a művészetben tevékenykedő, mégis külön utat járó művész helyzetét láthatjuk. „Nem érdekel sem stílus, sem korszerűség, sem az a számomra ismeretlen fogalom, hogy modernség.” Ebben a megfogalmazásban saját művészi pozíciója is a „helyére kerül”, tehát a *magasművészet*

73 *Missziós kereszt – magyar életfa – Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel.* Familia – Kárpát-medencei Családi Magazin, 2006. december – 2007. január / III. évf. 12. sz. – IV. évf. 1. sz., 20.

74 Meg kell jegyeznünk, hogy a tanulmányban az „egyházművészet” fogalmat az intézményes *szent művészet* értelmében használjuk, így akkor, amikor Ozsvári Csaba iskolát szeretne alapítani, illetve annak a nagy kategóriának a megjelölése végett, amely megkülönbözteti a képzőművészetek tágabb fogalmában belül, illetve a vallásos művészettől. Ld. BÁNHÉGYI B. Miksa: *Ars sacra.* In: *Szent művészet – Tanulmányok az ars sacra köréből,* Xénia Könyvkiadó, Budapest, 1994, 17.; Dr. Vanyó László: *Ars sacra – Ars liturgica a 20. században,* Budapest, 1994 (Seminarium centrale Budapestinense 2.)

75 „Minden művészet egyedüli oka és végső célja, hogy a mindenható Örök Istent dicsőítse” – *Beszélgetés Ozsvári Csaba ötvösművésszel* (Frigyess Ágnes interjúja). JEL, 2002. június, 185.

76 *A Liturgia és művészet* című kéziratának kezdete. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 47.

„outsider”-e, nem tartozik semmilyen körhöz, semmilyen művészeti irányzathoz. Ugyanakkor – ahogyan a következőkben meg is tesszük –, ha kitekintünk és elolvasunk néhány véleményt, mindenki megfogalmazza, hogy az egyházművészetben ő a legfontosabb kortárs ötvösművész.

„Az egyházművészet nagy korszakai nem mindig esnek egybe a művészettörténet nagy korszakaival. Ennek meg van a maga oka is, hiszen művészeti áganként és területenként különböző lehetőségei vagy kötöttségei vannak a művészeknek, amelyek vagy a korszak ízléséhez, vagy a technológiájához kapcsolódnak. Talán a kisművészetek területén élvezhetik a legnagyobb szabadságot, ugyanakkor a legnyugodtabban zárkozhatnak föl egy kikristályosodott tradíció mellett. Ez különösen jól tükröződik Ozsvári Csabának azon a miscelánnyán, amelyet II. János Pál pápának készített” – mondta róla Vanyó László (1942–2003) pap és teológus.⁷⁷

Szilárdfy Zoltán pap és művészettörténész, tanár (1937–2017) összefoglalása szerint „Ozsvári Csabára is érvényesek II. János Pál pápa 1999. húsvétján a művészekhez intézett levelének megszólító szavai: »Művészek, Ti a Szépség alkotómesterei vagytok!« Az Isteni Szépség megnyilvánulását látom az ismert ötvösművész alkotásainak gazdag tárházában. [...] egészen eredeti, minden sablontól mentes művészetének karakterisztikuma a Krisztus-központú szemlélet, melyet díszítőkedvűen finom érzékével szimbolikus növény-és állatfigurákkal ábrázol. Abba a transzcendens világba emeli ötvösművészetének szemléelőit és használóit, amelyből e tárgyak isteni kegyelmet közvetítenek a II. Vatikáni Zsinat atyáinak a világ művészeihez intézett felhívása szerint: »A világnak, melyben élünk, szüksége van a szépségre, hogy kétségbeesésbe ne sodródjék. A szépség, éppúgy, mint az igazság, örömet olt az emberi szívbe, és drága gyümölcs, mely ellenáll a múlandóságnak, nemzedékeket köt össze és kapcsolatot teremt a csodálatban. És ez a ti kezeiteknek köszönhető.«⁷⁸

Ötvös Nagy Ferenc így vélekedik róla az ötvösművészet főként technikai hátterével foglalkozó összefoglaló könyvében: „*Ozsvári Csaba* (+2009) kétség kívül a XX. század egyik legmarkánsabb egyénisége az egyházművészet terén. [...] Korai halála ellenére Ozsvári a XX. századi magyar liturgikus ötvösművészet legjelentősebb mesterévé vált.”⁷⁹

Simonffy Szilvia az egyházművészetrel kapcsolatban a következőket írja tanulmányában Csabáról: „A konvencionális és az egyedi művészi stílustörekvések formakincsét ötvöző művek – Dobos Gyöngyvér cizellált, poncolt keresztelőlőpoharai, Ozsvári Csaba és Serbakow Tibor gazdagon kidolgozott lemezdomborításai, Péri József asztali ereklyetartója, Rékassy Levente sallangmentes serlegei, Péter Vladimir oroszlanos tórapajzsa – mellett az egyházi megrendelésre készített művek sorát gazdagítják Rékasy Bálint alkotásai, többek között a rákoskeresztúri evangélikus templom lámpái, valamint a cserkúti Árpád-kori templom liturgiát segítő, belsőépítészeti tárgyai.”⁸⁰ Ezekben a mondatokban is visszaköszönnek azok a megállapítások, amelyeket az alkotói körre vonatkozóan már fentebb idéztünk a tanulmány elején.

77 MTV, 1998, Ozsvári Csaba – Liturgia és művészet

78 Dr. SZILÁRDFY Zoltán: *Gondolatok Ozsvári Csaba művészetéről...* i. m 54, 55. Újraközölve: *Szerette az Egyházat – Portré Ozsvári Csabáról*. Szerk. Török Orsolya. Családok a Csaláért Egyesület, Óbudavár, 2016, 164, 166.

79 ÖTVÖS NAGY, i. m., 299. Kurzíválás az eredetiben.

80 SIMONFFY Szilvia: *Fémbevágó. Magyar ötvösművészet az ezredfordulón*. Art Limes 2012/2, Iparművesség I. 98–99.

Kálmán Peregrin ferences szerzetes és művészettörténész a gyászmiséjére 2009-ben a következőket írta erre az állandó útkeresésre: „Szerette Krisztust, mert amikor méltatlan bírálatokat kapott egyháziaktól és művészektől egyaránt – hogy neo-stílusban dolgozik és nem elég modern, művészi gyerekkorát éli, mert kifejezésformái nem eléggé szubjektívek –, akkor is megmaradt a liturgikus művészet igazi mércéinél. Csaba az egyénieskedés helyett a liturgikus szimbólumok és ábrázolások újraolvasását, az univerzum szétbontásával, a botránkoztatással szemben a Krisztusban harmóniára találó világ megjelenítését, a szubjektivista istenkép helyett az egyház hitében Önmagát feltáró Isten bemutatását tartotta fontosnak. És mindezt úgy tette, hogy valahányszor alkotásaira nézünk, egységben érezzük magunkat az ókeresztények, a középkoriak hitével, de felismerhetjük rajtuk azokat a jellemzőket is, amelyeket a Pápa Úr, XVI. Benedek kora egyházától. Talán épp’ ezért láthatjuk evangéliumoskönyv-borítóját oly sokszor a pápai szertartásokon, s bizonyára ezért kérte oly’ gyakran magához Rauber nuncius úr Brüsszelből, még évek múltával is.”⁸¹

A legfrissebb Oszvári-könyv szerzője, Árkossy István szintén valamilyen részigazságot látott meg Oszvári és a hivatalosan elismert művészek között, amikor ezt írja: „Az utóhangok, a műtisztek hangjai azonban mindmáig is olykor vegyes színezetűek. Voltak (és talán vannak), akik eredetibbnek minősítik mindazt, ami korábban került ki műhelyéből, mások viszont – és itt elsősorban a vallási nézeteket vallókra gondolunk – hitbéli és erkölcsi szempontjaik talajáról közelítve hozzá, nemcsak hogy elismerik, de fölöttébb magasra értékelik az isteni gondviselés szféráját szemléletesen megjelenítő, karizmatikus és krisztocentrikus életművét. Más kontextusban szemlélve a kérdést, azt is mondhatnánk, hogy míg pályájának korábbi munkái elsősorban a »szem« igényeinek igyekeztek megfelelni, addig érett művei már a »lélek« birodalmába ragadják magukkal a szépre áhítozót.”⁸²

Valójában, ha visszatérünk az iparművészet kezdeteihez, amikor is alkalmazott művészetről beszélünk, amely valamilyen magasabb alá rendelve szolgálja ki a feljebb valót, megállapíthatjuk, hogy Oszvári Csaba az ő művészetét – a megrendelő, általában pap kéréseit szem előtt tartva – az Isten alá rendelte, így szolgálta Őt és az Ő dicsőségét közvetíteti még ma is műveivel, szemlélője számára.

„Az ötvösség – szemben a festéssel, szobrászattal – alkalmazott művészet. Ez azt is jelenti, hogy nagyon jelentős a megrendelő beleszólása. A megrendelő igényei határozzák meg a létrejövő művet. Nem úgy van, hogy én ülök a szobában és eszembe jut valami, és azt megvalósítom. Ennek egyrészt anyagi korlátai is vannak. Ötvösként nemesfémekkel (ezüsttel, ritkábban arannyal, bronzal) dolgozom.

Az, hogy mi a modern és mi az új, ez egy nagyon bonyolult kérdés. Én úgy érzem, hogy amit csinállok, az modern és új is.”⁸³

„... számomra is egyre inkább fontosabb, hogy a Krisztus-arc az szép legyen, Krisztus teste szép legyen, a megtestesült Isten szépnek mutakozzon az emberek előtt, még keresztre feszített állapotában is. Ha pusztán az emberi fájdalmat próbálnám ábrázolni, akkor csak Jézus Krisztusnak az emberi mivoltát ábrázolnám. De mivel Jézus Krisztus teljesen ember, ugyanakkor teljes Isten, nem a kettőnek a keveréke, hanem mindegyik tökéletesen, ezért ez egy elég nehéz feladat, és megmondom őszintén, hogy nagyon sok-

81 Peregrin ferences szerzetes írása a gyászmisére 2009-ben

82 ÁRKOSSY, i. m. 19.

83 Mária Rádió, 2008. augusztus 14. Közölve: *Szerette az Egyházat*, i. m. 84.

szor, amikor ezeket készítem, én ráhagyatkozom az Istenre. Hogy vezesse – [ami számomra is] furcsa – a kalapácsomat, vagy a szerszámot, amit a kezemben fogok, hogy segítsen, hogy jó legyen. És ennek a függvénye, hogy jó lesz-e, vagy rossz lesz-e, csak attól függ, hogy én mennyire hiszek.”⁸⁴

ZÁRÓ GONDOLATOK

Ozsvári Csabának művészetében sikerült megfelelnie az Egyház, s legfőképpen a Sacrosanctum Consilium ars sacrával kapcsolatos irányelveinek. Ezt meghaladva ő szellemileg is, értelemmel és hittel kereste a napjainkban felmerülő, a liturgikus művészet területén jelen lévő problémáknak a megoldását. Mindezt úgy, hogy tulajdonképpen ebben élt és „harcolt”, mert ez volt az ő missziója. Emellett lelkiileg is foglalkozott mindezzel: vajon ő, mint ötvösművész tényleg jó úton halad-e.

Összegezve elmondhatjuk, hogy az ars sacrával foglalkozó, azt több szempontból áttanulmányozó (ezt támasztják alá írásai és előadásai) – ráadásul – művész (általában eltérő művészi attitűdöt ismerhetünk, tisztelet a ritka kivételeknek) családapát, aki nem a saját művészi gondolatait (akár mély Istenhitét) és vallásos ambícióit szeretné megmutatni, hanem „csak” közvetíteni akarja a krisztusi tanítást, napjainkban nem nagyon ismerni. Ő az ábrázolás mögött meghúzódó isteni ismeret elmélyítésére és annak a gyakorlatban való képbe-ültetésének tökéletesítésére szentelte teljesen életét.

Küzdelsei, ahogyan ő nehezen helyezte el magát művészként a „rendszerben”, illetve az őt művészként ért támadások arról tanúskodnak, hogy ezek a kétségek a magasművészet dimenziójában valóságok. Azonban egyrészt egy iparművész, „alkalmazott” művész nem nagyon lesz elismertebb, mint egy képzőművész a világ szemében; másrészt szerteágazó tevékenysége olyan erőteljes, hogy kétséget kizáróan állíthatjuk: korunk egyházművészetének legfontosabb, legnagyobb hatású ötvösművésze. Ehhez hozzájárul stílusának egyedisége és azonnali felismerhetősége, ikonográfiai letisztultságának köszönhetően is.

Művészetében érzékelhetjük azt a stílusbeli fejlődést, amelynek tanúi a nyolcvanas évek közepétől a haláláig megformázott művei. A korai alkotások még mestere hatását mutatják, azonban a kilencvenes évektől kezdve egyre inkább megtalálja egyéni hangját, azt a mindig felismerhető, vonalas stílust, amelynek kontúrjait az ötvöstechnika differenciálja, díszítéseit ez alakítja. Ebben az egyediségben megmarad a hagyomány tisztelete, az előképek újraértelmezett és átformált világa.

⁸⁴ Duna TV, 2000, Tálatum – Ozsvári Csaba

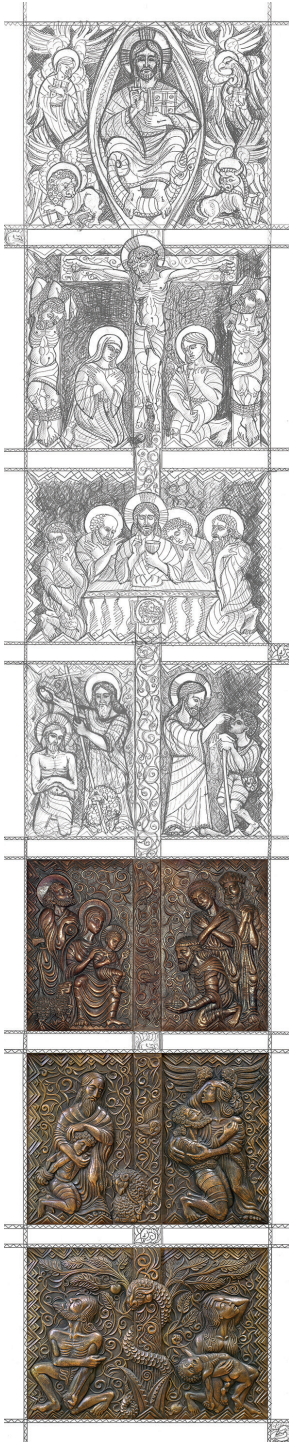
PETRA KÖVES-KÁRAI

“THE HOUSE WAS FILLED WITH THE FRAGRANCE OF THE PERFUME” (JOHN 12:3)
THE ART OF CSABA OZSVÁRI

The artist Csaba Ozsvári (1963–2009) died at a young age, and was the creator of the Mission Cross, the symbol of the 2020–2021 Eucharistic Congress in Budapest. He devoted his life and career to the Art of the Church, *Ars Sacra*, and he made almost only liturgical artworks. The roots of his oeuvre can be found in the art tradition of “Early Christianity, Early Middle Ages, Byzantium, Scythian, Georgian, Armenian art and the Early Hungarian and Migration Period, and the art of the Kingdom of Hungary” – like Ozsvári said in 2001 interview. These Eucharistic or – like one of the most important art historian specialised on Christian Art, Zoltán Szilárdfy formulated the terminus technicus: – “Christo-centric” symbols and the ornaments were researched by the artist himself in his life, he made lectures on these symbols, and he got deeper and deeper into its scientific literature before reinterpreting them to create his new artwork.

The symbols conceived in his own, decorative style could have become a part of the typological solution known in the art of the Middle Ages on some of his liturgical artwork. This way, some of the symbols are not only a sign of a certain reality, but also an important Old Testament prototype of a true and accomplished event in the New Testament. The Alpha and Omega of this symbolic system are his first and last works, the two portals, which symbolise the fullness of not only his career, but his life, too.

Getting to know Csaba Ozsvári’s professional accomplishments of his life, we are able to nuance our concept on *Ars Sacra*. His idea was rather special on this subject, therefore we can see an artist following his own way in his career. Like an “outsider” of the Official Art, he had never participated in artists’ circles or artistic tendencies. He would have liked to be the “servant” of the *Ars Sacra* as an artist. Evoking the opinion of some professionals, each of them fined him as the most important contemporary goldsmith artist in *Ars Sacra* in Hungary.

*Pátyi kapu 2006-tól
(fotó Széll-Balogh Mihály)*

Missziós kereszt, 2006 (retusált fotó, forrás: iec2020.hu)

*Misekönyvborító, 1991 (forrás: magyarhirlap.hu; fotó: Handout
/ VATICAN MEDIA / AFP)*

KERESZTES ANDRÁS

AMI A KÖNYVBŐL KIMARADT:
KERESZTES SÁNDOR ÉS AZ ÁLLAMBIZTONSÁG

Aki a Keresztes Sándorral készült életútinterjú¹ végigolvassa és járatos a korszak történelmében, aki ismeri a rendszerváltozás tájékán szerepet játszó politikusokról szóló, a világhálón is keringő írásokat, abban óhatatlanul felmerül a kérdés: És mi van az interjúalany ügynökmúltjával? – Mivel Keresztes Sándorral kapcsolatban ez a téma csak a 90-es évek második felében merült fel, ezért az interjúban ez még nem kerülhetett szóba.

1994-ben, az MDF-kormány utolsó évében fogadták el az úgynevezett „ügynök-törvényt”, melynek hivatalos neve: 1994. évi XXIII. törvényt egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről. Ezt az első törvényt, amely a politikai közszereplők átvilágításáról rendelkezett, az Alkotmánybíróság ugyanezen év decemberében megsemmisítette, mivel diszkriminatívnak ítélte a vizsgálandó személyek körét, és mert a törvény nem gondoskodott a nyilvántartást felügyelő szervről. 1996-ban hozták meg az alkotmánybírósági határozat szellemének megfelelő módosítást tartalmazó új jogszabályt².

E törvény szerint vizsgálni kell többek között azokat, akiket az Országgyűlés választott meg, illetve akik az Országgyűlés vagy a köztársasági elnök előtt eskütételre kötelezettek, így tehát a parlamenti képviselőket is. A törvény szerint közülük azok tekinthetők ügynöknek, akik aláírták a beszerzési ívet és jelentéseket tettek, vagy pénzt, fizetést, jutalmat kaptak. (És a törvény hatálya alá tartoznak azok is, akik a Belügyminisztérium III/III-as csoportfőnökségének dolgoztak, vagy 1956–57-ben tagjai voltak a karhatalomnak /ÁVH/ vagy korábban a Nyilaskeresztes Pártnak, illetve akik beosztásuknak köszönhetően jelentéseket kaptak olvasásra).

A törvény úgy rendelkezett, hogy akit az átvilágító bírák érintetteknek találnak, azt felszólítják lemondásra: aki megteszi ezt, annak nevét nem hozzák nyilvánosságra. Aki viszont úgy dönt, hogy marad a tisztségében, annak közzéteszik a nevét és érintettségét a Magyar Közlönyben és az MTI útján.

Az átvilágító bírák 1996. július 31-én kezdték meg érdemi munkájukat, és 1997 végéig tizenhárom elmarasztaló határozatot hoztak. Több érintett honatya bírósági felülvizsgálattal élt, mások dacoltak a lemondásra felszólító határozattal: be sem várták a Magyar Közlönyben való megjelentetést, maguk hozták nyilvánosságra az érintettségükről

1 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az egyház szolgálatában. Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral*. Budapest [Szeged]: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2021. ISBN: 978-615-5826-14-6. Online: <http://mek.oszk.hu/21900/21961/21961.pdf>

2 1996. évi LXVII. törvény

árulkodó döntést, de nem mondtak le mandátumukról. Ez utóbbiak főleg a Magyar Szocialista Párt tagjai közül kerültek ki.³

* * *

Keresztes Sándorral kapcsolatban *Az Egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről és a Történeti Hivatalról szóló törvény alapján létrehozott II. sz. Bizottság* 1997. évi január 29. napján megtartott zárt ülésén hozta meg a következő határozatot⁴:

„A Bizottság megállapítja, hogy dr. Keresztes Sándor országgyűlési képviselő a Törvény 1. §-a b) pontjának első fordulatóban megjelölt tevékenységet végzett.

A Bizottság felszólítja dr. Keresztes Sándort, hogy a határozat közlésétől számított 30 napon belül országgyűlési képviselői tisztségéről mondjon le, mert ellenkező esetben a Bizottság döntését a 30 napot követő 15 nap elteltével nyilvánosságra hozatal céljából a Magyar Közlöny személyi részében és a Magyar Távíratí Iroda útján közzéteszi.

A Bizottság döntésével szemben a közléstől számított 15 napon belül a Fővárosi Bíróságnál lehet keresettel élni, mely kereset benyújtása a döntés nyilvánosságra hozatalára halasztó hatályú.”

A Bizottság az indoklásában kifejtette:

„Dr. Keresztes Sándort a Belügyminisztérium II/5-a alosztálya – 1956. évi októberi eseményekben való részvétele miatt – terhelő adatok alapján a Budapesti Országos Börtönben 1957. szeptember 30. napján beszervezte. A beszervezőskor dr. Keresztes Sándor saját kezűleg írt nyilatkozatában vállalta, hogy az ellenforradalom idején elkövetett hibái jóvátétele érdekében a politikai rendőrséggel titkosan együttműködik, és az együttműködés során minden esetben jelentést tesz a tudomására jutott népköztársaság ellenes cselekményekről. Dr. Keresztes Sándor »Magyar Károly« fedőnevet kapta.

Beszervezését követően dr. Keresztes Sándor 1957. október 11. napján saját kézzel írt jelentést tett a BM II/5-a alosztály részére az egyetemi évek utáni tevékenységéről és személyes kapcsolatairól, Magyar Károly fedőnéven. Dr. Keresztes Sándor 1958. március 5. napján lelkiismereti konfliktusai miatt kérte a BM II/5-a alosztálytól a kapcsolat megszüntetését, mely kérelmére a hálózatból 1958. július 16. napján kizárták.

Kizárását követően dr. Keresztes Sándort a BM III/III-1/a alosztálya »magyarkodók« fedőnév alatt információban [sic!] operatív ellenőrzés alatt tartotta 1973. július 19. napjáig, amikor külföldre utazásával kapcsolatosan az alosztály javaslatot tett személyes megismerésére, tanulmányozására.

Ezt követően az állambiztonsági szervek több alkalommal találkoztak dr. Keresztes Sándorral mint hálózatjelölttel, majd 1974. július 24. napján végrehajtották beszervezését, hazafias alapon mint »titkos megbízott« dr. Keresztes Sándor saját kézzel írt nyilatkozatot adott, melyben vállalta, hogy a belügyi szerveket érdeklő személyek magatartásáról, tevékenységéről szóban és írásban a valóságnak megfelelő tájékoztatást ad.

Dr. Keresztes Sándor, beszervezését követően, a BM III/III-1/a alosztály részére »Magyar Károly« fedőnéven 1976. február 17. napján a Szent István Társulat működéséről, életéről, majd 1976. március 31. napján a Magyar Katolikus Egyház életéről adott jelentést. Dr. Keresztes Sándor a BM III/III-1/a alosztály részére 1977. április 12. napján kapcsolatmegszakítási kérelmét bejelentette, majd ezt követően 1977. május 13. napján

3 Forrás: Magyar Nemzet, 1998. január 3. (61. évfolyam, 2. szám).

4 Megjelent a Magyar Közlöny 1998. május 13-i számában (39. sz.)

az alosztály – mint az RK egyházi reakció elhárítási vonalán hazafias alapon foglalkoztatott Magyar Károly FN titkos megbízottat – a hálózatból kizárta.”

* * *

Keresztes Sándor a *Fővárosi Bíróságnál* mint másodfokú hatóságnál fellebbezett a Bizottság határozata ellen, hivatkozva egyrészt arra, hogy az 1957-es együttműködési nyilatkozatát kényszer hatására írta alá, másrészt az 1958 márciusában bekezdett hálózatból történt kizárásáig (amit nem kis kockázattal maga kért) érdemi tevékenységet nem végzett. Kifogásolta azt is, hogy az 1973 és 1977 közötti időszakra vonatkozóan ugyancsak nem vizsgálta a Bizottság, hogy mi volt a *tartalma* az általa adott jelentéseknek, hogy olyan volt-e az együttműködése az állambiztonsági szervekkel, hogy »a korábbi rendszert leghívebben kiszolgáló, politikai rendszert leghívebben kiszolgáló, politikai elnyomó feladatokat ellátó szervek tagja vagy azok támogatója lett volna«, hogy tevékenységével »okozott-e hátrányt másnak« (idézetek a törvényjavaslat indoklásából).

A Fővárosi Bíróság az *1957–1958-as időszakra* vonatkozóan elismerte, hogy „jelentés adása alatt csak olyan információk szolgáltatása tekinthető, amelyek valamely mások által végzett népköztársaság-ellenes tevékenységre, eseményre, valamely intézmény belső életére, működésére, vagy más személyeknek a kommunista hatalom szempontjából figyelmet érdemlő cselekményeire, illetve magatartására vonatkoznak. Ebből következik, hogy az olyan jelentés, amely csak a hálózati feladatokat vállaló *nyilatkozatot aláíró személyre vonatkozó életrajzi adatokat és személyi kapcsolatait tartalmazza, nem vonható a törvény hatálya alá.*» [Kiemelés tőlem – KA] Ezért a Fővárosi Bíróság megállapította, hogy a felperesnek [Keresztes Sándornak] az ekkori „tevékenysége – a törvény alkalmazása szempontjából figyelembe vehető jelentés adásának mint törvényi feltételnek a hiánya miatt – nem róható a felperese terhére és nem vonható a törvény hatálya alá.”

Az *1973–1974-es időszakra* vonatkozóan azonban a Fővárosi Bíróság helybenhagyta a Bizottság döntését, mivel „a felperes a Törvény 1 §-ának b.) pontjában írtakat megvalósította, amikor aláírta a hálózati feladatok vállalására vonatkozó nyilatkozatot és részére jelentést adott”. A vonatkozó „törvényhelyek ugyanis [szemben a törvényjavaslat indoklásával] nem tartalmazzák és nem írják elő a hátrány okozásának a vizsgálatát”. – Vagyis a Bizottság csak azt vizsgálhatja, hogy a vizsgálandó személy 1.) *aláírt-e szervezési nyilatkozatot, 2.) és adott-e jelentést* (olyan jelentést, ami túl megy a személyes adatok és személy kapcsolatok közlésénél), *nem feladata a jelentések tartalmának figyelembevételé*, minthogy azt maga a Törvény nem írja elő.⁵

* * *

Keresztes Sándor ezután a *Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságához* fordult a Fővárosi Bíróság határozatának felülvizsgálatát kérve. A Legfelsőbb Bíróság az 1998. szeptember 22-én kelt határozatában⁶ lényegileg helybenhagyta a Fővárosi Bíróság mint másodfok döntését. Indoklásában szintén arra hivatkozott, hogy *a Törvény szerint csak azt kell vizsgálni, hogy a vizsgálat alá vont személyek „aláírtak-e a hálózati feladatok vállalására vonatkozó nyilatkozatot és adtak-e jelentést.* A Törvény tehát egyértelműen

5 A Fővárosi Bíróság határozata 1997. jún. 27-én kelt, száma: 5.TK. 9754/1997/5.

6 Tkvf. X.1./1998/4. szám

behatárolja, hogy a jogalkotó mit ért érdemi tevékenység alatt, a jogalkalmazó szervek a megadott szempontok vizsgálatán túl nem terjeszkedhetnek. A Törvény az érdemi tevékenységet tárgyasult szempontok szerint határozza meg, amely kizárja a vizsgált személy tevékenységének érdemi értékelését.” A felülvizsgálati bíróság is rámutatott arra, hogy „a *felperes politikai tevékenységének, életútjának értékelése és megítélése a bírósági eljárás kereteink kívül esik*”. [A kiemelések tőlem. – KA]

Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy még tartott a halasztó hatállyal bíró felbevezési eljárás, amikor az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzésére létrehozott Bizottság a – Törvény rendelkezésével ellenkezően – nyilvánosságra hozta a Keresztes Sándor érintettségére vonatkozó határozatát, mégpedig (véletlenül?) csupán néhány nappal az 1998-as országgyűlési választások előtt.

Keresztes Sándor a választásokon bekerült az Országgyűlésbe, de végül idős kora, valamint a pártjában akkoriban dülő belviszályok miatt lemondott a mandátumáról, visszavonult a politikától. A KDNP-nek továbbra is tiszteletbeli elnöke maradt, de a párt munkájában már nem vett részt.

* * *

E dolgozat szerzője (egyben az életinterjú szerkesztője) úgy véli, hogy ezen a ponton egy kissé ki kell lépnie eddigi szerepéből, és mondanivalóját egyes szám első személyben kell folytatnia.

2010 körül találkoztam az interneten Ilkei Csaba dolgozatával⁷, amelyben az első szabadon választott országgyűlés azon tagjairól írt, azokról „rántotta le a leplet”, akiknek „hálózati múltjuk” is volt. Ebben az írásban mások mellett Keresztes Sándorról is szó esik. Elolvassván az apánkról írtakat, az a benyomásom támadt, hogy Ilkei összeállítása megfogalmazásában tendenciózus, néhol talán szándékosan félreérthető, és a tények közlése mellett rosszindulatúnak tűnő sejtetéseket és megjegyzéseket is tartalmaz. Az Ilkei által tényként közölt adatok, főként a sejtetések, nem vágtak teljesen egybe az addigi ismereteimmel. Vajon mi lehet az igazság? – kellett kérdezni magamban.

Ezért egy udvarias levélben kértem Ilkei Csabát, tegye lehetővé, hogy megismerhessem azokat a dokumentumokat a maguk teljességében, melyek alapján megírta a tanulmányát. Kérésemre az a választ kaptam, hogy a vonatkozó törvények értelmében nem adhatja át és nem mutathatja meg a szóban forgó dokumentumokat. – Ha ez igaz [lenne], akkor ugyancsak furcsa a helyzet: Ő írhat róla, idézhet belőle, sőt az „ügynöki jelentéseket” vagy belőlük részleteket fénymásolatban publikálhat. De a teljes jelentéseket, illetve másolatukat nem mutathatja meg másoknak, még egy hozzátartozónak sem?!

Mindenesetre az elutasító válasz után sikerült az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kutatási engedélyt szerezni, s így megismerhettem a Keresztes Sándorral kapcsolatban ott fellelhető teljes iratanyagot. A teljes dokumentáció feldolgozása, elemzése és főleg részletes bemutatása nem lehet egy családtag feladata, hanem egy külső, független személynek kell majd azt elvégeznie, akit nem lehet – rosszindulattal sem – elfogultsággal vádolni. De addig is, úgy vélem, kellő tárgyilagosságra törekedve, a tényeket röviden én is ismertethetem.

⁷ ILKEI Csaba: *A behálózott első szabadon választott magyar országgyűlés*.
Online: <http://www.utolag.com/BehalozottMagyarOrszaggyules.htm>

Az állambiztonsági szervek első ízben 1957 szeptemberében, a vizsgálati fogságban⁸ történt kihallgatásokat követően vették rá együttműködési nyilatkozat aláírására Keresztes Sándort, az akkor már nyolcgyerekes családapát, felkínálva számára, hogy hazaengedik, ha hajlandó a beszerző nyilatkozatot aláírni. Ezt ő megtette. A nyilatkozatban arra tett ígéretet, hogy minden esetben jelentést tesz, ha tudomást szerez a Magyar Népköztársaság ellen irányuló cselekményről. (Ezt egyébként meg se tagadhatta volna, mivel az akkor hatályos büntetőtörvénykönyvben szerepelt az államellenes összeesküvés feljelentésére vonatkozó kötelezettség.) A kézzel írt nyilatkozatba azonban belefoglalta azt is: „Tudomásul veszem azt a szóbeli ígéretet, hogy vallásos meggyőződésemmel és erkölcsi felfogásommal nem egyező feladatot nem kapok.”

Az aláírást követő időszakra vonatkozóan – többek között – azt írja Ilkei Csaba: [Keresztes] „1957-ben leírja a vele személyes kapcsolatban lévők neveit, 1958-ban még jelent a DNP-nél, az »Új Embernél«, a Szent István Társulatnál, a Katolikus Hittudományi Akadémián és másutt dolgozó ismerőseiről.” [Kiemelés tőlem – KA] – Ilkeinek ez a megfogalmazása megtévesztő, félrevezető. Ugyanis olyan benyomást kelt, mintha Keresztes 1958 folyamán folyamatosan vagy legalábbis több ízben „besúgás”-jellegű jelentéseket készített volna az említett ismerőseiről. Pedig valójában az történt, hogy amikor 1958 márciusában arra szólították fel, hogy jelentsen az Új Embernél dolgozó munkatársairól, ezt megtagadta mint lelkiismeretével ellenkező dolgot, és a kapcsolat megszakítását kérte. A fenti dőlt betűs rész *egyetlen* másfél oldalas „jelentést”⁹ takar, amelyet a „hálózatból történő kizárás” alkalmával írtak vele, s amelyben gyakorlatilag semmi más nem szerepel, mint azoknak a jelentősebb személyeknek a nevei, akikkel 1940 után Kolozsváron, ill. Budapesten a munkájából, ill. politikusi tevékenységéből kifolyólag kapcsolatban állt. Ez a jelentés csupán egy szűkszavú felsorolás, senkire semmiféle terhelő adatot nem tartalmaz. Vagyis Keresztes Sándor a beszervezéstől a kizárásig – mint ahogy a Fővárosi Bíróság is megállapította – *semmilyen érdemleges hálózati tevékenységet nem végzett*.

A hálózatból történt 1958. májusi kizárását követően Keresztest a BM III/III–1/a alosztálya operatív ellenőrzés alatt tartotta 1973 júliusáig. A köztes időben az állambiztonsági szervek két alkalommal próbálták együttműködésre rábírní, de közeledésüket visszautasította.

Amint az életútinterjúban is olvasható, Esty Miklós¹⁰ 1973-ban bekövetkezett halála után, észlelvén Cserháti József püspök, ill. a püspöki kar néhány tagjának a Szent István Társulat elsorvasztására irányuló szándékát (amely szándék egyébként megfelelt az állami szervek egyházellenes törekvéseinek is), Keresztes Sándor – néhány hasonlóan gondolkodó eszmetársával összefogva – komoly küzdelmet és szívós tárgyalásokat folytatott egyházi és állami tényezőkkel egyaránt a Szent István Társulat önállóságának megőrzésért, alkotmányos működéséért. A Társulatnak és az egyházi hierarchiának több vezető tagja szívesen vette volna, ha Keresztes Sándor tölti be az Esty Miklós halálával megüresedett igazgatói posztot. Az ezzel kapcsolatban kapott információk készítették a belügy III/III–1/a-alsztályának munkatársait arra, hogy ismét felvegyék vele a kapcsot-

8 Keresztes Sándort 1957 júliusában tartóztatták le az 1956-os „ellenforradalom” alatt végzett tevékenysége miatt, helyezték „közbiztonsági őrizetbe” a kistarcsai internálótáborban, majd tartották vizsgálati fogságban a budapesti Gyűjtőfogházban, ahonnan 1957 októberében szabadult.

9 A szóban forgó, 1958. júl. 16-án kelt jelentés őrzési helye: ÁBTL 3.1.1. B-82929

10 Esty Miklós (1895–1973) világi pápai kamarás, 1951-től haláláig a Szent István Társulat adminisztrátora (gyakorlatilag: igazgatója) volt.

latot, azzal az indokkal, hogy szeretnék jobban megismerni a személyét és elgondolásait. Keresztes többszöri személyes találkozáson tájékoztatta a belügyi tisztet egyházpolitikai koncepciójáról és a Szent István Társulat jövőjével kapcsolatos terveiről. A találkozáson ugyanazokat az érveket fejtette ki, mint a többi egyházi vagy állami tárgyaló partnérének, és ugyanazokat a dokumentumokat adta át az állambiztonsági tiszteknek, mint amelyeket a témában illetékes egyházi tényezőknek és az Állami Egyházügyi Hivatalnak is benyújtott. Alapelve volt ugyanis, hogy minden beszélgetőpartnerre előtt egyformán nyilatkozik, nem titkolva véleményét. Ebben látott garanciát arra, hogy nem gyanúsíthatják meg ellenséges aknamunkával.

1974. július 24-én aláírt ugyan újra egy szervezési nyilatkozatot, de olyan fogalmazásban, hogy az – szükség esetén – az ő szándékainak megfelelően is értelmezhető legyen. Addigi magatartásán ezután sem változtatott, ezután is, az általa nyújtott tájékoztatókban, a saját nézeteit fejtette ki az aktuális egyházpolitikával és a Szent István Társulattal kapcsolatban. Ekkor sem szolgáltatott olyan információkat, amelyek állambiztonsági szempontból bárkire is terhelőek vagy károsak lettek volna. Beadványaiban és tájékoztatásaival nem az állami szervek, hanem az egyház érdekeit képviselte. A dossziéjában szereplő „jelentések” nagyobb része egyébként nem is klasszikus jelentés, hanem valójában Mezei Károly r. őrnagy, állambiztonsági tiszt feljegyzései a Keresztes Sándorral folytatott beszélgetésnek tartalmáról. Ezekben Keresztes megpróbálta a belügyi szerveket is az általa helyesnek vélt irányba befolyásolni az állam és az egyház kapcsolatát illetően.

Amikor látta, hogy e tevékenysége nem hozza meg a várt eredményt, 1977-ben kérte a hálózati kapcsolat megszüntetését.

Ekkor született meg Mezei Károly r. őrnagy javaslata Keresztes Sándornak a „hálózatból történő kizárásáról”. Tekintettel arra, hogy az a javaslat belső használatra készült, ezért tanulságos és hitelesnek tekinthető megállapításokat tartalmaz azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet is töltött be Keresztes Sándor mint hálózati személy, s hogy tevékenységével valóban, mint egyesek állítják, ’klasszikus’ ügynöki tevékenységet folytató-e. Ezért a Javaslát *teljes* szövegét közöljük alább (a benne szereplő kiemelések a szerzőtől származnak).

JAVASLAT¹¹

Budapest, 1977. május 4.

Javaslom „MAGYAR KÁROLY” fn. tmb. (: dr. Keresztes Sándor, Magyarókerke, 1919. III. 9. Fazakas Erzsébet) kiadóhivatali csoportvezetőt – hálózati munka további végzésének megtagadása miatt – hálózatunkból kizárni.

Nevezett személyt közbiztonsági őrizete idején, 1957-ben, terhelő adatok alapján osztályunk szervezte be. A munka megtagadása miatt 1958-ban kizártuk a hálózatból. További foglalkoztatás céljából 1974-ben¹² felvettük vele a kapcsolatot.

11 Fakszimiléjét lásd lentebb, a dolgozat végén. Az eredeti dokumentum őrzési helye: ÁBTL 3. 1. 1. B-82929/1 90-92.

12 Valójában 1973-ban.

A kapcsolatfelvétel célszerűségét az az információ képezte, mely szerint alapos esélyei voltak, hogy az akkor megüresedő SZENT ISTVÁN TÁRSULAT igazgatói székét elnyerje – mint a társulat jogi szakértője.

Mint titkos megbízott, hazafias alapon vállalta a velünk való további titkos együttműködést. Munkáját eleinte nagy igyekezettel látta el, de konkrétan **csak a társulat vonatkozásában volt hajlandó együttműködni. Itt is ragaszkodott azonban saját koncepciójához. Ez politikailag ütközött az állami elképzelésekkel.**

Amikor a társulat ideiglenes vezetésével más személyt bíztak meg, munkájában visszaesés jelentkezett. **Teljesen vad, ferde nézeteket kezdett hangoztatni az új egyházpolitika kialakításának elképzelésére. A prímásérsek kinevezése után¹³ úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség tovább az Állami Egyházügyi Hivatalra,** mivel egy lojális prímással a vezetők közvetlen érintkezés formájában szót érhetnek. Szerinte a püspökök hitеле is nagyobb lesz, ha az ÁEH megszűnik.

Nézeteihez naivul és mereven ragaszkodott. Ezen okoknak is szerepe volt abban, hogy az ÁEH nem kívánja „MAGYAR”-t bevonni a vezetésbe.

Találkozóinkon az elmúlt évben Balázs Tibor r. alezr. elvtárs két alkalommal, Barát Tibor r. alezr. elvtárs egy alkalommal részt vett. Téves nézeteit visszautasították, illetve igyekeztek helyes irányba befolyásolni. Ezt rövid ideig elfogadta.

Legutóbbi találkozókon „MAGYAR KÁROLY” – korábbi bejelentésére hivatkozva – írásban kérte a köztünk fennálló konspirált kapcsolat megszakítását.

Eddigi munkáját értékelve, az 1974. évi kapcsolatfelvétel óta titkos megbízottunkat az a cél vezette, hogy közvetett támogatásunkkal sikerül megszereznie a Szent István Társulat igazgatói székét. Erre tőlünk ígéretet soha nem kapott, de kérdéseinkből következtetve reményeket táplált.

Amikor a társulat vezetése nem az általa remélt módon változott, hangoztatni kezdte kapcsolatmegszakítási szándékát.

Kapcsolatunk ideje alatt a **hálózat által adott információk alapján ügyet nem kezdeményeztünk, operatív intézkedéseket nem hajtottunk végre. Munkadossziájában elhelyezett jelentések operatív értékkel¹⁴ nem bírnak.**

A titkos megbízott az együttműködés ideje alatt, a feladat végrehajtása során hátrányos körülmények közé nem került, anyagi áldozatot nem hozott.

„MAGYAR KÁROLY” fn. titkos megbízottnak az Állambiztonsági Szervekkel szemben semmiféle jogos igénye vagy követelés nincs.

A fentiek alapján „MAGYAR KÁROLY” fn. tmb. hálózatból történő kizárását – titoktartási nyilatkozat vételével – kérem engedélyezni. „B” dossziéját a BM. Nyilvántartó Központ 1. Osztályának – 5 évi időtartamra megőrzés végett – megküldjük.

Bakonyi Imre r. alezredes
Alosztályvezető

Mezei Károly r. őrnagy

/A fenti javaslat fakszimiléjét lást a következő oldalakon./

13 Az 1972-ben püspökké szentelt Lékai Lászlót 1976 februárjában nevezte ki esztergomi érseknek VI. Pál pápa.

14 Operatív érték: állambiztonsági szempontból azok az ügynöki jelentések bírnak operatív értékkel, amelyek a belügy számára fontos, további intézkedéseket szükségessé tevő információkat tartalmaznak.

BELÜGYMINISZTERIUM
III/III-1/a. alc.-

"SZIGORUAN TITKOS!"

TÁRGY: MAGYAR KÁROLY fn. tmb.
hálózatból történő kizárása

Eggedélyezem:

Balogh Zoltán
Balogh Zoltán r. ezredes
Osztályvezető

JAVASLAT

Budapest, 1977. május 4.

Javasolom "MAGYAR KÁROLY" fn. tmb. /: *Dr. Keresztes*
... *Erzsébet*... /: Magyarókerke, 1919. III. 9. Fazekas
Erzsébet /: kiadónivaltali csoportvezetőt - hálózati munka
további végzésének megtagadása miatt - hálózatunkból kizár
ni.

Nevezett személyt közbiztonsági őrizete idején
1957-ben, ternelő adatok alapján osztályunk szervezte be.
A munka megtagadása miatt 1958-ban kizártuk a hálózatból.
További foglalkoztatás céljából 1974-ben felyettük vele a
kapcsolatot.

A kapcsolatfelvétel célszerűsége az az információ
képezte, hely szerint alapos esélyei voltak, hogy az akkor
megüresedett SZENT ISTVÁN TÁRSULAT igazgatói székét elnyerje
mint a társulat jogi szakértője.

Mint titkos megbízott, házafias alapon vállalta
a velünk való további titkos együttműködést. Munkáját elein-
te nagy igyekezettel látta el, de konkrétan csak a társulat
vonatkozásában volt hajlandó együttműködni. Itt is rágasz-
kodott azonban saját koncepciójához. Ez politikailag ütközött
az állami elképzelésekkel. A B T L 3. 1. 1. B-82929/1 29

- 2 -

Amikor a társulat ideiglenes vezetésével más személyt bíztak meg, munkájában visszaesés jelentkezett. Teljesen vad, ferde nézeteket kezdett hangoztatni az új egyházpolitika kialakításának elképzelésére. A primásérsek kinevezése után úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség tovább az Állami Egyházügyi Hivatalra, mivel egy lojális primással, a vezetők közvetlen érintkezés formájában szót érthetnek. Szerinte a püspökök hitele is nagyobb lesz, ha az ÁEH megszűnik.

Nézeteihez naivul és mereven ragaszkodott. Ezen okoknak is szerepe volt abban, hogy az ÁEH nem kívánja "MAGYAR"-t bevonni a vezetésbe.

Találkozónkon az elmúlt évben Balázs Tibor r. alezr. elvtárs két alkalommal, Barát Tibor r. alezr. elvtárs egy alkalommal részt vett. Téves nézeteit visszautasították, illetve igyekeztek helyes irányba befolyásolni. Ezt rövid ideig elfogadta.

Legutóbbi találkozókon "MAGYAR KÁROLY" - korábbi bejelentésére hivatkozva - írásban kérte a köztünk fennálló konszpirált kapcsolat megszakítását.

Eddigi munkáját értékelve, hogy az 1974. évi kapcsolatfelvétel óta titkos megbízottunkat az a cél vezette, hogy közvetett támogatásunkkal sikerül megszereznie a Szent István Társulat igazgatói székét. Erre tőlünk ígéretet soha nem kapott, de kérdéseinkből következtetve reményeket táplált.

Amikor a társulat vezetése nem az általa remélt módon változott, hangoztatni kezdte kapcsolatmegszakítási szándékát.

Kapcsolatunk ideje alatt a hálózat által adott információk alapján ügyet nem kezdeményeztünk, operatív intézkedéseket nem hajtottunk végre. Munkadossziójában elhelyezett jelentések operatív értékkel nem bírnak.

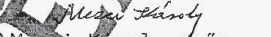
A titkos megbízott az együttműködés ideje alatt, a feladatok végrehajtása során hátrányos körülmények közé nem került, anyagi áldozatokat nem hozott.

3 -

"MAGYAR KÁROLY" fn. titkos megbízottak az Állambiztonsági Szervekkel szemben semmiféle jogos igénye vagy követelése nincs.

A fentiek alapján "MAGYAR KÁROLY" fn. emb. hálózatból történő kizárását - titoktartási nyilatkozat vételével - kérem engedélyezni. "B" dossziéját a BM. Nyilvántartó Központ 1. Osztálynak - 5 évi időtartamra szóló megőrzés végett - megküldjük.

Bakonyi Imre r. alezredes
Alosztályvezető

Mézes Károly r. őrnagy

Készült: 1 pld-ban
Kapja: 1 "B" do.
Nytsz.: 1/13-347

Á B T L 3. 1. 1. B-82929 / 1 31

SOMORJAI ÁDÁM OSB

KERESZTES SÁNDOR ÉS A VATIKÁN

Javorniczky István Keresztes Sándorral készített életinterjúja alapján¹

A 2021. július 16-án a Pázmány Péter Katolikus Egyetem II. János Pál Termében tartott könyvbemutatón elhangzott előadás szerkesztett változata

Az Antall-kormány, 45 év kihagyással, újra fölvetta a diplomáciai kapcsolatokat az Apostoli Szentszékekkel. Az első diplomáciai misszió vezetőjét Keresztes Sándor személyében találta meg, akit akkor a nemrég újjáalakult KDNP megerősítése foglalkoztatta. A következőkben röviden, tételszerűen felsoroljuk az első vatikáni magyar nagykövet diplomáciai működésének vonatkozó előzményeit és vatikáni időszakának két kiemelkedő eredményét.

1. A VATIKÁNI NAGYKÖVETI KINEVEZÉS ELŐTT

1956–1957: Négy száz vagon segélyszállítmány elosztása

Az '56-os forradalom után a bécsi Caritas Internationalis vagonszámra küldte be a segélyküldeményeket. Ezek fogadására, nem lévén Magyar Karitás, az Actio Catholicához (AC) küldték, amely pro forma néhány zömmel idős munkatárssal működött, ezért az Új Ember Kiadóhoz fordultak, ahol Keresztes Sándor személyében, aki ott fűtőként dolgozott,² alkalmas szervező embert találtak. Ő volt, aki fogadta a vagonokat és közreműködött azok szétosztásában.³ A segélyek heteken, hónapokon át jöttek, összesen több

1 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában. Életinterjú dr. Keresztes Sándorral*. A szöveget sajtó alá rendezte és szerkesztette: KERESZTES András. METEM, Budapest 2021. 527 lap. Interneten: <https://mek.oszk.hu/21900/21961/>

2 Keresztest előbb arra vették fel, hogy behajtsa az elmaradt előfizetéseket – ehhez már nagy diplomáciai készség és alázat is kellett –, később, hogy rendezze az előfizetéseket.

3 „Mint említettem, fűtői munkakörben dolgoztam, nem volt semmi egyéb beosztásom. És akkor Endrey püspök átszólt az Új Emberhez, hogy valakinek ki kellene mennie a pályaudvarra. Emlékezetem szerint a Keleti pályaudvarra jött az első vagon. Hogyan tolták oda, nem tudom, hiszen akkor a vasúttal is problémák voltak. Azt mondták, hogy ki kellene menni, és át kell venni azt a szállítmányt, és be kell juttatni a Központi Szemináriumba. Szóltak Saád Bélának, Saád pedig azt mondta, menjen ki a Keresztes. Kimentem a pályaudvarra, ott kezembe nyomták az értesítést az Actio Catholica (AC) nevére érkezett vagonról, hogy nézzek utána. Megkerestem a vagon, és láttam, hogy fel van törve, a plomba le van véve róla, stb. Jogász voltam, hár mondtam rögtön: Hogy lehet ez!? Mi a garancia arra, hogy nem tűntek-e el dolgok a

mint négyszáz vagon.⁴ Keresztes Sándor ezen megbízatása 1957 nyaráig tartott. Két civil és két egyenruhás házkutatást végzett Keresztesnél, de csak néhány irattal és egy könyvvél távoztak.⁵

Semmi okunk nincs arra, hogy kételkedjünk Emlékező szavaiban, főleg azért, mert a házkutatás másik eredménye az volt, hogy őt magát is magukkal vitték, ez volt az 1957 júniusi begyűjtés és ekkor kezdődött meg internálása, ugyanakkor a kérdés horderejét illetően felmerül annak az igénye, hogy az ilyen nagymennyiségű segélyek eredetét, érkezésének ütemezését, az érkezett segélyek mennyiségét, a szétosztás módját illetően forrásoknak nézzünk utána. Ilyen forrásokat remélhetünk a bécsi Caritas Internationalis irodájának anyagában, a magyarországi vámhatóságok iratanyagában, a hazai Karitás irattárában, az egyes plébániák *historia domus*ában.

A pártállami viszonyokra jellemző, hogy konkrét esetben éppen azt büntették házkutatással és internálással, aki a segélyek elosztásában hatékonyan és korrupciómentesen intézkedett. Nem büntetni, hanem kitüntetni kellett volna. A pártállam számára azonban most is, mint Mindszenty működése idején, politikailag elviselhetetlen volt, hogy a nyugati segélyek olyan nagyságrendben érkeztek, hogy már nem tudják hatékonyan propagálni a szocializmus magasabbrendűségét a lakosság előtt. Ennek esett áldozatul Keresztes Sándor is.

1973: A Szent István Társulat feloszlásának pártállami szándéka és annak megghiúsítása

Keresztes továbbá elmondja, hogy 1973-ban, Esty Miklós halálát követően a pártállam ismételt kísérletet tett arra, hogy felozzlassa a Szent István Társulatot.⁶ Többek, így az ő tárgyalásának az eredménye, hogy erre nem került sor, diplomáciai készségét

vagonból? A vége az lett, hogy nem voltam hajlandó csak úgy, minden további nélkül átvenni a szállítmányt, jegyzőkönyvet vettem fel, igyekeztem jogásként eljárni ebben a dologban. Közben betoltak még két vagon az AC-nak címezve. A vége az lett, hogy telefonáltam, valahonnan szereztek fuvart, átrakodtatam, és bevitték a szállítmányt a Központi Szemináriumba. [...] Azt hittem, hogy ezzel vége van. Másnap reggel, mikor bemegyek, mondják, hogy az Endrey püspök úr hívat. Az udvar másik végén van az AC helyisége. [...] Hivatott, és megköszönte, hogy gondosan igyekeztem eljárni, egyúttal közölte, hogy jött újabb két vagy három vagon, tegyem meg, hogy ezeket is átveszem, nincs nekik emberük... Az AC-ban tényleg csak két idős hölgy volt akkor, meg Esty Miklós világi pápai kamarás. Summa summarum, ennek az lett a vége, hogy egy szép nap azt vettem észre, hogy én vagyok az egész ügynek a gazdája. Jöttek a vagonok sorra. Kiderült, hogy a Központi Szeminárium kicsi. A legkülönbözőbb dolgokat küldték, volt, hogy olasz alma volt az egész vagonban, másokban ruhaneműk voltak azután a legkülönbözőbb dolgok, egymás után jöttek. Végül ebből egy olyan intézmény alakult ki, hogy néhány hónap alatt, ebben az un. Caritas-akcióban, összesen majdnem 500 vagon érkezett [...]” JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 233sk.

- 4 Egyik alkalommal nagy mennyiségben babkává érkezett. Nem lévén alkalmas a kiosztásra, Esty Miklós, az AC alelnöke tárgyalt Nyers Rezsővel, aki a forradalom után közellátási kormánybiztos volt, 1957-től pedig a Szövetkezetek Országos Szövetségének elnöke, egyben MSZMP Központi Bizottsági tag. Enge-délyével a babkávét értékesíthették és a szerzett összeget szétoszthatták.
- 5 „A Caritas-akcióval kapcsolatban a segélyből az Új Ember dolgozói is részesültek. Én mint az Új Ember dolgozója kaptam gyerekeim számának megfelelően a segélyből, ugyanúgy, mint a többi dolgozó is. Néhány takarót, élelmiszersegélyt is kaptunk, ezt teljesen legálisan, az Endrey püspök úr révén.” I. m. 236.
- 6 1946-ban „Mindazokat a társadalmi bázisokat, amelyek a kommunista párt hatalmi pozíciójának megszerzése útjában álltak, azokat mind felozlalták, így az összes katolikus egyesületet, egy kivételével: a Szent István Társulat azért maradt meg, mert az nem csupán egy tudományos társaság, hanem egyúttal

budafoki ismeretsége, Völgyesi Mátyás, az ÁEH egyik vezető munkatársa révén kamatoztatta.⁷ Ekkor Keresztes a Társulatnál az igazgatóválasztmány tagja volt, ebben a minőségében illetékes volt.

Az erdélyi magyar katolikusok anyanyelvi irodalommal való ellátása

Keresztes jó szervező is volt: erdélyi származású révén, szívén viselte az erdélyiek sorsát, katolikus magyar irodalomhoz való hozzáférését. Ezt két szinten is szervezte. Az Szent István Társulat könyvesboltja révén számtalan könyvesomagot adott át hátizsákos fiataloknak, akik megadott plébános címére vitték ki Erdély-szerte azokat.⁸ Ezen túl pedig elérte, hogy Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének engedélyével nagyobb mennyiségben vihettek ki a plébániák számára magyar nyelvű bibliát és a liturgiához szükséges könyveket.

Közvetítés II. János Pál felé az erdélyi egyházak ügyében

II. János Pál pápa idejében lengyel közvetítéssel juttatott ki Etcheharay bíborshoz, a *Justitia et Pax* Pápai Tanács elnökéhez egy 130 oldalas beadványt az erdélyi katolikusok ügyében. A francia fordítást Szűrös Mátyás titkárságán készítették.⁹

2. Vatikáni Nagykövetség: 1990–1994

Ezek és más diplomáciai tárgyalások az Egyház, a hívek és a magyarság érdekében mintegy felkészítették és kijelölték őt arra, hogy az első vatikáni magyar nagykövet legyen.

Első vatikáni magyar nagykövet

1920–1947 között a vatikáni magyar szentszéki diplomáciai misszió élén követ állt, más terminológiával miniszter.

könyvkiadó vállalat is volt.” Lásd: i. m. 103. Keresztes Czapik érseknek tulajdonítja az érdemet, hogy a Társulat megmaradt, lásd: i. m. 349.

7 Az események részletes elbeszélését lásd: i. m. 350skk.

8 „Keresztes Sándor tudatában volt, milyen óriási a szükség és az igény az erdélyi magyarság körében az anyanyelvű könyvre. Nemcsak postás volt akkor, de 'Isten csempésze' is! Kiváló szervezéssel remek hálózatot hozott létre. Hátizsákos fiatalok tucatszám keresték fel a ferences udvarban lévő kis könyvesboltban, ahol szépen előkészített csomagokat bízott azokra, akik vállaltak, hogy útjuk során a megbeszélte plébániákra eljuttatják. Én is így ismertem meg Sándor bácsit.” Írja Semjén Zsolt, lásd beköszöntő írását az idézett könyv elején, a 7. lapon. Jegyezzük meg, hogy ebben Wachtler Mária Vincencia (1921–2018) vincés kedvesnővér, az Isteni Szeretet Leányai Kongregációjának tagja, tanítónő volt segítségére.

9 Szűrös Mátyás (1933–) reformkommunista, 1983–1989 között az MSZMP Központi Bizottság titkára, 1985–1989 között az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke volt.

Vatikáni magyar diplomáciai misszióvezetők¹⁰

Név	misszióvezetői cím	Akkreditálás kezdete	Akkreditálás vége
Gróf Somssics József	követ	1920. július 26.	1924. szeptember 27.
Báró Bornemisza Gyula	követ	1924. november 23.	1925. február 27.
Balásy Antal	követségi titkár, ideiglenes ügyvivő	1925. február 27.	1926. március 25.
Verseghy Nagy Elek	követ	1926. március 25.	1927. augusztus 21.
Barcza György	követ	1927. szeptember 22.	1938. május 25.
Thierry Heribert	követségi titkár, ideiglenes ügyvivő	1938. május 25.	1939. január 19.
Báró Apor Gábor	követ	1939. január 19.	1944. október 15.
Luttor Ferenc	kánonjogi tanácsos ideiglenes ügyvivő	1944. október 15.	1947. február.

A húszas években nem csupán Magyarország, hanem a környező államok sem nagyon küldtek nagyköveti rangú misszióvezetőt, csak egyes konkrét esetekben. A diplomáciai missziók vezetőinek nemzetközi összehangolására tartott 1961. évi bécsi konferencián történt megegyezés arról, hogy a továbbiakban az egyes diplomáciai missziókat, amennyiben lehetséges, nagykövetségi („Ambasciata” [olasz], „Embassy” [angol], „Botschaft” [német]) rangra hozzák, élén a nagykövettel, első helyettese pedig, ha van, a miniszter, más szóval követ („minister”, „Gesandte”).

Vatikáni gyakorlatban a misszióvezető „apostoli nuncius”. A miniszteri, követségi rangnak az „apostoli internuncius” felel meg, illetve az „apostoli delegátus”, amelynek élén állhat (püspökszentelésben részesült) címzetes érseki rangú főpap, mint a nunciusok esetében, de lehet pápai prelátus (monsignore) is, aki nem püspök és nem érsek.

Keresztes Sándor nagykövetségi kinevezésének dátuma: 1990. szeptember 15. Szolgálatairól lemondott 1994. július 7-én. Az *Annuario Pontificio*, a Pápai Évkönyv bejegyzése szerint „Ambasciatore Straordinario e Plenipotenziario”: rendkívüli és teljhatalmú nagykövet – mint általában ezidőtájt minden szentszéki nagykövet.

Kinevezésének kezdeti időszakában ideiglenes helyiséget alakítottak ki a szentszéki nagykövetség számára a Római Magyar Akadémia földszinti kiállító termeiből (Via Giulia 1. szám alatt), addig, amíg a korábban konzuli hivatal és lakások céljaira használt római Fraknoi-villát átalakították.¹¹ Ezt követően a nagykövetség címe: Piazza Girolamo Fabrizio, 2. szám alatt.¹²

10 Lásd: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*, szerk. ZOMBORI István, Szent István Társulat – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség Budapest, 2001. 136.

11 „Ezt a villát Fraknoi Vilmos (1843–1924) történész, választott püspök, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára az általa alapított Magyar Történeti Intézet számára építtette 1895-ben. Ebből az intézetből származott a Római Magyar Akadémia és a Pápai Magyar Egyházi Intézet a via Julián. A Fraknoi villát a Magyar Köztrásaság II. János Pál pápa magyarországi látogatásának évében, 1991-ben újjáépítette fel a Szentszéki Magyar Nagykövetség számára. 1991. december 4.” Olvassuk a magyar szentszéki nagykövetség falán elhelyezett emléktáblán. Lásd még: CSORBA László: *A Fraknoi-villa – a Magyar Köztrásaság Szentszék melletti Nagykövetségének székhelye*, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*, i. m. 113–135.

12 Internetes elérhetőség (letöltés 2021 július 17-én): <http://ungheriasantasede.blogspot.com/p/ambasciatore.html>

Két kiemelkedő diplomáciai eredmény 1991-ben

Az 1991. esztendő két kiemelkedő diplomáciai eredmény hozott a magyarság számára. Az egyik a gyulafehérvári egyházmegye érsekségi rangra emelése. Új Emberecs kapcsolatrendszere itt is működött, hiszen 1991. július 29-én jelent meg Kipke Tamás interjúja Alexandru Todea görögkatolikus érsekkel,¹³ aki, kérdésre válaszolva, elmondta, hogy szükségesnek és lehetségesnek tarja azt, hogy a gyulafehérvári püspök érseki rangra emelkedjék és hogy metropolita-érsekségként egyháztartomány létesüljön a szatmári, nagyváradí és a temesvári egyházmegyék alárendelésével.¹⁴ Bizonyára egyeztetve, Keresztes Sándor a Vatikáni Államtitkársághoz fordult, ahol ugyanezt képviselte, különös tekintettel Őszentsége II. János Pál pápa augusztus végi magyarországi apostoli útjára: ily módon az erdélyi magyarság is részesedne annak jótéteményeiből. A pápa pozitíven állt hozzá a kérdéshez és az elképzelés közel állt a megvalósuláshoz, amikor egy diszsonáns hang megzavarta a ki sem alakított konszenzust. Az történt ugyanis, hogy azt megelőzően még Tökés László református püspök kieszközölte, hogy II. János Pál – július 5-én – audiencián fogadja őt – és ezt Kállay Kristóf máltai szentszéki nagykövet révén érte el –, ezt követően pedig megjelentette a romániai és magyarországi magyar nyelvű sajtóban, hogy fontosnak tartotta tájékoztatni a pápát magyarországi látogatása előtt az erdélyi magyarok, a csángók helyzetéről és az erdélyi egyházmegye érsekségi rangra emeléséről.¹⁵ A román püspökök ezt követően visszariadtak attól, hogy az adott helyzetben aláírásukkal erősítsék meg az erdélyi latin szertartású római katolikus érseki tartomány felállítását, így az erdélyi egyházmegye érsekségi rangra emelése – a román állam rosszallása mellett – enélkül történt meg, egyoldalú pápai döntéssel, amely 1991. augusztus 5-én jelent meg.¹⁶ Ugyanezen dátummal a pápa Bálint Lajos püspököt érsekké nevezte ki.¹⁷

Romániában ma két latin szertartású érsekség van. Az egyik a főváros, Bukarest székhellyel, szuffragáneus, tehát alárendelt egyházmegyék: Iasi (Moldva), Szatmár, Várad és Temesvár (Csanádi Egyházmegye). A másik ily módon Alba Iulia vagy Gyulafehérvár, egyháztartomány nélkül, közvetlenül az Apostoli Szentszék alá tartozik.

Az adott esetben elmondható, hogy a szentszéki nagykövet elérte az optimumot, ha a maximumot nem is, de ez rajta kívülálló okok miatt történt.

II. János Pál és a Gorbacsov-puccs utáni vatikáni nyilatkozat

A Gorbacsov-elleni puccs éppen II. János Pál pápa magyarországi apostoli látogatása (1991. augusztus 16–20.) idején történt. 1991. augusztus 19-én hajnalban jutott nyilvánosságra, s az történt, hogy másnap, augusztus 20-án, Szent István ünnepén a pápa, a vi-

13 KIPKE Tamás: *Fél lábbal Európában... Beszélgetés Alexandru Todea bíborossal*. In: Új Ember, 1991. július 29. =47. évfolyam, 29. szám) 1-2. lapokon.

14 A görögkatolikus egyházmegyék 1853-ban, uralkodói döntéssel egyesültek egyháztartományban, Todea érsek ennek volt az előjárója. Tekintettel arra, hogy frissen kerültek ki a földalatti létből, hiszen a román állam feloszlatta és az ortodox egyházhoz csatolta a görögkatolikusokat, még templomaikat sem kapták vissza, a görögkatolikusok 1991-ben még rosszabb állapotban voltak, mint a latin szertartású rómaiak.

15 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 494.

16 „Quod satis constat” kezdetű apostoli konstitúció, in: Acta Apostolicae Sedis LXXXIII (1991) 917sk.

17 Acta Apostolicae Sedis LXXXIII (1991) 783.

lágón első állam képviselőjében táviratilag támogatásáról biztosította Gorbacsovot. Ehhez szükséges tudni, hogy Keresztesnek része volt az események alakításában. Idézzük: „És akkor aztán történt még valami. [...] János Pál pápa látogatása utolsó napján [augusztus 20-án] a Hősök terén celebrált szentmisét, és köszöntötte a magyar népet. A megelőző napon történt a Gorbacsov elleni puccs. E nap délutánján találkoztam Antall Józseffel, hogy előkészítsem őt és Gönczöt a pápával történő másnapi találkozásra, hogy mit lenne jó megemlíteni a köszöntő beszédükben. És akkor Antall kérdezte tőlem: „Nem gondolod-e, hogy jó lenne, ha én tudnék Sodanóval is beszélni, a bíboros államtitkárral?” – „De – mondtam –, az nagyon jó lenne.” Akkor megtárgyaltuk, hogy miről kellene beszélni másnap, s ez után – mialatt a pápa a szerzetesekkel meg a kispapokkal találkozott fönt a Mátyás templomnál – létrejött Acerbinél, a nunciatúrán egy ilyen négyes találkozó. Sodano persze azonnal aziránt kezdett érdeklődni, hogy mi történt Oroszországban. És ez nagyon érdekes volt, ahogy ültünk, én szemben ültem Antall oldalán Sodanóval, aki egy nagyon képzett diplomata, nem lebecsülendő valaki, és akkor Antall beszámolt nemcsak arról, hogy mi történt konkrétan, hanem egy komplett elemzést adott. És láttam Sodano szemén a meglepetést, amikor észlelte, hogy milyen kapacitású emberrel ül szemben. Antall egy briliáns elemzést adott, és a Sodano csak nézett, szinte nem hitte el... Ő akkor találkozott először a magyarsággal, Magyarországgal, s akkor a külsőségek mellett az ilyen beszélgetések is meglepték; érzékelte, hogy mi Európához tartozunk minden szempontból. És Antallnak ez az elemzése annyira briliáns volt, ahogy ezt az eseményt elhelyezte a világpolitikai történésekben, s megvilágította az egyházak szempontjából.¹⁸

Mindkét esetben Keresztes felismerte azt, hogy cselekedni kell és azt is felismerte azt is, hogyan. Eredményeket ért el, ha nem is mindig azt az optimális célt, amit szeretett volna. De a diplomácia ugyanúgy, mint a politika, a lehetőségek művészete.

18 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 499sk.

BALOGH MARGIT

AZ ÁLLVA MARADÁS JOGA, AVAGY EGY KERESZTÉNY POLITIKUS A PÁRTÁLLAM IDEJÉN: KERESZTES SÁNDOR¹

Idősebb Keresztes Sándorral két publikált és egy kiadatlan² interjúfolyam is készült. Az egyik 2008-ban jelent meg a Kairosz Kiadónál *A kiegyezés reményével* címmel, amelyben Elmer István beszélgetett Keresztes Sándorral. A másik interjú törzsanyagát Javorniczky István 1988 szeptemberében, a politikai átmenethez vezető erjedés időszakában vette föl, ennek második, rövidebb részét pedig 1994-ben, amelyben az átmenetről és a szentszéki nagyköveti szolgálatról faggatta őt. Ezeket 2019–2020-ban Keresztes Sándor fia, Keresztes András szerkesztette kötetbe és látta el jegyzetekkel, valamint névmutatóval. Zombori István szervezőmunkájának eredményeképpen 2021-ben jelent meg nyomtatásban, Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettesnek, a KDNP elnökének ajánlásával.

A könyv kiváló, mint visszaemlékezés lebilincselő. Határtalan előnye, hogy az interjúalany olyasmiket is elmondott, amit egy történész nem vagy nemigen tehet meg (pletykákat, magánvéleményeket, elköteleződéseket és csalódásokat, vagy épp betegségeket), ezáltal bepillantást enged a kulisszák mögé. Önnön magáról a legellentmondásosabb jelzőket találjuk: „*freskójelölt*” („Úgy vágom a falhoz, hogy freskó lesz magából!” – a Margit körüli fogház nyilas pribékje fenyegette így, amikor Kállay Kristóf részére hamis igazolványt tervezett készíteni), „*büdös kommunista*”, „*zsidóbérenc*” – „*zsidó-üldöző*”, „*oroszbérenc*” – „*partizánvadász*”, „*katonaszökevény*” („...lelkileg nagyon megviselt ez a helyzet, mert néhány hónapos volt a gyermekem, szerelmes fiatal férj voltam, és ugyanakkor mint jogász, tudtam, mire számíthatok: hűtlenséggel voltunk vádolva...³) „*börtöntöltelék*”, „*klerikofasiszta*”, „*mindszentysta*”, „*karrierista*”, „*szürke eminenciás*”, „*jelentéktelen figura*”, „*kegyvesztett*”, „*hiú öregúr*”, „*bölcs politikus*”...

Ebből a válogatásból is kitetszik, hogy meglehetősen ellentmondásos életút az övé. Pontosabban nem is az életút ellentmondásos, hanem az őt körülvevő korszak fordult fel fenekestől. Keresztes Sándor ült a nyilasok cellájában, de megismerte a kádári börtönvilágot is. Politikus volt, 1947-től a Demokrata Néppárt nemzetgyűlési képviselője, 1990 május és augusztusa között, továbbá 1994-től 1998-ig az újjászületett Kereszténydemokrata Néppárt országgyűlési képviselője.

1 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában. Életinterjú dr. Keresztes Sándorral* című kötet (szövegét sajtó alá rendezte és szerkesztette: KERESZTES András, METEM, Budapest, 2021) bemutatóján 2021. július 16-án elhangzott szöveg szerkesztett változata. A kutatási rész az FK NKFIH 135762 számú, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap által támogatott projekt keretében készült.

2 Csicskó Mária és Balogh Margit interjúja Keresztes Sándorral az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára részére [1991].

3 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 118.

Tisztem, hogy a pártállam idejére eső életszakaszból villantsak fel elemeket. 1944–1945-ben Keresztes Sándor egy 26 éves fiatalember, épp hogy átmenekült Kolozsvárról Magyarországra, együtt ifjú feleségével és pár hónapos gyermekükkel. Budafokra költöztek a feleség szüleihez, itt lesz az otthonuk hét évtizeden keresztül. A szülőföldhöz kötődő kapcsolati szálak eltéphetetlenek. Az erdélyi szervezőmunka a Hivatásszervezet keretei között, az egyetem, a cserkészlet – ezek mind hozadékkal bírtak az élet későbbi szakaszaiban. Sok múlt a szerencsés véletlenül – a gondviselés vagy a sors vigyázott rá.

A magyarországi életnek két fő sodra lett: a közigazgatási pálya, ami a megélhetést biztosította, és a politikai, illetve egyéb, a köz javára szolgáló szereplés. Először tehát egzisztenciát, állást kellett keresni – az ellenállási mozgalom várhatott a sorára... Menekült közigazgatási dolgozóként jelentkeznie kellett a budai várban székelő Belügyminisztériumban. Várakozás közben egy miniszteri titkár kiszemelte a magas, jóképű fiatalembert: szó szót követett, elhangzott Csizmadia Andor mint volt kolozsvári főnök neve – és ez kaput nyitott egy belügyminisztériumi álláshoz. Egy idő múlva már maradt idő a közösségi munkára is: fölvette a kapcsolatot azokkal a katolikus szociális mozgalmakkal, amelyekkel korábban is együtt dolgozott. Akkoriban már formálódott a katolikus ellenállás, főleg báró Apor Vilmos győri püspök és Kovrig Béla egyetemi tanár révén. És formálódott a kereszténydemokrata párt, ahogy a kapcsolat a kommunista–szociáldemokrata–kiszgazda ellenállással is.

A nyilas hatalomátvétel megakasztotta ezt a bimbózó közigazgatási pályát. Keresztes üres polgári személyi lapokat szerzett, és egy kolozsvári városi bélyegzőt felhasználva – barátaival együtt – számos üldözöttet látott el menekülést szolgáló igazolással. A hamis papírok készítésével azonban lebukott – így lett a Margit körüti fogház lakója. Hogy netán kivégzik? Volt rá esély. Kevesebért is megtörtént. Am kiszabadult, és 1945 őszétől 1947 nyaráig ismét a Belügyminisztérium munkatársa, itt ismerkedett össze Bibó Istvánnal, akivel 1956-ban ismét kereszteszik majd útjaik. 1947 nyarán átigazolt a Földművelésügyi Minisztériumba, de csak rövid időre, mert a „kékcédulás választásokon” parlamenti képviselővé választották.

Politikusi pályája a Demokrata Néppártban kezdődött – és ért véget bő négy évtized múlva. Nézeteit a nemzeti hagyományokra épülő, ugyanakkor a katolikus szociális reformmozgalmakban megújult, korszerű keresztény eszmények formálták. 1946-ban a párt végrehajtó bizottságában kapott feladatot. Az 1947-ben megrendezett (évtizedekig utolsó) többpárti országgyűlési választásokon a Demokrata Néppárt színeiben jutott a parlamentbe.

ALTERNATÍVAKERESÉS

1945–1948-ban a háború után rendszert váltó Magyarország egyik legizgalmasabb kérdése az egyház és az állam viszonyának alakulása. Keresztes Sándort ugyanez a kérdés foglalkoztatja, amikor az 1960-as és 1970-es években „keresztény–marxista” párbeszédet folytatva több egyházpolitikai tanulmányt és memorandumot ír. Ezekben annak módját kereste, miként lehetne az állam és az egyház között olyan „modus vivendi”-t megvalósítani, amely a szocialista rendszer keretei között is biztosítja az egyház valódi függetlenségét és működési szabadságát. Nézetei annyira eltértek a hivatalos állásponttól, hogy e tanulmányok nyomtatásban nem jelenhettek meg, de kéziratban, gépelt for-

mában eljutottak több egyházi és állami vezetőhöz. Keresztes Sándor ennek az időszaknak a hiteles szemtanúja, évtizedek múlva is tűpontos memóriával.

Az interjúkötetben leplezetlenül kitér a sokak megítélése szerint kínos konfliktusra Mindszenty Józseffel, az ország hercegprímásával. A Demokrata Néppárt vezetése és a bíboros érsek esetében két, gyökerében eltérő felfogás ütközött. 1945 után a baloldali gondolkodás és politika Európa-méretű fellendülése következett be, s ez a tendencia nem illett össze a Mindszenty által képviselt értékrenddel. Ragaszkodása a történelmi és jogi hagyományokhoz egyáltalán nem fért bele a szovjet-kommunista környezetbe, de az akkor még csírázó, majd elsorvadt demokratikus rendszer világképébe sem. Az egykamarás nemzetgyűlés létrehozása, a köztársaság kikiáltása a katolikus főpapság – elsősorban a hercegprímás – több előjogát megsemmisítette: a felsőház nem éledt újjá, mondhatni kimaradt a korabeli politikai intézményrendszerből, s ezzel a püspökök többé nem voltak hivatalból tagjai a törvényhozásnak; a püspöki kar ezek után nem tárgyalhatta meg a törvényjavaslatokat, hogy azokról előzetesen véleményt nyilváníthasson; véget ért a hercegprímás királykoronázási joga; eltörölték a püspökök örökös főispáni rangját. A köztársasági elnök kapta meg azokat a jogokat, amelyek az államfői tisztség nélkülözhetetlen sajátosságai voltak, azaz ő képviselte a magyar államot itthon és a külföld felé, és – ha megkötésekkel is, de – ő gyakorolta a végrehajtó hatalmat a kormány útján. Az íratlan „történelmi alkotmányból” levezethető primási közjogi szerepkör tartalma teljesen kiürült. A hercegprímás, az ország „első zászlósurá” viszont a köztársaságról szóló törvény elfogadása, majd a párizsi békeszerződés aláírása (1947. február 10.) után csak a csonka Magyarország első papja és örökös atyja lehetett csupán. Ezt vitatni és a közjogi szerep elemeiből bármit is gyakorolni csak az államforma-váltás, vele a nemzetgyűlési választás eredményeinek indirekt tagadása árán lehetett, még akkor is, ha ez a köztársaság nem teljesedett ki és nem lett a szabad és egyenlő polgárok tudatosan vállalt közössége. Már a kikiáltása utáni évtől megkezdődött felszámolása, hogy helyét 1949-ben egy „népköztársaságnak” keresztelt államformának, politikai rendszerében viszont egy kivülről vezérelt, szélsőbalos, sztálinista diktatúrának adta át.

A tárgyalás vagy ütközés kérdése elől nem lehetett kitérni. Bizalmatlansággal terhelten, de pillanatnyilag mindkét fél a tárgyalásban volt érdekelt, mert el akarták kerülni – legalábbis egyelőre –, hogy olyan harcba vessék magukat, amelyben mindkettőjüknek sok a veszítenivalója.

Lénárd Ödön piarista szerzetes nyomán szokás a Mindszenty vezette kompromisszummentes vonalat *hűségcentrikusnak*, a megegyezést kereső irányt pedig *túléléscentrikusnak* nevezni. A túlélésért küzdőket olykor megbélyegezték és mondták megtörhetőknak vagy akár árulóknak. Ez azonban egy erősen árnyalásra szoruló sablon, hiszen ez a felosztás a hűséget mint értéket az előbbi csoportnak inkább fenntartja, holott az utóbbi követői sem voltak kevésbé hitvalló katolikusok. Nagyon sokan voltak, akik a maguk módján helytálltak és tágitották az adott kereteket, így Keresztes Sándor is. Többen vannak, mint gondolnánk, sőt.

A magunk részéről inkább Max Weber felosztását fogadjuk el, aki *elvetikáról* és *felelősségetikáról* ír. Ez alapján elmondhatjuk: a két csoport felfogásának azonos eleme volt, hogy a helyzetet átmenetinek vélték, ám annak tartamában már nem egyeztek. Az *elvetika* képviselőit – akármilyen helyzetben, akármilyen értékű szereplőkkel, akármilyen áron – alapjában véve az vezérelte, hogy hűek maradjanak az evangéliumi értékekhez. Elfogadtak néhány szabályt, s mindenáron ragaszkodtak azokhoz.

A másik, a *felelősségetikainak* nevezett irányzat képviselői sem akartak hűtlennek lenni az alapvető vallás erkölcsi törvényekhez, nekik is voltak-vannak elveik, ám – miközben arra törekedtek, hogy túléljék ezt az átmenetnek hitt időszakot – őket az is foglalkoztatta, hogy miképpen lehet a legjobb eredményre jutni. Különösen igaz ez a koalíciós évek útkeresőire, a jezsuita Kerkai Jenőre vagy Nagy Töhötömre, Czapi Gyula egri érsekre, Bánáss László veszprémi püspökre, Barankovics István kereszténydemokrata politikusra – és Keresztes Sándorra.

Vallották, hogy bármely kormányhoz, még a legrosszabbhoz is türelemmel kell viszonyulni, még a lehetetlen helyzetben is mindig van lehetőség arra, hogy megtalálják a kölcsönös megértés minimumát, ami lehetővé teszi a túlélést a körülmények megváltozásáig. Van, aki a túlélésért cserébe adott engedményeket meghátrálásnak, elvfelelésnek tartja, s van, aki úgy gondolja, hogy csupán realista az, aki megkísérlé megtalálni azt a maximumot, ami az adott feltételek között az elvekből megvalósítható. E keresgélés közben persze az ember nem ritkán rosszul méri fel lehetőségeit, de ez csak tévedés és nem bűn. Ha tévedtek is, attól még nem erkölcsstelenség a mérlegelés, a kerülgetés, a lehetőségek közötti választás keresése. És ugyanez igaz a másik oldalon: ha tévedtek vagy túlzásokba is estek, az értékek maradéktalan védelme és az önfeláldozás nem felelőtlen és szeretetlen hazárdirozás a maguk és mások életével, sem a profán történelemben, sem az egyháztörténelemben. A kétféle nézőpontot közelíthetjük, ha a két fogalmat – sem a hűséget, sem a felelősséget – nem kötjük kizárólagosan egyik oldalhoz sem.

Mindszentynek határozott közjogi és közéleti egyházi feladatképe volt – és az egyháznak ezt a hatalmi szervezetét akarta konzerválni a kommunisták ellenében. A konfliktus törvényszerűen bekövetkezett. Ezek között őrlődött a papság és a hívek. Voltak, akik ellenálltak. Voltak, akik behódoltak (békepapság). A józanok látták, hogy az egyháznak nem szabad politikai szerepet játszania. Keresztes Sándor is épp azt egyértelműsíti, hogy a háború utáni társadalmi átalakulást tudomásul kellett venni. Nem az egyház vagy egyházi emberek feladata, hogy ebbe a politikai és társadalmi változásba beavatkozzanak. Ugyanakkor azonban az egyház identitásának megfelelő magatartást kell tanúsítani, azaz a pasztorális egyházat kell képviselni. Idesorolta többek mellett Takács József dogmatikaprofesszort, Belon Gellértet, Endrey Mihály püspököt.

Az államnak kényelmes volt a polarizáció ellenállókra és megtörhetőkre. A megtörhetőkből könnyen eszköz lett. Az ellenállókból pedig hivatkozás: jogcímet adhattak erőszakos intézkedésekre, bebörtönzésekre, a társadalomtól való elszigetelésre. A legveszélyesebbnek azokat tartották, akik a két véglet között álltak: nem tudták ellenségnek kikiáltani, nem tudtak belekötöni, de ugyanakkor nem váltak a rendszer kiszolgálóivá sem. És épp ez, a Keresztes Sándor által is képviselt magatartásforma az, ami egy újabb alternatíva ígéretét hordozta: *a feltétel nélküli kollaboráció versus kényszerű együttműködés*. Keresztes szerint a katolikus egyháznak történelme folyamán mindig az volt az elve, hogy a nehéz helyzeteket túl kell élni, illetve az adott szituációban kell a küldetést teljesíteni. A kérdést – leegyszerűsítve – úgy is feltehetjük, hogy a jót tegyük-e vagy a jobbat. Persze, általában igaz, hogy ne a jobbat tegyük, hanem a jót. De mint látjuk, akár a történelem sorsformáló pillanataiban, akár hétköznapijaiban, akár mindennapi életünk számos apró-cseprő ügyeiben, inkább a jobbat akarjuk választani.

Az alternatívák közötti eligazodáshoz arra a kérdésre kell biztos választ adnunk: mi is az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges társadalomban? Lelkigondozás vagy politikai ellenállás? A pástornak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett az idő által meghatározott optimumot mentse meg? Válaszként bölcs mérlegelést

és megértést várhatunk: amennyivel több tisztelet jár az elvhűségért, annyival több megértés dukál a túlélésre felelősséggel törekvőknek. Legalábbis mindaddig, amíg zsinór-mértékük a valláserkölesi élet alaptörvénye, amin tisztán a tízparancsolatot értjük.

Hogy melyik út volt a helyes? Erre a kérdésre mindenki a maga meggyőződésével válaszol. Keresztes Sándor válasza a megértő bíráló: Mindszenty eltökéltsége tiszteletre méltó, de több szempontból is bírálható. A „mindent vagy semmi” elve hátrányt okozott az egyháznak – egy bizonyíték erre: az 1950-ben visszakapott 8 iskola helyett 16 vagy 20 középiskola is megmaradhatott volna. Keresztes Sándor úgy fogalmazott: Mindszenty a mindent vagy semmit álláspontján állt, és ez nem diplomatikus magatartás. Barankovics István nyomán hangoztatta, hogy a politika a lehetőségek művészete. Ő maga, született diplomata lévén, elveinek feladása nélkül kereste az együttműködés lehetőségeit, miközben a rábízottak javát szolgálta – eredményesen.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosította a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült kikerülnie az egyház-üldözést. S a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él és virágzik. Magyarországon az előbb likvidáló, majd korlátozó egyházpolitikai célokat az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás szinte mindegy. Ám a két alternatíva együttes jelenléte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar–szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem totálisan. Mert a történelem véleményünk szerint se nem a szemlélőharcoló vívó páncélos lovagokat, se nem a gerincükben meghajlókat nem igazolja, hanem azt tanúsítja, hogy az egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, béke-püspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudott létezni.

Nem ez az egyedüli történelmi helyzet, amikor Keresztes kritikusan viszonyul Mindszentyhez. Az amerikai követségi menedék kapcsán is eltérő utat követett volna: őszintén Kovács Béla helyesen ismerte fel, amikor három nap után megköszönte az amerikaiak vendéglátását és hazament Baranyába. Mindszentynek ugyanezt kellett volna tennie: ha akkor és ott mondja, hogy visszamegyek Esztergomba. Ezzel nem kockáztatta volna az életét, mert semmilyen politikai erőnek nem volt érdeke egy szigorú fellépés vele szemben. Maximum visszavitték volna a házi fogságába, a felsőpetényi kastélyba. (A történész azonban tudja, hogy a szovjet titkosszolgálat igazolhatóan ki akarta csalni Mindszentyt a követségről. Egy ügynök azt a feladatot kapta, hogy vegye rá Mindszentyt a szökésre. Ezt maga Ivan A. Szerov tábornok, a szovjet állambiztonsági szerv, a hírhedt KGB elnöke tervezte ki és jelentette Budapestről 1956. november 27-én Nyikita Sz. Hruscsovnak. Az amerikai követségre irányított ügynök feladata az volt, hogy ajánlja fel Mindszentynek: illegálisan kiviszi az országból. Szerovék azt tervezték, hogy amennyiben Mindszenty elfogadja az ajánlatot, akkor a követség elhagyása után letartóztatják.)⁴

Az évek alatt a közvélemény érdeklődése alábbhagyott, a hollétének egyre kevesebb tétje volt. Keresztes szerint a primásnak a hruscsovi időkben kellett volna távoznia, mert amikor végre hajlandó volt elhagyni az országot, a magyar kormánytól már nem lehetett

4 A történetet bővebben lásd BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 1094–1095.

engedményt elérni, így csupán távozásakor mindenki fellélegzett.⁵ Kemény, a boldoggá avatás reményteljes várakozásában kifejezetten népszerűtlen szavak ezek. Igaz, 1988-ban hangoztak el, de Keresztes karakánságát ismerve napjainkban is merné képviselni.

ARCÉLEK A KÖTETBŐL

A történelemkönyvekből, állambiztonsági iratokból vagy épp csak lábjegyzetekből ismert emberek tucatjai elevenednek meg Keresztes Sándor visszaemlékezésében. Sokan és sokfélék – eltérő világlátással. A gazdag kínálatból csak néhányat emelnék ki. Egyikőjük *Márton Áron*, aki Keresztes Sándor szemében a legtekintélyesebb és a leghitelesebb főpap. Elegendő legyen utalni a kolozsvári Szent Mihály-templomban 1944. május 18-án elmondott beszédére, amelyben megbélyegezte a Sztójay-kormányt. Ő volt az egyetlen magyar püspök, aki ilyet tett abban az időben! 1945 nyarán a magyar kormány listáján nem véletlenül állt a *második* helyen mint lehetséges hercegprímás [az első Bánáss László prépost, debreceni plébános, a harmadik Kelemen Krizosztom főapát, (egy másik listán Grósz József kalocsai érsek] a negyedik Czapik Gyula egri érsek, az ötödik Mindszenty József veszprémi püspök volt).⁶

Valahol 1956 tájékan fejti ki Keresztes részletesen, miben is különbözik szerinte Mindszenty József és Márton Áron.⁷ Amikor Mártont 1955-ben elengedték, kiadott egy körlevelet, egy valóban pástori körlevelet. Ebben megköszöni az érte mondott imákat, és megköszöni a hűséget azoknak, akik kitartottak az egyház mellett. Viszont akik megszédültek, azok tartanak bűnbánatot. Keresztes az 1960-as évek elején találkozhatott a házi őrizetes Márton Áronnal. Megosztotta vele nem túl hízelgő véleményét Mindszentyről. Óvta Mártont egy személyes kapcsolattól, nehogy bumerángxént üssön vissza és ráfogják, hogy „mindszentysta”. Márton rezzenéstelen arccal hallgatta. Keresztes úgy tudta, hogy ráhatása eredményes volt, és a két főpap soha *nem* találkozott. Akkor sem, amikor már megtehették volna, 1971 őszén Rómában a színóduson. Ezen Márton felszólalhatott, Mindszenty viszont nem. Az Emlékezőt a történész azzal az információval egészíti ki, amiről Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke tudni vélt: „1971 októberében Mindszenty-nél tisztelgő látogatást tett Márton Áron emigráns [sic!] erdélyi püspök. A bíboros elmarasztalta Mártont, amiért érintkezik a kommunista kormánnyal.”⁸ Ennél bővebb információ nem került elő, a találkozó részletei – ha valóban létrejött – egyelőre rejtélyesek.

Szokatlan és ismeretlen jellemvonásokat tudhatunk meg *Nonn György* kommunista politikusról. Kettejük ismeretsége a kolozsvári tudományegyetemi éveikre nyúlik vissza. Akkori felületes kapcsolatukat a fogság közös élménye pecsételte meg: együtt ültek a Margit körúti fogházban. Aztán Nonn vezette a MADISZ–Komszomol küldöttséget a KALOT 10 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségre. Amikor a parlament-

5 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 332.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX–A–83–a/30. sz. 2. fol. Az 1945. május 25-ei minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. Interneten: http://library.arcanum.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_28_a/?pg=469&zoom=h&layout=s

7 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 302–328:309.

8 MNL OL XIX–A–21–e–XIX. dosszié–0022–13/j/1972. 9. fol. 31. d. „Jelentés a Vatikán megbízottaival folytatott tárgyalásról (46 oldal). Róma, 1972. okt. 3–8.”; MNL OL XIX–A–21–e–0022–14/b/1972. 21. ó. e. 29. d. Összefoglalás Mindszenty József megnyilatkozásairól, 5. fol.

ben a kommunista párti Szőnyi Tibor Keresztesre mutatva megjegyezte, hogy „majd el fogjuk intézni az ilyen partizánvadászokat”, Keresztes Sándor a következő szavakkal utasította vissza a vádat: „Rólam beszél? Ne vicceljen, még katona sem voltam. Kérdezze meg Nonn elvtársat, hogy hol voltam én akkor, amikor a partizánvadászok »dolgoztak«.”⁹ Kapcsolatukra azonban később árnyat vetett a politika és az egzisztenciális félelem: 1953-ban az akkor már miniszterhelyettes Nonn nem fogadta Keresztest, azt üzenté neki, hogy írja le, mit akar. A vége az lett, hogy Keresztest 1953 és 1959 között rendőri felügyelet alatt tartották. Aztán mégis történt valami: 1961-ben egy közös ismerős jött Kereszteshez azzal, hogy az akkoriban a Kossuth Kiadót vezérként igazgató „Gyurka” arra kérte, hozza össze őt Keresztesrel. 1948 óta nem találkoztak. 15 év után aztán újból. Nonn intézte el, hogy Keresztes ismét egyetemista lehessen és megszerezze a jogi doktorátust 1962-ben. Keresztes Nonn kapcsán írja le filozófiáját: tudta róla, hogy marxista. Ő meg keresztényszocialista. De a kisebbségi sors közösséget is szült. Ők ellenfelek voltak, és nem ellenségek. Keresztes értékelte Nonn belső fejlődését, és érezte a kölcsönös megbecsülést. Ahogy a kérdező, Javorniczky István megállapította: „mind a ketten értékelték a másikban a tisztességes, gondolkodó embert, aki hű ahhoz, amit hisz, meg amit jónak tart.”¹⁰

Keresztes egyszer Takács József dogmatikaprofesszor művének megjelentetéséért lobbizott Nonn Györgynél, mondván, hogy ha egy mellőzött pap műve megjelenhetne külföldön, az milyen nagy szó lenne. Aki csak azért lett mellőzött, mert nem lett békepap. Ő meg arra kérte: mondja el az érveit Miklós Imrének, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének. A kiadást ugyan nem sikerült elintézni, de Keresztes megismerkedett *Miklós Imrével*, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjével. Nem marasztalja el csupán azért, mert nem egy oldalon álltak. Sőt! A hatvanas évek magyar egyházáról mondott kritikájakor kijelenti, hogy Miklós Imrével hamarabb meg tudta értetni azt, hogy a határon kívül milyen óriási nemzetfenntartó ereje van az egyháznak, mint a püspökökkel. Márton Áron erre kontrázott rá, keserűen említve meg, hogy Trianon után Majláth Gusztáv püspöknek sem sikerült felkeltenie az érdeklődést az erdélyi katolikusok sorsa iránt, miközben a magyar protestáns egyházak szinte együtt lélegeztek az erdélyi protestáns egyházakkal.¹¹

Ezeket a történeteket olvasva gomolyog elő egy találó jelző Keresztes Sándorra: mégpedig az *Összekötő*. Számatalan helyzetben ugyanis ő az, aki közvetít, tolmácsol, átad – mindig valamilyen ügyet szolgálva. Ilyen összekötő szerep hárult Keresztesre Illyés Gyula és Márton Áron kapcsán is: a hatvanas évektől az erdélyi magyar kisebbség és az egyház nemzetfenntartó szerepének megőrzése érdekében közvetített az író és a püspök között. Illyés a *Kháron ladikja* című könyvét így dedikálta: „Áronnak, fölfelé nézve, Gyula”. Amire ezt a választ kapta Márton Árontól: „azt üzenem, hogy ő hívó ember, csak viaskodik az Istennel, mint Jákob az angyallal. Mert Krisztus azért jött a világra, hogy meghirdesse az embereknek az igazságosságot, és mindenki, aki tiszta szívvel az igazat keresi, az Krisztust követi.”¹² S ugyancsak összekötő volt Keresztes Sándor a hetvenes-nyolcvanas években, amikor egy korszerűbb egyházpolitikai koncepció reményében közvetíteni próbált a Magyar Katolikus Püspöki Kar és az illetékes állami vezetők

9 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 176., 180–181.

10 Uo. 291.

11 Uo. 322.

12 Uo. 316.

között. A püspökök közül *Czapik Gyuláról*, az egyház egyik ellentmondásos főpapjáról ki meri jelenteni, hogy ő volt az utolsó olyan katolikus egyházi vezető, aki a behódolás vagy a merev szembenállás helyett *modus vivendi*t keresett az állammal.

AZ EGYMÁS MELLETT ÉLÉS KÉNYSZERE

Keresztes nem rejti véka alá véleményét a Kádár-korszak egyházi személyeiről és egyházpolitikájáról sem. 1956–1958-ban az egyházpolitika nem volt súlyponti kérdés; a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az 1956. október 23-a előtti állapotot tekintette *status quo*-nak. A forradalom után az 1949–1956 között kiépített szisztémához képest csupán formális és taktikai engedmények születtek – így 1956. december 31-én megszüntették a lejáratott Állami Egyházügyi Hivatalt, de teendőit változatlan hatáskörrel és csekély személyi módosulással a Művelődésügyi Minisztérium keretében újonnan felállított Egyházügyi Hivatalra bízta. És a lényeg ugyanaz maradt: a vallás és szervezeti kereteinek, az egyházak elsorvasztásának stratégiai célja. Az MSZMP Intéző Bizottságának 1957. március 5-i határozata szerint a restauráció érdekében négy megoldandó feladat állt a kormány előtt (személycserék, megbízható papság támogatása, papi békemozgalom reformja, a közvetlen politikai érdekeket nem sértő egyházi igények kielégítése, úgy mint hittankönyvek, imakönyvek, lapok megjelentetésének könnyítése; törvénytelenül kiszájtított egyházi épületek visszaadása; annak engedélyezése, hogy a rádióban katolikus vallási félóra is működjön; a hittanbéiratás szigorú feltételeinek enyhítése). Kádáréknak 1958-ra sikerült restaurálni a Rákosi-korszak egyházpolitikájának főbb elemeit, de – ami lényeges – ezt nem kizárólag adminisztratív módszerekkel tették. A kormány nemzetközi elismertetése, a labilis belpolitikai helyzet konszolidálása, az új gazdaságpolitikai tervek megvalósítása érdekében a korábbi nyíltan likvidáló szándékú egyházüldözést a „nemzeti egységet” előtérbe helyező népfrentpolitika váltotta fel, s ez vezetett el a szakaszhatárként megjelölhető 1964-es évhez. Ennek az útnak lényeges megállója az MSZMP KB 1958. július 22-i határozata, amely szentesítette az új típusú szövetségi politikát: „...a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk”.¹³

A megszorítások ellenére az egyházpolitika fő vonala a pragmatizmus érvényesülése felé haladt. A „klasszikus” Kádár-korszakot már egyértelműen az a tézis jellemzi, miszerint *amíg az egyház létezik, fel kell használni*. A Kádár-rendszer saját elfogadtatása érdekében nemhogy ellenségként nem kezelhette az egyházakat, hanem kimondottan támaszkodni igyekezett rájuk, miközben csak minimális mozgásteret biztosított nekik. A csekély engedményekért – vagy ahogy Lékai bíboros mondotta, a „kis lépésekért” – cserébe az egyházak hozzájárultak a tömegek „komfortérzéséhez”, azaz annak a vélekedésnek a kiformalódásához, hogy a szocialista társadalomban vallásos emberként is lehet boldogulni. Keresztes Sándor is ebben próbált hinni...

Az állam-, illetve pártvezetés oly tökélyre fejlesztette a népfrentpolitikát, hogy az egyházak nemcsak eltűrték a rendszert, hanem kifejezetten kiálltak annak gazdasági, majd később – az 1970-es években – politikai céljainak támogatása mellett. Az a furcsa

13 BALOGH Margit: *Egyház és egyházpolitikai a Kádár-rendszerben*. Interneten: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/

helyzet állt elő, hogy a szószékről sokszor ugyanazt mondták, mint a népfront gyűlésein, csak az előbbin egyházi, az utóbbin politikai zsargonban. Az 1960-as évek körlevelei ezért kapták a „ganajozó” gúnynevet, hiszen őszai szántásra, betakarításra, trágyázásra, máskor vas- és papírgyűjtésre buzdítottak.

Keresztes véleménye lesújtó erről az időszakról. Erdélyben egy szolgáló egyházat ismert meg, Magyarországon viszont egy hierarchikus intézménnyel szembesült, amelyben karriert lehet csinálni. A karriercsináláshoz pedig szervilizmus, felfelé való igazodás kell, és mivel az egyházi kinevezések sorsa az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet óta az államtól függött, ezért az egyház az állam felé szervilissé vált. Az 1964-es részleges megállapodást elhibáztottnak tartja. Nem a kompromisszummal volt baja, hanem hogy későn kötötték és így már nem értek el vele érdemít.

A részleges megállapodással a Vatikán mintegy elismerte Kádárék népfrontos politikáját. Ez súlyos kérdéseket támasztott, melyek közös nevezőre is hozhatók: hogyan viszonyuljon a klérus az ideológiai ellenséges rendszerhez? Vértanúságig harcoljon a kommunizmus ellen? Netán a beletörődés a helyes út? Lelkiismereti szempontból vajon megengedett-e a *modus vivendi* elfogadása egy ateista rendszerrel? Másfelől ha egyszer a hatalmon lévő kommunisták nem tiltják, hanem megengedik az istentiszteletet és igehirdetést, az egyháznak el lehet-e, el kell-e fogadnia ezt a cselekvési szabadságot, cserébe azért, hogy akadály nélkül kiszolgáltathassa szentségeit és terjeszthesse a tanítást? Ám ha az egyház akadálytalanul közvetíthetné a pápák egész tanítását erkölcsről, jogról, családról, magántulajdonról, az azt eredményezné, hogy minden katolikust a rendszer ellenségévé tenne. A hatalom ilyenformán öngyilkosságot követne el, ha eltűrné az egyház szabadságát. Nyilvánvaló ezért, hogy egy ateista kormány – tartalmazhatnak a megállapodások bármit – megszorításokat fog alkalmazni a vallásszabadság terén. De megtagadhatja-e az egyház bármiféle ürüggyel küldetésének teljesítését? Vagy ezt teszi kockára, amikor működési feltételeinek érdekében belemegy egy kiegyezésbe?

Megszakítom a kérdéssort, hiszen folytatva is csak azt érzékelnék: nem volt egyszerű és könnyű döntés megválasztani a követendő utat. Külföldön inkább megfogalmazták, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság, az egyházi vezetés „eladja” az egyházat. Mások szerint az adott körülmények között az egyházi vezetés mindent megtesz az egyházért. A nyugatitól különbözve ugyan, de van vallásszabadság, hiszen a templomok nyitva vannak, rendszeresen tartanak miséket, istentiszteleteket, keresztelnek, esketnek, temetnek, az egyházak egyre aktívabbak a karitatív tevékenységben, a szeretetszolgálatban, a kiadói munkában és a békemozgalomban.

Ahogy a kádári politika egészét az jellemezte, hogy a központi vezetőség szemet hunyt a helyi „kiskirályok” uralkodása fölött, úgy az egyházpolitikában is inkább „kifelé” létezett csak egység, a gyakorlat annyiféle volt, ahányfélé a megyei vagy akár ennél alsóbb szintű helyi vezetés képviselt. A hívők számára gyakorta saját játékszabályokat állítottak föl. Így volt, ahol „pápábbak akartak lenni a pápánál”, s a tanácselnök is járt a vasárnapi szentmisére, másutt viszont a papot szinte kiközösítették. Nem véletlenül pendítette meg az *Új Ember* újságírója azt az óhaját, hogy a helyi párt- és állami szervek is következetesebben tartsák magukat a legfelsőbb pártvezetés által hirdetett irányvonalhoz.

Keresztes szerint, ha korábban kötötték volna meg a szentszéki részleges megállapodást, akkor el lehetett volna érni, hogy olyan személy – pl. a példamutató papi magatartást felmutató *Endrey Mihály* – kerüljön az egyház élére, aki a magyar egyházat a pasztorális egyház autonómiájának irányába vezeti. Ám nem így történt, Endreyt félreállították

és pénzügyi vádakkal illették. Pedig acélos karakter volt, amire Keresztes a következő történetet idézte fel: Lékai László bíboros érsek kiosztotta a püspökök között azt a listát, amely egyházmegyénként tartalmazta az áthelyezendő papok nevét. Mert túl sokat foglalkoztak az ifjúsággal. Endrey Mihály és Udvardy József azonban nem vette át a listát, mondván „Nekünk nem az a feladatunk, hogy ezeket a papokat büntessük azért, mert jól dolgoztak, hanem a palástunk alá kell vennünk őket, hogy velünk együtt dolgozzanak.”¹⁴

Az 1980-as évekre a magyar katolicizmus súlyos belső válság tüneteit hordozta: a püspökök egyaránt elszakadtak a hívőktől és a papságtól, de a papság és a hívők között is torlaszok emelkedtek. A lelkészek tartós félelemszichózisban és a lojalitás konfliktusában éltek; felütötte fejét a bizalmatlanság, mert minden papról feltételezték, hogy titkos függőségi viszonyban van az Egyházi Hivatallal. Mind az egyházakban, mind az államban lényeges szerepalkotó tényezővé léptek elő a jutalmazások és a büntetések. A nyitott ajtók ellenére is csökkent a templomba járók száma, s egyre kevésbé minősült a kommunizmussal való ösztönös szembenállásnak a misén való részvétel. Az egyház életét alapvetően határozta meg, hogy nem volt megfelelő utánpótlás, hiányzott a nyílt gondolatcsere, az őszinte párbeszéd.

EPIZÓDOK A LEGVIDÁMABB BARAKKBÓL

Mielőtt azt vélnénk, hogy a súlyos történések nyomasztó hangulatot eredményeznének, szeretném kiemelni, hogy az interjúkötetben anekdoták, jóízű történetek sokasága jön velünk szembe. Történt például, hogy Agostino Casaroli szentszéki diplomata a Központi Szemináriumban találkozott a püspökökkel. Róma fontos embere kíváncsi volt a véleményünkre, hogyan is alakuljon az állam és az egyház kapcsolata, és ezt mondta: „Excellenciás uraim, nagy örömet közlök. Aláírtuk a megállapodást az egyház és az állam között. Ezt szerettem volna közölni Önökkel és látni akartam önöket. Letérdelt és kérte az áldásunkat. Hát majd' belerúgtam abba a digóba” – mondta Badalik Bertalan veszprémi püspök Keresztes Sándornak, miután 1964 októberében Budapestre költözhetett az internálásból.¹⁵

A Kádár-rendszer egyházpolitikájának velejét, az egyháziak behódolását egy másik történet érzékelteti a legjobban: 1976-ban töltötte be Várkonyi Imre a 60. életévét. Kalocsai nagyprépost, az Actio Catholica igazgatója, aki békepapi mozgalmi és politikai szerepvállalása (országgyűlési képviselő) miatt 1957 és 1971 között kiközösített állapotban volt. A születésnapjára hálaadó misére kivonult az egész püspöki kar, élén Lékai László érsekkel. Ezen a szentmisén a kalocsai helynök felolvasott egy üdvözlő üzenetet, amiről azt állította, hogy a pápa küldte az ünnepeltnek. Ez pedig nem volt igaz. Az ilyesmit mindig először a bíborosnak küldik el, és ő továbbítja. Lékainak tudnia kellett, hogy ilyen nem érkezett. Hoztak viszont neki egy előre nyomtatott áldást Rómából, amit sokan megkaphattak az illetékes szentszéki hivataltól. Lékai gyorsan leintette a Magyar Kurírt, nehogy így adják le a hírt. Az Új Ember újságíróját viszont már nem sikerült elérni. Így megszületett egy korabeli „fake news”: VI. Pál pápa különleges áldásban részesítette az ünnepeltet... akinek a tiszteletére Miklós Imre vacsorát adott a Gellért szállóban.¹⁶

14 JAVORNICZKY István: *A magyarság és az Egyház szolgálatában*, i. m. 339.

15 Uo. 334.

16 Uo. 362.

Keresztes Sándor vagány. Ezt a jelzőt már én illeszttem hozzá. Mert olyan kérdést mert feltenni püspöknek, érseknek, amibe az belepirult. Például amikor Lékaitól megkérdezte: igaz-e az a francia sajtóhír, hogy II. János Pál pápa megválasztásakor összezördült Wyszyński-vel, aki azt mondta volna Lékainak, hogy „kérem vége a kétszínű játéknak”. Lékai összerándult, szikrázott a tekintete, de válaszolt: ebből annyi igaz, hogy ő nem ment oda az új pápának gratulálni.¹⁷

Visszatérve Keresztes Sándor életútjának kronológia rendjéhez, fontos esemény történt 1948 nyarán, amikor is a „klerikofasiszta múlt” hamis vádjával megfosztották mandátumától. (Fasiszta egyesületek – mondták ezt az ellenállásban részt vett katolikus szociális mozgalmakról.) A különböző adatbázisokban elérhető életrajzi leírások az emlékezéssel egybecsengően írják meg az életút folytatását: Keresztes ezután teljesen visszavonult a közélettől. Köztisztviselői minisztériumi állásába már nem sikerült visszakérülnie, ezért felesége nevében kiváltotta az iparendélyt, és ezután éveken át harisnyakötésből tartotta el családját. Emellett 1950-ben sikerült elhelyezkednie az *Új Ember* című katolikus hetilapnál, ahol először pénzbeszédőként, majd fűtőként dolgozott, végül adminisztratív feladatot kapott. 1980-ban innen ment nyugdíjba.

Közben 1953-ban Czapi Gyula egri érsek felkérésére megszervezte a Szolidaritás Háziipari Szövetkezetet, amely a három évvel korábban szétszórótt szerzeteseknek kínált megélhetési lehetőséget. Egy békepappá lett budafoki lelkész, Luttor Ferenc „hathatós közbenjárásának eredményeként” 1953-tól 1959-ig rendőri felügyelet alatt állt, azzal az ürüggyel, hogy apácát fogadott be a családjába. 1956 forradalmi napjaiban részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében, tevékenységéért 1957 júliusától 1957 októberéig internálták.

1962-ben jogi doktorátust szerzett a pécsi egyetemen. Szakdolgozatának címe: *Lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a felekezeti egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban*. Ebben az állam és az egyház koegzisztenciájának elvi és jogi feltételeit elemezte. Többek között kifejtette, hogy az állam és az egyház között 1950-ben kikényszerített megállapodás jogilag érvénytelen, mert bármely állammal csak a Szentszék köthet megállapodást, a püspökök önmagukban nem. Az a rendelet, amely előírja, hogy az egyházi kinevezésekhez előzetes állami hozzájárulás szükséges, alkotmányellenes, mert az alkotmány kimondja az állam és egyház szétválasztását, tehát ilyen törvényerejű rendeletet az állam nem hozhat.

1963-tól a Szent István Társulat jogi szakértője. Részt vett a társulat újjászervezésében és alapszabályának elkészítésében. Esty Miklós 1973. október 22-én bekövetkezett halála után Keresztes Sándor komoly küzdelmet folytatott a Szent István Társulat önállóságának megőrzéséért, alkotmányos működéséért. Tán ekkor elmondható, hogy személyes ambíciói is mozgatta: örömmel vette volna, ha tudását értékeli és vezető pozícióba kerül a sokéves adminisztráció után. Többen szívesen vették volna, ha Keresztes Sándor tölti be a megüresedett igazgatói posztot, míg mások nem támogatták, és voltak, akik tartottak tőle a Nonn Györgyhöz fűződő barátsága és a Miklós Imrével bukkolt kapcsolat miatt. Kinevezése végeredményben az Állami Egyházügyi Hivatalon bukkott el: ott nem vették jó néven, hogy Keresztes szerint a hivatal felesleges intézmény.¹⁸

17 Uo. 359.

18 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.1. B-82929/1. „Magyar Károly” 87. fol. Jelentés, készítette Mezei Károly rendőr őrnagy, Budapest, 1977. április 12.

A nyílt politizálásra 1988-tól adódott ismét lehetősége. 1988. december 3-án alapító elnöke lett a Márton Áron Társaságnak, majd 1989. március 15-én két volt képviselőtársával – Matheovits Ferencsel (1914–1995) és Ugrin Józseffel (1910–1993) – bejelentette a Kereszténydemokrata Néppárt megalakítását. 1989. szeptember 30-án a Kereszténydemokrata Néppárt elnökévé választották. 1990-ben e tisztről lemondott, miután vatikáni (szentszéki) nagykövetté nevezték ki. Múlhatatlan szerepe van abban, hogy a pápa az 1991-es magyarországi látogatása előtt a gyulafehérvári egyházmegyét érseki rangra emelte. Diplomáciai tevékenységét, az erdélyi magyar egyházak és kisebbségek érdekében végzett munkáját 1994. július 7-ig látta el. 1994 és 1998 között ismét országgyűlési képviselő. Ezt követően azonban mind a politikától, mind a közélettől visszavonult, az újjólag elnyert képviselői mandátumáról a kipattant ügynökváddal is összefüggésben lemondott. 1997 októberében a KDNP-n belüli ellentétek miatt felfüggesztette párttagságát. Gazdag életpályája 2013. augusztus 14-én fejeződött be.

AZ ÜGYNÖKMÚLT...

Az interjúkötetben nem esik szó Keresztes Sándornak a „Magyar Károly” fedőnéven nyilvántartott működéséről. Javorniczky István épp tíz évvel korábban rögzítette a beszélgetést, mint ahogy a hír 1998-ban, néhány nappal az akkori országgyűlési választások előtt megjelent a sajtóban.¹⁹ Kétségtelenül nagy megrökönyödést keltett. Az állva maradás joga – Örkény István szavait kölcsönözve – Keresztest is megilleti. Vizsgáljuk meg tehát, hogy mi olvasható ki a ma már kutatható állambiztonsági dokumentumokból?

Tagadhatatlan, hogy Keresztes Sándort 1957. szeptember 30-án együttműködési nyilatkozatot tett. A megértéshez ismerni kell az odavezető utat, így az életrajz bizonyos elemei ismétlődni fognak, csak más megközelítésben. Először 1944 decemberében tartóztatták le zsidóbújtatás miatt a nyilasok. A halál torkából hajsál híján, de megmenekült. 1953. április 9-én „Barankovics-párti múltja és klerikális beállítottsága miatt” rendőrhatalom fokozottabb ellenőrzését rendelték el. Hiába fellebbezett, a rövidítve csak „ref”-esnek nevezett életszakasz négy éven át, 1957. április 10-éig tartott, csak ekkor vonták vissza Keresztes Sándor rendőrhatalom felügyeletét.²⁰ Alig ért végett a megbélyegzettség, szinte azonnal folytatódott: 1957. július 17-én őrizetbe vették és az 1956-os ellenforradalom alatti tevékenységéért október 4-ig közbiztonsági őrizetbe helyezték. „Bűnéül” rótták fel, hogy tagja volt a forradalom napjaiban újjáalakult Keresztény Demokrata Néppárt országos vezetésének, annak budafoki szervezetét is szervezni kezdte, e célból „a Budafoki Forradalmi Bizottságtól kiigényelte és elfoglalta pártszervezetével együtt a XXII. kerületi M.Sz.T. [Magyar–Szovjet Társaság] szervezet székházát. Utasítására leszedték a nagyteremből a mennyezeten neonsövekből készített vörös csillagot, majd eltávolították a vörös és kék drapériákat is. Az alakuló ülésen dr. Keresztes a polgári demokrácia mellett állt ki. Követelte a szovjet csapatok kivonását. Sajtó kiadását is tervezte »Hazánk« címen, ami november 4-én jelent volna meg a kerületben.”²¹ Az elrendelt közbiztonsági őrizet a „sima” ref-nél súlyosabb, hiszen bírósági

19 Dr. ILKEI Csaba: Ügynökök az országgyűlésben. Szerzői kiadás, 2018. Interneten: <http://mek.oszk.hu/18800/18898/18898.pdf>

20 ÁBTL 2.5.7. O44-2573/1959. Ezen belül: REF 1953-57. 944.K/18. 8. és 42. fol.

21 ÁBTL 2.5.7. O44-2573/1959. Ezen belül: 241-1013. 1957. VII – 1957. X. 46. fol.

ítélet nélkül előbb a kistarcsai internálótáborba, majd a budapesti Gyűjtőfogházba került. Több tanút kihallgattak, magát Keresztest is többször, aki nem vallott terhelően senkire, ellenkezőleg, mindent magára vont és kijelentette, hogy a Demokrata Néppárt szervezését „én vállaltam önkéntesen”.²² A közbiztonsági őrizet négy hónapja alatt sikerült Keresztest rábírní az együttműködési nyilatkozat megtételére. A hálót egy Fogarasi Ferenc nevű rendőrnyomozó hadnagy²³ szötte köré. 1957. szeptember 25-én javasolta feletteseinek Keresztes Sándor beszervezését, mégpedig – némi eufémizmussal – „terhelő adat alapján”. Ez egyet jelentett a zsarolással: „Beszerzése alkalmával felhívjuk figyelmét az elkövetett bűncselekményeinek súlyosságára, valamint arra, hogy 8 gyermek apja és gyermekeinek biztosítani akarja a nyugodt megélhetését. Alapos lelki előkészítés jegyzőkönyvi kihallgatás után – miután megcsillogtassuk [sic!] a szabadulás reményét – véleményem szerint a beszervezését minden további nélkül vállalni fogja. végrehajtjuk.”²⁴ Melyik szülő ne védené meg gyermekét bármi áron? Ki ne inogna meg, ha rabság helyett szabadulással kecsegtetik? Keresztes így megírta a nyilatkozatot, s ebben vállalta, hogy minden esetben jelentést tesz, ha tudomást szerez a Magyar Népköztársaság ellen irányuló cselekményről (ami egyébként állampolgári kötelezettség volt a hatályos büntető törvénykönyv értelmében). Ugyanakkor volt ereje garanciát kikötni, mert leszögezi, hogy keresztény világnézetével és erkölcsével szembenálló feladatokat nem kaphat.²⁵ A beszerző hadnagy megígérte és be is tartotta, hogy azonnal elintézi Keresztes szabadlára helyezését. A közbiztonsági őrizet megszüntetéséről szóló határozat október 2-án kelt, és két nap múlva, október 4-én, 10 óra 30 perckor Keresztes elhagyhatta a Gyűjtőfogházat. A hivatalos indoklás szerint azért helyezték szabadlára, mert „...még programot nem dolgozott ki, funkciót nem osztogatott és egyéb ellenséges cselekményt nem hajtott végre – figyelemmel továbbá 8 kiskorú gyermekére”.²⁶

Kiengedtek ugyan, de továbbra is szem előtt tartották: 1957. október 29-én elrendelték az ellenőrzését, így minden vasárnap köteles volt jelentkezni az illetékes rendőrőrsön, este 22 és hajnali 5 óra között nem tartózkodhatott a lakásán kívül, „gyűléseket, összejöveteleket, italmérő helyiségeket, táncmultságokat és más nyilvános helyeket” nem látogathatott.²⁷ Keresztes ezúttal egyetlen sem fellebbezett, láthatóan belefásult a „ref.” többszöri meghosszabbításába, amit azzal „érdemelt ki”, hogy pár hónap után felmondta az állambiztonságnak tett nyilatkozatot.

Amikor kilépett a börtön kapuján, a nap melegebben látszott sütni, de az öröm gyorsan elillant. Keresztest egyre jobban gyötörte a tudat, hogy az állambiztonság ügynöke lett, és szinte beleőrült a mélyülő lelkiismereti válságba. Előbb 1958. január 10-én Fogarasi főhadnagynak bizalmasan, majd március 18-án hivatalosan is megírta: képtelen az

22 ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”. 31. fol. Jegyzőkönyv Keresztes Sándor gyanúsított kihallgatásáról, 1957. szeptember 4.

23 Fogarasi Ferenc 1953-tól 1986-ig szolgált a BM különböző szerveinél, munkájáért több kitüntetést kapott, amelyekről a rendszerváltás időszakában lemondott. Emiatt 1989. július 3-án Horváth István belügyminiszter visszavonta Fogarasi Ferenc nyugállományú rendőr alezredes kitüntetéseit.

24 ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”. 5. fol. Javaslat, Bp., 1957. szept. 25. Készítette Fogarasi Ferenc ny. hdgy. A dőlttel szedett szavak kézírással beszűrva az áthúzott szavak fölé.

25 Uo. 6. fol. Keresztes Sándor kézírásos nyilatkozata. Budapest, 1957. szeptember 30.

26 ÁBTL 2.5.7. O44-2573/1959. Ezen belül: 241-1013. 1957. VII – 1957. X. 48. fol. Legfőbb Ügyészség, Csóka Ervin mb. csoportvezető ügyész által aláírt határozat, Budapest, 1957. október 2.

27 Uo. 49. és 52. fol. Határozat rendőri felügyelet alá helyezéséről, Dénes J. Tamás r. örgy. osztályvezető, Bp., 1957. október 29.

együttműködésre, és – akár egy letöltendő börtönbüntetés árán is, de – kéri a kapcsolat megszakítását:

„A kapcsolat fennállása lelki alkatomból kifolyólag súlyos lelkiismereti konfliktusba sodort, mely az idegösszeroppanás határáig vitt. Családomban és munkahelyemen azt találgtják, hogy mi történt velem. Észrevettem magamon, hogy beszéllek magamban és feleségem többször felébresztett éjszaka, hogy beszéllek álmomban. Ingerlékeny vagyok és kezdek elviselhetetlenné válni munkahelyemen és családi környezetemben.

Nyolc gyermekem van, akiket fel kell nevelnem. Félek egy súlyos lelkidefektus bekövetkezésétől és ennek a gondolata rémít. Elvesztettem önbecsülésemet és nem bírom elviselni azt a tudatot, hogy fiaim becsülését is elveszthetem. Gyermkeim jövőjéről van szó, mely több és fontosabb a pillanatnyi kenyérgondnál.”²⁸

A nyomozó Keresztes kizárását javasolt, amit felettese ezekkel a szavakkal nyugtáztott: „A javaslattal egyetértek. Formálisan ki kell zárni. Nem sokra mentünk eddig sem vele. Jelentései gyengék voltak.”²⁹ Végül Keresztes Sándort mint használhatatlan személyt 1958. július 16-án – egy hónappal Nagy Imre és társai kivégzése után – kizárták az ügynökhálózatból. Utolsó lépésként még egy szikár névsort írtak vele kolozsvári és budapesti kapcsolatairól, ami nem tartalmaz semmilyen minősítést vagy terhelő adatot. Keresztes ezután „szabad” lett, de rendőrhatalósági ellenőrzését csak további bő év elteltével, 1959. október 17-én szüntették meg.³⁰

Az állambiztonság természete azonban olyan, hogy akit egyszer a hálójába ejt, azt nem engedi el. Kizárását követően Keresztest a Belügyminisztérium operatív ellenőrzés alatt tartotta 1973. július 28-áig. A köztes időben az állambiztonsági szervek két alkalommal próbálták együttműködésre bírni, de közeledésüket visszautasította. A belügy 1973-ban egy családlátogatás miatt beadott útlevelekérelem alapján vette fel vele ismét a kapcsolatot. A kijelölt nyomozó érdeklődéssel hallgatta Keresztes koncepcióját egyházpolitikáról és a Szent István Társulat jövőjéről. És ő egyre lelkesebb lett, hitte, végre tehet valamit az állam és egyház kapcsolatának javulásáért. Egyfajta elementáris erejű ősnáivítás járhatta át, ami elnémította bensője összes vérszcengőjét és elfeledtette 1958 tapasztalatát, amikor szuicid gondolatokig erősödött a bűntudata.

Naivitását táplálhatták a belpolitikai változások. Hiszen ekkor már – tankok és bitók árnyékában, de mégis – konszolidálódott a Kádár-rendszer, amelyben meghirdették az „aki nincs ellenünk, az velünk van” népfrontos politikáját. 1964-ben aláírták a magyar kormány és a Szentszék részleges megállapodását, a két fél rendszeressé vált találkozásain tárgyalásos úton próbáltak araszolgatni a vallásgyakorlás tágítása és az egyház működésének szabadsága felé. Mindszenty Józsefet 1971 szeptemberében kiengedték Magyarországról. Pár hónap, és az esztergomi főegyházmegye élére 1974. február 2-án kinevezik Lékai Lászlót mint apostoli adminisztrátort. Más egyházpolitikai léggör volt ez, mint a forradalom eltírását követő megtorlás időszakában. Keresztes – és ez az interjúkötetből is kiviláglik – őszintén hitt a rendszer megjavíthatóságában, az állam

28 ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”. 47. fol. Jelentés, Budapest, 1958. március 18. Ebben Keresztes Sándor kérelme, 1958. március 5. A jelentést készítette Fogarasi Ferenc rny. hdgy.

29 Uo. 47/a. fol. Jelentés, Budapest, 1958. március 18. Fogarasi jelentésén kézzel írt értékelés Agócs István alosztályvezetőtől 1958. március 21.

30 ÁBTL 2.5.7. O44-2573/1959. 97. fol. O44-2573/2/1959 sz. irat. A Budapesti Rendőrőkapitányság vezetőjének O44-2573/2/959 sz. 1959. október 17-én kelt határozata.

és egyház kapcsolatainak rendezhetőségében, úgymond a békés együttélésben. Abban, hogy létezik alternatíva a konfrontáció és a kollaboráció között.

Az állambiztonsági tiszték kezdeményezésére létrejött, szinte kellemesnek megélt találkozókön ugyanazokat az érveket fejtette ki, mint bármelyik egyházi vagy állami tárgyaló partnerének, és – segítendő az állam és egyház viszonyát – ugyanazokat a dokumentumokat adta át nekik, mint amelyeket a témában illetékes egyházi tényezőknek és az Állami Egyházügyi Hivatalnak is benyújtott. Alapelve volt ugyanis, hogy minden beszélgetőpartnerének ugyanazt mondja.

Egy év elteltével, 1974. július 24-én Keresztes Sándor egy nyilatkozatban újra vállalta az együttműködést.³¹ A róla készült adatlap a beszervezést „hazafias” alapúnak értékelte, mivel Keresztes lojálisnak mutatkozott a rendszer iránt, ezért nem fedőnévvel bíró ügynök, hanem „titkos megbízott” (tmb.) lett. Ezúttal valóban nem zsarolták meg, nem fizették le és nem is fenyegették. Olyan szervezési indok pedig, hogy „naiv”, nem létezett... Míg az első hálózati múlt alig több mint négy hónapig, ez az újabb kapcsolat négy évig tartott. Ezalatt Keresztes megpróbálta a belügyi szerveket is az általa helyesnek és okosnak vélt irányba befolyásolni az állam és az egyház kapcsolatát illetően, és megpróbálta meggyőzni őket arról, hogy a szocializmusban is szükség van az egyház függetlenségére és szabadságára. Nem szolgáltatott egyetlen olyan információt sem, amely állambiztonsági szempontból bárkire terhelő vagy káros lett volna. Csupán néhány alkalommal hajlandó volt nyilvános helyen találkozni Mezei Károly rendőr őrnaggyal, aki Keresztes segítőkészségére apellált, inkább tanácsot, felvilágosítást kért tőle, kivált az erdélyi magyarokról és az ottani katolikusokról, de – egy belügyminiszteri utasítással összhangban – feladatot nem adott.

Időbe telt, mire Keresztes felismerte, hogy a rendszer lényege nem változott, és hogy ez a felmelegített kapcsolat nem hozza meg a remélt eredményt (a Szent István Társulat ügyében kifejtett fáradozásai hatástalanok, egyházpolitikai nézeteit nem osztják). A felismerés egyik meghatározó eseménye az volt, amikor két állambiztonsági tisztnek 1976. február 16-án kifejtette, hogy Lékai László esztergomi érseki kinevezésétől (1976. február 12.) új korszak kezdetét várja a magyar katolikus egyház életében: „Ránk fog figyelni a világ, mivel hazánkban elsőként fog megteremtődni valamiféle »szocialista jellegű katolicizmus«. Mely a szocialista állam törekvéseivel – ateizmusától eltekintve – egyetért, alkotmányát, törvényeit betartja. Ennek ellenében – az állam szervektől nem befolyásolva – szabadon fejti ki tevékenységét. Az állami ellenőrzés mellőzésének következményeként, a magyar katolikus egyház tekintélye megnő határainkon túl. A püspöki kar tevékenysége hitelessé, elfogadhatóvá válik.”³² Véleményét a nyomozók nem osztották, sőt vitatkoztak vele.

Ha eddig áltatta is magát Keresztes, ez az eset kiábrándítóan hatott. 1976. március 31-én jelezte, hogy jellemével összeegyeztethetetlen a jelentéstétel. Nem is jelentett semmiről és senkiről. 1977. április 12-én udvariasan, de nyomatékosan kérte a hálózati kapcsolat megszüntetését. A kizárása kapcsán készült összegzés szerint: „Teljesen vad, ferde nézetei vannak az új egyházpolitika kialakításának elképzelésére. A Prímásérsek kinevezése után úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség tovább az Állami Egyházügyi Hivatalra, mivel egy lojális prímással a vezetők közvetlen érintkezés formájában szót

31 ÁBTL 3.1.1. B-82929/1. „Magyar Károly” 69. fol. Nyilatkozat, 1974. július 24. Keresztes Sándor kézírásával.

32 Uo. 82. fol. Jelentés, készítette Mezei Károly rendőr őrnagy, Budapest, 1976. február 17.

érthetnek.”³³ Megbízotti munkáját elégtelenre, őt magát állambiztonsági feladatra alkalmatlannak minősítették, és 1977. május 12-én másodjára is kizárták a hálózattól.³⁴ Az ügynökmúltat firtató újságírói kérdésekre Keresztes Sándor tiszta lelkiismerettel felelhetett, hogy nem jelentett és nem volt besúgó. A történész pedig úgy látja: inkább áldozta volt a rendszernek.

33 Uo. 87. fol. Jelentés, készítette Mezei Károly rendőr őrnagy, Budapest, 1977. április 12.

34 Uo. 94. fol. Napi jelentés, készítette Mezei Károly rendőr őrnagy, Budapest, 1977. május 13.

KERESZTES CSABA

„A PÜSPÖK NAGY TISZTELETTTEL BESZÉLT A LEVÉLTÁROSOKRÓL ÉS
A LEVÉLTÁRI MUNKÁKRÓL”

Az egyházi levéltárak állami reformja 1969-ben

A címmondatban szereplő állítás Dr. Bánk József¹ váci római katolikus püspök szájából hangzott el, aki fiatalkorában az esztergomi aulában teljesített szolgálatot és ott megismerkedett a levéltári tevékenységgel.² Bánk püspök 1969 nyarán az állam képviselőivel tárgyalt a váci egyházmegyei levéltár megújításáról, és az idézett szép szavakon túlmenően is mindenben támogatta a püspökségéhez tartozó levéltár fejlesztését.

Az 1960-as évtized legvégén több, a katolikus, a valamelyik protestáns vagy éppen az izraelita egyházhoz tartozó magas rangú vezetőnek kellett érdemben foglalkoznia az egyházi levéltárak ügyével. Volt, aki örömmel vette a kormányzat felől érkező kezdeményezést, volt, aki gyanakodva fogadta azt, vagy éppen kellemetlenségnek tekintette a nem várt feladatot.

A meglehetősen váratlan állami aktivitás oka egy szemléletváltásban keresendő. Az 1960-as évtized végére már égetővé vált a méltatlanul elhanyagolt egyházi levéltárak sorsának rendezése. A Művelődésügyi Minisztériumban működő Levéltári Igazgatóság (továbbiakban: LIG) egyik összefoglaló jelentésének tervezete erről őszintén szól: „ötvenes évek közepétől (pontosan 1956-tól) kezdve egészen 1968-ig egy hosszú pangás következett”. A „pangás” kifejezés alkalmazása azonban már átment a tűrészhatáron és a LIG vezetője³ az idézett mondat utolsó részét emígyen fogalmazta át: „1968-ig az egyházi levéltári anyag – más, fontosabbnak ítélt feladatok végzése folytán – kevésbé állt a levéltári terület illetékesei érdeklődésének előterében”.⁴

Valóban kevésbé állt az érdeklődés előterében – de nem is biztos, hogy az egyházak nehezményezték ezt, hiszen a kommunista hatalomátvételt követő mind fokozottabb egyházellenes támadások az egyházi levéltárak helyzetére is negatív hatással voltak.

Míg a korábbi történelmi korszakokban az egyházi levéltárak magánjellegű intézményként működtek, és az ott folyó tevékenységre az államnak nem volt ráhatása, 1950-ben a kommunista államhatalom e levéltárakat több jogszabály alapján és egyedi dön-

1 Bánk József, Dr. (1911–2002), római katolikus főpap. 1969. januártól váci püspök, 1974-től egri érsek, 1978-tól váci érsek-püspök.

2 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94609-1969. (109. doboz)

3 Varga János (1927–2008), levéltáros. 1968 és 1978 között a művelődésügyet irányító minisztériumok levéltári szervezeti egységeinek vezetője.

4 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz)

tésekkel szoros állami függésbe vonta.⁵ Sajátságos, hogy a katolikus levéltáraknál egy további eljárást is alkalmaztak. Az iratok „biztonsága” érdekében egyfajta zár alá vételt vezettek be: minden levéltári és irattári helyiséget két kulccsal nyíló zárral láttak el, és az egyik kulcs a területi állami levéltár vezetőjénél volt. Ez volt, eufémisztikusabb megfogalmazásban, a „kettős kezelésbe vétel”. Bár hangoztatták, hogy ez a módszer nem befolyásolja az egyház tulajdonjogát, a „kettős kezelés” egyértelműen sértette a római katolikus egyház szuverenitását. A kettős kezelés végül 1956-ban szűnt meg.⁶

Ettől az évtől számítva valóban bekövetkezett némi pangási állapot, ám nem 1968-ig. Ugyanis az egyházi közgyűjtemények helyzete egy ideje foglalkoztatta a hatóságokat. Az Állami Egyházügyi Hivatal (továbbiakban: ÁEH) már 1965-ben szorgalmazta az egyházi közgyűjtemények helyzetének felmérését, beleértve a levéltárakét is. Ez utóbbiak viszonyai – szavaik szerint – „még rendezetlenebb és kevésbé áttekinthetőbb a múzeumok és könyvtárak helyzeténél is”. Némileg túlozva hozzáfűzték, hogy tudomásuk szerint 1945 óta senki sem vizsgálta meg e levéltárakat szakszempontról.⁷ Döntést hoztak arról, hogy a következő évben felméri a közgyűjtemények állományát. Az adatok beszerzését a politikai munkatársakra bízták, akiknek úgy kellett eljárniuk, hogy a „helyszíni tájékozódás különösebb feltűnést ne keltsen, de ugyanakkor megfelelő képet nyerhessünk”.⁸

A múzeumi, könyvtári és levéltári területre vonatkozó adatokat egy feljegyzésben összegezték. Az összefoglalásban már a gyűjtemények pusztulásának képét is előrevetítették! A levéltárakra vonatkoztatva kiemelték, hogy nemzeti érték szempontjából számos rendkívül fontos okirat van az egyházi levéltárakban, és „az egyházi levéltárakban lévő anyagok feldolgozása, illetőleg állami ellenőrzése [!] a felszabadulás óta nem történt meg”.⁹

Ez utóbbi feladat nagyobb volt, minthogy az ÁEH el tudta volna végezni. A továbbiakban a munkába bevonták a társszerveket is – leginkább a szakmailag érintett Művelődésügyi Minisztériumot –, és később az egyházi szervezeteket is. A helyzet megoldására tárcaközi bizottság létrehozását javasolták, melybe az egyházak képviselőit is meghívták volna. A megóvási és fenntartási feladatok anyagi költségeinek nagyobb részét az egyházakra kívánták hárítani. Új szabályok és szabályzatok kidolgozását javasolták, melyek egyébként az egyházi jelleg és a tulajdonjog biztosítását is magukban foglalják. Nem utolsósorban olyan személyek alkalmazását kívánták meg a közgyűjteményi területen, akik egyrészt szakképzettek – másrészt politikailag megfelelőek.¹⁰

Az ÁEH és a Művelődésügyi Minisztérium 1967 februárjában kezdte meg a közös munkát, és az elkövetkező időszakban belső értekezletek sorát tartották a közgyűjteményi problémák lehetséges rendezési módjairól. A korszak szokásrendszere szerint bizottságként folytatták az együttműködést (sőt, utólag „akcióbizottságnak” aposztrofálták tesületet).¹¹ Az első időszakban elvi ajánlásokat fogalmaztak meg: a gyűjteményirányító

5 BIKKI István: *A magyar levéltárügy szervezete 1950–1968. (Rövid áttekintés.)* Levéltári Szemle, 41. évf. 4. sz. 1991. 58.

6 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94267-1969. (109. doboz) Valamint: BIKKI, 1991. 59.

7 Ennek ellentmond, hogy a katolikus levéltárak anyagáról ún. alapleltárak is készültek, melyek elkészítésében az akkori állami levéltárak munkatársai is tevékenyen közreműködtek. Az Országos Levéltár a katolikus levéltári anyagról akkor 3,5 millió ún. biztonsági filmfelvételt őrzött.

8 MNL-OL-XIX-A-21-a-M-8-1-1965. (37. doboz)

9 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-5-1966. (40. doboz)

10 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-5-1966. (40. doboz)

11 A minisztérium részéről a bizottságban a múzeumügyet Kovács István, a könyvtárügyet Kondor Istvánné, a levéltárügyet Baracza István képviselte, az ÁEH Somos Ferencet delegálta.

központi egyházi szervek megalakítását szorgalmazták, olyan személyek vezetésével, akik „az egyházi hierarchia viszonyai között is megfelelő tekintéllyel és hatáskörrel rendelkeznek” és akik politikai lojalitásuk révén az állami szervekkel is eredményesen együtt tudnak működni. Gyakorlati tennivalóként minden gyűjtemény teljes felmérését várták el, és levéltári szempontból ezzel párhuzamosan a fondjegyzékek készítését kellett volna végrehajtani.¹²

Az a tény, hogy a gyűjtemények megfelelő őrzéséhez, állaguk megóvásához, a fejlesztésekhez, a nyilvántartások elkészítéséhez – jelentős – anyagi források bevonása szükséges, már a kezdetek kezdetén a legfőbb meghatározó szempont lett. Kielégítő mértékű pénzüsszegek felett az ÁEH egymaga nem rendelkezett, ezért az állami pénzek bevonását csak kisebb mértékben vélték lehetségesnek, és az anyagi terhek viselésének nagyobb részét az egyházakra kívánták hárítani. Minden esetben rögzítették, hogy a terület gyakorlati rendbetétele közvetlenül az egyes egyházak feladata. (És hogy ez rendben menjen, az ÁEH kinyilvánította, hogy „folyamatosan felülvizsgálja a területen lévő egyházi személyeket, biztosítva azt, hogy a lehetőségekhez képest politikailag lojális, szakképzett egyházi személyek dolgozzanak e helyeken”.)¹³

Ebben az évben egyeztetések sorát folytatták le az egyházak képviselőivel,¹⁴ főleg a gyűjteményirányító szervezetek felállítása – vagy legalábbis a gyűjteményi felelősök megbízása – érdekében. Ez meglehetősen szerény eredménnyel járt. Nem segítette elő a helyzet rendezését, hogy ekkor már minden költséget az egyházakra igyekeztek hárítani, azzal az indokolással, hogy egyházi érdekről van szó.¹⁵

A kívánt célok elérése lassan haladt, az „indokoltnál is lassabban”, ahogy jellemezték a helyzetet 1968 első felében. Az előzetes egyetértés ellenére a „gyűjteménykezelési” központok sem alakultak meg, és a fondjegyzékek elkészítése is csak terv maradt. Az előbbi anyagi források hiánya miatt, az utóbbi emberhiány miatt maradt el. Jellemző, hogy a gyakorlati eredmények elmaradása miatt a további értekezletek megtartását is értelmetlennek érezték. Az sem segítette a munka beindítását, hogy már a minimális pénzügyi fedezetet sem tudta (és akarta) vállalni az állam, és ahogy írták, „elvi okokból” sem adható pénzügyi támogatás, ugyanis az „kulturpolitikai zavart idézne elő az állami könyvtár, levéltár, múzeumok területén”.¹⁶

A tárgyalásokkal párhuzamosan a LIG és a meghívott társszervek fokozott erővel dolgoztak az akkor még törvénynek nevezett jogszabály és annak minisztertanácsi végrehajtási utasítása tervezetén. Már evidenciaként kezelték, hogy az új jogszabály a 15 évesnél régebbi iratokat levéltári anyaggá fogja nyilvánítani, vagyis az egyházaknál a folyó ügyvitelben már nem használt irattári iratokat levéltári anyagként kell tovább őrizni.

12 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1967. (43. doboz)

13 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1967. (43. doboz) E politikai irányelv érvényesülését a minisztérium is igyekezett biztosítani.

14 A római katolikus egyházat az Actio Catholica, a református egyházat a Református Gyűjtemények Főigazgatósága, az evangélikusokat az Evangélikus Gyűjteményi Központ, a görög keleti egyházat a Szerb Egyházművészeti Múzeum, az izraelita vallásfelekezetet a Zsidó Vallástörténeti Múzeum képviselte.

15 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1967. (43. doboz) Napirenden tartották egy iratrestauráló műhely berendezését, mely jócskán megemelte a várható költségigényeket.

16 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1968. (46. doboz) Vagyis az állami intézmények féltékeny hozzáállásától tartottak.

Ha pedig egy szervezet nem tud, vagy nem akar szaklevéltárat fenntartani, az a levéltári anyagát köteles lesz az illetékes közlevéltárnak átadni.¹⁷

Időközben a minisztériumi létszám is bővült: a LIG külön egyházi levéltári előadó státust kapott, melyet Veres Miklóssal¹⁸ töltöttek be. (Az állami levéltárak ügyeivel két előadó foglalkozott.) Veres nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába és baráti, segítőkész módon áll az egyházi ügyekhez. A tárgyalások során igyekezett kiegyenlítő szerepet betölteni az állam és az egyházak között.

Az 1968. év második felében kompromisszumra jutottak a felek. Az egyházak kifejezték készségüket a költségvetési és a személyi feltételek biztosításáról, és arról, hogy a gyűjteményi szervezeteik elkezdik a működésüket. Ez utóbbi főleg a római katolikus egyházat és az izraelita hitfelekezetet érintette, melyek ebből a szempontból lemaradásban voltak. Az állam a szakmai irányítás, a továbbképzés és a „patronálás” feladatait vállalta magára.¹⁹

A több, mint két éven át végzett munkát Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettesi értekezletén értékelték ki.²⁰ Ennek alapján Molnár János²¹ miniszterhelyettes készített jelentést a Magyar Szocialista Munkáspárt számára. Ebben a gyűjtemények számbavételén túlmenően a védetté nyilvánítást és az állagmegóvást is szorgalmazta, és mindezt az állam és az egyházak „közös áldozatvállalásával” kívánta elérni.

A párt Agitációs és Propaganda Bizottsága 1969. július 8-ai ülésén a jelentést tudomásul vette, és a gyűjtemények helyzetét leíró és a szükséges feladatokat általános jelleggel megfogalmazó állásfoglalást adott ki. Emellett a végrehajtásra kijelöltek részére küldtek egy „Szigorúan bizalmas” minősítéssel ellátott külön tájékoztatót is, melyet „végrehajtás után meg kellett semmisíteni”. Ez utóbbiban, minden egyház vonatkozásában, a gyűjteményeik zárt jellegének megszüntetését jelölték meg első feladatként, és azt, hogy az állami szervek fokozatosan kapcsolódjanak be az „egyházi vagyon kezelésébe”, hogy a kutatók és a látogatók (idegenforgalom) előtt megismerhetővé váljanak a gyűjtemények. Mindezekon túlmenően a legfontosabbnak tartotta az egyházi gyűjteményanyagok „mielőbbi” pontos nyilvántartásba vételét, illetve a szakfelügyeleti hatáskör érvényesítését úgy, hogy az állam és az egyházak közötti bizalom is erősödjön. Külön kiemelték az izraelita felekezet (szó szerint) „vagyonának rendezését” is, merthogy ez esetben lemaradást tapasztaltak.²²

17 MNL-OL-XIX-I-4-iii-3-1114-1968. (16. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94232-1969. (109. doboz)

18 Veres Miklós, Dr. (? –1977), jogász, levéltáros. Sokáig az Országos Levéltárban dolgozott, onnan került át a minisztériumba. 1977-ben, egy általa véletlenül tett szovjetellenes kijelentés után elhatalmasodó féltelme következtében öngyilkos lett.

19 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94833-1968. (100. doboz) A katolikus gyűjteményi központ élére szánt főpap még 1968. december 13-án sem kapott sem kinevezését, sem semmiféle utasítást. (MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-48290-1968. (157. doboz)

20 MNL-OL-XIX-I-4-eee-1969. május 19.

21 Molnár János (1927–1990), történész. 1959 és 1970 között művelődésügyi miniszterhelyettes.

22 HU-MNL-OL-M-KS 288. f. 41. cs. 1969. július 8. a nyomtatott állásfoglalás: MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-sz. n.-1969. (157. doboz). A titkos állásfoglalás: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94852-1969. (109. doboz)

AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK HELYZETE 1969-BEN

A szabályozási környezet átalakításával párhuzamosan, 1968 második felében és 1969. évben, a LIG átfogó jellegű kiszállásokat, helyszíni ellenőrzéseket indított el. Ez egy korábban is létező, ám mind ritkábban alkalmazott gyakorlat volt. A Veres Miklós és Varga János által lefolytatott és látogatásoknak nevezett kiszállásokon már a lényegi problémák megoldására koncentráltak, valamint a várható új helyzetből fakadó követelményekre akarták felkészíteni a levéltári személyzete és feletteseiket. Megvizsgálták az elhelyezés körülményeit, az épület jellegét és állapotát, az ott dolgozó vagy dolgozók szakképzettségét és azt, hogy számbelileg elegendő-e az elvégzendő feladatra, az iratok rendezettségét, az átvételek folyamatosságát, az elkészített jegyzékeket, a kutatóforgalmat valamint az elkülönített kutatószoba meglétét. Ha a helyszíni szemlén a LIG képviselője beszélni tudott az egyházmegyei főpappal, akkor igyekezett rábírní az elhelyezés bővítésére. Ez eleinte kevesebb, mint több sikerrel járt.

Általánosságban elmondható, hogy tendenciaként az egyházmegyei könyvtárak és levéltárak vezetőjévé bölcsészvégzettségű (gyakran latin-magyar szakos, irodalomtörténet doktori szigorlattal rendelkező) papot neveztek ki.²³ A gyűjtemények közötti „átjárás” elfogadott jelenség volt, nem tettek különbséget a könyvtári és a levéltári munka között, ám az utóbbi mind idő-, mind anyagi ráfordításban hátrányt szenvedett.

Nagy különbségek voltak az egyházak hozzáállásában – és lehetőségeiben – ezért a magyarországi egyházak levéltárügyét külön-külön szerepeltetjük.

A Római Katolikus Egyház

A katolikus iratanyag kezelésének helyzete egyértelműen rendezetlenné minősült, pedig de tartozott a legnagyobb és legértékesebb levéltári anyag. Az állami szervek első sorban az érseki és püspöki székhelyeken lévő iratok állagának romlása, illetve a kezelőszemélyzet számbeli elégtelensége miatt fejezték ki aggodalmukat.

Az állam elsőként a tervszerű tevékenység akadályát, a központi koordináció hiányát akarta kiiktatni. Ők maguk sem akartak az egyházmegyékkel és az összes katolikus levéltárral külön-külön kapcsolatot létesíteni, tárgyalni. Annak ellenére szorgalmazták ezt az elgondolást, hogy tudatában voltak annak a bizonytalansági tényezőnek, mely az egyes gyűjtemények püspöki „tulajdonlásában” rejtett. Az Actio Catholicát a kezdetektől bevonták az előkészítés folyamatába, természetesen a püspöki kar vonatkozó utasításainak figyelembe vételével.²⁴ Az Actio Catholica egyetértett abban, hogy a pusztulás veszélye valóban fennáll, és az iratok megmentését meg kell kezdeni. A cél elérése érdekében egy restauráló műhely létrehozásának a szándékát is magukévá tették, valamint kidolgozták egy gyűjteménykezelési központ szervezeti formáját. A központ élén az igazgató állt, azonban a tényleges munkát a függetlenített főtitkára testálták, akit három részleg (múzeumi, könyvtári, levéltári) segít, egy-egy szakügynintézővel. Az egyház-

23 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94887-1968. (100. doboz) A LIG legalább egy féléves országos levéltári gyakorlat elvégzésére hívta fel a figyelmet.

24 A gyűjteményi anyag rendezése, megóvása stb. elvi és gyakorlati tennivalóiról egy püspökkari körlevél kibocsátását is szükségesnek látták. Kiemelendő, hogy az ÁEH a kiadandó körlevélben utaltatni kívánt a hanyagság elítélésére, és a „nemzetietlen magatartás felszámolására”. MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-d 50419-1969. (157. doboz)

kerületek szakirányú megbízottai bizottságként működtek a szervezetben. Mindez egyezett az állami hatóságok elképzeléseivel, és támogatták is a püspöki karnál. Sőt: ezen alkalommal is kijelentették az állami szervek, hogy az egyház autonómiáját mindenre kiterjedően tiszteletben tartják, és „garantálják”. A püspöki kar azonban csak közel egy év előkészítő munka után, az 1968. szeptember 25-i püspökkari konferencián hozta meg döntését, és adott szabad utat – és költségvetési összeget – a szervezetnek.²⁵

A hosszú időn át tervezgetett és szervezett központi szerv hivatalosan 1969. január 1-jén jött létre, Országos Katolikus Gyűjteményi Központ (továbbiakban: OKGYK) néven. Az érdemi munkát 1969 nyarán tudta elkezdni. Vezetője az állami szervek által megbízhatónak tartott Várkonyi Imre²⁶ kanonok lett, főtitkára Dr. Faith István. A szervezet munkatársai közé, előzetes informális egyeztetések során, már az adott gyűjteményekhez értő szakemberek kerültek, akár az ÁEH ellenvetéseit is legyűrve. Így lett a levéltári referens („gyűjteményi előadó”) Rosdy Pál²⁷, aki ekkoriban az esztergomi Prímási Levéltár levéltárosaként tevékenykedett. Hivatalos kinevezése 1970. január 1-jével történt meg.²⁸

A továbbiakban az OKGYK tartotta a kapcsolatot a minisztériummal, beleértve a munkatervek továbbítását is, és a helyi ellenőrzések többségét is közösen végezték. A restauráló műhely kialakítása az anyagi források híján elmaradt, amit a LIG rendkívüli módon sajnált.²⁹

A katolikus levéltárak többsége csak leglapvetőbb feladatokat végezte el: a püspökség által már ügyvitelinek nem tartott hivatali iratokat vették át, kutatókat fogadtak és kiállítások, vagy akár televízióműsorok számára szolgáltatottak adatokat, dokumentumokat. Jónéhány helyen magas színvonalú jegyzékkészítés, és rendezési munka is folyt. A levéltárak másik része jelentős problémákkal küzdött.

A problémás levéltárakra az első példa a *Veszprémi Püspöki és Káptalani Levéltár* esete, ahol raktárkba szabadon be lehet járni, és onnan a levéltáros tudta nélkül iratokat lehetett kivinni. A raktárak nedvességtartalma is magasabb volt az elfogadhatónál (főleg a káptalani levéltáré), és a tűzrendszert előírásokat sem tartották be. Mindezek, és a megfelelő munkahelyiség hiánya ellenére a levéltáros – Kredics László³⁰ – elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki a rendezés és jegyzékelés során. (Az elenchizálói munkákba két plébánost vont be, kiknek havi 500-500 forintos fizetését a püspöki könyvtár duplumainak eladásából fedezték. A restaurált okleveleket már vissza sem vitték a raktárba, hanem egy emeleti szobában az asztalon helyezték el.) A levéltáros egyszerűen „szánalmas állapotnak” nevezte a helyzetet, és sürgős helyszíni szemlét kért, valamint új

25 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1967. (43. doboz) és MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-d 47680-1969. (157. doboz)

26 Várkonyi Imre, Dr. (1916–1983), katolikus főpap. 1969-től haláláig az OKGYK igazgatója.

27 Rosdy Pál (1932–), római katolikus pap. Több helyen szolgált lelkészként. 1961-ben, az „illegális” cisztercita rend elleni eljárás büntetését szenvedett, 1963-ban szabadult. 1968-tól prímási levéltáros, 1978-tól papi tevékenységet végez.

28 ROSDY Pál: *Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ kezdeti évei*. Levéltári Szemle, 2020. évi 1. szám. 69. Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-87. tétel-95081-1970. (136. doboz) Nem mellékes Veres Miklós egyik megjegyzése: „Véleményem szerint jó, hogy van gyűjteményi központ, de az – bizonyos mértékig – lassítja is az ügyvitel menetét.” (MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-94158-1970. (136. doboz))

29 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94900-1969. (109. doboz) Az OKGYK 1970-ben, a minisztériummal való egyeztetés nélkül, megalkotta első szervezeti és működési szabályzatát is.

30 Kredics László, Dr. (1932–2018), teológus. 1966-tól 1972-ig az érseki könyvtár és levéltár vezetője.

helyiség biztosítását, valamint a hiteleshelyi iratok elvitelét a megyei levéltár raktárába. A minisztérium képviselői már az OKGYK főtitkárával közösen szálltak ki 1969 őszén. Legnagyobb bajnak a helyiségek rossz állapotát nevezték. A veszprémi helyzetről a LIG az ÁEH-nak is beszámolt, pénzt igényelve és fellépést kérve a püspökség felé. Az ÁEH pénzt ez alkalommal sem adott, ám részletes levélben kérte meg a püspökséget a helyzet rendezésére.³¹

Az *Egri Érseki Levéltárban* kispapok segítségével nagy volumenű raktári rendezést végeztek, akikről azonban kiderült, hogy csak anyagmozgatásban tudnak segíteni („szépen kitakarították a raktárhelyiséget”), ám szakismeretet igénylő munkát nem mertek rájuk bízni. Unikum jellegű volt, hogy az érseki levéltár kutatni kívánt anyagait az állami levéltár kutatótermébe vitték át, és a kutatók ott tekintettek bele.³²

A *Piarista Rend Központi Levéltára* 1962 óta a Szent István Bazilika sekrestyéje feletti folyóvíz és fűtés nélküli teremben volt elhelyezve, amelyben novembertől májusig levéltári munkát nem is lehetett végezni. A helyiséget vasajtóval zárták és a tűz ellen két tűzoltókészülék is rendelkezésre állt, azonban ezek az esők ellen nem nyújtottak védelmet. Több beázás eredményeképpen a falak átnedvesedtek, melyen az jó időben történő folyamatos szellőztetés sem segített. Nagytakarítás régen történt, a nagybeteg levéltáros semmilyen takarítási vagy éppen rendezési munkát nem tudott végezni.³³ Mindezek ellenére tudományos kutatás történt (és nem mellékesen egy leltár – inventárium – alapján kérték ki az iratokat).³⁴

A *Ferences Levéltárnak* önálló és képzett levéltárosa 1969-ben nem volt, ekkoriban P. Posta Benjamin OFM tartományi titkár kezelte az iratokat megbízott levéltárosként. Összesen 30 ifm iratanyagot őriztek, holott nemrégiben – 1968 augusztusában – kapták vissza a Heves Megyei Levéltártól a gyöngyösi rendház anyagát. Saját anyagi ráfordítással külön helyiséget is kialakítottak a levéltár számára (ám külön kutatószobát be rendezni nem tudtak, bár ritkán akadtak kutatóik). A saját jellemzésük szerint „nemzeti szempontból is jelentős és értékes” anyag megfelelő kezelése érdekében kérték meg a LIG-et, hogy állami egyetemen egy rendtagot levéltárossá képezhessenek, és államsegélyen munkakört létesíthessenek. Ez utóbbi kérésüket a minisztérium helyszíni szemléljen is megismételték, azonban Veres Miklós szerint az iratanyag kis mennyisége nem indokolja egy teljes állású levéltáros alkalmazását, és inkább a könyvtárral közös kezelést szorgalmazta.³⁵

31 Több ügyirat keletkezett a levéltár ügyiről: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94210-1969. (109. doboz), MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-50438-1969. (157. doboz), MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94937-1969. (109. doboz), MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-1968. évi jelentések-Római katolikus-94477-1969. (109. doboz). Meglehetősen sok kutatója akadt a levéltárnak.

32 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94799-1969. (109. doboz). A minisztérium helyszíni szemléljen jelen volt a megyei levéltár igazgatója is.

33 A nyári ellenőrzése során a minisztérium főelőadója következőket jegyezte fel: „A levéltárosnak van egy munkatársa is, aki szintén egyházi személy és ottlétemkor éppen szabadságon volt. Mindketten a Rend 100000 kötetből álló könyvtárát kezelik. Az a feltevésem, hogy munkaidejük nagyobb részét a könyvtárban és nem a levéltárban töltik.” (MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94762-1969. (109. doboz))

34 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-1968. évi jelentések-Római katolikus-94184-1969. (109. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94762-1969. (109. doboz) Pl. ebben az időben Fällenbüchel Zoltán végzett kutatásokat a pesti gimnázium anyakönyveiben.

35 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-1968. évi jelentések-Római katolikus-94246-1969. (109. doboz). Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94761-1969. (109. doboz)

A katolikus egyház kötelékébe tartozó Görögkatolikus Egyház nehezebb esetet jelentett.

A Hajdúdorogi görög katolikus püspökség álláspontja szerint egyházmegyéjük „újabb alapítású”, ezért levéltáruk nincsen, csak irattáruk. Állításuk szerint az is „jelentéktelen”, mert csak az egyház belső ügyeire vonatkozó ügyiratokat és intézkedéseket tárolják benne.³⁶ Ezzel az állítással a LIG messzemenőleg nem tudott egyetérteni, és helyszíni szemlét is tartott. Ennek során rögzítették, hogy a jogelőd (a püspöki helynökség) anyaga már az 1878. évtől megtalálható, de 1912 óta folyamatosan van iratgyarapodás. A kb. 50-60 folyóméternyi iratanyagot ráadásul veszélyben lévőnek tekintették: porosan és rendezetlenül, egy földszinti szoba szekrényeiben volt megtalálható, amely szoba felett a kispapok zuhanyzóját helyezték el. A helyzet rendezését várták.³⁷

A Református Egyház

A reformátusoknál a könyvtárak, levéltárak, múzeumok, muzeális értékű tárgyak gondozására 1957-ben hozták létre a Gyűjteményi Főigazgatóságot. Hosszú időn át vezetője dr. Esze Tamás³⁸ volt, aki nemcsak rátermetten képviselte az egyháza érdekeit, hanem az állami szakirányítás követelményeit is érvényre juttatta. Az ÁEH úgy jellemezte, hogy a „rangos és helyénvaló munkakör azt eredményezte, hogy a református egyházon belül a rendezettség majdnem megfelel az állami törvényeknek”.³⁹

A református egyház az újabb állami követelményekre is gyorsan reagált. Már 1969 februárjában, egyfajta tapasztalat-átadó jelleggel, egy nagy gyűjteményi szakkonferenciát rendeztek, amelyen a református levéltárügy kérdései is szóba kerültek.⁴⁰ Ezzel egy időben a Zsinati Tanács a Főigazgatóságot átszervezte, és hogy a gyűjteményi anyagok a „vonatkozó állami törvényeknek megfelelően, jól karban tartott állapotban a tudományos kutatás, általában az érdeklődők számára hozzáférhetőek és felhasználhatók” legyenek, Országos Református Gyűjteményi Tanácsot hozott létre.⁴¹ A Tanácsnak 12 tagja volt, a négy egyházkerület egy-egy képviselője, a négy egyházkerület gyűjteményeinek vezetője, és négy nem egyházi szakember. A szakemberek meghívását az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül intézték.⁴²

A Tanács szervezeti szabályzatának tervezete 1969 őszén állt össze, és nem mindenki tetszését nyerte el. Esze Tamás egy hatáskör nélküli tanácsadó testület képét látta benne

36 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94171-1969. (109. doboz)

37 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-1968. évi jelentések-sz. n.-Görög Katolikus-1969. (109. doboz)

38 Esze Tamás (1903–1993), református lelkész. 1951–1980 között a református konvent levéltári és helytörténeti előadója, valamint a magyarországi református egyház tudományos gyűjteményének főigazgatója.

39 MNL-OL-XIX-A-21-a-S-36-2-1967. (43. doboz)

40 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94104-1969. (109. doboz) A konferencián a minisztérium képviselőjében Baraczka István, Budapest Főváros Levéltárának igazgatója és korábbi egyházi szakfelügyelő tartott előadást.

41 A Zsinati Tanács azt is kinyilvánította a vonatkozó határozatában, hogy „nem bizonyult helyesnek az az eddigi gyakorlat, amely a szóban forgó munkaterületeken felügyelettel és ellenőrzéssel megbízott személyt hivatalnokként alkalmazta, aki ennek következtében önmagának vált felettesévé.” (MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94210-1969. (109. doboz))

42 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94210-1969. (109. doboz) A minisztérium dr. Veres Miklóst jelölte az egyik „nem egyházi” szakemberi helyre.

felrajzolódni, amelyik nem lesz képes hatni a „mérhetetlen autonómiával” rendelkező egyházkerületekre, parókiákra. Ráadásul a gyűjteményi területre – szerinte – a rokonoikat, jó ismerősöket helyezték el, és továbbra is veszélyben lesznek az értékes műgyűjtemények. Mindezek miatt lemondási szándékát is bejelentette.⁴³ Bár a szabályzatot átdolgozták, a továbbiakban már nem Esze Tamás, hanem Dr. Újszászy Kálmán⁴⁴ került a Tanács élére.

A református egyházkerületek véglegesítették a tudományos gyűjteményeiket, melyek része lett az adott terület levéltára is. A levéltárak helyzete és belső állapota különbözött egymáséitól, abban azonban egyeztek, hogy szinte mindegyikben levéltárosnak kinevezett református lelkész gondozta az iratokat.

Jellemezte a református levéltárak tevékenységét, hogy sok családtörténeti vonatkozású adat kikeresését igényelték tőlük. Az állami szervek folyamatosan küzdöttek a komolytalannak és időrablónak tekintett jelenség ellen, azt kívánván elérni, hogy a kutatók maguk keressék ki az általuk kért adatokat. Nem túl sok eredménnyel járt a tiltás, a hasonló jellegű kérések teljesítése sokáig mindennapos munka maradt a vidéki levéltárakban.⁴⁵

A *Tiszánineni Református Egyházkerület Levéltára* az egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek keretében működött, elhelyezése a kollégiumi főépületben a Nagykönyvtár alatti négy helyiségben volt. Egy levéltárost foglalkoztattak (Dr. Koncz Sándort),⁴⁶ akinek egy kiegészítő lelkipásztor segédkezett. Munkájukat munkaterv alapján végezték, tudományos tevékenységre is jutott idő, valamint a kerület által szervezett szakkonferencián is részt vettek.⁴⁷ A LIG két munkatársa – egyikük Varga János osztályvezető – február 27-én látogatást tett a tiszánineni református egyházkerületi levéltárban. Újszászy Kálmánnal és dr. Koncz Sándorral folytatott „szakmai megbeszélés” keretében elhangzott az a nyomatékos kérés, hogy a biztonságos megőrzés érdekében minden fondról és állagról (beleértve az egyházközségeket is) a „közeljövőben” fond- és állagjegyzéket kell készíteni. Az egyházközségin iratok helyben maradhatnak, azonban központi nyilvántartásba vételük „feltétlenül” kívánatos. Koncz Sándor egyéb gyűjteményi munkákkal nem foglalkozott, és az egyházi tevékenysége nagyon lefoglalta, ezért vettek fel kiegészítő munkatársat. Örömet fejezte ki a továbbképző tanfolyam megszervezésének hírére, mert – a LIG feljegyzése szerint – „a levéltári munka területén nem érzi magát szakembernek, mert hosszú ideig csak lelkészi teendőket látott el”. Kérte azt is, hogy olyan segédleteket ne küldjenek a levéltár részére, amelyeket az egyházkerület történetére vonatkozóan nincsenek adatok. A LIG e kérést acceptálta. A helyszínen az eseti tanácsokat is adott a LIG, mely során azt kell kiemelni, hogy minden esetben a fondegység elvének alkalmazására hívták fel a figyelmet, megfelelő áttekintő raktári jegyzék készítésével. Lajstrom készítését, mint „rendkívül időigényes segédletét”, viszont csak kivételesen gazdag forrásértékű fondok esetében javasolták („a közeljövőben

43 MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-sz. n.-1969. (157. doboz)

44 Újszászy Kálmán (1902–1994), tanár, gyűjteményi felügyelő. 1951-től a Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek felügyelője, az Országos Református Gyűjteményi Tanács ügyvezető elnöke, majd 1969-től elnöke.

45 Egy református lelkész és egyben levéltáros azzal indokolta a hobbi-szerű kérések teljesítését, hogy helyi papként nem tagadhatja meg hivatását. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-52980-1971. (138. doboz))

46 Koncz Sándor, Dr. (1913–1983), református lelkész. 1966 és 1983 között a sárospataki Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója.

47 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94481-1969. (109. doboz)

legendőnek tartjuk a már fentebb említett segédletek elkészítését, amelyek alkalmasak arra, hogy egy bizonyos fond 50-100 csomójából a kutatónak esetleg csak 3-4 csomót kelljen átnéznie”). A levéltárban jelentkező kutatóknak csak kb. 10%-a volt tudományosnak nevezhető kutató, nagyobb részük az őseik sárospataki kollégiumi tanulmányai igazolását kérték.⁴⁸

Az Evangélikus Egyház

A kisebbik protestáns egyház – az állam szempontjából – rendben tartotta a levéltárait. A legjelentősebb és legrendezettebb állapotú az Evangélikus Országos Levéltár volt, melynek Mályusz Elemér⁴⁹ volt a levéltárosa. A minisztérium előadója e levéltárat is meglátogatta az év folyamán, és a rendezettség láttán⁵⁰ a püspökség felé dicséretet fogalmaztak meg.

Az evangélikusok, pontosabban a Déli Evangélikus Egyházkerület, 1969 márciusában gyűjteményi szervezett egy szakkonferenciát.

A korszak miliójéről sokat elárulnak azok a feljegyzések, amelyben a LIG a Káldy Zoltán⁵¹ püspökkel történt tárgyalásait rögzítették a szakkonferencia szervezésének időszakában. Itt hangzott el az, hogy az egyházi levéltárak új szakfelügyelője, Veres Miklós, „különösen az evangélikus egyház levéltárügyét tekinti szívügyének”. Az állam képviselője határozottan leszögezte azt is, hogy az állam az egyház levéltárfenntartási jogát változatlanul akceptálja, és csupán szakmai támogatást kíván nyújtani a levéltári munkák végzéséhez. Káldy püspök mindezt örömmel vette tudomásul, és válaszában őszintén bevallotta, hogy eddig ő nem tudott gyűjteményi munkákkal foglalkozni, mert idejének nagy részét az Ordass püspök⁵² „ügyével” való foglalkozás kötötte le. Kifejtette azt is, hogy a szakkonferencia azért is hasznos elképzelés, mert a presbitériumok tagjai és a lelkészek közül sokan úgy vélekednek, hogy a múlttal és a fennmaradt iratanyaggal való foglalkozás nem fontos.⁵³ A szakkonferencia mindazonáltal sikerrel zárult. Azon a minisztérium képviselőjében Baraczka István szólalt fel, előadásában mindenekelőtt az evangélikus levéltárak státusával foglalkozott. Mályusz Elemér korreferátorként további támogatást kért a minisztériumtól, valamint felhívta a jelenlévő egyházi személyek figyelmét a levéltári anyag megbecsülésére, mely feladattal, véleménye szerint, a lelkészet már teológus hallgatóként meg kell barátkoztatni. Nem mellékesen a kallódó esperei iratok számára minden egyházmegyében egy állandó megőrzési hely létesítésére tett javaslatot. Ehhez kapcsolódó felszólalásában a minisztérium képviselője egy „központi levéltárügyi előadó” munkába állítását javasolta, olyanét, mint pl. amely a református egyháznál már több, mint tíz éve működik. Az egyházközségek iratanyagainak központi

48 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94272-1969. (109. doboz)

49 Mályusz Elemér (1898–1989), történész. 1947-től 1969-ig az Országos Evangélikus Levéltár vezetője.

50 Mályusz munkájáról lásd Böröcz Enikő: Az Evangélikus Országos Levéltár (Budapest) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1993. 10–11, 13–15.

51 Káldy Zoltán, Dr. (1919–1987), református lelkész. 1958 és 1987 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke.

52 Ordass Lajos (1901–1978), evangélikus lelkész. 1945-től 1950-ig a Bányai Egyházkerület püspöke. 1948 és 1950 között koholt vádak alapján börtönbüntetést szenvedett 1956 és 1958 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke, ekkor eltávolították, és visszavonult a közéletől.

53 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94334-1969. (109. doboz)

nyilvántartásba vételének szükségességét ez alkalommal is nyomatékosította, és miniszteriumi gyorssegélyt⁵⁴ helyezett kilátásba minden bejelentett, rossz állapotban lévő levéltári anyag restaurálására.⁵⁵

A miniszteriumnak az egyeztetésen és a szakkonferencián elhangzottakon túlmenően további kívánalmak is voltak, melyeket Molnár János miniszterhelyettesnek is eljuttattak: a kallódó vagy veszélynek kitett iratokat biztonságba kell helyezni, a teológiai képzésbe be kell vezetni a „levéltári alapismeretek” című szemináriumot és arra előadót kell biztosítani, az egyházközségi anyagot legalább állagszintig (!) jegyzékeltetni és sokszorosítani kell, valamint az Evangélikus Országos Levéltár mellett a nagyobb gyülekezeti levéltárak (Békéscsaba, Nyíregyháza, Sopron) szakmai ellenőrzés és támogatás alá kell vonni.⁵⁶

A GÖRÖGKELETI EGYHÁZ

A magyar, román és a szerb görögkeleti egyházak különállók voltak egymástól. Jelentősebb anyaggal csak a szerb egyház rendelkezett. Önálló levéltára nem volt, viszont a szentendrei Szerb Egyházművészeti Múzeum levéltári anyagot is őrzött, mely tény levéltári szempontból elfogadhatatlannak minősült. A LIG már 1968-ban javasolta, hogy a múzeum alakuljon át Szerb Egyházművészeti Múzeum és Szerb Egyházi Levéltárrá, és a levéltárosi feladatokat külön levéltáros lássa el.⁵⁷

A Magyar Izraelita Egyház

Az izraelita egyház levéltárügyi szempontból különleges helyzetben volt. Fennmaradt irataira már jóval korábban, az 1950-es évek elején fokozott védelmet tartottak szükségesnek. A hitközségek irattáraiban őrzött iratok felmérését és az adatok megküldését már 1951-ben kérte az akkor levéltári hatóság a Magyar Izraeliták Országos Irodájától (továbbiakban: MIOI). A felkérés válasz nélkül maradt. Évek múltak el, mikor érdemben visszatértek az ügyre, és újólapon a hitközségi iratok mennyiségének és évkörének felmérését kérték. Ekkor, 1955-ben, már felmerült a lehetősége egy „Központi Izraelita Levéltár” létrehozásának, amelyet a MIOI kezelt volna. Erre a javaslatra – megjegyzésre érdemes: egy újabb sürgető levél kiküldése, néhány hónap eltelte után – válasz is érkezett. Válaszlevelében a MIOI kifejezte, hogy elfogadja a levéltár felállításának tervét, ellenben a hitközségi adatok bekérésére vonatkozóan arról tájékoztatták az állami szerveket, hogy csak a Budapesten lévő felekezeti intézmények iratanyaga áll rendelkezésre, ugyanis a „vidéki hitközségek felszabadulás előtti iratanyaga általában véve elpusztult és csak elvétve lesz egyes helyeken valami felhasználható levéltári anyag”.⁵⁸

54 Később ezt az ígéretet visszavonták és csak térítés ellenében lehetett csak restauráltatni. A Mohács előtti anyagot azonban gyorssegély keretében restaurálták.

55 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94375-1969. (109. doboz) A konferenciáról az Evangélikus Élet című hetilap is beszámolt („A Huszonnegyedik órában”, Evangélikus Élet, 15. szám, 1969. április 13.)

56 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94398-1969. (109. doboz)

57 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94232-1969. (109. doboz)

58 MNL-OL-XIX-I-18-a-86430-4-1955-1957. (76. doboz) Érdemi ügyintézkést viszont nem kapott az ügy, az egész vonatkozó ügyiratot irattárba helyezték 1960-ban.

Az 1956-os események miatti zavarok ismét hátráltatták az izraelita egyház levéltár-ügyének rendezését. Mikor az 1957. évben ismét előkerült az ügy, már az ÁEH segítségét igényelték, mivel, úgymond az „izraelita egyházzal eddigi többszöri próbálkozásunk ellenére nem sikerült eredményt elérni”. A legnagyobb megoldásra váró problémát abban látták, hogy bár a vidéki hitközségek anyagainak pusztulása „reálisnak” látszik, bizonyos, hogy a fővárosban lényegi iratok találhatók. Ezekre a felvetésekre egyrészt az ÁEH megerősítette, hogy náluk is előállt az a helyzet, hogy egyes szakterületeik nem boldogulnak az izraelita egyházzal, másrészt ígéretet tett a közbenjárásra – ám eredménye nem született.⁵⁹

Ezt követően több, mint egy évtizedig lényegében semmi sem történt. Az 1967. és 1968. években az egyházakkal lefolytatott egyeztetések során kerület elő ismét az izraelita iratok kérdése. Az ÁEH ekkor 70. iratanyag szempontjából is számba jöhető, hitközségről tudott. A fokozott állami nyomás ellenére az Izraelita Egyház gyűjtemény-ügyi keretszervezetet nem hozott létre és semmilyen infrastruktúrát sem építettek ki. A tárgyalások középpontjában lévő, és „irattárinak” nevezett iratanyag, egy része a Zsidó Vallástörténeti Múzeum kezelésében volt. Annak elkerülése érdekében, hogy az iratokat ne kelljen közlevéltárba adni, javasolták, hogy egészítse ki a nevét Zsidó Vallástörténeti Múzeum és Levéltár megnevezésre.⁶⁰

Efelvetésre sem érkezett konkrét válasz, azonban 1969 végén már elkerülhetetlené vált az állammal való közvetlen együttműködés. A LIG szorgalmazására év végén egyeztetéseket folytattak le. Seifert Géza⁶¹ budapesti és országos elnök elmondotta, hogy tanulmányozták az új levéltári jogszabályokat, azonban „a levéltárüggyel érdemben még nem foglalkoztak”. Szűknek nevezte az anyagai keretüket, és ennek megoldására tárgyalta az ÁEH-val, támogatást kérve. Emellett igyekeztek biztosítani a minisztériumot, hogy ők is hajlandók bizonyos anyagi áldozatot hozni. Ígéretet tettek egy vezetőkből álló bizottság összeállítására a gyűjteményi munka megoldására. A gyűjteményi munka elkezdését az akkor a Dohány utcai zsinagóga egyik ablaktalan helyiségében elhelyezett, rendezetlen iratanyagon akarták kezdeni, amely között 150 éves iratok is vannak. Szakembert kérték a LIG-től, akinek irányítása alatt a nyári szünetben a rabbinövendékek a „nagyobb munkákba bekapcsolódhatnak”.⁶²

A MIOK 1969 végén közölte, hogy megalakult a gyűjteményi bizottságuk, melyet 1970-ben „elnökségként” alakítottak át. Kérték és meg is kapták is a fondjegyzék elkészítéséhez szükséges útmutatót, valamint a munkatervi irányelveket.⁶³

59 MNL-OL-XIX-I-18-a-86430-0-1-1955-1957. (76. doboz)

60 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94232-1969. (109. doboz)

61 Seifert Géza, Dr. (1906–1976), jogász. 1966-tól haláláig a MIOK és a Budapesti Izraelita Hitközség elnöke.

62 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95156-1969. (109. doboz) Jelnetősebb iratanyagot vélelmeztek még Miskolcon, Szegeden, Szentesen és Debrecenben, továbbá „általuk ismert magángyűjteményekben, sőt tudnak az óbudai Izraelita Hitközség anyagából származó, 18. századi iratok létezéséről, sőt az utóbbiak egy része a zsidó múzeumban van.” Uo.

63 MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-56605-1970. (109. doboz) MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95200-1969. (109. doboz)

AZ ÚJ JOGSZABÁLY HATÁSA AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAKRA

A minisztérium képviselői a személyes egyeztetéseken és a levéltárlátogatásokon túlmenően a konferenciafelhasználásaikban is kinyilvánították, hogy a készülő új jogszabály továbbra is biztosítja az egyházi levéltárak sértetlenségét.⁶⁴

1969. szeptember 2-án életbe lépett az 1969. évi 27. számú törvényerejű rendelet (tvr.). A korszerűnek számító jogszabály – valamint végrehajtási rendelete – kinyilvánította az állami szervek, szövetkezetek, társadalmi szervezetek és a jogi személyek működése során keletkezett iratanyag kezelésének és megőrzésének fő kötelezettségeit. Az iratátvételi időhatár 5 évtől 15 évre emelkedett fel. Meghatározta a levéltárak jogállását, és az immáron tanácsok kezelésében lévő megyei levéltárak mellett általános levéltárként a Magyar Országos Levéltárat, és az újonnan létrehozott Új Magyar Központi Levéltárat, míg az egyházi levéltárak és a Hadtörténelmi Levéltár szaklevéltári státuszt nyertek. A tvr. rögzítette, hogy a levéltárak igazgatási feladatokat is ellátó tudományos intézmények, és megfogalmazta számukra az egységes szakmai követelményrendszerüket.⁶⁵

A tvr. tehát szaklevéltárként aposztrofálta az egyházi levéltárakat. Már a megjelenés időpontjában két elsőrendű feladatot határoztak meg: illetékességi területeik elhatárolását, valamint szakalkalmazottaik képzését.⁶⁶ A tvr. megjelenése után a LIG egyértelművé tette, hogy a szaklevéltárrá nyilvánítás, mint az „egyházi levéltárakra kedvezőnek mondható intézkedés” végrehajtása érdekében az archívumokban csak e munkaterülettel foglalkozó személyek tevékenykedjenek.⁶⁷ A szaklevéltárra nyilvánítás érdekében az egyházaktól bekérték a levéltáraik gyűjtőkörére vonatkozó javaslataikat, beleértve az illetékességi területen működő egyházi oktatási és egyéb intézmények, testületek, egyesületek begyűjteni kívánt iratanyagainak felsorolását is.⁶⁸

Az alaplevéltárak megalkotása óta eltelt viszont több, mint másfél évtized és az egyházi levéltárak is folyamatosan gyarapodtak, ez is indokolta az újabb munkatevékenység beindítását. Ezért a LIG ebben az időben nemcsak az állami, hanem minden egyházi levéltártól megkívánta, hogy fondjegyzéket szerkesszenek. (Mai szemmel nézve különös, de elvárták, hogy a fondjegyzékekben az illetékességi területen működő egyházmegyék és egyházközségek kint lévő anyagának adatai is szerepeljenek!) Indokul nemcsak a nyilvántartási célt, hanem a tudományos kutatás elősegítését is hozták fel. Nem mellékes körülmény, hogy „távolabbi” feladatként áttekintő raktári jegyzékek készítését várták el, sokszorosított formában, illetve ezzel párhuzamosan biztonsági mikrofilmezést javasoltak.⁶⁹

A fond- és állagjegyzékek elkészítésének szükségessége a későbbiekben is vitát okozott. Megfogalmazódott olyan ellenvélemény, mely szerint a „nem sokat mondó” fondjegyzék elkészítése nem lehet szükséges olyan levéltáraknál, ahol mélyebb szintű se-

64 Pl. MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94375-1969. (109. doboz)

65 A jogszabályok szövege: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_01_LeveltarugyAltalaban/?pg=268&layout=s (Letöltés ideje: 2021. 09. 05.)

66 MNL-OL-XIX-I-4-iii-3-1329-1969. (21. doboz)

67 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94900-1969. (109. doboz)

68 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95119-1969. (109. doboz) Az esperesi hivatalok, egyházközségek, plébániák maguktól értetődően a levéltári gyűjtőkörbe tartoztak.

69 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94267-1969. (109. doboz) A fondjegyzékeket eleve sokszorosított formában kívánták publikálni.

gédlet áll rendelkezésre. A hivatalos álláspont az maradt, hogy egy rövid idő alatt elkészíthető segédletről lévén szó, az összes egyházi levéltári anyagról lehet összképet kapni.⁷⁰

Az egyik (református) egyházi levéltár azzal érvelt a fondjegyzék összeállítás ellen, hogy a levéltár dolgozóinak van olyan átfogó áttekintése, ami eligazítja őket, ezért a fondjegyzék nem vinné előbbre a munkájukat. A LIG örömmel fogadta, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában dolgozók megfelelő áttekintéssel rendelkeznek, azonban, mivel a levéltári iratanyag „nemzeti kincsnek” tekintendő, amely egyetemes tudománypolitikai érdekeket szolgál, a sokszorosítandó fondjegyzékek a tudományos kutatás művelőinek fognak segítséget adni. Ráadásul még ritkábban fordulhat majd elő, hogy az értékes egyházmegyei anyagok a pusztulás veszélyének legyenek kitéve.⁷¹

A katolikus egyház esetében nagy vita zajlott az újonnan munkába állítandó levéltárosok számáról. A LIG-gel ellentétben az OKGYK nem látta reálisan teljesíthetőnek a létszámgényt. Ezen kívül nem egyet-egyet, hanem minden érsekség és püspökség három-három gyűjteménykezelőt kellene, hogy foglalkoztasson, valamint a szerzetesrendek további egyet-egyet. A kinevezendő munkatársak munkaterületeinek egymáséitól határozottan el is különülne. (Ezt a LIG referense frappánsan úgy fogalmazta meg, hogy „a levéltárosok sem érzik magukat hivatottnak arra, hogy pl. lapidáris vagy más muzeális értékű emléktárgyakat gyűjtsenek és szakszerűen kezeljenek”). Az egy székhelyen lévő püspöki és káptalani levéltárat egy személynek kellene kezelnie. (A LIG elhárította az OKGYK azon felvetését, mely szerint az új alapítású püspökségeken az kis terjedelmű iratanyag okán nem kell levéltárost alkalmazni.) Ebben az időszakban már nem sürgették a fondjegyzékek gyors ütemű elkészítését, sőt, e munkára több évet szántak. E munkába az espereseket is be kívánták kapcsolni, ugyanis a fondjegyzékben szerepelniük kellett az esperesi kerületek és plébániák „levéltári” anyagának is, ugyanis azt az illetékes egyházi levéltár szerves részének tekintették. A fondjegyzékek kiadásához állami segítséget – és az Országos Levéltár kapacitását – ígérték.⁷²

A jogszabályváltozásból következő elvégzett és elvégzendő tevékenységekkel az ÁEH is egyetértett. Emiatt viszont náluk „csapódott” le az egyházak kongruaigénye. A katolikus egyház részéről az OKGYK megengedhetetlennek tartotta, hogy gyűjteménykezelők kevesebbet keresnek, mint egy káplán, és emelést kért már az 1970. évre, a következőre pedig újabb három kongruát. A többi egyház is további anyagi támogatást igényelt. A kongruák számát az ÁEH is alacsonynak tartotta, de többet nem adhatott. Az egyházmegyéék ordináriusainál kívánták elérni, hogy „a levéltárügy érdekében az egyház is hozzon anyagi áldozatot”. Mivel a katolikus egyház levéltárügye minősült a legproblematisabbnak, az ÁEH külön levélben kereste meg a kalocsai érseket, arra kérve, hogy a levéltárakban képzett és „a lehetőséghez képest” csak e munkaterülettel foglalkozó személyek tevékenykedjenek.⁷³

Az év során intenzív munka folyt az új helyzetre történő átállás elősegítésére. A LIG képviselői – nem mellékesen a munkabeszámolóokban foglaltak megtekintésére – szinte minden egyházi levéltárba kiszálltak. A nagyobb levéltárakba (pl. esztergomi primási)

70 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94799-1969. (109. doboz)

71 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95186-1969. (109. doboz)

72 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94267-1969. (109. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-sz. n.1969. (157. doboz)

73 MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-1969 (157. doboz) és MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-94042-1970. (136. doboz)

többen látogattak el, a „kisebkekbe” csupán egy fő kiküldött utazott el.⁷⁴ A katolikus levéltárakba eleinte az OKGYK főtitkára, majd a Központ szakelőadója kísérte el a minisztérium képviselőjét.⁷⁵

A helyszínen a folyó munkák felmérése mellett már az újak számító kívánalmakat is egyeztettek a levéltárosokkal. Legfontosabbnak a fond- és állagjegyzék elkészítése szerepelt (beleértve az egyházközegek anyagát is). A függetlenített levéltáros felvétele szintén mindenhol szóba került, illetve a szaktanfolyam szervezését is folyamatosan propagálták.

Megjegyzendő, hogy némely protestáns egyházkerület „centralizációs törekvésnek” tartotta nemcsak a gyűjteményi irányítás átalakítását, hanem a fondjegyzék készítését is. Ebben az esetben az állam képviselője nem ismert apellátát. Az egyházkerületek önállóságának tiszteletben tartása mellett bizonyos fokú „centralizáció” végrehajtását elengedhetetlennek nyilvánította, hiszen a fond- és állagjegyzékeknek egységes szempontok szerint kell elkészülniük.⁷⁶

Az ellenőrzésnek nemigen nevezhető levéltári látogatások a következő években is folytatódtak. Ezek során már nemcsak a fondjegyzékkészítési munkálatok haladását vizsgálták, hanem a rendezés, jegyzékelés munkálatainak szakszerűségét is, vagy éppen a LÜSZ által megkövetelt nyitvatartási (kutatói) idő betartását. A LIG igyekezett a fenntartóknál a dologi kiadások összegének növelését is elérni.⁷⁷

Ahol érzékelhető haladást tapasztaltak, ott nem fukarkodtak a dicsérrettel. Így pl. ezért kapott a Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár az ott „folyó rendezési és egyéb munkák lelkiismeretes, mintaszerű végzéséért” őszinte köszönetet a LIG-től.⁷⁸ A váci püspöki levéltár meglátogatása többszöri halasztást szenvedett, ugyanis a püspök mindenképpen jelen kívánt lenni a minisztériumi vizsgálatkor. A megvalósulásakor Bánk püspök mind új épület biztosítását, mind személyzeti utánpótlást ígért.⁷⁹

Nem feledkeztek meg a korabeli modern technika, a biztonságos irattárolás fejleményének tekinthető zárt dobozok beszerzésétől sem. A Papíripari Vállalat Csepeli Pargyára által készített mintapéldánya a minisztérium hivatali helyiségeiben megtekinthető volt, és az egyházi levéltárak megrendeléseinek összegyűjtését is vállalta a LIG.⁸⁰

Az egyházi levéltárosok ekkor az emberhiányra hivatkozva húzódoztak a feladat végrehajtásától. Az ellenkezés dacára a fondjegyzék elkészítésének szükségessége végül elfogadottá vált. A minisztérium egyértelművé tette, hogy a meglévő iratanyag fondszinten történő rendezését várja el, és egyben fondjegyzék készítését. Minden egyház esetében hangsúlyozták, hogy nem kell mindenáron arra törekedni, hogy minden egyházközség anyaga feltétlenül levéltárba kerüljön, azonban a központi nyilvántartás vezetése ezekről szükséges lesz.⁸¹

74 Több olyan eset volt, hogy állami részről már egy évtizede senki sem látogatta meg a levéltárat.

75 Pl. a székesfehérvári r. kat. püspöki és káptalani levéltár esetében. MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94606-1969. (109. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz)

76 Pl. a Tiszántúli Református Egyházkerület. MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94607-1969. (109. doboz) A fondjegyzék Országos Levéltár „Levéltári leltárak” című sorozatában való közlést is kilátásba helyezték.

77 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-1971. (138. doboz) Pl. a székesfehérvári püspökség duplájára emelte az anyagi ellátmány összegét.

78 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-53134-1971. (138. doboz)

79 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95106-1970. (138. doboz)

80 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94649-1969. (109. doboz) Viszonyításképpen érdemes rögzíteni, hogy kezdetben darabja 5 forintba, az igények növekedésével már 6 forint 28 fillérbe került.

81 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94334-1969. (109. doboz)

Ellenben Ladányi Sándor⁸² a *Ráday Levéltár* rendezettségét olyan fokúnak tartotta, hogy a kívánt fondjegyzéket „minden nehézség nélkül” elkészíthetőnek nevezték. Emellett kérték programba venni a levéltár megtekintését, ugyanis tapasztalatuk szerint a leghasznosabban azok a beszélgetések és egyben utasítások, amelyeket a levéltáros ilyen alkalmakkor kap.⁸³

Ladányi egyébként, hogy „lássa a Levéltári Igazgatóság, hogy szervezetség tekintetében jelenleg hol tart a *Ráday Levéltár*”, 1969 végén beküldte a *Ráday Gyűjtemény* 1954-ben összeállított szabályrendeletét.⁸⁴ Mint hozzátette: ezzel nem kívánta befolyásolni a minisztérium munkáját, a törvényjavaslatot,⁸⁵ és úgy vélte a kettő között lényegi ellentét nem fog fennállni. A LIG-en átnézték a kis kiadványt, és nem tettek ellenvetést.⁸⁶

A LIG az egyházak levéltárosai számára egy külön szakmai továbbképző tanfolyamot szervezett, előadások és az országos levéltárban történő szakmai gyakorlat elemeivel. Konferenciát pedig az új levéltári jogszabályok ismertetéséről terveztek.⁸⁷

Az először már a júniusra tervezett tanfolyam megszervezésére – a Katólikus Gyűjteményi Központ struktúrájának lassú megszervezése miatt⁸⁸ – az ősz folyamán került sor, már konferencia megnevezéssel. A kétnapos rendezvényt a magyarországi egyházak gyűjteményi vezetői és kezelő részére átfogó jelleggel szervezték meg, és csak részben volt levéltári tematikájú. Molnár János miniszterhelyettes és Prantner Józsefnek az ÁEH vezetőjének köszöntője után Verő Gábor, a minisztérium Múzeumi Főosztály vezetője tartott előadást az egyházi gyűjtemények helyéről és szerepéről. A LIG által adott háttéranyag voltaképpen a levéltárügy addigi törekvéseit tartalmazta, levéltártörténeti összefoglalóval fűszerezve.⁸⁹

A levéltári „továbbképzés” sem maradt el, azonban két szekciót szerveztek, levéltárit és könyvtárit. A levéltári szekció programja a következőképpen alakult: október 8-án csoportos látogatást tett az Országos Levéltárban, ahol Ember Győző főigazgató ismertette a levéltár történetét, akkori szervezeti felépítését, valamint az ott folyó munkákat. Borsa Iván főigazgató-helyettes a fotó- és restauráló műhelyeket mutatta be. Ezen kívül az egyházi csoport megtekintette a Mohács előtti okleveleket, illetve a Pozsonyi Kamara és a Szepesi Kamara anyagát.⁹⁰

Másnap tizennyolc fő hallgatta meg Veres Miklós „Az egyházi levéltárak helyzete és feladatai az új levéltári jogszabályok alapján” című 50 perces előadását (kilenc római katolikus egyházi, öt református egyházi, egy evangélikus, egy görög katolikus és egy izraelita kiküldött, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Levéltárának vezetője).⁹¹ Az előadást közel három órás megbeszélés követte. A megbeszélés során a LIG több konzekvenciát is levont. Egyrészt azt, hogy minden új szakmai dokumentumot, legyen az jogszabály vagy iratkezelési irányelv, közvetlenül meg kell küldeni nemcsak

82 Ladányi Sándor, Dr. (1937–2014), református teológus, levéltáros, egyháztörténész, egyetemi tanár.

83 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95189-1969. (109. doboz)

84 Ez természetesen nem volt azonos a Szabó István által szerkesztett, 1935-ben kiadottszabályrendelettel.

85 A gyűjtőkör kialakítására vonatkozó javaslatra utalt.

86 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95208-1969. (109. doboz)

87 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94267-1969. (109. doboz)

88 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94581-1969. (109. doboz)

89 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94816-1969. (109. doboz)

90 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95004-1969. (109. doboz)

91 Az ülés után, programon kívül, a katolikus és a protestáns résztvevők megtekintették a Budapesti Történeti Múzeum „XI–XIX. századi remekművek” című kiállítását. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95004-1969. (109. doboz))

az egyházi vezetőknek, hanem a levéltárosoknak is, másrészt egyértelművé vált, hogy az új jogszabályból adódó feladatok anyagi terheit az egyházak egyedül nem képesek fedezni. A LIG végül ekképpen foglalta össze az eredményeket: „A résztvevő egyházi gyűjteményi megbízottak hozzáállásán érződött az ügyszeretet és tenni akarás, valamint az is – aminek felszólalásaikban hangot is adtak –, hogy az egyházi levéltárügy előbbre vitelében még saját egyházi vezetőik nem egyszer közömbös magatartásával szemben is a Művelődésügyi Minisztériumtól várják a hathatós segítséget.”⁹²

A felszólalásoknak volt fogantaja. A LIG hamarosan körlevélben hívta fel az egyházak figyelmét az új jogszabályokra, megkérve azt is, hogy minden illetékességi körbe tartozó egyházi szervvel – beleértve az egyházközségeket is – ismertessék.⁹³

A LIG az év végén egy útmutatót is összeállított az egyházi levéltárak fondjegyzékeinek elkészítéséhez, melyet azzal a kéréssel küldtek szét, hogy lehetőleg még az 1970. évben készüljenek el a fondjegyzékek.⁹⁴

Az útmutató mellett a LIG úgynevezett irányelveket is összeállított az egyházi levéltárak (és már megelőlegezve: szaklevéltárak) 1970. évben végzendő munkájához. Eszerint: a LIG által kiadott útmutató alapján a levéltár anyagához (beleértve az illetékességi területéhez tartozó egyházközségek őrizetében levő levéltári anyagot is) el kell készíteni a fondjegyzéket. Ha a levéltár kezelésével megbízott személy munkaidejének csak kis hányadát tudja e munkára fordítani, a jegyzékelést akkor is meg kell kezdeni; ahol főfoglalkozású, függetlenített levéltáros van, ott a fondjegyzék-készítésen felül – fontossági sorrendben – folytatni kell a még középszintig nem rendezett anyag rendezését, illetve az évek folyamán felgyülemlett reponenda félszámolását. Ha a levéltárnak megtakarított munkaideje marad, azt az egyházközségek őrizetében levő értékeesebb levéltári anyag darabszintű jegyzékelésére kell fordítani; a szabadon levő iratsomók fizikai állapotának megóvása érdekében gondoskodni kell megfelelő tárolóeszközök (doboz, karton fedőlemez stb.) beszerzéséről. Ugyancsak gondot kell fordítani a bekötetlen anyakönyvi másodpéldányok fokozatosan történő bekötetésére, valamint a rongált, szakadozott kötésű segédkönyvek és egyéb kötetek újrakötetésére, illetve megjavíttatására; a restaurálásra szoruló iratokat őrzési helyükről ki kell emelni és a többi irattól el kell különíteni, nehogy a penészgombák és egyéb kártevők az ép iratokat is megfertőzzék; a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata alapján biztosítani kell a levéltár intézményszerű működését. Mindezekon kívül az egyházi levéltárosok felelősségére bízták, hogy gondoskodjanak a levéltári raktárak és az azokban őrzött iratok rendszeres tisztántartásáról, valamint ellenőrizzék az alsóbb egyházi szerveknél levő levéltári anyag állapotát.⁹⁵

Ugyanezen év végén a LIG bekérte az egyházi levéltárak munkatereit.⁹⁶ Ezeket felülvizsgálták, és észlelték, hogy jogszabályokból következő új szempontokat a mun-

92 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95004-1969. (109. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94908-1969. (109. doboz) Megjegyzésre érdemes, hogy a székesfehérvári egyházmegyei levéltáros – bár szavai szerint nehéz volt döntenie –, végül a könyvtári szekció előadásait választotta. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-94982-1969. (109. doboz))

93 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95025-1969. (109. doboz) Az előadás szövegét is mindenkinek megküldték.

94 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95095-1969. (109. doboz) (Az útmutató elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_06_LeveltariFeldolgozas_4_Segedletkeszites/?pg=140&layout=s Letöltés ideje: 2021. július 21.)

95 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95157-1969. (109. doboz) Az Irányelvekben azt is előrevetítették, hogy a következő évben újabb szakmai tanfolyamot szerveznek.

96 Megjegyzendő, hogy volt egyházi levéltár, amelyik az ÁEH-nak küldte meg a munkatervét.

katervek alig-alig tartalmazzák. Ezért a következőket kérték javítani a munkatervekben: pontos iratfolyóméter adatok megadását (legyen szó akár rendezésről, akár a gyarapodás rögzítésénél), oklevélananyag számba vételét, és az újonnan begyűjteni kívánt iratanyag felsorolását. Mindezekon túlmenően a legfontosabbnak tartották és minden esetben sürgették a fond- és állagjegyzékek elkészítésnek beiktatását a feladatok közé.⁹⁷

A LEVÉLTÁRÜGY ÁTALAKÍTÁSÁNAK EREDMÉNYEI

Az új jogszabály alapján az 1970. év során az egyházi levéltárak döntő többségét, különálló intézkedésekkel, szaklevéltárakká nyilvánították.⁹⁸

A szaklevéltári minősítésnek komoly jogszabályi követelményei is lettek. A szaklevéltárak vezetőit már csak miniszteri engedéllyel lehetett kinevezni, a tudományos kutatás lehetőségét biztosítani kellett és kutatószobát kellett kialakítani, valamint az intézményt szakképzett személyzettel kellett ellátni. Mindezekon túlmenően a minisztérium megkövetelte, hogy minden egyházi levéltár megküldje az éves munkabeszámolóját és a következő évi munkatervét.⁹⁹

A képzett személyzet kinevezése, egyben megfelelő bérezése jelentette a legnagyobb nehézséget. Az ÁEH 1970 márciusában osztotta szét a pénzügyminisztériumtól póthitel címen kapott támogatási összegeket. A reformátusok négy kongruát kaptak (egyházkerületek szerint), 800-800 forint értékben. A katolikus egyház összesen hét kongruát kapott, melyből négy volt levéltárosi, és ez is fejenként 800 forintot jelentett (azonban ebből egy kongruát az OKGYK szakelőadójának tartottak fent). Az a szándék, mely szerint a katolikus egyháznál mind a 14 katolikus levéltárnál függetlenített levéltáros működjön, ezzel nem lehetett végbe. A kongruaösszegek¹⁰⁰ csak arra voltak elegendők, hogy másodállásokat szervezzenek, így kezdetben egyetlen levéltárba sem került teljes munkaidős, függetlenített levéltáros. Az evangélikusok, bár kezdetben egy kongruát nekik is szántak, ekkor nem részesültek államsegélyben.¹⁰¹

Megjegyzésre érdemes, hogy pl. a szombathelyi katolikus egyházmegye egy fiatal káplán személyében fél munkaidős levéltárost nevezett ki, annak ellenére, hogy nem részesült kongruában. Később kiderült, hogy a lelkész iktatási, irodai és könyvtári feladatokat is ellát – sőt egyetemi könyvtárosi tanulmányokat folytat –, melyeket a LIG nehezmenyezett, hiszen ezek a levéltári feladatokról vették el az időt.¹⁰²

A közös erőfeszítések eredményeképpen került az Egri Érseki Levéltár élére a nyugalmazott megyei levéltárigazgató, dr. Soós Imre. A Kalocsai Érseki Levéltárba, valamint a Pécsi Püspöki Levéltárba került fiatal levéltáros.¹⁰³

97 MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95186-1969. (109. doboz)

98 A szaklevéltárra nyilvánító ügyiratokat összefogó 56. tétel a LIG 1970-1971. évi anyagából hiányzik, vélhetően lappang valahol.

99 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-94126-1970. (136. doboz) Az 1950-ben államosított hiteleshelyi levéltárak többségének átvétele is csak 1969 után történt meg, csak kisebb feszültséget keltve.

100 1970-ben a havi átlagkereset 2200- Ft volt.

101 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-55832-1970. (157. doboz) A kongruákat a gyűjteményi tisztségeket betöltő személyek megnevezésével folyósították.

102 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95362-1970. (138. d.)

103 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-51773-1972. (146. doboz) Kalocsán Bárh János muzeológus másodállásban végezte a levéltárosi teendőket.

A hajdúdorogi görög katolikus levéltárban és a soproni társaskáptalani levéltárban 1971-ben sem sikerült a levéltárosi állást betölteni.¹⁰⁴

A református levéltárak (Zsinati, négy egyházkerület, Nagyunsági) jobb személyi ellátottságúak voltak, mint a katolikusokéi, és az elkövetkező rövid időszakban valamelyest tovább is javult a helyzet: a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárába két fiatal munkaerő került, míg a Dunántúli Református Egyházkerület levéltára félmunkaidős levéltárost alkalmazott. (Aki saját gépkocsijával járt be Pápára, ami a havi 600 forintos fizetését szinte teljesen lecsökkentette. Mutatja a LIG jószándékát, hogy fellépett az ÁEH-nál további 400 Ft-os kongrua kiutalására).¹⁰⁵ A Ráday-levéltárban továbbra is egy levéltáros dolgozott, a Zsinati Levéltárban két főt alkalmaztak (egyik részmunkaidőben), míg a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárát a helyi gyűjteményi igazgató vezette.¹⁰⁶ A Nagyunsági Református Egyházmegye levéltárosa (a kenderesi lelkész) voltaképpen „társadalmi munkában” végezte feladatát.¹⁰⁷

Az evangélikusoknál változás következett be: Országos Levéltárukat rendbe tevő Mályusz Elemér lemondott, és helyette megbízottként Sólyom Jenő¹⁰⁸ tudományos munkatársat nevezték ki megbízott levéltárvezetőnek. Ő viszont ekkor már fiatal sem volt, és különböző okok miatt nem tudott a levéltár ügyeivel törődni.¹⁰⁹ A Szarvasi Evangélikus Gyülekezet Levéltárában megbízott levéltáros – egy lelkész – dolgozott, nem függetlenül, szabadidejében. Hasonlóképpen történt a békéscsabai evangélikus gyülekezet szaklevéltárban, illetve a soproni szaklevéltárban is (ez utóbbiban egy nyugalmazott postaigazgató „társadalmi munkában” látta el a levéltár „gondozását”).¹¹⁰ A nyíregyházi evangélikus gyülekezet Szaklevéltárban is a helyi lelkész lett az igazgató, akít egy nyugalmazott lelkész segített levéltári munkájában.¹¹¹

Mindezek ellenére a protestáns egyházaknál sem volt rózsás a helyzet: a lelkészhiány miatt szinte mindegyik levéltárosi tisztséget betöltő személy több más tisztséget is betöltött.¹¹²

Az izraeliták is beállítottak egy fő munkaerőt, bár a levéltáros (Landeszmann György)¹¹³ elsősorban lelkészi teendőket végzett.¹¹⁴

A személyügyi ellátottság javításán túlmenően több helyen a dologi felételeken is tudtak javítani. Új kutató-, illetve dolgozóhelyiséggel gyarapodott az Egri Érseki, valamint a Veszprémi Káptalani Levéltár.¹¹⁵ Új állványzatokat szerzett be a Csanádi Püspö-

104 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz)

105 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95368-1970. (138. doboz)

106 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-51311-1971. (136. doboz)

107 MNL-OL-XIX-I-4-ab-77. tétel-51312-1971. (136. doboz)

108 Sólyom Jenő, Dr. (1904–1976), evangélikus lelkész. 1959-től Evangélikus Országos Levéltár tudományos munkatársa, majd 1970-től a levéltár vezetője.

109 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-95178-1970. (136. doboz) A LIG sajnálkozását fejezte ki, hogy csak egyetlen levéltáros maradt e fontos szaklevéltárban.

110 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52526-1971. (136. doboz) és MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52496-1971. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95121-1970. (138. doboz)

111 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52467-1971. (136. doboz)

112 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-52773-1972. (146. doboz)

113 Landeszmán György (1940–), rabbi. 1972 és 1994 között a Magyar Zsidó Levéltár vezetője.

114 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-52526-1972. (146. doboz) Megjegyzendő, hogy Landeszmán rabbi panaszkodott, hogy levéltárosi megbízatása szóban történt, arról kinevezést nem kapott.

115 Különleges eset a Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltáré. A püspök a LIG-nek az egyik levéltári raktár előterében lévő kis toronyszobából akart dolgozó- és kutatószobát kialakítani (tatarozást és egy

ki Levéltár, és a Ferences Rend Levéltára.¹¹⁶ Felújítást végzett a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára is, melynek során a dolgozó- és kutatószoba is létesült.¹¹⁷

A szaklevéltárra nyilvánítás során olyan, kissé abszurd helyzetek is adódtak, hogy a levéltár maga, mint épület, nem létezett. A nyíregyházi Evang. Egyházközség Levéltárának anyaga pl. két helyen volt: az anyakönyvek a lelkési hivatal szekrényeiben, a többi iratot viszont a templom karzati részén, az orgona mögötti szekrényekben őrizték. Ez utóbbi esetében megígérték, hogy a szekrényeket deszkafallal el fogják különíteni, nehogy az istentiszteletek alkalmával illetéktelenek hozzájuk férhessenek...¹¹⁸

Megjegyzendő, hogy 1971-ben a ferenceseknél már levéltárosként dolgozott Szántó Konrád,¹¹⁹ és a begyűjtési, rendezési munkákon túlmenően elkészítette a fondjegyzék első változatát. A ferencesek több ízben felvetették létszámkeret-emelés szükségességét, ám hasztalan: az ÁEH a „*numerus clausus*”¹²⁰ feloldásához nem járult hozzá.¹²¹

Az új munkaerők továbbképzésére 1970-ben is rendeztek szakmai tanfolyamot, és a tíz napon keresztül előadásokon, konzultációkon és levéltárlátogatásokon¹²² vettek részt az egyházak küldöttei. Az összesen 34 főnyi beiskolázottnak (18 katolikus, 10 református, 2 evangélikus, 2 baptista, 1 unitárius és 1 izraelita) az Országos Levéltárban (valamint a működését éppen megkezdő Új Magyar Központi Levéltárban) egy hónapos szakmai gyakorlatot is vállalnia kellett – ezt azonban időhiány miatt sokan nem tudták befejezni, és néhányan vidéki lakhelyű levéltáros elkezdeni sem.¹²³

Ezzel egy időben felkapottabb lett az egyetemi levéltáros kiegészítő szak, így pl. a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa is jelentkezett.¹²⁴

Berekfürdön a református egyház tartott egynapos gyűjteményi konferenciát.¹²⁵

A második megoldandó feladat az alapvető levéltári nyilvántartás, a fond- és állagjegyzék elkészítését jelentette. Már az 1970. év első felében észlelték, hogy a fondjegyzékek elkészültében csúszás várható, ezért még az 1971. évet is átmenetinek tekintették. A munka látható vonatottságát egyrészt személyes kiszállásokkal, másrészt dörgelemes hangú levelekkel igyekeztek felszámolni.¹²⁶

villanykályha beállítását is ígérve). A püspökkel történt korábbi „nézeteltérése” miatt a kiszálláskor jelen nem levő levéltáros a helyiséget a célra alkalmatlannak tartotta. A LIG és a OKGYK viszont ezzel az ideiglenes megoldással is megelégedett. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95105-1970. (138. doboz))

116 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz) Közben az egri főkáptalannak mind a hiteleshelyi, mind pedig a magánlevéltára a Heves Megyei Levéltár őrzétébe került. (XIX-I-4-ab-57. tétel-94374-1970. (123. d.))

117 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95365-1970. (138. d.) Az egri egyházmegye területén lévő Sárospatakon tervezett fióklevéltár ügye nem valósult meg, pedig ott a hegyaljai községek iratait gyűjtötték volna. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-94042-1970. (136. doboz))

118 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-94429-1970. (138. d.)

119 Szántó Konrád (1920–1999), ferences rendi szerzetes.

120 A LIG kifejezése, bár zárójelbe téve alkalmazták.

121 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95453-1970. Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-53055-1971. (138. doboz)

122 A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Levéltárát tekintették meg.

123 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-51773-1972. (146. doboz) Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ javaslatára tették nyári időszakra a tanfolyamot.

124 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-51311-1971. (136. doboz)

125 MNL-OL-XIX-I-4-ab-77. tétel-51312-1971. (136. doboz)

126 A plébániák is késve vagy éppen hiányosan küldték be jelentéseiket az általuk őrzött iratanyagról. Illetve ezen kívül a munkatervet, munkabeszámolókat pontos és adatokkal teli beküldésére. Pl. MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-51667-1971. (136. doboz)

Az 1970 év második felében, de leginkább az 1971. évben a LIG – az adott egyház gyűjteményügyi illetékesével egyetemben – igyekezett minden levéltárat meglátogatni (sőt, még iratanyaggal kecsegtető plébániákat is meglátogattak). A cél a mindenre kiterjedő szakszerű anyagkezelés ellenőrzésén túlmenően leginkább a fondjegyzékek elkészítésének előmozdítása volt. A kiszállások alkalmával, az anyag megismerése után, szóban is egyeztettek a fondjegyzékek formai és tartalmi követelményeiről. (Ezek a látogatások ebből a szempontból is hasznosnak bizonyultak, hiszen eloszlottak olyan félreértéseket, mint pl. a Pécsi Püspöki Levéltár esetében, ahol az idős levéltáros úgy értette a fondjegyzékkészítést, hogy a püspöki iroda folyamatában iktatott, mutatózott és katalogizált anyagából kellene kikeresnie az iratképző szerveket, 100 évre visszamenőleg. Megijedvén a (valóban) „emberfelettinek” látszó feladattól, tiltakozását is kifejezte, mondván „tőlem már nem lehet várni, hogy eddigi munkámat tűzbe dobjam és olyan munkába fogjak, amihez nekem már nem biztosíthatja senki a földön a megfelelő időt”.¹²⁷)

Az is megesett, hogy a LIG, valamint a katolikus gyűjteményi központ képviselője végezte el helyben a legnagyobb állag jegyzékbe foglalását. A csomókat lemérték, évköreit megállapították, és ezzel mintát adtak a fondjegyzék elkészítésének további feladataihoz. Az is megesett, hogy Veres Miklós vállalta egy levéltár anyagának alapszintű rendezését és jegyzékelését, az állami levéltár segítségével.¹²⁸

Érdekfeszítőnek bizonyult a Kalocsai Érseki és Főkapitalani Levéltárban tett látogatás is. Ijjas József érsekkel személyesen tárgyaltak a különböző kérdésekről, így pl. a kutatóhelyiség kialakításán túlmenően a Kalocsán lévő Püspöki Kari Konferencia¹²⁹ folyamatosan gyarapodó anyaga elhelyezéséről. Szóba került egy központi szaklevéltár felállításának gyakorlati kérdése is. A megbeszélést követően Bárh János levéltárossal egyeztettek a levéltár legfontosabb feladatairól. Ezek meglehetősen nagyok voltak, ugyanis a levéltár elhanyagolt állapotban volt, és a LIG szerint is ez az állam felelőssége is volt, ugyanis hosszú időn át senki sem szorgalmazta a rendellenességek megszüntetését.¹³⁰

A kiszállások során tapasztalták, hogy az időközben lefolytatott szakmai tanfolyamok sem tudták teljes mértékben pótolni a szaktudás hiányosságait. Szerencsére több helyen jó volt a kapcsolat a megyei levéltárral, és az állami levéltárosok is segítették a munkát (előfordult, hogy a megyei levéltáros is részt vett a kiszálláson).¹³¹ A jogszabályok ismerete is gyerekcipőben járt és nagyon sok időt fordítottak az egyházi levéltárosok a „tudománytalannak” tartott munkatevékenységekre. Ahol viszont a LIG előrelépést, javulást talált, ott dicsőretet fogalmazott meg, ellenben ahol még mindig a korábbi – 1970. előtti – állapotokat találták, ott szigorú dörgedelmeket intéztek a fenntartóhoz (vagy legalább is kilátásba helyezték azt).¹³²

127 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-51157-1971. (138. doboz) Érdekeség még, hogy e levéltáros az elkészített katalógust a saját tulajdonának tartotta.

128 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-52697-1971. (138. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-52314-1971. (138. doboz)

129 Ekkoriban a kalocsai érsek volt a Konferencia elnöke. Levéltári szempontból az Esztergomi Prímási Levéltár volt az illetékes, és ezt a LIG is tudatta a kalocsai érsekkel.

130 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95468-1970. (138. doboz)

131 Egy esetben van nyoma, hogy az ÁEH megyei megbízottjával is találkoztak a kiszállás alkalmával. Erről annyit tudunk, hogy ekkor a megbízott az egyházi levéltárak fejlesztése ügyének támogatásáról biztosította a LIG képviselőjét.

132 Mint pl. a piarista levéltárban, ahol – egyéb hiányosságok mellett – még vastagabb porréteget talált az iratokon a LIG megbízottja 1970. novemberben, mint 1,5 évvel korábban. A LIG 1971 közepén telefonon

A református egyház komolyabban vette a fondjegyzékek elkészítését, és ha nem is határidőre, de 1971 folyamán nagyrészt beküldték.¹³³ A református levéltárak közül a Zsinati Levéltár, a Tiszántúli egyházkerületi Levéltár, a Nagykunsági levéltár a fondjegyzékének első változatát 1970-ben elkészítette.¹³⁴ Ellenben az egyházközségek beküldött jelentései nagyon pontatlanok voltak, szinte mindegyik egyház esetében. Ezekre más megoldást nem tudott a LIG javasolni, csak azt, hogy újból meg kell kérni a papokat és lelkészeket a megfelelő adatok beküldésére.¹³⁵ (A református egyháznál abból adódott a baj, hogy a Gyűjteményi Tanács vonatkozó körlevele nem volt egyértelmű. Bár ígéretet tettek rá,¹³⁶ nem egyeztették a végső szöveget a LIG-gel, ezért olyan szövegű levél ment ki, amely nem egyértelműsítette, hogyan kell az iratanyag terjedelmét megmérni, így aztán nagyon sokféle és valótlan adatok születtek.¹³⁷

A gyűjtőkori leírások kialakítása sem ment könnyen. Az egész 1970- évben kérték, várták és sürgették a jegyzékek beküldését.¹³⁸

Az Országos Református Gyűjteményi Tanács új vezetője, Újszászy Kálmán, nem rejtette véka alá, hogy az 1970. évről készített beszámolók nem azonos szempontok alapján készültek. Szabadkozva írta, hogy „mögöttük, helyenként, régebben kialakult gyakorlat áll, mint meghatározó, nekünk pedig arra kellene törekednünk, hogy a jövőben legalább az adatközlések vonatkozásában azonos szempontok szerint szülessenek. A jelentésekből például nem derül ki az állomány terjedelme, s gyarapodásának érzékeltetése is bizonytalan. Annál megnyugtatóbb az, hogy a levéltárban végzett munka rajza minden jelentésnek a középpontjában van, és végeredményben ez a fontos, mert ez mutatja az életet.”¹³⁹

Korjellemező, hogy pl. a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltára a munkatervre adott minisztériumi választ indignálódással fogadta. Dr. Módis László¹⁴⁰ - szó szerint – „minden hivatalosságot mellőzve” fejtette ki azon álláspontját Varga Jánosnak, mely szerint ő az egyházi iratokat már akkor nemzeti kincsnek tekintette, amikor ez még nem volt „közkelte”. Mint felsorolta, ő bementette a nagykallói anyagot, a debreceni egyházközség anyagát, és ezek után is menteni fog sok más anyagot. Mindezekben túlmenően nem vonta kétségbe a fondjegyzék készítésének fontosságát, de mivel nem áll elegendő munkaerő a rendelkezésére, ezért tervezéskor nem vehette első helyre. Időközben azonban a pénzügyi főhatóság pénzügyi forrást biztosított, ezért „ezzel teljesítjük a Levéltári Főigazgatóság óhaját is és ha az első helyre soroljuk a fondjegyzék készítését, akkor nincs is semmi differencia köztünk”. Levele zárásakor hozzátette: „Gondolom, hogy ez a néhány adat és mondat eloszlat minden további félreértést és egymás iránti teljes meg-

azt a jelentést kapta, hogy a raktárhelyiségek kitakarítása megtörtént. Ennek tényleges megtörténtét személyesen ellenőrizték. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95452-1970. (138. doboz))

133 XIX-I-4-ab-20. tétel-51085-1971. (116. d.)

134 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz)

135 Példaértékű eset, hogy a váci püspök gépkocsit bocsátott a levéltáros rendelkezésére, hogy „egy fiatalokból álló brigáddal” végig járja az egyházmegye problémásabb plébániáit az egyházközségi anyag számbavételére. (XIX-I-4-ab-96. tétel-52003-1971. (138. d.))

136 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95366-1970. (138. d.)

137 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-52682-1971. (138. d.)

138 Pl. az egyeztetések az Északi Evangélikus Egyházkerülettel 1969 decembertől 1970. szeptemberig tartottak. (MNL-OL-XIX-I-4-ab-3-30. tétel-95232-1969. (109. doboz))

139 MNL-OL-XIX-I-4-ab-77. tétel-51312-1971. (136. doboz)

140 Módis László (1903–1972), könyvtáros, református teológiai tanár. 1961-től gyűjteményi vezető, így a levéltár igazgatója is, illetve 1969-től az Országos Református Gyűjteményi Tanács egyik vezetője.

értéssel és bizalommal dolgozhatunk az egyetemes kultúrtörténet javára.” Varga János udvarias levélben köszönte meg a „levéltári anyag értékelését” és leszögezte, hogy véleménykülönbségek nincsenek közöttük „legfeljebb olykor a célhoz vezető út keresése tekintetében térhetnek el a vélemények, ami természetes is”. Varga azzal zárta sorait, hogy „semmi kétségem nincs afelől, hogy az a fontos segédlet irányításod alatt kellő időben és színvonalon fog elkészülni”.¹⁴¹

Az evangélikus levéltárak közül a fondjegyzéket a nyíregyházi, a soproni és a békéscsabai gyülekezet készítette el.¹⁴² Az Evangélikus Országos Levéltárban történt vezetőváltás okán a fondjegyzékkészítés késedelmet szenvedett, ezért erre haladékat kaptak. Ebben az időben szűnt meg az a szokás, hogy a többi evangélikus levéltár kvázi felettes szervnek tekintette az Országos Levéltárat.¹⁴³

1972-ben az Evangélikus Egyház keretén belül is megalakult a gyűjteményi tanács, melynek szakelőadója az Evangélikus Országos Levéltár vezetője lett.¹⁴⁴

A levéltárszervezési munka mindenre kiterjedő igényességét mutatja, hogy a LIG még az ígéretesebb iratokkal kecsesgató plébániákra is kiszállt. Minden esetben felhívták a figyelmet az új iratkezelési követelményekre, valamint arra, hogy a régebbi irataikat adják át az illetékes egyházkerületi levéltárnak.¹⁴⁵

A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltárban a beázásokat szüntették csak meg egy év alatt, az anyag fizikailag biztonsága került, de levéltárost nem sikerült biztosítani.¹⁴⁶

A felekezeti levéltárak a megkapott útmutatásokat többé-kevésbé követve állították össze a következő, 1971. évi munkaterveiket, beillesztve az alap- és középszintű rendezések feladatait, az új beszállítások tervezését, a fondjegyzékszerkesztési munkálatokat. Alig tüntettek fel viszont mennyiségi adatokat, és nem mindig voltak következetesek a rendezési munkák összeállításánál. Az evangélikus levéltárak szakképzett levéltárost egy ideig nem tudtak alkalmazni, igazgató-lelkészek vitték az ügyeket – többnyire szabad idejükben. Kisebb rendezési munkálatokat folytattak, leginkább az iratanyagot évenkénti rendszerbe csoportosították, és elkülönítették (kötegelés). A szarvasi levéltáros az éves munkatervében ki is jelentette, hogy „aprólékos munkatervet nem készítettünk, hiszen erre a munkára külön embert nem áll módunkban beállítani s így a végzendő munka sokban függ az egyéb munkáktól. Mindenesetre törekszünk arra, hogy a munkában folyamatos előrehaladás legyen.”¹⁴⁷ A következő évben már lelkesebben vetette bele magát a munkába, egyrészt igyekezett áttekinteni az anyagot, s másrészt emellett párhuzamosan kb. 1 iratfolyóméternyi iratanyagot darabszinten rendezett is, amikor „tudomásunkra jutott a rendezési el, hogy előbb alapszinten kell rendezni minden anyagot s aztán lehet továbbhaladni”.¹⁴⁸ A békéscsabai evangélikus gyülekezeti szaklevéltárban az egymásra

141 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-94200-1970. (136. doboz)

142 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95178-1970. (136. doboz)

143 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95451-1970. (138. doboz)

144 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-52773-1972. (146. doboz)

145 A budakalászi szerb görögkeleti plébánia meglátogatása: MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95367-1970. (138. doboz) Megjegyzésre érdemes, hogy nem csak itt, de más esetben is az ortodox lelkészek, fizetésük kiegészítése céljából, a helyi termelőszövetkezetben vállaltak adminisztratív jellegű munkát.

146 MNL-OL-XIX-I-4-ab-96. tétel-95364-1970. (138. doboz)

147 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-94297-1970. (136. doboz)

148 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52526-1971. (136. doboz)

zsúfolódott iratoknak igyekeztek helyet csinálni, polcokat készítették, és mindez lehetővé tette a levéltári anyag áttekintését, állagokra bontását.¹⁴⁹

A soproni Evangélikus Gyülekezet szaklevéltára tervezte a „levéltári anyag számbavételét” az új levéltári jogszabály alapján, és a következő évben el is készítette a fondjegyzékét.¹⁵⁰ és hasonlóképpen fondjegyzék készült a nyíregyházi szaklevéltárban (e levéltár 1970 nyarára „szakembert” kért és kapott a rendezési munkák megtanulásához).¹⁵¹ A szarvasi evangélikus levéltárban 70-80 folyóméternyi irat volt, melyt Solyom Jenő rendezett korábban.¹⁵² Az Evangélikus Országos Levéltárban, a személyzeti viszonyokban beállt csökkenés okán, nem készült el a fondjegyzék, melyet a LIG erősen sérelmezett.¹⁵³

A görögkeleti szerb egyház feleslegesnek tartotta az 1969. évről a munkaterv elkészítését, ugyanis a levéltárban „semmiféle beszámolóra érdemes munka nem folyt”. Hozzáadték, hogy erre nem is volt szükség, mert a levéltárnak tisztán egyházigazgatási vonatkozású iratanyaga van és az csupán „házi használatban lévő értékkel bír”. A LIG ezt a véleményt természetesen nem tudta elfogadni, és válaszul a helyszíni megtekintést biztosítását kérte. A helyszíni szemlén kiderült, hogy a kb. 80-100 iratfolyóméternyi anyag kezdő irata az 1743. évből származik, és történetileg értékes anyag. Az egyház azonban levéltárost nem tudott beállítani, és ezt a tényt a minisztérium kénytelen volt elfogadni. Még a vidéki plébániák iratairól sem volt pontos tudomásuk. Egyedül a megszűnt plébániákon lévő anyakönyveket szállították a szentendrei levéltárba.¹⁵⁴

A Magyar Zsidó Levéltár munkája lassan indult meg. Többször is hangsúlyozták, hogy irataik nagy része 1944-1945-ben elpusztult. A megmaradt iratanyag rendezését szakember, illetve anyagi fedezet hiányában nem tudták elkezdni, csupán a felmérése kezdődött meg. A szükséges munkaerő felvételéhez igényelt pénzügyi dotáció biztosítását ellenben a minisztérium elhárította magától, s mint a többi egyház esetében, a saját erőből történő finanszírozást látták csak kivitelezhetőnek. Nem titkolták, hogy a szerénynek nevezett állami támogatást a súlyosabb helyzetben lévő levéltáraknak tartogadják.¹⁵⁵ Mindezek ellenére az izraeliták központja levéltári célokra 1971-ben jelölték ki egy helyiséget az Országos Rabbiképző Intézet épületében,¹⁵⁶ amely elsősorban a vidéki hitközségektől begyűjteni kívánt anyag elhelyezésére szolgált. A MIOK székházában voltak elhelyezve az 19. század közepétől kezdődő időkorú anyakönyvek. Ezek szintén levéltári iratanyagoknak számítottak, hasonlóképpen a Zsidó Vallástörténeti Múzeum állandóanyagában lévő, gyűjteményi jellegű iratanyagok.¹⁵⁷ Az utóbbiról már pontos jegyzékekkel és cédulakatalógussal rendelkeztek, az előbbi darabszintű feldolgozását nem a

149 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52526-1971. (136. doboz)

150 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-94297-1970. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52496-1971. (136. doboz) A fondjegyzék készítését csak jelentették, a LIG nem kapott belőle, melyet erősen nehezményeztek.

151 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-94297-1970. (136. doboz). Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52496-1971. (136. doboz) és MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-52467-1971. (136. doboz)

152 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-94885-1970. (136. doboz)

153 MNL-OL-XIX-I-4-ab-72. tétel-51747-1971. (136. doboz)

154 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95075-1970. (136. d.) Helyszími kiszállásokat tervezve a működő plébániák címeit elkérték.

155 MNL-OL-XIX-I-4-ab-77. tétel-94260-1970. (136. doboz)

156 Budapest, József körút 27.

157 Ezen anyagok többségét a LIG a múzeum kezelésében maradónak tartotta, kivéve az óbudai hitközség iratanyagát.

levéltáros, hanem az irodaszemélyzet kezdte meg. A levéltáros fő feladata a vidéki hitközségek iratanyagának biztonságba helyezése volt, és több helyről sikerült már beszállítania az iratanyagot. A LIG kutatási szabályzat kidolgozását és a fond- és állagjegyzék elkészítésének elkezdését kérte tőle.¹⁵⁸

Az izraelitáknál a következő években is folytatódott a külső iratanyagok begyűjtése, melyet a LIG örömmel nyugtázott. A folyamatos gyarapodás miatt azonban a fondjegyzék készítése késett, és csak 1976-ban láttak hozzá érdemben. Kiderült azonban, hogy a MIOK székhelyén elhelyezett anyakönyvekhez a levéltáros nem férhet hozzá, ezért a LIG-nek kellett egy kérés levelet intéznie a Képviselőlet vezetőjéhez.¹⁵⁹

Az elkészült fondjegyzékek nem voltak terjedelmesek. Pl. az említett soproni ev. levéltár 1971 szeptemberében véglegesített fondjegyzéke egy oldalt tett ki, és összesen öt fondot tartalmazott (ebből négy állagtalán fond), 58,37 ifm összterjedelemben.¹⁶⁰

A szaklevéltári rendszer kialakítása során az ÁEH berkein belül fogalmazódott meg az a vélemény, hogy több katolikus szervezet illetékessége nem szabályos. Az Esztergomi Prímási Levéltár – ahogy akkor mondták – gyűjtőkörébe nem tartozó szervek¹⁶¹ részére önálló, központi szaklevéltárat kellene szervezni. A felvetés jogosságával mind a LIG, mind pedig a OKGYK egyetértett. Utóbbi azonban azonnal kijelentette, hogy a fenntartás költségeit nem tudja magára vállalni, azt az államnak kell viselnie.¹⁶² Miközben az ÁEH gondolkodott a megoldási lehetőségeken, a LIG ellenőrzést folytatott le a Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltárban. Ijjas József érseknek¹⁶³ a protestáns egyházak gyakorlatával példálózva fejtették ki egy központi levéltár létesítésének szükségességét, amely gyűjtené az „országos hatáskörű egyházi szervek” anyagát. Az érsek nem zárkózott el a javaslat elől, sőt Budapesten tudott volna is e célra helyiséget biztosítani. A kiadások fedezéséhez viszont ő is az ÁEH segítségére számított.¹⁶⁴ Ez utóbbi hiányán múlott az új levéltár sorsa: az ÁEH nem tudta és nem is kívánta vállalni a fenntartás költségeit, a katolikus egyház – bár egyetértett egy központi levéltár jogosságával és hasznosságával – szintén nem vállalta az anyagika biztosítását. Végül az országos szervek illetékességi körét a prímási Levéltárhoz rendelték, és a kérdés lekerült a napirendről.¹⁶⁵

A Magyar Zsidó Levéltár 1972-ben alakult meg, és a Zsidó Múzeumtól függetlenül működött.¹⁶⁶

A nagy történelmi egyházak levéltárainak rendbetétele után a figyelem a kisebb egyházak, vallási közösségek felé fordult. Az ún. „szabadegyházak” iratanyagairól korábban

158 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-51298-1972. (146. doboz) Megjegyzendő, hogy Landeszman rabbi panaszkodott, hogy levéltárosi megbízatása szóban történt, arról kinevezést nem kapott.

159 MNL-OL-XIX-I-4-ab-9-a. tétel-51882-1972. (?. doboz) és MNL-OL-XIX-I-7-o-9-a. tétel-26946-1972. (73. doboz)

160 XIX-I-4-ab-20. tétel-52497-1971. (116. d.)

161 Ezek: Actio Catholica Országos Elnöksége, Szent István Társulat, Püspöki Kar Külügyi Bizottsága, Egyházi Szeretetszolgálat, Központi Hittudományi Akadémia (Főiskola), az Új Ember, a Vigília, a Teológia, a Katolikus Szó szerkesztőségei és kiadóhivatalai, opus Pacis katolikus békemozgalom, Országos Magyar Cecília Társulat, Országos Kántorképző Tanfolyam, Országos Katolikus Gyűjteményi Központ, Magyar Kurir hírügynökség. Később a felsorolás kiegészült a Püspökkari Konferenciával, mint különálló testülettel.

162 MNL-OL-XIX-I-4-ab-55. tétel-94775-1970. (123. doboz)

163 Ijjas József (1901–1989), római katolikus főpap. Kalocsai érsek 1969 és 1987 között.

164 A LIG aktáján azt rögzítették, hogy erre nem lehet alapozni, az ÁEH „nem fejtőstehén”.

165 MNL-OL-XIX-A-21-b-3. tétel-456110-1970. (157. doboz)

166 Végül 1994-ben egyesítették a két intézményt.

a LIG-nek nem volt ismeretei, ezért felvették a kapcsolatot a Szabadegyházak Tanácsával. A Tanács alá tartozó vallási közösségek¹⁶⁷ közül a baptistáknak és az adventistáknak volt komolyabban számba vehető iratanyaguk, a többieknek csak nagyon minimális terjedelmű dokumentumokkal rendelkeztek. A baptistákkal közvetlen kapcsolatba került a LIG, míg a többiekkel a Tanácson keresztül igyekeztek az állami rendszabályokat foganatosítani.¹⁶⁸ A Baptista Egyház levéltárosi szolgálattal megbízott egyházi tisztviselője csak idejének töredékét tudta a levéltári munkára fordítani. A levéltárban egyébként „mintaszerű tisztaság” uralkodott, az iratanyag áttekinthető volt. A jegyzékelés és az iratkezelés modernizálását azonban a LIG a lelkükre kötötte.¹⁶⁹

Az 1969. évben véghez vitt szabályozás sorsfordulót jelentett az egyházak levéltári iratainak őrzésében és gondozásában. A két fél kompromisszumos megoldással rendezte az iratórzó helyek státusát, melyek szaklevéltárként működtek tovább, elfogadva az állami levéltári jogszabályokat. Igyekeztek megfelelni a feléjük támasztott követelményeknek, így a képzett munkaerőt, valamint az őrzés és a feldolgozás körülményeit biztosítani. Mindez egyáltalán nem ment könnyen. Nemcsak a szükséges pénzügyi fedezet előteremtése járt nehézséggel, hanem a régi munkamódszerek új ismeretekre történő cseréje is fáradtságosnak bizonyult. A kezdeti gyanakvás után azonban mindegyik egyházi levéltárban megindult az érdemi munkatevékenység, és a korszak végére büszkén vállalhatták az eredményeket.

CSABA KERESZTES

STATE REFORM OF CHURCH ARCHIVES IN 1969

In 1969, the long period of the the Hungarian archival system's omissions ended. First of all, the state removed the church archives in Hungary towards a professional operation with friendly inspections, secondly with education and less financial support. At the same year, the new legislations settled the legal status of church archives for the satisfaction of both of them . Subsequently, these archives continued to operate as specialist archives, adopted state archival requirements, and provided significant human and material resources for archival work. All of this did not go easily and quickly at all. Not just the provision of material goods were difficult, but the old working methods had to be also replaced by new skills. However, after the initial suspicion, substantive work began in each church archives, and by the end of the era, they could proudly undertake the achieved results.

167 Magyarországi Baptista Egyház, Adventista Egyház, Metodista Egyház, Evangéliumi Keresztyének Testvéri Közössége, Óskeresztények, Isten Egyháza, Szabad Keresztyén Gyülekezet, Keresztyén Testvér Gyülekezet, Élő Isten Gyülekezete, Krisztushívő Nazarénus Közösség.

168 MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-95107-1970. (136. doboz)

169 MNL-OL-XIX-I-4-ab-77. tétel-51829-1971. (136. doboz) Valamint: MNL-OL-XIX-I-4-ab-82. tétel-94101-1970. (136. doboz)

SOMORJAI ÁDÁM OSB¹

MÉSZÁROS ISTVÁN ISKOLA- ÉS EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ,
A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK SZERKESZTŐSÉGÉNEK TAGJA
(1927–2021)

Életének 94. esztendejében 2021. április 21-én elhunyt folyóiratunk egyik alapítója és szerzője, Mészáros István iskola- és egyháztörténész, az MTA doktora, a Szent István Akadémia tagja, egyetemi docens.

Pestújhelyen született, középiskolai tanulmányait a budapesti Madách Imre Gimnáziumban kezdte (1937–1941), majd az V–VIII. osztályokat az esztergomi bencés gimnáziumban végezte, ahol kitüntetéssel érettségizett 1945-ben. A Pázmány Péter Tudományegyetemen három éven át teológiai tanulmányokat végzett, majd a Pedagógiai Főiskolán magyar–ének szakos általános iskolai tanári képesítést, az ELTE bölcsészkarán pedagógia–pszichológia szakos tanári oklevelet szerzett (1954–1958). A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán énektanári–karvezetői tanulmányokat is folytatott (1951–1953). 1955-ben feleségül vette Felényi Klárát, a fővárosi Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium tanárát. 1950–1962 között előbb a VII. kerületi Kertész utcai, majd a Dob utcai gyakorló általános iskolában tanított. Ezt követően egy tanéven át a kecskeméti Felsőfokú Óvó-

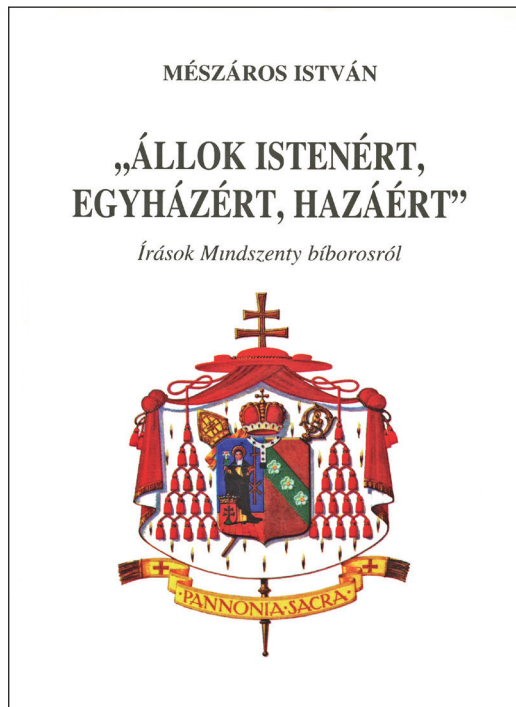
¹ A Wikipédia szócikkének felhasználásával: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Mészáros_István_\(pedagógiaörténész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Mészáros_István_(pedagógiaörténész)) (Hozzáférés: 2021. május 24.) A bibliográfiában sajnálatos módon kimaradt a Magyar Egyháztörténeti Évkönyv és a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok hasábjain közölt tanulmányok bibliográfiája, amelyet itt pótolunk.

nőképző Intézet neveléstörténet-tanára, majd öt éven át az Országos Pedagógiai Intézet tudományos munkatársa volt. 1968–1976 között adjunktusként, majd 1988-ban történt nyugdíjazásáig docensként az ELTE bölcsészkarának neveléstudományi tanszékén a nevelés- és iskolatörténetet oktatta. Ilyen minőségében az egész tanárszakos évfolyamnak tanította a magyar neveléstörténetet. Tanévkezdő előadásán felírta a táblára a következő évszámot: „996”. Majd elmagyarázta, hogy ez a magyar pedagógiatörténet kezdő dátuma, a magyar iskola születési esztendeje: Pannonhalma monostorának alapítása. E sorok írója is nála vizsgázott pedagógiatörténetből. Az egyetemi hallgatók között elterjedt, hogy Mészáros Istvánt csak azért nem nevezték ki professzornak, mert „klerikális” volt.

Az 1950–60-as években kántorként működött a Regnum Marianum, majd a kelenföldi Szent Gellért-templomban. A hetvenes évek második felétől állandó munkatársa volt a Központi Szemináriumban az Országos Katolikus Hitoktatási Bizottságnak, amelyet Csanád Béla professzor alapított és Bernolák Éva lelkesedése éltetett.

1990. május 24-én a művelődési és közoktatási minisztérium politikai államtitkára volt, de erről a tisztségéről nyolc nap múlva lemondott. Idejének jelentős részét – az elsők között – Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek életének, munkásságának feltérképezésével töltötte, kiadványait nagyrészt saját pénztárcájából fizette.

A METEM szerkesztősége örömét fejezi ki, hogy egyik könyvét: „Állok Istenért, egyházért, hazáért”: Írások Mindszenty bíborosról – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest 2000. a METEM Könyvek sorozatban megjelentethette.

IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Rövidítések feloldása:

OPI Országos Pedagógiai Intézet

OPKM Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

Pedagógiatörténet

1. Alsófokú oktatásügyünk 1777-ig. ELTE, Budapest 1959. 163 lap. Egyetemi doktori értekezés, sokszorosított.
2. A középkori nevelés. Tankönyvkiadó, Budapest 1964. 157 lap.
3. A magyar nevelés története 1790–1849. Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 336 lap.
4. Népoktatásunk 1553–1777 között. Tankönyvkiadó, Budapest 1972. 251 lap.
5. A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Akadémiai, Budapest 1972. 340 lap.
6. A XII. századi esztergomi diákjegyzet. OPKM, Budapest 1973. 70 lap.
7. Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról. Akadémiai, Budapest 1972. 340 lap.
8. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből (szerk.) Akadémiai, Budapest 1980. 315 lap.
9. XVI. századi városi iskoláink és a „Studia humanitatis”. Akadémiai, Budapest 1981. 237 lap.
10. Ratio Educationis: az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása (fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta). Akadémiai, Budapest 1981. 432 lap.
11. Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Akadémiai, Budapest 1981. 671 lap.
12. Mióta van iskola? Móra Ferenc Kiadó, Budapest 1982. 334 lap.
13. A humanizmus és a reformáció–ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században. Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 150 lap.
14. Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830. Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 293 lap.
15. Válogatás Kornis Gyula tanterv-vonatkozású írásaiból (összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta). OPI, Budapest 1984. (A tantervelmélet forrásai, 3.)
16. Márton István kéziratok pedagógia-könyve 1800-ból (sajtó alá rendezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta). Veszprém megyei Pedagógiai Intézet, Veszprém 1987. 154 lap.
17. Óvodai zenei nevelésünk másfél évszázada. Közgazdasági és Jogi, Budapest 1988. 256 lap.
18. Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948: Általánosan képző középiskolák. Akadémiai, Budapest 1988. 366 lap.
19. Oskolák és iskolák: Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből. Tankönyvkiadó, Budapest 1988. 321 lap.
20. Sík Sándor, a pedagógus. OPKM, Budapest 1989. 77 lap. (Magyar pedagógusok)
21. Sík Sándor Magyar cserkészpedagógiája. Magánkiadás, Budapest 1988. 96 lap. – Magyar Cserkészszövetség, Budapest 1989.

22. A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó, Budapest 1989. 183 lap.
23. Mindszenty és Ortutay: iskolatörténeti vázlat 1945–1948. Magánkiadás. Budapest 1989. 200 lap.
24. Iskolatörténeti kaleidoszkóp: értékek és érdekességek az oktatás-nevelés múltjából. Artemis, Budapest 1990.
25. Magyar iskolatípusok, 996–1990. OPKM, Budapest 1995. 2. kiadás. 177 lap. (A magyar neveléstörténet forrásai)
26. A Magyar Pedagógiai Társaság százéves jubileuma alkalmából rendezett tudományos ülés előadásai. OPKM, Budapest 1992. 70 lap. (Neveléstörténeti füzetek 10.)
27. Kis magyar neveléstan – rendszerváltás idejére. Typo-team Kft. Salgótarján, 1992. 36 lap.
28. Felekezeti gimnáziumi tantervek, 1850–1948. (összeállította és a bevezető tanulmányt írta). OPI, Budapest 1984. 113 lap. (A tantervelmélet forrásai)
29. A főiskolai-egyetemi neveléstörténeti oktatás mai problémái (szerk.) – Hani Alapítvány, Budapest 1992. 39 lap. (A Hani Alapítvány által rendezett keszthelyi konferencia anyaga 1992. november 21–23.)
30. Teleki Pál nemzetnevelői programja. Teleki Pál Országos Egyesület, Gödöllő, 1993. 80 lap.
31. Felekezeti népiskolai tantervek, 1868–1948. (szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta). Országos Közoktatási Intézet, Budapest 1996. 211 lap. (A tantervelmélet forrásai 18.)
32. Ateista nevelés iskoláinkban, 1950–1990: neveléstörténeti tanulmány. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1996. 147 lap.
33. A Magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. 313 lap.
34. Magyar iskola 996–1996: előadások, cikkek, beszédek. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1997. 297 lap.
35. A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest 2000. 345 lap.
36. A való világ Comenius szemével. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006. 79 lap. (melléklet a Ioanni. Amos Comenii Orbis pictus... hasonmás kiadásához).
37. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1960–2009. Eötvös József Könyvkiadó Budapest 2010. 626 lap.
38. Comenius and Hungary: Essays. Akadémiai, Budapest 1973. 175 lap. (Földes Évával közösen)
39. Die Geschichte des tausendjährigen ungarischen Schulwesens. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. 188 lap.
40. The thousand-year history of schools in Hungary. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. fordította Pásztor Péter.
41. A pápai bencés gimnázium. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1988. 169 lap. (Magyar bencés gimnáziumok)
42. Iskola Szent Márton hegyén. A pannonhalmi Bencés Gimnázium története. Bencés Gimnázium, Pannonhalma 1990. 147 lap.
43. A budapesti és csepeli bencés gimnáziumok. Bencés Kiadó, Pannonhalma 1994. 172 lap. (Magyar bencés gimnáziumok)

44. A soproni bencés gimnázium. Bencés, Pannonhalma 1994. 212 lap. (Magyar bencés gimnáziumok)
45. A komáromfüssi katolikus népiskola száz éve. 1840–1945. Inzerta Kiadó (Komárno), 1998. 119 lap.
46. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris, Budapest 2002. 479 lap. (Közösen Németh Andrással és Pukánszky Bélával).
47. Neveléstörténet: szöveggyűjtemény (közösen szerkesztette: Németh András, Pukánszky Béla). Osiris, Budapest 2003. 533 lap.

Egyháztörténet

1. Kimaradt tananyag: kimaradt történelmi tananyag a katolikus egyházzól felnőtteknek és fiataloknak (I. A diktatúra és az egyház 1945–1956. II. A forradalom utáni egyház 1957–1975. III. 1975–1990.) Márton Áron Kiadó, Budapest 2003. Harmadik kiadás. 178, 221, 87 lap.
2. A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Esztergom 1992. 116 lap.
3. Boldogasszony éve, 1947–1948: Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Ecclesia, Budapest 1994. 243 lap.
4. Mindszenty-leveleskönyv: gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975. Magánkiadás. Budapest 1997. 125 lap.
5. A Szent István Társulat százötven éve: 1848–1998. Szent István Társulat, Budapest 1998. 358 lap.
6. Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998 (válogatta és szerkesztette). Magánkiadás, Budapest 1999. 215 lap.
7. „Állok Istenért, egyházért, hazáért”: Írások Mindszenty bíborosról – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest 2000. 222 lap. (METEM Könyvek 28.)
8. Ismeretlen vértanúk az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, Budapest 2000. 185 lap.
9. Mindszenty és az „Ostpolitik”: adalékok az Ostpolitik történetéhez, 1957–1971. Kairosz, Budapest 2001. 229 lap.
10. Pannonia sacra: Mindszenty-tanulmányok. Kairosz, Budapest 2002. 273 lap.
11. Mindszenty-mozaik: írások a bíborosról. Ecclesia, Budapest 2002. 248 lap.
12. „Devictus vincit”: tanulmányok a magyar egyház 1945–2000 közötti történetéről (szerk.). Szent István Társulat, Budapest 2002. 230 lap.
13. A rózsafüzér bíborosa: Mindszenty-pillanatképek. Szent Gellért Kiadó, Budapest 2003. 124 lap.
14. Ortutay Gyula kultuszministersége és a Magyar Katolikus Egyház. Szent István Társulat, Budapest 2004. 42 lap.
15. Egy „kultusz” a XXI. században: a Mindszenty-tisztelet története, 1975–2005. (összeállította). Kairosz, Budapest 2005. 461 lap.
16. Mindszenty a Sándor-palotában: hat tanulmány. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2005. 226 lap.

17. Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2005. 114 lap.
18. Prímások, pártok, politikusok, 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Szent István Társulat, Budapest 2005. 218 lap.
19. Árnyak és fények: kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2008. 366 lap.
20. Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2011. 139 lap.

Tanulmányok

Acta Academiae Paedagogicae Agriensis

Egyetemszervezési tervek Egerben 1754–1948, in: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, Eger 1993. 25–42.

Ethnographia

Iskolatörténeti adatok a gergelyjárás keletkezéstörténetéhez, in: *Ethnographia* 1975. 4. szám, 587–603.

Filológiai Közlöny

Krónikánk „diák”-jai, in: *Filológiai Közlöny*, 1963. 1–2. szám, 161–170.

Folia Theologica

A megegyezések kora (1950. 1957. 1964). Adalékok az állam és az egyház közötti megegyezések természetéhez, in: *Folia Theologica* 2002. 7–30.

Katolikus Szemle

Nagymúltú szellemi műhelyünk: a Szent István Társulat, in: *Katolikus Szemle*, Róma 1990. 3. szám, 239–262.

Magyar Egyháztörténeti Évkönyv

Egyházi tanítóképzés 1842-ig. Az esztergomi érseki tanítóképző megalakulása, in: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 1991. 1. kötet. 153–163.

Egy torzítás története. Mindszenty bíboros és a köztársaság, in: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 1996. 2. kötet. 341–368.

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (1994–2006 között Regnum is)

- A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1 (1989) 221–256.
- Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1950), in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3 (1991) 89–106.
- A szegedi „bajszos püspök” jelentései 1952-ben. [Prazsák Mihály szegedi békepap], in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 7 (1995) 1–2. szám, 233–248.
- A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve, Budapest 2000.
- Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskolák, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 9 (1997) 3–4. szám, 57–70.

- Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 13 (2001) 1–2. szám, 59–65.
- A nagyszombati jezsuita gimnázium és egyetem 17. századi anyakönyve, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 97–106.
- Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez (Majd' halálra ítélve), in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21 (2009) 1–4. szám, 321–348.

Recenziók a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban (1994–2006 között Regnum is)

- Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból), in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2 (1990) 201–216.
- Katolikus örökség protestáns kollégiumainkban, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4 (1992) 71–78.
- Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2. szám, 5–18.
- Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben, 1754–1948, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2. szám, 23–34.
- Iskolatörténetünk barokk korszaka, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 6 (1994) 1–2. szám, 57–65.
- Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 7 (1995) 3–4. szám, 35–40.
- Jákli István: Szent István, az ember. Budapest 1996, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 290–291.
- Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. METEM, Budapest 1997. (METEM Könyvek 18) in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 292–294.
- Szőnyi Benjámín és kora, 1717–1749. Tanulmányok Szőnyi Benjámínról. Szerk. Imre Mihály. Hódmezővásárhely 1997, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 294–296.
- Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárok. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban. Hevesi Múzeumi Szervezet, Eger 1997. (Studia Agriensia 16.) in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 297–299.
- Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen 1998. (Gömör Néprajza 41.), in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 299–301.
- Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Budapest 1998. (METEM Könyvek 11) in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10 (1998) 1–2. szám, 301–302.
- Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerk. Marton József, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11 (1999) 1–2. szám, 277–279.
- Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei, 3. 1948. összegyűjtötte, bevezette és jegyzetelte Beke Margit, Budapest 1997, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11 (1999) 1–2. szám, 283–284.
- Mózesy Gergely: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 10. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. ELTE Levéltára, Budapest 1997, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11 (1999) 1–2. szám, 288–291.

- Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kínában. Szerk. bev. tanulm. Fáy Zoltán, Szeged 1997, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11 (1999) 1–2. szám, 292–293.
- Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből. Összeállította Bura László. Szatmárnémeti 1998, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum 11 (1999) 3–4. szám, 304–305.
- Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Újvidék – Szeged 1998, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 12 (2000) 1–4. szám, 513–515.
- Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály-templom. Kolozsvár 1998, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 12 (2000) 1–4. szám, 515–517.
- Vécsey Antal: A nyíregyházi katolikus gimnázium története 1921–1997, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 12 (2000) 1–4. szám, 517–518.
- Franzen, August: Kis egyháztörténet, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 13 (2001) 1–2. szám, 265–268.
- A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve. Főszerk. Sümegh László, Budapest 2000, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 332–334.
- Berzeviczky Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése 1855–1918. Hittudományi Kar hallgatói, Budapest 2000. (Fejezetek az ELTE történetéből, 21.) in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 334–336.
- Harangozó Ferenc: A csendlakai parókiától a szibériai hómezőkig. Szerk., sajtó alá rendezte Fancsal Andrásné. Kiadja: Gyürki László, Körmen 2001, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 337–339.
- Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallóink. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs 2001, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 340–343.
- Németh J. László: Egyháztörténeti feladatgyűjtemény. H. é. n. – Németh J. László – Robotka Csaba: Történelmi feladatgyűjtemény. H. é. n., in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14 (2002) 1–4. szám, 349–351.
- Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 15 (2003) 1–2. szám, 107–125.
- Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula (1945–1948), in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 15 (2003) 3–4. szám, 97–118.
- Koncz Lajos (szerk.): Iskolák menekült magyaroknak német földön 1945–1956. Az írás megmarad. A németországi magyar gimnáziumok története 1945–1956. Szerk., összekötő szöveg: Koncz Lajos. USA 2008, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 20 (2008) 3–4. szám, 208–214.

Magyar Pedagógia

- Iskolaügy a középkori Pest-Budán, in: Magyar Pedagógia 1968. 3. szám, 310–327.
- Az ELTE Bölcsészkar neveléstudományi tanszékének története 1814–1870, in: Magyar Pedagógia 1980. 1. szám, 38–57.
- Az ELTE Bölcsészkar neveléstudományi tanszékének története 1870–1949, in: Magyar Pedagógia 1980. 2. szám, 187–206.
- Kodály, Németh László és a reformpedagógia, in: Magyar Pedagógia 1982. 4. szám, 307–322.

- Iskolatörténet – művelődéstörténet, in: Magyar Pedagógia 1983. 2. szám, 147–153.
- Két Ratio Educationis: hanyatlás vagy kiteljesedés? in: Magyar Pedagógia 1985. 2. szám, 190–204.
- Van-e ezeréves iskolánk? Az iskolatörténeti folytonosság kérdéséhez, in: Magyar Pedagógia 1986. 1. szám, 107–119.
- Egy megnevezés változásai: partikuláris iskola, in: Magyar Pedagógia 1988. 2. szám, 204–221.
- Magyar Paedagogia – Magyar Pedagógia, in: Magyar Pedagógia, Budapest 1992. 1. szám, 5–24.

Óvodai Nevelés

- Kétszáz éve született Brunszvik Teréz, in: Óvodai Nevelés 1975. 12. sz. 443–453.

Pedagógiai Szemle

- Első magyar ábécéskönyveink, in: Pedagógiai Szemle 1960. 11. sz. 1004–1015.
- Világi oktatásunk kezdetei, in: Pedagógiai Szemle, 1963. 7–8. szám. 620–630.
- Apáczai és az enciklopedikus rendszer-táblázatok, in: Pedagógiai Szemle, 1975. 10. szám, 898–916.
- Kodály és a neveléstudomány, in: Pedagógiai Szemle 1982. 11. szám, 963–980.
- Pestalozzi változó arca 19. századi népoktatásunkban, in: Pedagógiai Szemle 1983. 3. szám, 118–134.
- Fináczy Ernő, a neveléstörténet-író, in: Pedagógiai Szemle 1985. 9. szám, 878–882.
- Erasmus és a debreceni „Civilitas morum”-a, in: Pedagógiai Szemle 1986. 12. szám, 1188–1202.

Szabadelvű Unió

- Egy sztoikus bölcs – kitelepítve. Kornis Gyula 1951–1957 közötti leveleiből. Szabadelvű Unió 1990. 41–49. (különszám)

Századok

Az esztergomi középkori Collegium Christi, in: Századok 1984. 2. szám, 342–360.

Távlatok

A Távlatok szerkesztőbizottságának tagja 1991–1995

A Távlatok évfolyamai interneten: http://www.tavlatok.hu/J_Arch.htm

Önálló közlések a Távlatokban

- Széljegyzetek egy dokumentumkötethez (Rákosi és Czapik „egyezkedése” 1950-ben), in: Távlatok 1991. 1. szám, 101–110.
- „Püspöki Hatóság”, in: Távlatok 1991. 2. szám, 57.
- Neveléssel az egyház megújulásáért. A jezsuita történelmi példa, in: Távlatok 1991. 3. szám, 24–39.
- Mészáros István: Lelkesítő példa vagy csupán „jeles személyiség?” Száz éve született Mindszenty bíboros (1892. III. 29 –1975. V. 6.), in: Távlatok 1992. 5. szám, 41–52.
- Magyar egyházunk negyven éve (I. és II. rész), in: Távlatok 1993. 9. és 10. szám, 77–85. 228–237.

- Mészáros István megjegyzései: „Magyar egyházunk negyven éve – Könyvek és reflexiók”, in: Távlatok 1993. 11. szám, 395–398.
- Mészáros István: Magyar jezsuita rendtörténet – 1853–1990. Könyvek és reflexiók, in: Távlatok 12-13. szám, 1993. 672–679.
- Mindszenty bíboros az Ostpolitikról. Helyzetértékelés 1971 őszén. in: Távlatok 1995. 23-24. szám, 404–405. I. h. Pro Memoria az Apostoli Szentszék és a magyar kommunista rendszer kapcsolatairól, 405–411.
- Szerzetesi gimnáziumok hazánkban 1950–1990, in: Távlatok 1995. 22. szám, 207–218. – Sasvári István: Hozzászólás a szerzetesi gimnáziumok kérdéséhez, in: Távlatok 1995. 26. szám, 790–793.
- Ungvári iskolajubileum, in: Távlatok 1997. 33. szám, 131–138.
- A „Mindszenty-ügy” ötven éve, in: Távlatok 1998. 42. szám, 618–627.
- A Ratio Studiorum neveléstörténeti jelentősége. In: Távlatok 1999. 45. szám, 437–446.

Recenziók a Távlatokban:

- Binds Ferenc-Németh László (kiadók): „Ha engem üldöztek...” Válogatott dokumentumok a győri egyházmegye életéből 1945–1966. Bp., 1991, Mécs László Lap- és Könyvkiadó. 408 old. In: Távlatok 1992. 6. szám, 281–284.
- Egy példamutató európai iskolareform dokumentumai. Lukács László [SJ] életműve, in: Távlatok 1992. 7. szám, 439–449.
- Új hazai egyháztörténeti művek, in: Távlatok 1994. 16. szám, 259–269.
- Hat pont a kerekasztalhoz (Baráti kerekasztal-beszélgetés az Egyház-közösség témaköréről. Faludi Ferenc Ház, 1994. október 22.) Jelen vannak: András Imre SJ, Bárdosy Éva, Erdő Péter, Gyorgyovich Miklós, Harrach Péter, Keresztesné Várhelyi Ilona, Mészáros István, Nagy Ferenc SJ, Nemeshegyi Péter SJ, Szabó Ferenc SJ, Tomka Ferenc, Vértesaljai László SJ. In: Távlatok 1994. 20. szám, 641. illetve 642–663.
- Sarbak Gábor (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok I., Csorna, 1994. In: Távlatok 1995. 25. szám, 717–718.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok – papi hűség, in: Távlatok 1995. 21. szám, 152–156.
- „Hittansztori?” avagy a kritika sztorija, in: Távlatok 1995. 23-24. szám, 464–470.
- Pázmány-kori vizitációs jegyzőkönyvek, in: Távlatok 1995. 23-24. szám, 550–553.
- Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János). Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1997. In: Távlatok 1998. 40. szám, 343–346.
- Pannonhalma 1000 éve és egyéb írások. Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum. 8. évfolyam, 1996. In: Távlatok 1998. 40. szám, 338–341.
- Inge Scholl: A fehér rózsza. Hitler-ellenes müncheni fiatalok a lelkiismeret ébresztéséért, in: Távlatok 1998. 41. szám, 516–518.
- Három zalaegerszegi tanév (1917–1919). In: Távlatok 2001. 54. szám, 623–635.
- Mészáros István: Márai Sándor Mindszentyről, in: Távlatok 2003. 59. szám, 100–109.
- Mindszenty védelmezője: XII. Pius (1948. második fele), in: Távlatok 2003. 61. szám, 396–421.
- Mindszenty-album, in: Távlatok 2005. 70. szám, 517–520.
- Újabb kötet az „Ostpolitik”-témában, in: Távlatok 2006. 73. szám, 309–313.

Recenziók Mészáros István műveiről a Távlatokban

- Szántó Konrád: Dr. Mészáros István legújabb könyvei, in: Távlatok 1993. 14. szám, 861–862.
- András Imre: Mészáros István: Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990, in: Távlatok 1997. 35-36. szám, 520–522.
- Szerkesztőség: Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve. 1848–1998. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 358 oldal. In: Távlatok 1998. 42. szám, 687–690.
- Szabó Ferenc: Mészáros István: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Kairosz Kiadó, Budapest 2001. 230 oldal, in: Távlatok 2002. 55. szám, 181–182.
- Szabó Ferenc: Mészáros István: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz, Eötvös J Kiadó, 2008., in: Távlatok 2008. 82. szám, 147–150.

Új Pedagógiai Szemle

Ünnep, ifjúság, iskola – egykor, in: Új Pedagógiai Szemle, Budapest 1995. 12. szám, 9–22.

Vasi Szemle

Kik a „bukott rendszer örökösei”? Mindszenty és Nagy Imre viszonyáról, in: Vasi Szemle 2006. 5. szám, 591–610.

Valóság

Végállomás: Recsk. A katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből (1945–1948), in: Valóság 2007. 2. szám, 36–53.

Kötetben megjelent

- A neveléstudomány rendszere az első Magyar nevelélméletben (1828), in: Vizsgálatok a nevelés-oktatás korszerűsítésével kapcsolatban. Tankönyvkiadó, Budapest 1977. 144–172.
- A hazai neveléstörténeti kutatások helyzete és perspektívái, in: Szegedi Nyári Egyetem 1983. Szeged 1983. 159–178.
- Pestalozzi és a Magyar nevelésügy. Helikon Kiadó, Budapest 1984. 2–4. szám, 259–270.
- Pázmány Péter, 17. századi katolikus iskolaügyünk újjászervezője, in: Pázmány emlékezete. Róma 1987. 305–360.
- A középkor nevelésügye. Reneszánsz a nevelésben. A három részre szakadt ország nevelésügye, in: A magyar nevelés története, I. főszerk. Horváth Márton. Tankönyvkiadó, Budapest 1988. 7–79.
- A magyar olvasástanítás a kezdetektől 1777-ig, in: A magyar olvasástanítás története. Szerk. Adamikné Jászó Anna. Budapest 1990. 5–47.
- Ezeréves a magyar iskola, in: Millenniumi iskolatörténeti kiállítás. Tanulmányok. OPKM Budapest 1990. 55–70.
- Az egyházi iskolák fenntartása Magyarországon 996–1948, in: Partnerek vagy el-lenségek? Az egyházak és az állam viszonyáról. Egyházforum Alapítvány, Budapest 1992. 20–43.
- Oktatás és nevelés, in: Kötce község monográfiája. Kötce 1996. 540–606.

Neveléstörténeti füzetek

- Széchenyi ürügyén a nemzetnevelés négy változatáról, in: *Neveléstörténeti füzetek*, 11. OPKM Budapest 1992. 3–43.

Hanganyag

- Az iskolák történetéből gyerekeknek. Magyar Rádió, Kincsestár. 2013. május 30.

Mészáros Istvánról

1. Pedagógiai Lexikon, III. kötet (L–Q). Akadémiai, Budapest 1978. 137.
2. Pedagógiai Ki Kicsoda. Keraban Kiadó, Budapest 1997. 173.
3. Katolikus Lexikon VIII. (Lone–Meszl). Szent István Társulat, Budapest 2003.
4. Katolikus Lexikon XV. (Veszp–Zs). Szent István Társulat, Budapest 2010. 725sk.
5. A vándordiák II. Tanulmánykötet Mészáros István professzor tiszteletére kilencvenedik születésnapján. Szerk. Tölgyesi József – MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság, Veszprém – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár 2017. 298 lap.
6. Bányai Mátyás: Megkésztet köszöntő, in: *Esztergom és Vidéke* 1997. február 27.
7. Fáy Zoltán: Ostropolitik. A szocialista vallásszabadságról, a vatikáni diplomáciáról és Kádár gyűlöletének okairól, in: *Magyar Nemzet* 2002. február 16.
8. Fehér Erzsébet: Mészáros István pedagógiatörténeti munkássága (1997), in: Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának tematikus bibliográfiája, 113–118.
9. Fényi András: Egy bibliográfia tanúsága, in: *Pedagógusok Lapja* 1992. február 24.
10. Gyarmati Szabó Éva. A jezsuiták reformja. Ezeréves iskolák Európa közepén, in: *Népszabadság*, 1996. április 3.
11. Gyermek, tanárok, iskolák – egykoron és ma. Tanulmányok a 90 éves Mészáros István tiszteletére. Szerkesztette Németh András és Pukánszky Béla. ELTE, Eötvös József Könyvkiadó 2017. 203 lap.
12. Győri Béla: A tanítók tanítója, in: *Magyar Fórum* 1997. május 29.
13. Hargitai József: Interjú Mészáros Istvánnal, in: Hargitai József: *Emberközben: portrék, kritikák, emlékezések*. Szerző kiadása, Szombathely 1997. 137–156.
14. Homolay Károly. Katolikus iskolaügy Magyarországon 1945–1948, in: *Jel* 1989. 1–2. szám.
15. Homolay Károly: Közelkép Mészáros Istvánról, in: *Keresztény Élet* 1998. augusztus 20.
16. Horánszky Anna: Mészáros István 80 éves. A professzorral Mindszenty életét kutató munkásságáról beszélgettünk, in: *Magyar Kurír*, 2007. február 3. <https://www.magyar-kurir.hu/hirek/meszaros-istvan-80-eves-0>
17. Karlovitz János: Katedrális-életmű: egy bibliográfia ürügyén, in: *Iskolakultúra* 2 (1998) 16. szám, 73–76.
18. P. Kovács Imre: A magyar nevelés múltja igazi művelődési értékek története, in: *Köznevelés* 1985. január 4.
19. Kronstein Gábor: „A gyökerek ismerete a megoldások gyökere is”, in: *Pedagógusok Lapja*, 1988. március 20.
20. Rosdy Tamás: Iskolatörténetünk kezdetei, in: *Magyar Nemzet* 1996. március 21.

21. Szabó K. Attila: Születésnap köszöntő Dr. Mészáros István professzor úrnak, in: *Magiszter* 2012. tavasz, 121–123.
22. Tóth Sándor: Professzor és nemzettanító. Mészáros István portréjához, in: *Keresztény Élet* 2010. február 24.
23. Tóth Sándor: Hit, magyarság, értékűség, in: *Új Ember* 2002. december 15.
24. Tóth Sándor: Műveltségünk alapja, in: *Új Ember* 1980. június 1.
25. Tölgyesi József: Beszélgetés Mészáros István professzorral, nevelés- és művelődéstörténéssel, in: *Neveléstörténet* 2004. évfolyam 1. szám.
26. Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának tematikus bibliográfiája, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2002. 118 lap.
27. Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának időrendi bibliográfiája (1960–2007). Összeállította és szerkesztette Tölgyesi József. Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság, Budapest 2007. 99 lap.
28. A vándordiák. Szerk. Tölgyesi József. MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság, Veszprém – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2017.

MOLNÁR ANTAL ÉS A PÁPAI TÖRTÉNETTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG

2021. február 22-én Ferenc pápa kinevezte Molnár Antalt a Pápai Történettudományi Bizottság tagjává. A történész március 9-én vette át a kinevezést Michael August Blume SVD apostoli nunciustól a Szentszék magyarországi nagykövetségén. Az eseményen jelen volt Veres András püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke is.

Molnár Antal, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója, az ELTE Történeti Intézetének docense személyében először van magyar tagja az 1954-ben létrehozott pápai bizottságnak.

Michael August Blume gratulált Molnár Antalnak, amiért a Szentatya ebben az elismerésben részesítette a történettudomány területén végzett munkásságáért. „Ez a munka nem mindig van az érdeklődés középpontjában, de a valóság feltárása nagyon fontos és nagy türelmet igénylő munka” – fogalmazott. „Amikor a Vatikánban valamit latinul írnak, az komoly dolog” – tréfálkozott, miközben átadta a vatikáni államtitkár által aláírt kinevezést.

Molnár Antal hangsúlyozta, megtiszteltetésnek tartja a kinevezést. Elmondta, hogy 1994-ben kezdte történettudományi kutatásait a Vatikánban. Először 1987-ben volt lehetősége Rómába utazni pannonhalmi diákként, a Certamen Ciceronianum résztvevőjeként. A nemzetközi latinversenyt Arpinóban, Cicero szülővárosában rendezték, de hazafelé három napot Rómában is eltöltöttek. A kinevezés átadásának vidám hangulatát fokozta, amikor elmesélte, hogy egy fiatal teológushallgató volt akkor az idegenvezetőjük, „aki éppen itt is van” – vagyis Veres András püspök. Utólagosan ismét megköszönte, amiért egy egész napot töltött velük Rómában, megmutatta a várost, nagy örömet okozva

neki és felkeltve benne a vágyat, hogy visszatérjen. Történészként vissza is tért sokszor, majd hosszú időt töltött ott a Római Magyar Akadémia igazgatójaként.

Magyar Kurír

* * *

Molnár Antal a METEM-HEH-nek régi munkatársa. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban 1994-től 10 könyvismertetése, tanulmánya, interjúja jelent meg.

A METEM Könyvek sorozatban 8 önálló kötete jelent meg, 2003-ban 2, 2004-2005-2006-ban 1-1, 2012-ben 2 és 2013-ban 1.

A METEM „Egyéb Könyvek” sorozatában 2007-ben francia nyelvű monográfiája jelent meg.

Molnár Antal a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztőbizottságának tagja.

Munkájához sok sikert kívánunk!

Szerkesztőség

MOLNÁR ANTAL MEGJELENT MŰVEI A METEM-NÉL

Püspökök, barátok, parasztok. Budapest, 2003. 120 p.

A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p.

Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p.

Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltság területein a 17. sz.-ban. Budapest, 2005. 322 p.

A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p.

A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. 115 p.

Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban. Budapest, 2013. 320 p.

Le Saint-Siège, Raguse et Les Missions Catholiques. Rome–Budapest, 2007. 431. p.

EMLÉKÜLÉS ZALAVÁROTT
2020. szeptember 5.

A Zalavári Bencés Apátság millenniumát kétszer is meg lehet ünnepelni, ugyanis két Szent István-i alapító oklevelünk van, amelyek átiratban maradtak fenn. Az első 1019-ben a Szent Adorján templom alapítása, Petrus remete számára.¹ Az évfordulót 2019-ben, Szent Adorján emléknapján, szeptember 7-én szombaton megünnepelte Zalaapáti község, a Göttweigi (Ausztria) Bencés Apátság,² a Pannonhalmi Főapátság, a Sampori (Szlovákia) Bencés Perjelség,³ a Tynieci (Lengyelország) Bencés Apátság⁴ és Zalavár község.

Ez alkalommal több publikáció is megjelent, melyeket szerkesztőségünk ismertetett.⁵

A második oklevél öt évvel később, 1024-ben kelt, amely a bencés apátság szabadságait, exemptionségét és javadalmainak leírását tartalmazza.⁶

A két alapító oklevél által körülhatárolt öt éves periódus alkalmas felkészülési időszak arra, hogy megemlékezzünk a régészek által elmúlt két-három nemzedékben feltárt keresztény missziós központ jelentőségéről. Az első ilyen megemlékező ünnepséget szintén Szent Adorján emléknapján, szeptember első szombatján tartotta a Belügyminisztérium, a Büntetés-Végrehajtás Országos Parancsnoksága, a Pannonhalmi Főapátság, a Győri Szent Mór Perjelség és a Iosephinum Fejlesztésért Alapítvány (Piliscsaba).

2020. szeptember 5-én szombaton 11 órai kezdettel szerzetesi szolozsma keretében olvasták fel Szent Adorján vértanúságának mártír aktáját. Ezt követően ünnepi ülésre került sor a Kis-Balaton Házban, melynek során Várkonyi Zsolt Kristóf Szent Adorjánról, a büntetés-végrehajtási szervezet védőszentjéről tartott előadást, Somorjai Ádám pedig Szent Adorján tiszteletének aktualitásáról a visegrádi országokban.

A következőkben közreadjuk ennek az előadásnak a szerkesztett szövegét.

-
- 1 Stephanus I. rex monasterium Sancti Adriani in insula Zaladiensi fundat et dotat. A kritikai kiadást lásd: *Diplomata Hungariae antiquissima... Vol I.* Szerk. Györffy György, Budapest 1992. 14. sz. 86skk.
 - 2 Stift Göttweig, interneten: www.stiftgoettweig.at
 - 3 Kláštor Premenia Pána, interneten lásd: www.benediktini.sk
 - 4 Opactwo Benedyktynów w Tyncu, interneten lásd: benedyktyni.pl
 - 5 Könyvek a zalavári (zalaapáti) bencés apátság millenniumára: Füssy Tamás: *A zalavári apátság története a legrégebbi időktől fogva napjainkig; A zalavári (zalaapáti) Szent Adorján bencés apátság millenniuma 1019–2019; Hets János Aurelián OSB naplója 1949–1945.* Lásd a szerkesztőségi ismertetést in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 32 (2020) 1–2. szám, 182–185. Ezen túl lásd még Somorjai Ádám recenzióját Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában* c. kötetéről, i. h. 189–191.
 - 6 Stephanus I. rex monasterio Sancti Adriani de Zala libertates, exemptiones et possessiones confert, regestálja a kritikai kiadás: i. h. 17. sz. 98skk.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

SZENT ADORJÁN, A RÓMAIAK, A GERMÁNOK, A SZLÁVOK ÉS
A MAGYAROK SZENTJE

Tiszteletének aktualitása a visegrádi országokban

Napoleon valahogy úgy kezdte beszédét a piramisok közelében, amikor Egyiptom meghódítására készült: Katonák, négyezer esztendő tekint le rátok. Ma úgy kell kezdenünk: Kedves Barátaim, 1200 esztendő tekint le rátok. Ugyanis harminc év múlva, 2050-ben lesz ezerkétszáz esztendeje, hogy elkészült az első Szent Adorján templom itt, Zala megye ősi központjában, amit akkor németül Mosaburnak, szlávul Blatnogradnak hívtak. Karintiában, Ausztria déli területén, egy ősi, római időkre visszatekintő települést is Mosaburnak hívtak, sokáig úgy gondolták, hogy ez a templom is ott keresendő, hiszen az ősi Szent Adorján templom romjai századokon át a föld alatt maradtak és csak mintegy harminc évvel, egy nemzedéknyi idővel ezelőtt kerültek elő onnan és tekinthetők meg a maguk szépségében. Ez a hely azért is fontos, mert itt, a Balatont tápláló Zala folyó alsó kanyarjának ívében épült fel az a város, amely nevet adott Magyarországnak legnagyobb tavának, a mocsárvár, szlávul Blatnogradból így adott nevet Balatonnak.

Ez az ősi templom osztozott védőszentjének, Adorjának, latinul Hadrianusnak a sorsában: idő előtt elpusztult, pedig a salzburgi érsekség püspöki székesegyháznak szánta, a környéken, értsd: Pannónia-szerte, így az egész Nyugat-Dunántúlon a salzburgi érsek tucatjával szentelt templomot. Mindig télvíz idején jött, amikor járhatóak voltak az utak, mert tavasztól ősziig a nagy vízbőség mocsarassá változtatta a vidéket. A magyarok bejövetelével ez a templom funkcióját veszítette, és ha egy épületet sokáig nem használnak, az időjárás viszonyosságai közepette enyészetnek indul. Az elmúlt esztendőben ünnepeltük meg ezer esztendejét annak, hogy Szent István királyunk Péter apát számára templomot alapított. Ennek a új Szent Adorján templomnak a köveit innen, az ősi templomot kőbányának használva nyerték ki és száz-kétszáz méterrel arrébb építették föl, az ősi Zala vármegye központjában, védhető falak mögött. A folyamatosság a védőszent tiszteletében megmaradt. Négy év múlva ünnepelhetjük meg ezer esztendejét annak, hogy Szent István királyunk egy másik alapítólevelében az itt kialakított bencés monostort ellátta javakkal, hogy végezhesse áldásos munkáját. Igen, 1019 és 1024 ez két neves időpont, egyben kivételes is, mert ritka az olyan bencés alapítás hazánkban, amelyet két királyi oklevéllel is tisztelhetünk. Keveset tudunk erről az első bencés monostorról, de az fennmaradt, hogy egy nemzedékkel később, amikor Szent Gellért a frissen felállított csanádi püspökség élére került, Pannonhalmáról négy, Zalavárról két bencést bocsátottak rendelkezésére, hogy segítsen a misszióban a Tisza-Maros szögében, azokon területeken, amelyeket később Bánátnak, Bánságnak hívtunk, ma pedig három ország osztozik rajta három egyházmegye: Temesvár, Nagybecskerek/Zrenjanin és Szeged-Csanád.

Ezt az ősi templomot, a vármegye központtal együtt, 1702-ben császári parancsolatra a kanizsai kapitány felrobbantotta. Az akkori technika nem volt olyan fejlett a romlásban sem, mint a mai, a kövek nagyrészt fennmaradtak, ha sérülten is, az ausztriai Göttweighből ide érkező bencések zsványtanyát találtak itt, a mocsár közepén. Ezért száraz területet kerestek, amit az apátság birtokán, Apátiban találtak meg. Előbb az ottani plébániatemplom mellé épültek, majd, amikor a tűzvész elpusztította, felépítették a

harmadik Szent Adorján templomot. Az új templom és monostor alapkövei között ott található a Szent-István-i ősi apátság köveit, tehát a még ősbibb első Adorján templom köveit. A helyszín változott, a kövek egy része maradt, a Szent Adorján patrocínium megmaradt. Montecassinót, Szent Benedek ősi monostorát, fennállása alatt hétszer rombolták le, legutóbb a II. világháborúban, s mind a hétszer fölépítették. Innen merítette jelszavát Lékai László bíboros prímás esztergomi érsek 1976-ban: *succisa virescit*, megnyesve kiszöldül. Ezt a magyarországi egyházra alkalmazta: a pusztulás után a feltámadás következik. Mi is alkalmazhatjuk ezt a zivataros zalavári történelemre: a pusztulás után a feltámadás következék.

Mindazonáltal az első templom helyszíne ismeretlen maradt, a régészek azonban addig nem nyugodtak, amíg föl nem tárták romjait. Ma ezt járhatjuk be és járják be a hévízi ortodox paróchia papsága és hívei, amikor az ortodox naptár szerint körmenetben szentelik meg ezeket a romokat. Minden évben, június harmadik hetében ezekhez a romokhoz zarándokolnak a szlovákiai és a magyarországi katonai ordinariátus főpásztorai és hívei és emlékeznek meg az ősi történelemtől. Mert ez a hely szent a szlávoknak, hiszen itt élt Pribina, itt élt fia, Kocel, itt térítettek Szent Cirill és Metód, a szlávok apostolai, itt kezdődött meg az a nagy mű, amelynek keretében létrejött a szláv Biblia, a szláv istentiszteleti nyelv, a szláv írásbeliség. Ezért van az, hogy itt, Várszigeten az elmúlt évtizedekben az egyik szláv nemzet a másik után emlékoszlopot emelt, ezért van az, hogy, az Orosz Ortodox Egyház hévízi lelkészsége jeles egyházi ünnepeken szent liturgiát tart a Szent István emléktemplomban.

Ez a hely azon túl, hogy emlékezésre indít, arra is meghív, hogy a magyar múltat, amelyet általában az államalapítással szoktunk kezdeni, de a régészek már többszáz évvel azelőtti korról szólnak hozzánk, megpróbáljuk új szemüvegen, a szomszéd népek szemüvegén keresztül is értelmezni, tágabb összefüggésbe helyezni. Ennek a helynek, amelyen a honfoglaló magyarság megtelepedett, előtte is volt történelme, jelesül keresztény történelme és fontos, hogy ennek tanulságait is bevonjuk a nemzeti történelem vizsgálatába.

SZLÁV ÉS MAGYAR EGYÜTTÉLÉS

„A magyarok a szlávok végzete”, írta Palacky, a cseh nemzeti történetírója, őt követben 1836–1867 között csehül és németül közzétett *Cseh nemzet története Cseh- és Morvaországban* c. művében. A magyarok a szlovákok végzete, tartják ma is a szlovákok.

Az elmúlt majd’ kétszáz esztendő tanulságain töprengve, úgy véljük, hogy ezzel a kérdéssel még nem eléggé nézett szembe a magyar közgondolkodás, mert államiségünk – egyben kereszténységünk – kezdeteire megyünk vissza, és ha a régészek indíttatására visszatekintünk a magyar honfoglalás előtti korba, akkor talán túlságosan is sietünk, avárokon, hunokon és szkítákon át most már egészen Baktriáig vezetjük vissza őseink sorát.

Lehet, hogy nem kell olyan nagyon sietnünk, lehet, hogyha a szlávokkal közösen töprengünk el az ezerkétszáz! esztendő együttélésének tanulságain, akkor többre jutunk. Inspirál minket a zalavári emlékpark, ahol e szavak elhangzanak, és inspirál erre minket a Visegrádi Négyek politikai tömörülése, amely az *egységben az erő* ősi mondását van hivatva bizonyítani napjaink aktualitásai között.

A magyaroknak szembe kell nézniük azzal, hogy a szlovákok számára Szent István államalakulata „végzetes” volt. És ezt, ha mások nem, a Szlovákiában élő és szlovák állampolgárságú magyarok naponta arculesapásként tapasztalják meg. Ha viszont nem rakjuk ki történelmünkéből az azt megelőző kétszáz esztendő, ha Zalavárott, Pribina várában, Mosaburg-Blatnohradon kezdjük, akkor elmondhatjuk, hogy több a kapcsolódási pont a magyar múlt és a környező szláv és germán népekkel, semmint az ellentét.

Igaz az, hogy itt járt Szent Cirill és Metód és igaz az, hogy a bajorok, nevezetesen a Keleti Frank Birodalom és Salzburg érsekség (alapítása 798) itt közigazgatási központot alapítottak, és legjobb úton voltak a pannóniai püspökség felállítása felé, de az is igaz, hogy Pribina fia, Kocel, megelőzte Salzburgot és hamarabb nyerte el, nem a püspöki, hanem a metropolita-érseki széket Metód számára. Úgy is mondhatjuk, hogy a pápaság megelőzte Salzburgot, amikor kinevezte Metódot a történelmi Pannónia római provincia metropolita-érsekévé. Bajorok és a pápaság küzdöttek a Római Birodalom örökségéért e területeken. Rómában nem feledkeztek el az ősi pannon kereszténységről, ahol pl. Szent Márton, Tours püspöke született.

Elmondható, hogy nem Zalavárott, hanem Nyitrán, Szvatopluk orientációt változtatott és Regensburgból kért misszionáriusokat és püspököt – innen az ősi védőszent, Szent Emmerám, Regensburg védőszentjének tisztelete Nyitrán –, s ennek ára az volt, hogy árkon-bokron át kiűzte a Dunától északra térítő Metód-tanítványt, Szent Gorazdot és annak negyven tanítványát. Gorazd és kísérete az akkor Bolgárországhoz tartozó, ma Észak-Macedóniában fekvő Ohridában kaptak befogadást és ott végezték el nagy műüket, a szláv írásbeliség megteremtését, a Biblia szláv fordítását és az egyházi istentiszteleti nyelv szláv nyelviségének megteremtését. – S ahogy Prágai Kozmász megírta, Isten, büntetésül, tíz évvel később, a magyarokat küldte, mint ostorait, akik berendezkedtek ezeken a területeken.

A nyertes a Duna-Tisza vidéken Szent István lett, aki egyszerre rendelkezett jó bajor és jó római kapcsolatokkal, más szavakkal, Szent István hirtelen elismertsége nem csupán a magyar uralkodói bölcsesség eredménye, hanem a pannóniai latin és szláv kereszténység öröksége is, nem szólva arról, hogy a pápaság levonta a bolgárok megkeresztelkedésével és államalapításával kapcsolatos tanulságokat is, ahol rendre Bizánccal versenyzett. Míg Bulgária Bizáncé lett, Hungaria Romáé. Magyar eleink jókor voltak, jó helyen. Ekkorra ért be a korábbi vetés és nem véletlen, hogy a lengyelekkel párhuzamosan alakult ki a magyar államiság.

A mai régészekkel együtt valljuk, hogy a szlávok inkább a hegyes vidékeket szerették, a vizenyős, mocsaras Duna-Tisza közén nem tudtak megélni. Annál inkább a magyarok, akik félnomádok voltak és hozzászoktak az ilyen életmódhoz. Erre egyik emlékünk a vármegye-szerkezet: a Duna és a Tisza menti vármegyék mind-mind a folyó két oldalán fekszenek, hiszen az itatásnak egy-egy törzs mindennapjainak részét képezte. Így a folyók nem elválasztó határok voltak, hanem összekötő éltető elemek.

Gondolkodjunk el most Palacky szavainak további értelmén: szerinte, ha a magyarok nem jönnek be, akkor megvolt annak az esélye, hogy a Nyugat-Római Germán Birodalomhoz hasonlóan keleten egy Kelet-Római Szláv Birodalom jöjjön létre, amely ellen tudott volna állni a germanizációnak.

A magyar történészek nem dolgozták fel egészen, de a második világháború utáni új lengyel államhatárok (Lengyelországot egyszerűen nyugatra tolták, az ezer évvel azelőtti határokig, tíz milliányi lengyelt egyszerűen áttelepítettek a keleti, ma ukrán, belarusz, litván területekről a volt német területekre) felhívják a figyelmet arra, hogy

a germanizáció súlyos probléma volt a Kárpátoktól északra fekvő területeken, mert a „Drang nach Osten” jegyében a germánok egyre keletebbre hatoltak, de a katolikus szlávok, a lengyelek is, és erről a litván, az ukrán, belarusz, orosz köztörténet tud többet mondani. A németek betelepülése Csehországban is jelentős volt, 1945 után Csehország lakosságának 35-40%-át alkották, településrendszerük az ún. Szudéta-vidék volt, gyakorlatilag Csehország hegyes határvidékén mind-mind németek laktak, a csehek és a morvák a cseh és a morva főváros, Prága és Brünn körül éltek, mindkét fővárosuk is németek dominálta hely volt. Ezt a német anyanyelvű lakosságot a Benes-érában mind-mind áttelepítették Németországba és Ausztriába.

A magyar történelemben is van német betelepülés, de létszamarányuk nem érte el a két északi szomszéd államban elért arányszámot, a trianoni békeszerződés idején a kb. tízmillió magyarra kétmillió német anyanyelvű lakos jutott, akik nem tömbösítve, hanem szétszórtan laktak Nagymagyarország területén és – tegyük hozzá – a szlovákok kevesebben voltak, mégis kaptak önálló államot, a német anyanyelvűeknek csak Burgenland tartománya jutott, a többi – nagyrészt – kitelepítették.

Nem eléggé jutott el a közgondolkodásba, hogy a mai Ausztria területén a német dialektus bajor gyökerű, a terület benépesítése az Árpád-korban folyt, az osztrákok eredetileg bajor telepesek. Ez gyönyörűen kirajzolódik, ha az egyházi központok, nevezetesen a ma is létező hatalmas bencés apátságok alapításának éveit nézzük: Salzburgban 700-ban létesült a Szent Péter apátság, tőle nem messze, keletre, Wels mellett, Kremsmünsterben 777-ben (alapítója Tasziló bajor herceg), az autópálya mellett jól látható hatalmas Melk apátságának alapítási éve 1089, tehát Szent László királyunk kora, Bécs észak-nyugati határában Klosterneuburg ágostonos apátságának alapítása éve 1113. Míg Passau püspökségének alapítása ősi, Bécs 1453-ban kapott püspököt, érseki rangra pedig csak 1722-ben emelkedett.

Ha tehát Palackynak ma választ kellene adni, azt mondhatnánk, hogyha a magyarok nem jönnek ide és nem alapítanak erős államot, akkor a mai visegrádi négyek államterületén németek élnének és a német birodalom határa északkeleten a Molotov-Ribbentrop paktum által megszabott vonal, az ún. Curson-vonal lenne, délen pedig a Kárpátok, vagy akár attól keletre valamelyik folyó.

Palackynak a válasznak az, hogy a Gondviselés azért hozta ide a magyarokat, hogy megvédje a német nyomástól a kisebb szláv népeket, ezért államalakítása, a csehekétől némileg megkésve, de a lengyelekével egyidőben, csak szerencsét hozott a szlávok számára. Különösen a szlovákok számára, mert teret biztosított számukra a nemzetté váláshoz. Ha lett volna néhány emberöltő haladék, talán a huculoknak is megadatott volna ez. Szlovák részről ellentétessel szoktak élni: a Történelmi Magyarország utolsó évszázadban értetlenséget és türelmetlenséget tapasztaltak, de az 1100 éves békés együttélésből ez csak az utolsó kb. egyszáz esztendő.

Ugyanezt mondhatjuk a szlovákoknak is, akik visszavezetik eredetüket Pribinára és Blatnohradra. Nem szólva arról, hogy újabb hipotézisek szerint Pribina nem szláv, hanem avar főnemes lehetett – bár ezt nehéz bizonyítani –, a magyar történészeknek az a véleménye, hogy nincs kontinuitás a mai szlovákok és az ősi Pannonia szlávjai között. Azonban, ha a magyarok elődkutatása szívesen vállalja az avarok, hunok, és vállalná újabban a baktriaiak örökét, engedjük meg a szlovákoknak, hogy ők is magukénak érzik a pannóniai területeket. Ez nem kell, hogy privatív legyen, azaz nem fosztja meg a másikat attól, amit sajátjának tart, főleg, ha arra gondolunk, hogy ez kölcsönös, hiszen mi is magukénak érezzük a Felvidéket. Nem elválaszt, hanem összeköt ez a kölcsönös igény,

amely túlmutat jelenlegi államhatárokon, amely államhatárok ma már nem elválasztanak, hanem adott esetben össze is köthetnek, hiszen egy ideje már átjárhatóak.

Zalavár Emlékparkban ma már láthatóak az ősi Szent Adorján templom romjai, a régészeti érdeklődés föltárta a keleti frank király fából készült rezidenciájának helyét, ma már többet tudunk megmutatni a közös múlt emlékeiből. Legyen ez a hely nem csupán az emlékezés, hanem az erőt merítés helye is, ahol magyarok, lengyelek, csehek és szlovákok, de szlovénok, horvátok, szerbek és bolgárok is együtt elmélkedünk a közös múltról.

Nem kell sokat igazítani a történelmi távcsövön, de ha fontos elem a magyar történetfelfogás számára az, hogy II. Szilveszter pápa koronát küldött és így elismerte a magyar szuverenitást, akkor azt is tudatosítani kell, hogy milyen előfeltételek után került erre sor. Ebben részt kér tehát a Zalavárott lokalizálható avar, germán és ősláv történelem is, a kereszténység új térhódítása a Dunántúlon, amelynek örökébe lépett a magyar államiság is.

Ezt a kontinuitást legjobban Szent Adorján tiszteletének alakulásán szemlélhetjük: a 850. esztendőben épült fel az első Szent Adorján-templom, 1019-ben alapítja meg Szent István a második Szent Adorján-templomot, amely bencés apátsági templomként élt tovább a középkorban, majd amikor megsemmisült, a közeli Zalaapátiban épült fel a harmadik Szent Adorján-templom, amely ma is áll. Szent Adorján emlékezete átívelt a honfoglalás utáni pusztulás korszakán és Szent Adorján jegyében kezdődött meg itt újra az élet.

Tanulmányozzuk tehát a visegrádi országok történelmét a maga összefüggéseiben, párhuzamaiban és eltéréseiben, és nem kell bizonytalan, távoli múltba tekintenünk, mert erőt ad nekünk ez az összefüggérendszer is.

Újabb irodalom a szerzőtől:

SOMORJAI Ádám OSB: *Szent Adorján vértanú (278–306) tiszteletének jelentősége*, in: Börtönügyi Szemle 2021. 1. szám, 101–108.

SOMORJAI Ádám OSB: *A vértanúk tisztelete egy majd' elfeledett vértanú, Szent Adorján (278–306) példája nyomán*, in: Vigilia 62 (2021) 8. szám, 618–622.

SOMORJAI Ádám OSB: *Báthory András római biborosi címtemploma, a pannóniai szláv misszió és Szent Adorján kultuszának összefüggései. A zalavári közös egyházi örökség és annak aktualitása*, in: Studia Theologica Transsylvanensia 23 (2020/1) 9–23.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

EMLÉKKÖTET PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ ÉS SZMRECSÁNYI LAJOS
ÉRSEKEK TISZTELETÉRE

Szerk.: Horváth István
Eger, 2020. 202 oldal.

2020 októberében az Egri Főegyházmegye Gyűjteményeinek gondozásában újabb tanulmánykötet – sorrendben a harmadik – látott napvilágot. A kiadványban két igen színvonalas konferencia válogatott előadásai jelentek meg; 2017. október 17-én Pyrker János László beiktatásának 190., 2018. május 3-án pedig Szmrecsányi Lajos halálának 75. évfordulója emlékére zajlott egy-egy tudományos tanácskozás az egri érseki palotában. A konferenciák szervezője és a kötet szerkesztője egyaránt *Horváth István*, az *egri Főegyházmegyei Levéltár vezetője* volt.

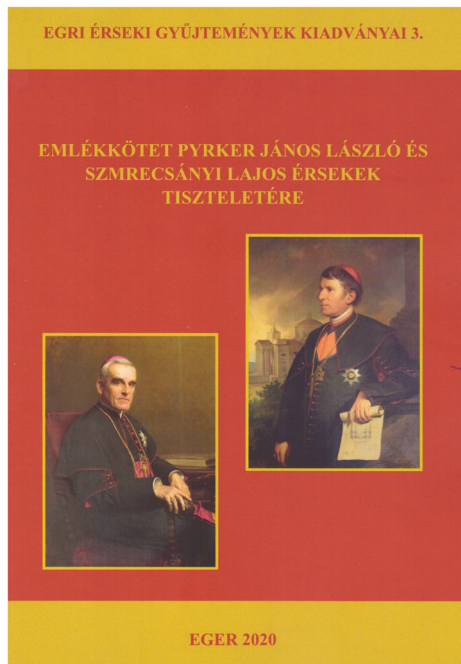
Pyrker János László 1827-től 1847-ig volt Eger érseke, aki ebben a minőségében nagyon sokat tett mind székvárosáért, mind pedig egyházmegyéjéért. Az egri bazilika építetőjeként létrehozta az ország második legnagyobb katedrálisát, a város legmonumentálisabb épületét, melynek altemplomában egy vörös márvány sírkő alatt ott nyugszik alapítójának szíve. A főpap nevéhez számos más jótétemény is fűződik, egyebek mellett ő alapította Egerben az első magyar nyelvű tanítóképzőt, melyben 1949-ig magas színvonalú oktatás zajlott, jól képzett tanítók százai kerültek ki az intézményből (megjegyzendő, hogy szepesi püspökként Szepeshelyen is – szlovák nyelvű – tanítóképzőt alapított).

Rendkívüli módon érdeklődött a képzőművészetek iránt, kiemelkedő mecénási tevékenységet folytatott, ő maga pedig költő volt, a német nyelvű irodalom máig számon tartott alakja.

Pyrker érsek papi pályafutása a lilienfeldi ciszterci apátságban kezdődött, ahol 1812-ben apáttá választották. 1818-ban I. Ferenc osztrák császár szepesi püspökké, majd 1820-ban dalmát primássá, velencei pátriárkává nevezte ki. Ez utóbbi tisztségétől politikai okokból kellett megválnia (mint ahogy kinevezésének is politikai okai voltak), így került Magyarországra legnagyobb egyházmegyéjének élére.

Szmrecsányi Lajos 1912 és 1943 között volt Eger érseke. Rendkívül hosszú hivatali ideje során sok kihívással kellett szembenéznie, az ő érsekségére esett mind a két világháború, a Tanácsköztársaság alatt pedig kétszer is letartóztatták.

Az I. világháború idején pusztaszikszói nyaralójában hadikórházat létesített, emellett különleges szociális érzékenységgel rendelkezett, szívügye volt a szegénygondozás. 1912-18 között főrendiházi tag volt, 1917-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja. Főpapi működése során egyházmegyéjében két helyi zsinatot is

szervezett; 1931-ben és 1942-ben. Nagy lelkesedéssel támogatta öccsének, *Szmrecsányi Miklós* művészettörténeti írónak a tevékenységét, aki „*Eger művészetéről*” (Budapest, 1937.) címen a téma iránt érdeklődők számára máig nélkülözhetetlen könyvet jelentetett meg a város építészeti, képző-és iparművészeti értékeiről.

Pyrker érsek életének legizgalmasabb évei kétségtelenül azok voltak, melyeket a velencei pátriárkai székben töltött. Úgy szoktak erről az időszakról megemlékezni, hogy az érsek művészetek iránti rajongása itt teljesedett ki, ami kétségtelenül igaz, ám ezek az évek képezték életének legellentmondásosabb korszakát is. Velencében ugyanis, annak ellenére, hogy kiváló lelkipásztori kvalitásai voltak, sokan nem látták szívesen, sőt, mint az elnyomó Habsburg birodalom és Ferenc császár megbízottja és tántoríthatatlan

híve, sokak számára kimondottan gyűlöletes volt. Erről a körülményről mind az érsek naplója, mind az ő tevékenységét kutató szakemberek többnyire diszkréten hallgatnak. *Adriányi Gábor* tanulmánya, melynek címe: *Pyrker János László velencei pátriárka vizitációja 1821-ben*, erre a korszakra hívja fel a figyelmet, mégpedig hangsúlyozva az érsek kiemelkedő lelkipásztori képességeit, kötelességtudását és az egyház tekintélyének helyreállítása érdekében folytatott következetes tevékenységét. Ellentmondásos helyzetét azonban leginkább az jellemzi, hogy a vizitációról szóló jelentést az érsek nem a pápának, hanem Ferenc császárnak juttatta el.

A következő tanulmány, *Köves-Kárai Petra* írása, melynek címe: *A ciszterci szellemiség és a Habsburg-barátság képzőművészeti emlékei Pyrker érsek magántulajdonában*, már az általunk jól ismert művészetpártoló és műgyűjtő főpapról szól, aki a Velencében töltött éveket arra is használta, hogy egy igen jelentős képzőművészeti gyűjteményre tegyen szert, amelyet később magával hozott új székvárosába, sőt egeri rezidenciájában egy egész épületszárnyat szánt a kollekciónak, melyet később a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott. Az úgynevezett Pyrker gyűjteményt ma a Szépművészeti Múzeumban őrzik, mint külön egységet. A Szerző által kiválasztott műtárgyak azonban nem képezték az adomány részét, hanem az érsek halálát követő árverésen bukkantak föl a címben is jelzett elköteleződések okán.

A pátriárka érsek irodalmi munkásságával két tanulmány is foglalkozik; *Kovács László: A határok feloldása Felső-Eöry Pyrker János László (1772-1847) Zrínyi drámájában (Zrinis Tod, 1810)*, valamint *Vaderna Gábor: A Pyrker-pör értelmezési lehetőségei c. írásai*.

Az előbbi, a Zrínyi dráma sok szempontból izgalmas, egyrészt Pyrker, mint a német irodalom kánonjában szereplő szerző magyar témákat is választott. A dráma a *Historische Schauspiele* c. kötetben jelent meg, mely három művet tartalmaz: a *Die*

Corwinen Hunyadi László történetét dolgozza fel, a *Karl der Kleine* a Nagy Lajos király halála utáni trónviszályokról szól, a *Zrinis Tod* pedig a szóban forgó mű. Érdekes abból a szempontból is, hogy jó példája a birodalmi patriotizmusnak; a horvát Zrínyi a magyarországi Szigetváron életét a Bécs felé tekintető török sereggel folytatott harcban áldozza föl. A dráma igazi különlegessége, hogy szerzője el tud vonatkoztatni a „mi mind jók vagyunk, az ellenség képviselői pedig egytől-egyig gonoszok” sémától.

A Pyrker-pör ismerős azoknak, akik járatosak az irodalomtörténetben. Az alapprobléma az, hogy Pyrker tekinthető-e magyar írónak-költőnek, egyáltalán magyarnak? A vita azt követően robbant ki, hogy 1830-ban Kazinczy Ferenc fordításában megjelent Pyrker *Perlen der heiligen Vorzeit* c. epikus műve *Szent hajdan gyöngyei* címen. A fiatal Toldy Ferenc álneven írt kritikájában utalt egyrészt arra, hogy magyar szerzőnek magyar nyelven kellene írnia, másrészt Kazinczyhoz, mint a kor legkiválóbb nemzeti költőjéhez méltatlannak tartotta a fordítás tényét, fölvetve azt a kérdést is, hogy szabad-e egy hexameteres művet prózában lefordítani? Ez a vita egy másfajta konfliktust is jelez; az új irodalmi generáció mintegy letaszította a költőóriás Kazinczyt trónjáról.

A következő tanulmányok a pátriárka-érsek egri főpásztori tevékenységéhez kötődnek.

Galán-Fazekas Ibolya tanulmányának címe: *Pyrker László és az egri egyházmegyei állapotok a vizitációs jelentések tükrében. (A Szabolcsi főesperesség állapota 1828-ban Pyrker László vizitációs jelentése alapján. Pyrker László emlékezete)* Ez esetben megjegyzendő, hogy a tartalomjegyzékben és a tanulmány elején levő két cím formailag nem azonos, ami apró szerkesztői figyelmetlenség eredménye.

Az érsek korábbi székhelyeihez hasonló precizitással az Egri Főegyházmegyében is kánoni látogatással kezdte tevékenységét, annak érdekében, hogy felmérje annak állapotát. Hasonlóan Velencéhez, itt is fontosnak tartotta az istentiszteletek pontos megtartását, a prédikációk, katekézisek, és természetesen az egyházi iskolákban folytatott oktatási tevékenység színvonalát. Gondosan ellenőrizte a papok rátermettségét, illetve felkészültségüket. A jobb kormányozhatóság érdekében a Szabolcsi Főesperességben új területi beosztást valósított meg. Az érsek jelentésében kitért minden apró részletre, sokkal alaposabban járt el, mint ahogy az kötelessége lett volna.

Klstenitz Tibor Imázs és emlékezet a tömegsajtóban – Pyrker János példáján. c. írásában nemcsak bemutatja, hogyan formálódott az érsek főpásztor emlékezete – megítélése a halálát követő több mint másfél évszázad során, hanem mintegy összegzi az életművét a vele kapcsolatban megjelent írások segítségével. Ezek alapján a róla kirajzolódó kép igen változatos, sokszor a politikai propaganda által alakított (Egyebek mellett a Dobó síremlék Egerbe kerülése, Buttler gróf házasságának érvénytelenítési pere, valamint német anyanyelve kapcsán használták propagandisztikus célokra), mára azonban életének többnyire csak a pozitív elemei dominálnak, irodalmi munkásságáról azonban ma is sokan lekecsinylően nyilatkoznak.

Kevésbé bonyolult személyiség volt Szmrecsányi Lajos érsek, akinek az élete is szerényebb keretek közt zajlott, ám hosszú főpapi tevékenysége során rengeteg nehézséggel kellett megküzdnie. Egyik legnagyobb megpróbáltatásáról, a Tanácsköztársaság zavaros és tragikus hónapjairól számol be *Benke Zsuzsa* tanulmánya: *Aláírásgyűjtés az életért? Szmrecsányi Lajos egri érsek és a Tanácsköztársaság Krupa Sándor visszaemlékezésének tükrében.* A Szerző Krupa Sándor ferences szerzetes visszaemlékezéseit veti össze a bizonyíthatóan megtörtént eseményekkel, felvetve azt a kérdést is, hogy az un. oral history mennyire megbízható forrás a történetírás számára? Szmrecsányi érsek és

akkori oldalkanonkja, Kriston Endre (későbbi segédpüspök) vesszőfutása a Tanácsköztársaság idején valóságos történet volt, Krupa Sándor több mint 70 évvel később írt visszaemlékezéseit azonban kellő kritikával kell kezelni. Többek között nem bizonyítható a címben szereplő – az érsek megmentése érdekében szervezett – aláírásgyűjtés, valamint Kriston Endre püspök 1945-ös bebörtönzésének története úgy jelenik meg, mintha 1919-ben történt volna, vagyis a memoár írója bizonyos eseményeket összekevert, míg más történésekre rosszul emlékezett.

Gárdonyi Máté Szmracsányi Lajos egri érsek jelentése a Szentszéknek egyházmegyeről (1928) címmel írt tanulmányt. A jelentés apropója egy ún. „ad limina” látogatás volt, melynek lényege, hogy a főpásztoroknak meghatározott időközönként személyes megjelenés mellett be kell számolniuk a pápának egyházmegyeről állapotáról, mely beszámoló a Szentszék által összeállított kérdőív alapján kell elkészíteni. Az érsek beszámolója meglehetősen szűkszavú volt, ami betudható előrehaladott korának. 78 éves volt 1928-ban. A forrás tökéletes hitelessége abból a szempontból megkérdőjelezhető, hogy írójának érdekében állt minél pozitívabb színben feltüntetni magát és egyházmegyerét, ám a nuncius is véleményezte a jelentést, és több ponton jelezte egyet nem értését, illetve kifogásait. Így a kettő együtt hiteles forrásnak tekinthető az egyházmegye állapotát illetően.

Tengely Adrienn tanulmányának címe: A szentmise szabályozása az 1931. és 1842. évi egri egyházmegyei zsinatokon. A főpásztor hajlott kora ellenére két alkalommal is összehívta egyházmegyerében a szinódust, ahol egyéb témák mellett mindkét alkalommal kiemelkedő hangsúlyt helyezett a szentmise megtartására az egyházmegye plébániáin, templomaiban. Ennek azért is nagy jelentősége volt, mert noha a szentmise rendjét egyrészt az Egyházi Törvénykönyv, másrészt egyéb központi rendelkezések szabályozták, azonban a helyi sajátosságok figyelembe vétele nem kerülhető meg. A *Missale Romanum* – a Római Miskönyv – használata az egész világon kötelező érvényű. Ám fontos témák voltak a szentmise időpontjai, a hívek részvétele, a prédikációk, katekézések tartása, azok színvonala és egyéb olyan kérdések, melyeket helyileg is kellett – lehetett szabályozni.

A ferences szerzetesek Szmracsányi Lajos érsek idején telepedtek le Nyíregyházán – mégpedig Szmracsányi Lajos érsek aranymiséjének emlékére – ezzel kapcsolatos *Láda Bertalan* tanulmánya: *A nyíregyházi ferences rendház és templom.* A tervezésre először a kor egyik legnevesebb építész, Rimanóczy Gyula kapott megbízást, aki számtalan fővárosi és vidéki templom és középület tervezője volt, ám végül nem az ő tervei valósultak meg és nem is pontosan azon a helyen, ahová az építész képzelte. A tervezés jogát később az a Wälder Gyula kapta meg, akinek nevéhez országszerte számtalan – Egerben is tucatnyi – neobarokk épület fűződik. Sajnos a háború viszontagságai közepette a tervezett épületegyüttes egyik legfontosabb eleme, a templom nem valósulhatott meg. A kolostor gyönyörű neobarokk épületében ma a *Seregély István* érsekről elnevezett papi otthon működik.

Vámosi Katalin tanulmányának címe: *Szmracsányi Lajos egri érsek és az alsó-miskolci plébánosok levelezése.* Ez az írás ékes bizonyítéka az érsek egyházmegyeré iránti gondoskodásának, szociális érzékenységének. A Miskolc – Mindszent egyházközség egymást követő plébánosai, Zábrátzky György, Kronberger József és Viezer József az érsekkel különböző ügyekben; a templom felújításával, a Szent Imre Katolikus Otthon alapításával, a Kálvária felújításával és egy heves vihar okozta károk helyreállításával kapcsolatban folytattak levelezést a főpásztorral. Ezekből az írásokból jól kirajzolódik egyebek mellett a plébánia és a hozzá tartozó intézmények 20. század eleji története is.

Benke Tibor Fejezetek a kunszentmártoni KALOT történetéből c. tanulmány a hatalmas méretű Egri Főegyházmegye egy igen távoli településére kalauzolja az olvasót. A 20. század 30-as éveiben gomba-módra szaporodtak a vidéki katolikus ifjúsági szervezetek, melyek kezdeményezői az egyházak voltak a fiatalság vallásos nevelése érdekében. Az egyleti élet keretei között azonban igen nagy hangsúlyt helyeztek a modern gazdálkodási ismeretek elsajátítására is. Egy műveltebb falusi gazdaréteg felnevelésére törekedtek, mely a közélet és a kultúra iránt is érdeklődik. Ez a törekvés Kunszentmárton esetében nagyon sikeres volt. Ám a közélet és a politika iránti érdeklődés a hatalom szemében nem feltétlenül volt kívánatos.

Klestentz Tibor tanulmánya, melynek címe: *Szmrecsányi érsek alakja a sajtóban*, azt vizsgálja, hogy a (sajtó által is irányított) közvélemény hogyan vélekedett az érsek főpásztori tevékenységéről. Szmrecsányi jó megjelenése, megnyerő, szerény modora, szociális érzékenysége, művészetek iránti elkötelezettsége, vallási türelme nem nagyon adott alkalmat a bírálatoknak. Számára szerencsés körülmény volt az is, hogy elődje, Samassa bíboros előnytelenebb megjelenésű, zárkózott, barátságtalan személyiségének pont az ellentéte volt. Idős korára azonban nem tudta megakadályozni, hogy személyét politikai célokra használják, és azt sem, hogy konzervativizmusa időnként multság tárgyává váljon (a nők „kihívó” öltözködése, nyilvános fürdőzése, az egri strandfürdő nők – férfiak általi közös használata körüli viták, megbotránkoztatónak vélt táncok elleni tiltakozásai kapcsán). Összességében azonban pozitív kép alakult ki róla.

A kötetben szereplő tanulmányok részben árnyalják a két főpap munkásságáról szóló eddigi ismereteinket, részben számos új adattal gyarapítják azokat, így mindenképpen gazdagítják a tevékenységükről szóló szakirodalmat, egyháztörténeti jelentőségük elvithatatlan.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Löffler Erzsébet

NÉPI VALLÁSOSSÁG ÉS HITÉLET AZ EGRY EGYHÁZMEGYÉBEN A 18–21. SZÁZADBAN

Szerk.: Horváth István

Eger, 2020. 163 p.

Az Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai sorozat 2. kötete az Egri Érseki Látogatóközpontban 2017. május 11-én megtartott „Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18-21. században” és az ugyanott, 2019. április 3-án lezajlott „Zsaskovszky 200” konferenciák előadásait tartalmazza.

Mindkét színvonalas konferenciát Dr. Horváth István, az Egri Érseki Levéltár vezetője szervezte, a kötet szerkesztése is az ő munkáját dicséri.

A kötet első tanulmánya A Máriapócsi Nemzeti Kegyhely történetét dolgozza fel Janka György tollából. Az északkelet-magyarországi kisváros görög katolikus templomában található Istenszülő ikon 1696-os, 1715-ös és 1905-ös könnyezéseit írja le a csodákat vizsgáló bizottságok által készített dokumentumok alapján. A tanulmány beszámol az első kegykép eredetéről, melyről hiteles levéltári források állnak rendelkezésre. Az 1696. november 4. - december 8. közötti első könnyezést Fenesy György egri püspök utasításá-

ra alapos vizsgálatnak vetették alá. A csoda hírére a képet I. Lipót császár Bécsbe vitette, ahol a mai napig a Stephansdomban tekinthető meg. A második kegyképet Telekesy István egri püspök készítette saját költségén, ez könnyezett 1715. augusztus 1-jén, 2-án és 5-én, melyet szintén alapos vizsgálat követett. A csoda híre ismét bejárta az országot, és egyre nagyobb számban érkeztek a zarándokok. Ezért vált szükségessé a kis fatemplom helyett egy kőtemplom építése, mely 1756-ra készült el, a bazilita szerzetesek kolostorával együtt. 1905-ben a Szűzanya 19 napon át könnyezett (december 3. – 19. és 30. - 31-én). A Ficzkák Gyula munkácsi megyéspüspök által elrendelt vizsgálatot orvos, gyógyszerész és vegyész végezte, akik ismét kizárták a csalás lehetőségét. A tanulmány befejező fejezetében a szerző ismerteti a kegyhely 1946 utáni történetét, az első könnyezés 250. évfordulójára készült felújításokat és a Basilica Minor cím elnyerését, majd a kommunista diktatúra évei alatti visszafejlesztést és az 1989 utáni felszabadulást.

Bálint Petra: „A népi vallásosság megjelenése a 18-19. századi bűnperekben” című munkájának célja, hogy megvilágítsa a korabeli emberek vallásról alkotott tudását, elképzeléseit, hogy kiderítse, a vallási tudat mennyiben határozta meg az emberek életét, mennyiben tették magukévá a valláserkölcsi előírásokat. A kutatótt forrásanyag a korabeli igazságszolgáltatási gyakorlathoz kapcsolódik, sokrétű és sokszínű forrástípus, mondhatni egodokumentumok, melyek a 18-19. századi átlagemberek életébe engednek bepillantást, ami más forrástípusokkal nem lehetséges. A tanulmány vizsgálja a vallásos gesztusok – keresztelés, kereszttetés, imádkozás – előfordulásait; foglalkozik deszakralizációs bűntettekkel, mint a templomban elkövetett paráználkodás, a feszületek, vagy a rózsafüzérek megszenteltségellenítése. A káromkodás szinte mindegyik vizsgált perben előfordult, a mindennapi élet szerves része volt. Ezt a vétséget – bár korábban a nyelv kivágására vagy halálra is ítélték miatta a vádlottat – a 19. századtól egyre kevésbé vették szigorúan, ekkoriban már mint súlyosbító tényező jelenik meg más bűnök esetén. A perek között találunk néhány esetet a sacrilegiumra, a szentségtörő lopásokra, amikor textíliát, gyertyát, ezüstöt akarnak eltulajdonítani templomokból. Az összegzésben olvashatjuk, hogy az emberek mindennapjaikban gyakran használtak vallásos gesztusokat, szentelményeket, és bár feltételezhetjük, hogy a közösség tagjai különböző mértékben voltak vallásosak, a közösséghez való tartozás része volt annak elvárásainak betartása, vagyis az evangéliumi elvek szerinti élet.

Gyöngyös városában visz minket Löffler Erzsébet: „A gyöngyösi Szent Borbála kongregáció és az iparos céhek” című tanulmánya. A város jellegzetessége, hogy a korai újkor-újkor folyamán az átlagosnál több vallásos társulat működött itt, sőt ezek egy része túlélte a kommunista diktatúrát és csak az utóbbi évtizedekben indult el hanyatlásuk. A vallásos társulatok szabályzatai sok hasonlóságot mutatnak az iparos céhek szabályzataival. A társulatok működését szerzetesrendek segítették, Gyöngyösön például az obszerváns ferencesek, akik mellett később a Jézus Társaság is szerepet kapott. A vallásos céhek (mint az iparos céhek) oltárokat tartottak fenn abban a templomban, ahová tevékenységük kötődött. Ezek létesítésére, díszítésére, szentmisék mondatására, gyertyákra, fáklyákra, az elhunyt tagtársak temetésére, özvegyeik, árváik segítésére közös szőlőbirtokkal rendelkeztek, ezért „szőlőműves céheknek” is nevezik őket. Két fontos dokumentumuk van, az ún. artikulusok, vagyis rendszabályok és a „beálltak névsora”. Pontos jegyzéket vezettek a bevételekről és kiadásokról is. A Szűz Szent Borbála Társulat artikulusait Erdődy Gábor püspök hagyta jóvá 1726-ban. A kongregációhoz testületileg csatlakozott az asztalosokat, lakatosokat, szíjgyártókat és csiszárokat összefogó céh. A Szent Bertalan templomban állt 1741-ig, a régi templom lebontásáig az a Szent

Borbála oltár, melynek oltárképe ma a benei (mátrafüredi) templomban található. A Társulat célja ennek az oltárnak a gondozása volt. Mivel a hiedelem szerint Szent Borbála tisztelői kegyelmi állapotban halnak meg, a belépőknek – akik férfiak és nők is lehettek – életgónást kellett végezniük, és rendszeresen kellett a szentségekhez járulniuk. Több tisztségviselőt is választottak: prefektust, „gondviselőt” aki arra ügyelt, hogy minden a szabályok szerint történjen. A dékánok feladata a szülő gondozásának biztosítása volt, a pénzügyek kézben tartása. A komornyik asszony az oltár textíliáira ügyelt, és a társulat női tagjaira. A gyülekezet tagjainak évi 4 ünnepnapot kellett megtartaniuk (Szent Borbála, Szent Ágnes, Szent Apollónia, Szent Rozália ünnepét), és a kongregáció havi 2 misét mondatott az élő illetve az elhunyt tagokért, artikulusuk szerint. A szabályzatban megjelenik a betegekről való gondoskodás, az Isten és embertársak felé irányuló szeretet, az oltáregylet részvétele a körmenetekben és egyéb szertartásokon. A tanulmány több megválaszolandó kérdést is felvet; pl.: milyen szempontok alapján lettek a társulat patrónái Szent Ágnes, Szent Apollónia, Szent Rozália és miért csak női szentek kerültek szóba? Vajon a Jó Halál Társulat előzménye volt-e a Szent Borbála kongregációnak? Mi történt a társulattal az új templom felépülte után? Vajon az iparos céhek folytatták Szent Borbála kultuszát?

A negyedik tanulmányt Gyöngyössy Orsolya írta „Egy palócföldi pap csongrádi működésének hatásvizsgálata (1802-1825)” címmel. A címben szereplő pap nemes domonyi Mátyus János 1761-ben született, a pesti szeminárium elvégzése után Miskolcon majd Jászapátiban volt segédlelkész. Miután levelei tanúsága szerint rosszakarója mesterkedései miatt nem juthatott előrébb, nem kapott önálló plébániát, ezért 1792-ben átkérte magát a váci egyházmegyébe, ahol pár hónapig Kiskunfélegyházán volt káplán, majd Cséparára került plébánosnak. Csépa kuriális falunak számított, új plébánosa mégsem érezte jól magát benne, kevesellte jövedelmét, rendszeresen megalázta híveit, elidegenítette őket egyházuktól. 1802-ben panaszlevelek hatására helyezte át Mátyus atyát püspöke Csongrádra plébánosnak, ami felért egy előléptetéssel. Bár jövedelme magasabb volt, híveinek jogállása is eltért a korábbiakétól, mégsem sikerült rá tölteni 20 évet békében töltenie velük. Sok panasz érkezett rá Csongrádról is püspökéhez, aki akkor mentette fel szolgálatai alól, mikor szuronyos puskával támadt káplánjaira. Élete utolsó időszakát Domonyban a családi birtokon töltötte, de az ellene indított per végét már nem élte meg, 1830-ban elhunyt. Mátyus Jánosról a források által rajzolt személyiségkép nem kedvező, az a bizonyosság jellemzi, hogy mind papi, mind nemesi mivoltában mindenki fölött áll, ezért viselkedhet erőszakosan, lehet túlzottan öntudatos és élhet vissza hatalmával – ami megfelel a korabeli köznemességgel kapcsolatos sztereotípiáknak. Hogy az ellene felhozott panaszok ellenére sem mozdították el sokáig, az részben kapcsolati hálójának köszönhető, részben a váci egyházmegye belső fegyelmezési rendszerének hiányosságainak. Mátyus János működésének pozitív hozadéka lehet a Szent Vendel kultusz elterjesztése Csongrádon, melynek első jele az általa és a vásárhelyi főesperes által 1821-ben megáldott, akkoriban emelt Szent Vendel szobor. A Palócföldön és a Jászságban meglévő kultusz további jelei ezután jelentkeznek az alföldi településen és környékén. Mivel a szobor jázsági ábrázolásokkal rokonítható, az sem lehetetlen, hogy csongrádi pásztorok kezdeményezésére készült. A tanulmány külön fejezetben tér ki a plébánossal együtt érkező személyekre, nevezetesen öccsére, aki Csépan állandó kísérője és segítője lett bátyjának, majd Csongrádra költözésük után 1807-ben egy anyagi természetű konfliktus miatt útjaik elváltak. András iparos tanoncnak szegődött és megnősült. Második feleségével végül Cséparára költözött, itt is halt meg 1840-50 körül. Mátyus János plébános még

Miskolcra hozta magával házi gondviselőnőjét, „Nemes Soltész asszonyt”, aki munkájával Mátyushoz hasonlóan egy elszegényedéstől fenyegetett kismemesi család sarjának túlélési stratégiáját jelenítette meg.

Tengely Adrienne „A vallási élet problémái a 19. század közepén az Egri egyházmegyében” című tanulmányában bemutatja a vallási életre általában jellemző kettősséget a korszak Magyarországon mégpedig, hogy a felső- és középrétegek esetén megfigyelhető a vallás iránti közömbössé válás, míg az alsóbb néprétegek továbbra is vonzódtak a hagyományos, színes, érzelmes vallásossághoz. Az 1848. szeptember 24-re tervezett nemzeti zsinat előkészítéséhez tanácskozó, esperesi gyűléseket hívott össze Lévay Sándor nagyrépost. Ezek jegyzőkönyveiben megfogalmazott hitéleti problémákat három csoportra oszthatjuk. A legsúlyosabb gondnak bizonyos vallási előírások sembevétele számított, mint pl. a misemulasztások, a megritkult gyónás és szentáldozás és a böjt elhanyagolása. Ennek oka, hogy a felvilágosodás hatására egyre többen váltak közömbössé a vallás irányába, a vegezházasságok is sok esetben jelentették a katolikus vallásgyakorlat visszaszorulását, de a latin nyelvű misézés, a nem megfelelő színvonalú prédikációk, a főpásztori körlevelek és a canonica visitatiók hiánya is okozhatta ezt az elfordulást. Ebben a problémában az is közrejátszott, hogy meglehetősen sok ünnepnap volt és a bár számos böjti nap volt, általánossá vált az alóluk való felmentés. A hitéleti problémák második csoportja a vallási túlbuzgóság megnyilvánulásai voltak, amik még a korábbi, barokk vallásossághoz kapcsolódtak, mint például a nyilvános flagellálás. Másik részük a búcsúkhöz kötődött, azok felfokozott hangulatához, valamint a hordozható, öltöztethető Mária-szobrok hibás tiszteletéhez, a kegyképek érintéséhez, a csodatevő szenteltvíz árusításához. A harmadik csoporthoz az egyes vallási eseményekhez kapcsolódó mulatozás és erkölcstelenségek tartoztak. Ezekhez az esetekhez a búcsújárások alkalmával, vagy a települési templombúcsú alkalmával előforduló problémák csoportosíthatók, valamint a kegyhelyeken zajló nyereszkedés. A tanulmány konklúziójaként a szerző leírja, hogy a korszakban a köznép vallásosságát már nem lehet egységes eszközzel kezelni, az 1840-es években a nép egy kisebb, talán fiatalabb része is elválastalanodott.

Barna Gábor „Jézus Szíve tisztelete és társulata Kunszentmártonban” című tanulmányát Ginelli Mária emlékének ajánlja. Fényképekkel illusztrált tanulmányában a Jézus Szíve Társulat megalakulását, működését, Jézus Szíve tiszteletének tárgyában is megnyilvánuló formáit, templomi mecenatúráját mutatja be. Forrásai a társulat jegyzőkönyve, folyóiratcikkek, aprónyomatványok, kultusztárgyak voltak. A társulat 1877-ben alakult, protokolluma közvetlen jezsuita inspirációra utal. A társulat eszerint évente három énekes szentmisét szolgáltatott, ebből a társulat főünnepé az Úrnapi nyolcada utáni vasárnap, majd péntek volt. Szabályozták a zsolozsmák és szentolvasók mondásának idejét és a processziók részleteit. A társulat vezetőjének és pénztárosának Balla Mátyást választották, aki lemondásáig, 1882-ig maradt posztján, őt Mezey János, majd Gulyás István követte. Üléseiken néhányszor még módosították az imagyakorlatot, 1880-ban szentolvasó elvégzésével kapcsolódtak a „Legszentebb Szív Asszonyáról” elnevezett imaegylet gyakorlatához. A társulat működésének köszönhetően megjelentek a Jézus Szíve ábrázolások, mint a Szent Márton plébániatemplomban a Jézus Szíve oltár. Egy festmény már korábban is volt a templomban, ami inspirálhatta a társulat létrejöttét. A magánlakásokba is bekerültek a Jézus Szíve képek, olajnyomatok, szobrok, szentképek és imafüzetek. 1890-ben a társulat csatlakozott a jezsuita népmisziókhoz, Dósa József plébános vette át a társulat vezetését, ami új tagokkal bővült és ennek apropóján került

be a Jézus Szíve Hírnöke folyóiratba. A Jézus Szíve tisztelet jellemzően a női vallásosság része lett Európa többi részéhez hasonlóan, ezt az is jelzi, hogy a társulat tagságának háromnegyede nő volt. A kunszentmártoni vallásosság jellemzői közé sorolta a szerző a társulatalapításokat, a zárandoklatok rendszerességét, valamint az intelligencia (értelmi-ségi, hivatalnoki réteg és módosabb birtokosok) távolmaradását a kultusztól, amit legfeljebb adományaikkal támogattak. Kunszentmártonban a 19-20. század fordulóján több társulat működött és a város társulati élete a két háború között tovább gazdagodott. Ezt sajnos eltörölte a szocializmus időszaka mind a mai napig fájó úrt hagyva maga után.

A kötet hetedik tanulmánya Mihalik Béla Vilmos „Ragyogók a máglyán. A jezsuiták és a mezőkövesdi népviselet” címet viseli. 1925. február 25-én, Hamvázószerdán a mezőkövesdi nagytemplom előtt máglyát gyújtottak és 30 püpozott kosár ragyogót égettek el rajta. A bőven dokumentált eseményt és előtörténetét írja meg a tanulmány. A ragyogók flitterekből, fémszálakból és üvegyöngyökből álló szalagok voltak, melyekkel a matyó viseletet díszítették a mezőkövesdiek. Ezek a szalagok meglehetősen sokba kerültek, egy ruha díszítésére igen nagy mennyiségre volt belőlük szükség, tekintettel arra, hogy státuszszimbólummá váltak. Nem véletlenül tartotta a szólás: „Hadd korogjon, csak ragyogjon!”. Jámbor László jezsuita atya a mezőkövesdi rendház egyik alapítója állt élére annak a mozgalomnak, mely már a kövesdiekben is megfogalmazódott, hogy ezt a költséges, békétlenséget szülő és a matyó népművészet kiüresedését hozó díszeltávoaltsák. Az eseményt körültekintően készítették elő, először asszonyokat hívtak, hogy milyen ruhadarabokról lehetne eltávolítani a ragyogót, akik radikálisan csak egyetlen helyen hagyták volna meg. Utánuk az előjáróságot hívták össze, majd a tantestülettel beszéltek. A folyamat következő lépése a legények és leányok felvilágosító gyűlése volt, amit a népgyűlés követett. Itt az előterjesztett javaslatokat közfelkiáltással elfogadták, sőt, kimondták, hogy a ragyogót mindenhol el kell tüntetni, amit ellenőrizni is fognak. A ragyogók történetéhez tartozik még az a lelkigyakorlat is, amit Jámbor László tartott mezőkövesdi lányoknak, majd fiúknak a Jézus Szíve templomban, a harc a káromkodás ellen. A ragyogóégetésnek országos visszhangja volt, különösen, hogy először tévesen az egész népviselet elleni fellépésnek gondolták. A tévedést bizonyítja Jámbor Bayer Róberttel közösen írt könyvecskéje melynek címe: „Szól a vészharang! Mentsük meg a mezőkövesdi népviseletet!”.

Linczenbold Levente: „A tardi helyzet (Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században)” című munkája szintén a Matyóföldre vezet bennünket. A tanulmány Szabó Zoltán: A tardi helyzet című, irodalmi szociográfiájának idézésével kezdődik, a település földrajzi, történelmi bemutatásával. Leírja a nyomorúságos helyzetet, amire Szabó szerint pozitív választ csak a szekták adnak. A szerző, Tard lelkipásztora cáfolja Szabó megállapítását a tardiak nem túlságosan mély vallásosságáról. Kutatásai alapján több jelentős tardi plébánost említ, közülük Dr. Kovácsóczy Kornélt, aki 1907-1945 között volt a falu lelkipásztora. A szociográfia állításaival ellentétben több ifjúsági és egyéb egyesületet, közösséget alapított, vezetett. A felekezeti iskolában a tanítás előtt szentmisen vettek részt a gyerekek, vasárnap két szentmise is volt és a pap komolyan vette lelki gondozói feladatait; hitoktatás, gyóntatás, beteglátogatás rendszeres tevékenységei voltak. A katolikus közösség rendszeresen gyalogos zárandoklatokkal látogatott el a környező települések búcsúira. Bár voltak visszasságok is az egyházközség életében, mint a plébánia rossz állapota, a plébános sajátos állattartási szokásai, a kép alapvetően sokkal pozitívabb, mint azt 1936-ban leírták. Elmondható, hogy a népegyházi modell Tardon olyan erős volt, hogy hitében és erkölcsében is megtartotta a komoly szociális

nehézségek közt élöket. A szerző beszámol arról is, hogy napjainkban Tardon kialakulófélben van a közösségi egyház, mely megújuló közösségeivel a fennmaradást szolgálja.

Bartók Béla: "A Magyar Talizmán 1914–1915 (Népi vallásosság az első világháborúban)" tanulmányában az Országos Honsegélyező Bizottság által 1914 decemberében a bevonult katonák és családjaik támogatására kibocsátott, Szűz Mária és a Kisjézus képével díszített ezüstérem (fotók a szövegben) és gyűrű kapcsán elemzi a népi vallásosság jellegzetességeit. A talizmán a kezdetektől elsősorú sikert aratott, 1914 karácsonyára már sokan küldték levélben harctéren harcoló rokonaiknak. Még egy liberális napilap is elismerően nyilatkozott róla. Papok és püspökök lelkesen karolták fel a talizmán ügyét, vettek át utólagos elszámolásra készleteket az éremből és a gyűrűből, nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. A szerző a Pesti Napló egy 1915-ös cikkét idézve írja le a talizmán titkát, mely a bizonytalan helyzetben felerősödő babonákhoz kapcsolja az amulettek védelmező és a talizmánok varázsló, a valóságot megváltoztatni akaró szerepkörét. Ahogy olvashatjuk: az irracionális küzdelemhez irracionális eszközökre lett szükség. Ebben a helyzetben ébredhetett rá a római katolikus egyház arra, hogy a talizmán esélyt jelenthet a keresztény hit újjászületésére. A talizmánt Wisinger Mór nagyhírű ékszerész gyártotta, aki az őt megbízó Országos Honsegélyező Bizottsággal nyereszkeskedés miatt perbe veredett, amit elvesztett. Később az izraelita vallású katonáknak készítettett egy héber feliratú u. n. Makkabeus-talizmánt. A különböző formájú, előtörténetű talizmánok birtoklása a világháborúban részt vevő más nemzetiségű katonáknál is megfigyelhető volt, németeknél, angoloknál egyaránt. Magyar Talizmánból rendeltek Bécsbe is és Bajorországba is, aminek oka a Patrona Hungariae és a Patrona Bavariae ábrázolások közti hasonlóság volt. A kegytárgy ellenfelei a protestáns felekezetek voltak, akik szerint az ő talizmánjuk maga az Úr Jézus és a Magyarország patrónája ábrázolás egy érmen már nem nemzeti jelkép, hanem csak római katolikus jelvény, melyet csak a római katolikusok viseljenek.

Petersák Tivadar „A Szent Orbán-kultusz kialakulása a 21. században Tokaj-hegyalján” című munkájában számba veszi a Magyarországon tisztelt szőlőpatrónusokat: Szent Vincét, Szent Egyedet, Szent Donátot, Szent Simont és Szent Júdást, akiknek a kultusza a 17. századtól terjedt el a Hegyalján, ahol ünnepük, Simon-Júda napja, a kései szüret kezdőnapja lett, hogy megfelelő minőségű aszú és szamorodni borok készülhessenek. Tállyán Szent Vencel tiszteletének vannak hagyományai, társulat is működött ezzel a céllal. Szent Orbán tisztelete 2013 óta van kialakulóban a borvidéken. A 18. század óta Monokon őrzik Szent Orbán ereklyéit. Gróf Andrássy István 1771-ben kapta a relikviákat XIV. Kelemen pápától, ezt okiratban erősítették meg, melynek alján Eszterházy Károly püspök igazolta, hogy az ereklyét megvizsgálták és engedélyezték azok nyilvános tiszteletre való kihelyezését az Egri egyházmegyében. Mivel az ereklye az Andrássyak nagykastélyának kápolnájába került, a nagyközönség csak azután szerezhetett róla tudomást, miután az államosítás után a Boldogságos Szűz Mária, Szent Sándor Boldogasszony Plébániatemplomba és azon belül is a kriptából a templom belső terébe került. Az első figyelemfelkeltő cikk 2012-ben látott napvilágot az ereklye ismertségében rejlő lehetőségekről, majd a következő évben a Tokaji Borbarátnők Társasága megszervezte az első Tokaji Szent Orbán Zarándoklatot, amit több polgármester, a megye képviselői és a Katolikus Egyház papjai támogattak. Az ereklye Monok – Golop – Rátka – Mád – Tarcál – Tokaj – Szerencs – Erdőbénye – Monok útvonalat járt be, minden állomáson a lakosság, világi és egyházi vezetők, helyi művészeti csoportok biztosították az ünnepélyes fogadtatást. 2016, az utazó ereklyetartó elkészülte óta Szent Orbán nap (május 25.)

környékén, szinte az egész Tokaj-Hegyalját bejárja az ereklye, amit szőlőbéli kápolnában és borházban is fogadnak, több helyen szentmisével, szakrális programokkal és profán rendezvényekkel – nyitott pincékkel. A fotókkal illusztrált tanulmány a Szent Orbán ábrázolások bemutatásával zárul, melyek száma az utóbbi években egyre gyarapodik a borvidéken.

Klem Dénes: „Kezdők zenei nevelése 19. századi művek tükrében” című tanulmánya már a „Zsasskovszky 200” konferenciához köthető. Munkájában leírja, hogy bár a magyar zenei nevelés gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, amikor a diákok feladata a felnőttekkel való együtt éneklés volt, a 19. századra ez a hagyomány elhalt, ekkor már egyik felekezetenél sem volt megfelelő színvonalú a templomi ének. A tanulmány Zsasskovszky Ferenc és Endre római katolikus tanárok 1860-ban megjelent Egri énektárját hasonlítja össze Ivánka Sámuel református zenepedagógus 1864-ben kiadott Karénektár című munkájával. A két mű szerkezeti felépítése, ábrázolás-technikája nagyon hasonló, mindkettő szerzői gyakorló pedagógusok voltak, ez szolgáltattott okot összehasonlításukra. Az összevetés a Káté 9 paragrafusára: a hangjegyek, vonalrendszer, „ütem” (ütem), szünjelek, módosító jelek, hangsorok, hangközök, dinamikai és egyéb jelzések, testtartás, légzés alapján történt. Mindkét munkában gyakorlati rész követi az elméleti részt. Klem Dénes az összegzésben megállapítja, hogy apróbb eltérések mutatkoznak a szemléltetésben, fogalmak elnevezésében. Jelentősebbek a különbségek az előjegyzések, hangnemek esetén. Mindkét mű szerzői a többszólamú kórusművészet elkötelezettjei voltak, énektanításhoz való hozzáállásuk hasonlatos (a hangközök tanításának módszertanát kivéve). Eltéréseket a felekezetekre jellemző különbségek okozzák, mint pl. a modális hangsorok ismertetése.

Watzka Ágnes: „A Tárkányi-Zsasskovszky énektár 21. századi méltatása” a következő tanulmány. Bevezetésében leírja, hogy az Egri egyházmegyében több olyan énektár is készült, ami végül országosan is ismertté, használttá vált, ilyen pl. a Kisdy Benedek püspök által készített Cantus Catholici, mely 1651-ben készült el, majd az Eszterházy Károly püspök felkérésére készült Szentmihályi Mihály féle énekeskönyv. A 19. század közepére időszerűvé vált egy új énekeskönyv készítése, amit Tárkányi Béla jeles papköltő kezdeményezett. Amikor 1846-ban Egerbe kerülvén megismerte Zsasskovszky Ferencet, felismerte benne a társat egy új, magas színvonalú énekeskönyv elkészítéséhez. Közel 10 évet dolgoztak a művön, ami 1855-re készült el, álló formátumú, (25 cm) kemény borítójú jó minőségű papírra nyomtatott változatban, mely alkalmassá tette a mindennapi használatra. Az énektár kántorok számára készült, 330 éneket és 7 litániát tartalmaz, melyek közül 208 énekhez tartozott kotta, a többinél utalás a dallamra. Mosonyi Mihály kortárs kritikáját idézi a szerző, amikor leírja a kiadvány hiánypótló mivoltát, azt, hogy alkalmasnak ítéli egységes, országos énektár szerepét betölteni. Mosonyi a kiadvány legnagyobb értékének az orgonakíséretet tartja, mivel ez több módon is alkalmazható volt, a pedálozni nem tudó és a virtuóz kántorok számára is lehetőséget biztosított az élvezetes játékra. A Katolikus Egyházi Énektár csak az első világháború után kezdett kimenni a divatból. Harmat Artúr, aki a Tárkányi-Zsasskovszky énektárat nem tartotta eléggé magyarnak és hiányolta belőle a régi énekeket, mégis ezt vette alapul 1930-ban a Szent vagy Uram! című orgonás énekgyűjtemény elkészítéséhez. Harmat kritikájának lényege az volt, hogy az általa preferált 17. századi énekek, melyeket ő „ősmagyarnak” tartott, barokk hangzásviláguk miatt közelebb álltak a magyar énekhagyományokhoz, míg az énektár által lejegyzett bécsi klasszika idegen volt tőlük. A énektár egyik legnagyobb jelentősége, hogy nagyrészt élő gyakorlatot rögzített, régi énekeket tekintve pedig felér egy Eger környéki

népi gyűjtéssel. Az énektár súlyát abból is láthatjuk, hogy az abban lejegyzett 208 dallamból a 20. századi utódai a Szent vagy Uram! és az Éneklő Egyház 120 dallamot átvett.

Miklós Réka: „A Zsasskovszky-féle Énekkönyv utóélete a bácostopolyai Sárlos Boldogasszony plébániatemplom kéziratos kántorkönyveiben” című munkája a vajdasági Bácostopolyára kalauzol bennünket. Az 1750-es évek után már dokumentáltan működik kántortanító a településen, aki egyben a jegyzői feladatokat is ellátja, 1820 után már a tanítói és kántori feladatokra külön embereket alkalmaztak. A plébánia gyarapodása folytán itt épült fel a Vajdaság egyik legnagyobb neogótikus temploma 1904–1906 között. Ebben a templomban akadt rá a szerző Szabó Lajos 1840 körül íródott és Pály Lajos 1922-es évszámmal keltezett kéziratos kántorkönyvére. Ezeket a kántorkönyveket több generáció használta, alapos vizsgálat után kibontakozik belőlük a térség jellegzetes katolikus egyházzenei stílusa. Szerepelnek bennük saját szerzemények, lejegyzések és átvételek énekkönyvekből. A szerző Pály kézirátát vetette össze Zsasskovszky fivérek Énekkönyvével és Tárkányi – Zsasskovszky Énektárával. A tanulmány második felében néhány példa (Ó égből szállott kenyér; Választottak gabonája; Jó Atyánkért esdeklünk; Messiásunk született; Máriának tisztelői; Szeretted engemet) segítségével összehasonlítja a kéziratanban szereplő változatot, a nyomtatásban megjelent változatokkal. Arra a konklúzióra jut, hogy ezek a kéziratos kántorkönyvek az utókor számára fontos kordokumentumok, szerzőik számára a mindennapok részei voltak az énekek, és az orgonakíséret megkönnyítésére, végső soron a Zsasskovszky Énekkönyv utóéletének és a helyi kántori mesterség bizonyítékai.

A kötet utolsó tanulmánya „... Az Ur nevének nagyobb dicsőítésére szép énekeink...” – Római katolikus népektárak a századfordulón’ Katonáné Dr. Szabó Judit munkája. A cikk a jobban elterjedt, jelentősebb, nyomtatott kottás énekkönyveket ismerteti. Két csoportra osztja ezeket, az egyik a 18-19. században keletkezett énekeskönyvek hagyományait folytatja, a másik a 19. század végén indult európai cecilianista mozgalomból kinövő magyar egyházzenei reform, mely a régi, 16-17. századi énekeskönyvek anyagát próbálta megfejteni és megjelentetni. A kötetek ismertetésénél az első helyen legmeghatározóbbként említi Tárkányi Béla – Zsasskovszky Endre – Zsasskovszky Ferenc: Katholikus Egyházi Énektárát, mely 1899-ben már 3. kiadását érte meg. Ebbe a műbe a szerzők tanúsága szerint ismert egyházi énekek, köztük egy középkori, pár 16-17. századi eredetű magyar, néhány külföldi gyűjteményből átvett ének (a 2. számú melléklet tartalmazza leírásukat) és saját szerzemények szerepelnek. Ugyanebbe a csoportba tartozik Szemenyei Mihály- Kapossy György: Római Katolikus Egyházi Énekek című, kétkötetes munkája, 974 énekkel. Ebben az esetben a mennyiségi gyarapodás minőségi felhígulást eredményezett, jelentős mennyiségű Kapossy dallammal. Henning Alajos: Egyházi Énekek gyűjteménye régi népekeket és gregorián dallamokat is tartalmaz, több saját szerzeménnyel. Ehhez a csoporthoz tartozik még több kisebb, helyi vagy iskolai használatra készült énekeskönyv is, melyeket a tanulmány 1. számú melléklete tartalmaz. A második csoport a múlt hagyományai felé forduló, 16-17. századi forrásokból merítő énekeskönyvek közül az első, Bogisich Mihály: Őseink buzdósága című műve 160 dallamot közöl. Kersch Ferenc az Országos Magyar Cecilia Egyesület alelnöke is elkészítette kántorkönyvét, a Sursum corda!-t. A mű célja a gregorián liturgikus énekek elsőbbségének visszahozása az ünnepélyes és énekes misébe. Elterjedése korlátozott volt, valószínűleg a latin nyelvű tételek és a bonyolult orgonakíséret miatt. A magyar cecilianisták munkásságának köszönhetően sok kiadvány jelent meg a tanulóifjúság számára, imádságos és énekeskönyvekként, melyek felsorolását az 1. számú mel-

lékletben megtaláljuk. A tanulmány 3. számú melléklete bemutatja a korszak népének-alaprepertoárját.

A kötet tanulmányai sok új információt tárnak elénk a 18 – 21. századi népi vallásosságáról, az Egri egyházmegyében megfigyelhető hitéleti folyamatokról, problémákról. A témakörhöz kapcsolódó tíz tanulmány imponáló metszetét adja a napjainkig eltelt 300 évnek, hozzásegít a korszak jobb megértéséhez. A Zsaskovszky 200 konferenciához kapcsolódó tanulmányok kimerítő képet adnak a Zsaskovszky testvérek munkásságáról az általuk készített énekgyűjtemények hosszú távon is kimutatható hatásáról.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Csorba Erzsébet

PETRÁS ÉVA

EGY KÖNYVKRITIKA IGAZSÁGTARTALMÁRÓL

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2021 őszi megjelenésének 2020/3–4. számában Somorjai Ádám *OSB Három új könyv Nagy Tőhötömről és a „modus vivendi” gondolatát képviselő jezsuitákról* címmel közölt könyvkritikát. Írásában a Keresztes András által sajtó alá rendezett és szerkesztett két forráskiadványt (*Nagy Tőhötöm: Napló, 1945–46. Kapcsolódó dokumentumokkal*, Százhalombatta, 2019, valamint *Kerkai Jenő és Nagy Tőhötöm levelezése, 1939–1969*, Százhalombatta, 2019) vetette össze *Álarcok mögött – Nagy Tőhötöm életei* című ugyanezen évben megjelent monográfiámmal, amellyel kapcsolatban a könyvkritika több téves állítást tartalmaz.

Somorjai Ádám tévesen állítja, hogy az *Álarcok mögött – Nagy Tőhötöm életei* című monográfiám doktori disszertációm volna. Életrajzom a világhálón is elérhető, ebből bárki számára megtudható, hogy PhD-met a European University Institute-on „*A Splendid Return. The Intellectual Reception of the Catholic Social Doctrine in Hungary, 1931–1944*” címmel védtem meg, amely azután ugyanezen a címen 2011-ben jelent meg könyv formájában. A kötet adatait a Magyar Tudományos Művek Tárában található publikációs listámban is feltüntettem.

Nem felel meg a valóságnak Somorjai Ádámnak az az állítása sem, amely szerint monográfiámban nem idéztem volna *Keresztes András: Egy dezinformációs jelentés a Vatikánban: Nagy Tőhötöm: A hitoktatás problémái Magyarországon, 1976–1977* című esettanulmányát és forrásközlését. Ezt kötetemben a 261. oldal 1026-os lábjegyzetében megtettem, illetve az említett közlemény szerepel a *Felhasznált források és irodalomjegyzékben* is a 285. oldalon. Lábjegyzetemben Somorjai Ádám Keresztes András írásának a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 30 (2018), 1–2. sz. 113–143. oldalán megjelent változatát kéri rajtam számon. Ezzel kapcsolatban legyen szabad felhívnom a figyelmet a MEV megjelenésének évek óta tartó sajnálatos csúszására és a recenzens, a MEV kiadói és az olvasók emlékezetére apellálva megjegyezmem, hogy az említett 2018-as szám 2019 tavaszán – monográfiám kéziratának lezárásakor – még nem állt rendelkezésre. Ezért én Keresztes András közleményének az interneten elérhető változatát tudtam használni, amelyet szakszerűen meg is hivatkoztam.

A recenzens emlékezetének ilyesfajta kihagyása azonban felveti azt a gyanút, hogy nem pusztán nem megfelelő gondossággal készítette el könyvkritikáját, hanem a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok olvasóit félreinformálva olyasmit kíván hiányosságomul felróni, amelyet nem követtem el. Ugyanezzel a módszerrel él, amikor számonkéri rajtam, hogy miért az Országos Széchényi Könyvtár jelzeteit használtam munkámban Nagy Töhötöm naplójának említései során, hiszen a megjelenések nem egyidejűségéről nem tudva akár elvárható is lett volna, hogy az ugyanazon évben megjelent Keresztes-forráskiadványból idézzem azokat. Nos, munkámnak sem a kutatási, sem a megírási, de még a kiadói szakaszában sem állt rendelkezésre az említett mű. Ám ha megjelent volna is addigra Keresztes András munkája, döntse el az olvasó, valóban hiba-e elsődleges forrást idézni, ha megjelent egy forráskiadvány?

A könyvkritika „sajnálatos módon egyoldalúnak” nevezi monográfiámat az alábbi indoklással: „túl nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy Nagy Töhötöm (...) elhagyta” a jezsuita rendet. Somorjai Ádám ítéletét már munkám arányai is cáfolják. A felnőtt életének nagyobb részét (1948-tól 1979-ben bekövetkezett haláláig) a renden kívül, 1952-től pedig szabadkőművesként töltő Nagy Töhötöm kilépéséről a 268 oldalas törzsszöveg 145. oldalán, vagyis a kötet közepén kezdtem beszélni. Mindenkinek szubjektív joga, hogy eldöntse, egy ember életében „túl nagy jelentősége” van-e egy ilyen döntésnek. Életrajzíróként jómagam Nagy Töhötöm életfordulói között valóban az egyik legfontosabbnak tartom, ám mivel a történeti források már 2019-ben is lehetővé tették egy árnyalt életrajz megírását, életeseeményeinek arányos és kiegyensúlyozott bemutatására törekedtem. (Az emögött meghúzódó történetírói szándékról a kötet előszavában és epilógusában fejtettem ki gondolataimat.) Saját súlyos állításának azonban maga Somorjai is ellentmond, amikor – a kifejtésben, egyetlen hosszú, közlésszándékát tekintve nehezen értelmezhető mondaton belül – mindössze a csalódott Nagy Töhötöm rendből való kilépésének körülményeit részletezi. Ezért is vissza kell utasítanom szakmailag megalapozatlan és magyarázat nélkül maradt kijelentését. A recenzensnek óriási a felelőssége egy mű fogadtatásának befolyásolásában, ezért elvárható tőle a „harag és részrehajlás nélküli” megközelítés.

Ez utóbbi kritériumnak Somorjai Ádám írása azért sem felel meg, mert a három mű együttes recenziáláskor – vagyis tulajdonképpen Keresztes András és az én munkáságom összevetésekor – úgy ítél Keresztes javára, hogy monográfiám leminősítésének előterében kiemeli Keresztes két forrásközlésének történettudományi értékét. Ez az összevetés már az eltérő műfaj és módszertan miatt sem, de a forrásközlemények szerkesztőjének és a monográfia szerzőjének szakmai háttere közti különbségek miatt sem adekvát. Funkcionálisan azonban milyen más szándék magyarázhatná, hogy a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok a folyóirat 2020/1-2. számában Dudás Róbert Gyula tollából megjelent recenzió után immár másodszor foglalkozik monográfiámmal?